

FI 3821
ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, Tomul XV, 2004

Nr. 5-6
septembrie - decembrie

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), IOAN SCURTU (*redactor șef adjunct*).
NAGY PIENARU (*redactor responsabil*), VENERA ACHIM (*redactor*)

„REVISTA ISTORICĂ“ apare de 6 ori pe an.

La revue „REVISTA ISTORICĂ“ paraît 6 fois l'an.

„REVISTA ISTORICĂ“ is published in six issues per year.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
VENERA ACHIM (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ“,
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 011851 - București,
Tel. 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL XV, NR. 5 – 6

Septembrie – Decembrie 2004

S U M A R

AUGUST 1944 – MĂRTURII ȘI CONTROVERSE

FLORIN CONSTANTINIU, Au fost contrariate interesele Moscovei de actul de la 23 august 1944?	5-10
EUGEN DENIZE, Societatea Română de Radiodifuziune, războiul undelor și evenimentele din august 1944	11-26
ALEXANDRU OȘCA, Protagoniștii actului de la 23 august 1944. Destăinuiri contemporane	27-42
MIOARA ANTON, Realitatea unui zvon. Planul de comunizare a României: august 1944 ...	43-48
CEZAR MĂȚĂ, Mărturii ale atașărilor militari	49-74

IDEOLOGIE, DIPLOMAȚIE, CONFESIUNE

ALEXANDRU MAMINA, Minoritățile și noua ideologie democratică	75-84
OVIDIU BOZGAN, Imaginea ortodoxiei române. Diplomația franceză despre Biserica Ortodoxă Română, 1956-1966	85-120
CRISTIAN VASILE, Educație și ideologie în România, 1948-1953	121-140
DUMITRU TOMONI, Impunerea modelului sovietic în nord-estul Banatului (1948–1962) ..	141-160
COSMIN POPA, Impactul conferinței de constituire a Kominformului asupra PCR	161-168

EUROPA CENTRALĂ ȘI ORIENTALĂ – STUDII DOCUMENTARE

DANIEL HRENCIUC, Considerații asupra evoluției relațiilor româno-polone în perioada interbelică	169-178
PETER KOPECKÝ, Misiunea militară a generalului Milan Rastislav Štefánik în România în lumina documentelor din arhivele române și franceze	179-186
LUCIA TAFTĂ, Relații diplomatice româno-franceze în preajma războiului franco-prusian din anii 1870-1871	187-194
ILEANA CĂZAN, Negocieri și tratate de pace (1615-1627) între Casa de Austria și Imperiul otoman	195-206

IZVOARE ȘI METODE DE CERCETARE

DANIELA BUȘĂ, James Bailie Fraser și călătoria sa în Principate la 1836	207-214
IRINA GAVRILĂ, Reprezentările grafice în analiza statistică a datelor istorice	215-220

ISTORIA REVISTELOR DE ISTORIE

ANDREI PIPPIDI, „Revista istorică” cenzurată	221-224
OCTAVIAN ILIESCU, „Balcania”, IX, 1946: amintiri despre o revistă care nu a mai apărut	225-228

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, 7-8 iunie 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Sesiunea solemnă închinată comemorării a 500 de ani de la moartea voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, Academia Română, 30 iunie 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Sesiunea de comunicări științifice „23 august 1944 după 60 de ani. Interpretări și reinterpretări”, Academia Română, 23 august 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Seminarul „Teologie și politică”, Cheia, 16-18 octombrie 2003 (<i>Cristian Vasile</i>); Simpozionul: „Ștefan cel Mare și Sfânt – Atlet al credinței creștine”, Putna, 18-25 aprilie 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Conferința „Spațiul public în România”, București, 26 august 2004 (<i>Cristian Vasile</i>); Conferința „Paradigma clandestinității. PCR în anii luptei pentru putere, 1945–1948”, București, 15 octombrie 2004 (<i>Cristian Vasile</i>)	229-236
---	---------

NOTE ȘI RECENZII

PUIU DUMITRU BORDEIU, <i>Mișcarea legionară în Dobrogea între 1933-1941</i> , Edit. Ex Ponto, Constanța, 2003, 413 p. (<i>Emanuel Plopeanu</i>); IULIU HOSSU, <i>Credința noastră este viața noastră. Memoriile cardinalului dr. Iuliu Hossu</i> , ed. Silvestru Augustin Prunduș, Edit. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2003, 496 p. (<i>Cristian Vasile</i>); ANNELI UTE GABANYI, <i>Literatura și politica în România după 1945</i> , Edit. Fundației Culturale Române, București, 2001, 231 p. (<i>Cristian Vasile</i>); ALEXANDRU MAMINA, <i>Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze</i> , Edit. Corint, București, 2002, 229 p. (<i>Raluca Tomi</i>); NECHITA RUNCAN, <i>Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică</i> , Edit. Ex Ponto, Constanța, 2004, 629 p. (<i>Daniel Ciurigă</i>); FLORIN ȘPERLEA, <i>De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948–1955)</i> , Edit. Ziua, București, 2003, 333 p. (<i>Mioara Anton</i>)	237-248
--	---------

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, 2002, nr. 1; 2003, nr. 2 (<i>Ovidiu Bozgan</i>); „Studia Pontica” (Méditerranées. Revue de l’association Méditerranées, 2001, no. 26-27), édité par Ivan Biliarsky, Paris, 2001 (<i>Ovidiu Cristea</i>); „Südost-Forschungen”, Band 59/60, 2000-2001 (<i>Alexandru Ciocîltan</i>)	249-255
---	---------

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOMUL XV, NOS. 5 – 6

September – December 2004

S U M M A R Y

AUGUST 1944 – TESTIMONIES AND CONTROVERSIES

FLORIN CONSTANTINIU, Did the Act of 23 August 1944 Contravene the Interests of Moscow?	5-10
EUGEN DENIZE, The Romanian Broadcasting Company, the War of Waves and the Events of August 1944	11-26
ALEXANDRU OȘCA, Protagonists of the Act of 23 August 1944. Contemporary Testimonies ...	27-42
MIOARA ANTON, Reality of a Rumor. The Project of Communization of Romania: August 1944	43-48
CEZAR MĂȚĂ, Testimonies of Military Attachés	49-74

IDEOLOGY, DIPLOMACY, DENOMINATION

ALEXANDRU MAMINA, The Minorities and the New Democratic Ideology	75-84
OVIDIU BOZGAN, The Image of Romanian Orthodoxy. French Diplomacy on the Romanian Orthodox Church, 1956-1966	85-120
CRISTIAN VASILE, Education and Ideology in Romania, 1948-1953	121-140
DUMITRU TOMONI, The Imposing of Soviet Model in North-East of Banat (1948-1962)	141-160
COSMIN POPA, The Founding of the Kominform and Romanian Communist Party	161-168

CENTRAL AND EASTERN EUROPE – DOCUMENTARY STUDIES

DANIEL HRENCIUC, Considerations on the Evolution of the Romanian-Polish Relations in the Interwar Period	169-179
PETER KOPECKÝ, The Military Mission of General Milan Rastislav Štefánik to Romania in Romanian and French Archive Documents	179-186
LÚCIA TAFTĂ, Diplomatic Romanian-French Relations on the Outbreak of the French-Prussian War of 1870-1871	187-194
ILEANA CĂZAN, Negotiations and Peace Treaties Between the House of Austria and the Ottoman Empire (1615-1627).....	195-206

RESEARCH SOURCES AND METHODS

DANIELA BUȘĂ, James Bailie Fraser and His Travel to the Principalities in 1836	207-214
IRINA GAVRILĂ, Application of Charts in the Statistic Analysis of Historical Data	215-220

HISTORY OF HISTORY REVIEWS

ANDREI PIPPIDI, "Revista istorică" Censored	221-224
OCTAVIAN ILIESCU, "Balcania", IX, 1946: Memories on a Review Never to Be Published.....	225-228

SCIENTIFIC LIFE

Annual Session of Communications at "Nicolae Iorga" History Institute, 7-8 June 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Solemn Session Devoted to the Commemoration of 500 Years Since the Death of Voivode Stephen the Great and the Saint, Romanian Academy, 30 June 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Session of Scientific Communications "23 August 1944 – Sixty Years Later. Interpretations and Re-Interpretations", Romanian Academy, 23 August 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Seminar "Theology and Politics", Cheia, 16-18 October 2003 (<i>Cristian Vasile</i>); Symposium "Stephen the Great and the Saint – Athlete of Christian Faith", Putna, 18-25 April 2004 (<i>Nagy Pienaru</i>); Conference "Public Space in Romania", Bucharest, 26 August 2004 (<i>Cristian Vasile</i>); Conference "Paradigm of Clandestine Action. The RCP in the Years of Struggle for Accession to Power, 1945–1948", Bucharest, 15 October 2004 (<i>Cristian Vasile</i>)	229-236
--	---------

NOTES AND REVIEWS

PUIU DUMITRU BORDEIU, <i>Mișcarea legionară în Dobrogea între 1933-1941</i> (The Legionary Movement in Dobroudja in 1933-1941), Edit. Ex Ponto, Constanța, 2003, 413 pp. (<i>Emanuel Plopearu</i>); IULIU HOSSU, <i>Credința noastră este viața noastră. Memoriile cardinalului dr. Iuliu Hossu</i> (Our Faith is Our Life. Memoirs of Cardinal Dr. Iuliu Hossu), ed. Silvestru Augustin Prunduș, Edit. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2003, 496 pp. (<i>Cristian Vasile</i>); ANNELI UTE GABANYI, <i>Literatura și politica în România după 1945</i> (Literature and Politics in Romania After 1945), Edit. Fundației Culturale Române, Bucharest, 2001, 231 pp. (<i>Cristian Vasile</i>); ALEXANDRU MAMINA, <i>Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze</i> (Religious Dimension of French Counter-Revolutionary Ideology), Edit. Corint, Bucharest, 2002, 229 pp. (<i>Raluca Tomi</i>); NECHITA RUNCAN, <i>Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică</i> (Relations Between Romania and the Vatican in the Interwar Period), Edit. Ex Ponto, Constanța, 2004, 629 pp. (<i>Daniel Citișigă</i>); FLORIN ȘPERLEA, <i>De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948–1955)</i> (From the Royal Army to the Popular Army. Sovietization of the Romanian Army, 1948–1955), Edit. Ziua, Bucharest, 2003, 333 pp. (<i>Mioara Anton</i>)	237-248
--	---------

REVIEW OF HISTORICAL REVIEWS

„Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, 2002, nr. 1; 2003, nr. 2 (<i>Ovidiu Bozgan</i>); „Studia Pontica” (Méditerranées. Revue de l’association Méditerranées, 2001, no. 26-27), édité par Ivan Biliarsky, Paris, 2001 (<i>Ovidiu Cristea</i>); „Südost-Forschungen”, Band 59/60, 2000-2001 (<i>Alexandru Ciocîltan</i>)	249-255
--	---------

AUGUST 1944 – MĂRTURII ȘI CONTROVERSE

AU FOST CONTRARIATE INTERESELE MOSCOVEI DE ACTUL DE LA 23 AUGUST 1944?

FLORIN CONSTANTINIU

A 60-a aniversare a actului de la 23 august 1944 a reaprins controversele în jurul său. Fără să mai aibă virulența din primii ani de după 1989, discuțiile privind politica mareșalului Ion Antonescu în faza finală a guvernării sale și decizia regelui Mihai de a-l înlătura pe „conducătorul statului” (titlul oficial al mareșalului) continuă, divizând nu numai pe istorici, dar și largi segmente ale opiniei publice. Un inventar al problemelor controversate sau neelucidate ar fi foarte lung, mergând de la terminologie (ce a fost la 23 august 1944? o revoluție? o insurecție? o lovitură de stat?) și până la poziția marilor puteri ale coaliției antihitleriste față de schimbarea de front a României. La acest inventar se adaugă probleme de istorie contrafactuală de tipul: ce s-ar fi întâmplat dacă Ion Antonescu ar fi cerut armistițiu?

Politizată în reconstituire sau instrumentalizată în evaluare, problema lui 23 august 1944 rămâne însă, în primul rând, o problemă de istorie, care trebuie investigată cu mijloacele specifice ale cercetării istorice.

Din șirul de aspecte și momente ale actului de la 23 august 1944, în rândurile de mai jos încercăm să răspundem la întrebarea dacă schimbarea de la București a contrariat sau nu interesele Uniunii Sovietice în spațiul românesc.

S-a susținut că actul de la 23 august 1944 a fost o surpriză neplăcută pentru Kremlin, că intenția Moscovei de a instala un regim comunist a fost blocată și că speranța sovieticilor că germanii vor lichida în sânge putschul de la București – așa cum erau pe cale de a înăbuși insurecția izbucnită la Varșovia, la 1 august 1944 – s-a spulberat. Comuniștii din România, aflați în anii războiului în URSS, ar fi reproșat dur tovarășilor, rămași în țară, participarea la o acțiune contrară intereselor Partidului Comunist și marelui frate sovietic.

Dintru început trebuie spus că baza documentară pentru cunoașterea obiectivelor URSS în România în vara anului 1944 este foarte îngustă. Documentele sovietice publicate până acum nu oferă decât o vagă – prea vagă – imagine a politicii Moscovei față de România, după ce, în urma Operației Uman-Botoșani (5 martie – 17 aprilie 1944), trupele Frontului 2 Ucrainean au intrat pe teritoriul României. Documentul sovietic cel mai important, cunoscut până acum, este *Informarea*, redactată la 19 august 1944, de V.A. Zorin, șeful Direcției IV Europa din Comisariatul poporului pentru Afacerile Străine (NKID) despre negocierile cu România de la Cairo și Stockholm. Din această sursă aflăm că, în ce privește discuțiile din capitala egipteană, la „4 iulie a fost dată indicația că, având

în vedere șmecheria (julnicestvo – în orig.) lui Maniu și a prietenilor săi să se pună un bemol negocierilor, primindu-se doar informații, dar nedând nici un răspuns”¹. Când, la 19 iulie, Sir Archibald Clark Kerr a comunicat lui Molotov planul elaborat de opoziție privind schimbarea de regim din România, diplomatului britanic nu i s-a dat, de asemenea, nici un răspuns².

În negocierile de la Stockholm cu reprezentantul oficial român – ministrul Frederic Nanu – partea sovietică s-a arătat, după cum se știe, mult mai flexibilă, acceptând chiar ca, în cazul în care „germanii s-ar fi retras de bună voie”, România să rămână neutră³.

Emisarului opoziției, George I. Duca, guvernul sovietic nu i-a acordat – deși i-a promis – condițiile mai blânde, consimțite lui Ion Antonescu, și, abia la 22 august, în plină ofensivă sovietică, s-a declarat de acord cu venirea generalului A. Aldea pentru a discuta aspectele specifice ale încetării ostilităților⁴.

În ceea ce privește relațiile dintre Partidul Comunist din România și Moscova, ignoranța noastră este totală. Cu sursele documentare accesibile acum (puține și contradictorii) se pot susține cu aproape egală îndreptățire și teza că PCdR a acționat, în vara anului 1944, independent de Moscova și că el a urmat directivele sovietice. Declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu, făcute în cursul întrevederii cu Andrei I. Vâșinski din 1 septembrie 1944, lasă să se înțeleagă că la Moscova nu erau cunoscute împrejurările în care PCdR a intrat în guvernul prezidat de generalul Sănătescu (Pătrășcanu, notează A.I. Vâșinski „consideră necesar să explice, mai întâi, motivele intrării Partidului Comunist din România în blocul guvernamental”⁵).

Nu intenționăm să discutăm aici – am făcut-o și cu alte prilejuri – dacă PCdR dispunea, în vara anului 1944, de canale de comunicare cu Moscova, prin care informa și primea instrucțiuni, precum și dacă L. Pătrășcanu aparținea sau nu nucleului decizional al PCdR și în ce măsură era ținut la curent cu hotărârile troikăi Constantin Părvulescu – Emil Bodnăraș – Iosif Rangheț, troică susținută de „grupul din închisori”, condus de Gh. Gheorghiu-Dej.

Ceea ce încercăm să stabilim aici este – repetăm – dacă actul de la 23 august 1944 s-a aflat sau nu în conflict cu interesele și intențiile sovietice față de România și dacă acțiunile PCdR au ieșit din cadrul prescris de Moscova partidelor comuniste atât înainte, cât și după „autodizolvarea” Kominternului în 1943.

---

¹ *Vostocinaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov, 1944-1953*, vol. I, 1944-1948, ed. Galina P. Murașko, Moscova-Novosibirsk, 1997, p. 57.

² *Ibidem*. Memoriile ambasadorului sovietic de la Cairo, N.V. Novikov, *Vospominaniia diplomata, 1936-1947*, Moscova, 1989, p. 245 și urm. nu aduc informații de substanță.

³ *Vostocinaia Evropa*, p. 57. Răspunsul sovietic la propunerile guvernului român au fost interpretate de George I. Duca drept dorința părții sovietice „să negocieze DIRECT cu guvernul și nu ÎMPREUNĂ cu anglo-americanii”; George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. III, München, 1985, p. 86.

⁴ *Ibidem*, p. 98.

⁵ *Misiunile lui A.I. Vâșinski în România. Documente secrete*, ed. Radu Ciuceanu ș.a., București, 1997, p. 69.

La 7 iulie 1941 partidele comuniste din țările ocupate sau controlate de Germania au primit din partea Kominternului directiva de a trece imediat la organizarea unor alianțe, denumite Frontul Unic Național, în care scop trebuiau „să intre în contact cu toate forțele, indiferent de orientarea și caracterul lor politic, forțe care acționează împotriva Germaniei fasciste (...). Sarcina unui astfel de front trebuie să fie ridicarea la luptă activă împotriva jugului hitlerist a tuturor straturilor populației din țara respectivă”⁶.

Deși Ștefan Foriș, secretarul general al PCdR (până la 4 aprilie 1944) a susținut că, din mai 1941, a pierdut legătura cu Moscova, la 8 iulie 1941, așadar a doua zi după directiva Kominternului, CC al PCdR a emis o circulară, în care fixa drept obiectiv al eforturilor sale crearea Frontului Unic Național⁷.

Crearea unei alianțe politice de largă cuprindere, având drept singur criteriu atitudinea față de Germania nazistă și de regimurile pro-germane, a rămas obiectivul statornic al PCdR în anii 1941–1944.

Eforturile PCdR de încheiere a unei ample coaliții antigermane și antiantonesciene s-au intensificat după înlăturarea lui Ștefan Foriș de la conducerea PCdR și, în final, s-au dovedit productive: la 20 iunie 1944 s-a constituit Blocul Național-Democratic (BND) alcătuit din Partidul Național-Țărănesc, Partidul Național-Liberal, Partidul Social-Democrat și Partidul Comunist din România. BND se bucura de sprijinul regelui Mihai și avea legături cu mai mulți comandanți militari. Caracterizarea dată, înainte de decembrie 1989, potrivit căreia BND a reprezentat cea mai mare coaliție de forțe politice din istoria modernă și contemporană a României este corectă.

Cu sau fără legătură cu Moscova, PCdR a aplicat riguros și consecvent directiva Kominternului din 7 iulie 1941. Rezultatul a fost pe măsura acestui efort.

Ceea ce se cuvine subliniat este că BND nu s-a născut însă ca rezultat al demersurilor PCdR. Cu efective reduse⁸ și plasat pe o poziție antinațională în problema litigiului teritorial româno-sovietic, PCdR nu putea fi un partener de acțiune pentru partidele democratice. Ponderea politică a PCdR a crescut însă pe măsura apropierii Armatei Roșii de frontierele românești și, mai ales, după ce trupele sovietice au intrat pe teritoriul României.

O informație neconfirmată de nici o altă sursă, dar care nu poate fi trecută cu vederea dată fiind persoana care o furnizează, pune în lumină împrejurările în care PCdR și-a croit drum spre colaborarea cu regele și partidele democratice.

---

⁶ *Komintern i vtoraja mirovaia voina*, vol. II, ed. K.M. Anderson, A.O. Ciubarian, Moscova, 1998, p. 114.

⁷ *23 august 1944. Documente*, vol. I, ed. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, București, 1984, p. 284.

⁸ Potrivit lui Iosif Rangheț, la 23 august 1944 „inclusiv cu toții din închisoare n-am avut pe țară 1000 de membri de partid”. Ședința din 23 aprilie 1945 cu miniștrii comuniști din guvern; Arhivele Naționale Istorie Centrale, fond CC al PCR, Cămară, dosar 30/1945, f. 23; Ioan Chiper, *Considerații privind evoluția numerică și compoziția etnică a PCR, 1921-1952*, în „Arhivele Totalitarismului”, VI (1998), nr. 21/4, p. 33.

La 5 octombrie 1944, fostul diplomat român Raoul Bossy a avut în Elveția o convorbire cu Constantin Argetoianu, în cursul căreia cel din urmă a relatat următoarele: „Atunci când s-a căutat a se stabili o legătură între Rege și comuniști, Argetoianu a primit la el pe Pătrășcanu, adus de Ralea. Acesta i-a arătat *instrucțiunile primite de la Moscova* (s.n. – F.C.), în care îi recomanda să nu se încerce constituirea unui guvern pur comunist, partidul nefiind încă destul de puternic, ci să colaboreze cu partidele democratice pentru a alcătui cu dânsle un regim de stânga. Înainte de a sta de vorbă cu comuniștii, Regele a cerut lui Argetoianu să-i răspundă la patru întrebări: 1) monarhia în Români; 2) persoana regelui Mihai; 3) recucerirea Transilvaniei; 4) reconstrucția economică a României. Argetoianu a transmis aceste patru puncte lui Pătrășcanu. Au trecut vreo șase săptămâni de așteptare (trecerea liniei frontului din Basarabia fiind firește anevoioasă și primejdioasă). În sfârșit, Ralea a adus lui Argetoianu *răspunsul Moscovei* (s.n. – F.C.) primit de Pătrășcanu. La primele trei întrebări, răspunsul era categoric afirmativ, adică favorabil. La a patra, era ceva mai vag: «această chestiune va fi rezolvată la pace, în cadrul planului de reconstrucție economică pentru Sud-Est». Argetoianu a adus acest răspuns la cunoștința Regelui prin generalul Sănătescu. Atunci s-a decis să aibă loc întrevederea cu șefii comuniști de la Sinaia».⁹

Relatarea lui C. Argetoianu, transmisă de R. Bossy, menționează – așa cum se poate constata – contacte cu Moscova ale PCdR (instrucțiuni privind politica partidului, apoi răspunsul dat la întrebările regelui Mihai). Poziția moderată a Kremlinului conferea „onorabilitate” politică și coloanei a V-a a URSS din România, care era PCdR.

Poziția comuniștilor s-a întărit și după ce, la Cairo, diplomatul britanic Christopher Steel a răspuns afirmativ la întrebarea lui Constantin Vișoianu dacă era de dorit participarea comuniștilor la coaliția anti-Antonescu¹⁰.

Așadar, coaliția politică realizată în iunie 1944 nu a fost rezultatul demersurilor PCdR, dar participarea sa la BND s-a înscris în politica de alianțe, preconizată de Komintern încă de la 7 iulie 1941, preluată de a doua zi de CC al PCdR. În ultimă instanță, BND nu era decât o altă denumire a Frontului Unic Național, obiectivul fixat de Komintern partidelor comuniste din zona de dominație a celui de-al treilea Reich.

Ceea ce dorea Moscova în anii 1941–1945 era ca partidele comuniste să realizeze în țările în care activau aceeași politică de cooperare cu forțele antinaziste, cooperare existentă la nivelul cel mai înalt între URSS, SUA și Marea Britanie în cadrul coaliției antihitleriste¹¹.

⁹ Raoul Bossy, *Jurnal*, ed. Ion Mamina, București, 2001, p. 258.

¹⁰ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Londra, 1976, p. 238. Steel a precizat că guvernul britanic nu putea face o declarație oficială într-o problemă de acest fel.

¹¹ Acest aspect al politicii lui Stalin este foarte bine relevat de William McCagg Jr., *Stalin Embattled, 1943-1948*, Detroit, 1978.

Interpretării oferite de noi i s-ar putea aduce obiecția: dacă Uniunea Sovietică era interesată în formula Frontului Unic Național, lansată la 7 iulie 1941, de ce nu a impus-o atunci și în Polonia, Bulgaria și Iugoslavia?

În Polonia, URSS era confruntată cu o situație diferită de cea din România. Polonia a fost prima țară est-europeană pe al cărei teritoriu a intrat Armata Roșie (3 ianuarie 1944; era vorba de vechea frontieră polono-sovietică, anterioară celei de-a patra împărțiri a Poloniei, din 17 septembrie 1939, între Germania nazistă și URSS). Spre deosebire de România, unde la 23 august 1944 existau structurile, organele statului și partidele politice – monarhia, guvernul, BND etc. –, în Polonia, dispărută ca stat în septembrie 1939, nu activau decât partizanii guvernului în exil de la Londra (Armia Krajowa) și cei ai așa-numitei Krajowa Rada Narodowa (KRN), instituție creată de sovietici în noaptea de 31 decembrie 1943/1 ianuarie 1944, pentru a pregăti luarea sub control a țării.

Gravul litigiu teritorial dintre Polonia și URSS (care, în septembrie 1939, ocupase mai mult de jumătate din teritoriul polonez), puternicul curent rusofob, intensificat de descoperirea masacrului de la Katyn, și sprijinul masiv al populației acordat guvernului polonez în exil de la Londra făceau anevoioasă politica sovietică de includere a Poloniei în orbita Moscovei.

Pentru a-și impune controlul asupra țării vecine, autoritățile sovietice au desfășurat o acțiune, pe cât de sistematică, pe atât de dură, de lichidare a rețelilor de rezistență poloneze, subordonate guvernului în exil¹².

Așa se explică și refuzul Moscovei de a sprijini insurecția din Varșovia, declanșată la 1 august 1944 de forțele fidele guvernului în exil. Din unghiul de vedere al intereselor URSS, existența în Polonia a unui guvern de coaliție reală (pentru a relua formula cunoscută a lui Hugh Seaton-Watson) era contraproductivă.

În Bulgaria, unde, spre deosebire de România, Partidul Comunist avea o forță semnificativă, Kremlinul a impus un guvern de pseudo-coaliție (după terminologia aceluiași istoric britanic), controlat de comuniști. Conduita sovietică se explică prin interesul acordat de Moscova Bulgariei încă din toamna anului 1940, când, în cursul vizitei lui V.M. Molotov la Berlin (12–13 noiembrie) el a cerut, pe baza instrucțiunilor lui Stalin¹³, ca URSS să poată acorda Bulgariei o garanție similară celei primite de România din partea Germaniei și Italiei (30 august 1940) și să-și introducă trupele pe teritoriul bulgar. Poziția geostrategică a Bulgariei explică marelui interes manifestat de Stalin pentru această țară: ea apărea ca o piesă importantă pentru garantarea securității frontierei de sud a URSS (litoralul Mării Negre) și ca un avanpost în direcția Strămtorilor.

În sfârșit, în cazul Iugoslaviei, în cursul luptei comuniștilor, conduși de Iosip Broz Tito, împotriva ocupantului german se creaseră structurile de putere ale viitoarei „democrații populare“, astfel că procente ce aveau să fie fixate în acordul Churchill–Stalin din octombrie 1944 de la Moscova – 50%-50% – se vor dovedi iluzorii.

¹² De exemplu, *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente*, ed. Anatol Petrencu, Chișinău, 2004, p.199-201.

¹³ *Dokumenty vneșnei politiki 1940-22 iunniia 1941*, t. XXIII, kniga vtoroia (ciasti 1), Moscova, 1998, p. 31.

Acceptând menținerea monarhiei și a celorlalte instituții ale statului român, Stalin făcea – pentru moment – dovada unei moderații, care avea să se dovedească productivă. Acordul de procentaj îi va asigura, oficial, controlul asupra României, Bulgariei și Ungariei.

Abia dacă mai trebuie spus că autorii actului de la 23 august 1944 nu și-au pus problema – și nici nu dispuneau de datele care să le permită o evaluare corectă – a raportului dintre acțiunea lor și interesele sovietice. Nu știau că, prin maniera în care au înfăptuit desprinderea de Reich, au urmat directiva Kremlinului din 7 iulie 1941.

În ceea ce privește consecințele militare ale acțiunii lor, defecțiunea României a avut urmări catastrofale pentru Germania, ceea ce justifică afirmația eminentului specialist britanic John Erickson: „23 august 1944 s-a dovedit a fi una din zilele decisive ale întregului război”¹⁴.

DID THE ACT OF 23 AUGUST 1944 CONTRAVENE THE INTERESTS OF MOSCOW?

Abstract

The author argues against the opinion according to which the act of 23 August 1944 contravened the political interests of the USSR in the Romanian space. If from strategic point of view the benefits reaped by Moscow are evident, on the political level, the Romanian Communist Party followed in a consistent way the directive of the Komintern of 7 July 1941 concerning the creation of a Unique National Front, by application, as a sole criterion, of the attitude towards Nazi Germany. The National Democratic Bloc set up in June 1944 was the equivalent of the Unique National Front in terms of political structure.

---

¹⁴ John Erickson, *The Road to Berlin*, London, 1983, p. 360.

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE RADIODIFUZIUNE, RĂZBOIUL UNDELOR ȘI EVENIMENTELE DIN AUGUST 1944

EUGEN DENIZE

Cel de-al doilea război mondial a însemnat pentru România o tragedie din toate punctele de vedere. Aflată, la începuturile sale, în tabăra aliaților tradiționali, Franța și Anglia, România a trebuit să suporte consecințele înfrângerii acestora, dintre care cea mai gravă și mai dureroasă a fost dezmembrarea teritoriului național. Vara anului 1940, care a adus dezastrul total al Franței, a însemnat și sfârșitul României Mari, țara noastră fiind nevoită să accepte cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord către Uniunea Sovietică, a Transilvaniei de Nord-Vest către Ungaria și a Cadrilaterului către Bulgaria. În același timp, ca urmare a pierderii aliaților, România s-a văzut obligată să cedeze presiunilor Germaniei și să intre în sfera de influență a acesteia, ceea ce a însemnat participarea ei la războiul împotriva Uniunii Sovietice și a plasat-o din nou în tabăra puterilor perdante. Victoria Națiunilor Unite și înfrângerea Germaniei naziste au făcut ca România să suporte ocupația sovietică, timp de 14 ani, și să fie abandonată de marile puteri democratice occidentale în sfera de influență a Uniunii Sovietice care, evident, a introdus aici un regim comunist de tip stalinist, regim ce se va menține până la revoluția din decembrie 1989.

La fel ca pentru toate puterile participante, și pentru România cel de-al doilea război mondial a însemnat, printre altele, și un necruțător război al undelor, al propagandei radiofonice, pentru care ea nu era pe deplin pregătită. Înființată la 1 noiembrie 1928, Societatea Română de Radiodifuziune nu reușise, până în momentul declanșării războiului, să se doteze cu tehnica de transmisie necesară unei eficiente propagande externe. Capacitățile sale de emisie nu reușeau să acopere, de cele mai multe ori, nici totalitatea teritoriului național, mai ales zonele de est și de vest, adică exact acolo unde propaganda puterilor revanșarde și revizioniste, Ungaria și Uniunea Sovietică, era mai puternică și mai periculoasă. În aceste condiții principala misiune a propagandei radiofonice românești în timpul celui de-al doilea război mondial a fost aceea de a lupta pe propriul teritoriu, de a apăra, în măsura posibilităților, țara de propaganda ostilă a inamicului. De la început trebuie să spunem că misiunea Radiodifuziunii nu a putu fi îndeplinită și aceasta s-a întâmplat nu numai datorită capacităților tehnice de emisie deficitare, ci mai ales datorită faptului că guvernul condus de Antonescu, aflându-se în tabăra celor învinși, nu putea să inducă în eroare în permanență un întreg popor, mai ales în legătură cu evoluția evenimentelor de pe frontul de răsărit și a bombardamentelor din ce în ce mai intense la care era supusă țara. Cu toate acestea, rolul Societății Române de Radiodifuziune atât în susținerea efortului de

război al României, cât și în desfășurarea evenimentelor din august 1944 a fost, fără nici o îndoială, unul important și merită din plin atenția noastră.

Cu câteva luni înainte de intrarea României în război, problema dezvoltării capacităților sale tehnice de emisie a fost luată în discuție de conducerea Societății Române de Radiodifuziune prin intermediul directorului general și al comandantului său militar, Vasile Ionescu. După importante pierderi suferite de Radiodifuziune ca urmare a cedărilor teritoriale din vara anului 1940 și după înfrângerea rebeliunii legionare se simțea nevoia unei analize a situației existente, precum și trasarea unui proiect de viitor, mai ales în condițiile în care România putea să devină participantă activă la război. Vasile Ionescu a elaborat în acest sens un *Memoriu cu privire la dezvoltarea rețelei românești de radiodifuziune*, căruia i-a dat forma unei Decizii de Consiliu cu nr. 53 din 7 martie 1941, și care trebuia să fie aprobat de noul Consiliu de Administrație, atunci când acesta ar fi fost reînființat, după care urma să fie supus spre aprobare guvernului și lui Antonescu personal.

Memoriul lui Vasile Ionescu se împărțea în cinci părți, prima dintre ele intitulându-se *Situația actuală a rețelei radiofonice românești*¹. Aici se arăta că Societatea Română de Radiodifuziune poseda în acel moment două posturi de emisiune fixe pe unde medii și lungi, un post semimobil pe unde scurte și un post mobil pe unde medii și scurte dat în folosință de Marele Stat Major. Cele două posturi fixe, București, cu o putere de 12 kilowați, care emitea pe o lungime de undă de 364,5 metri, și Bod, cu o putere de 150 de kilowați, care emitea pe o lungime de undă de 1875 de metri, nu reușeau să acopere în bune condiții întreg teritoriul României².

Radio București acoperea 120 de kilometri în direcția munților și 200 de kilometri în câmpie, restul teritoriului fiind acoperit de undele sale indirecte. Moldova, Bucovina, Banatul și, în general, frontiera de vest a țării rămâneau neacoperite sau acoperite în mod neregulat și insuficient. Emițătorul său, vechi de peste 11 ani, depășise deja durata normală de funcționare, prelungindu-și existența numai datorită unor reparații permanente³. *Radio Bod (Radio România)* acoperea o zonă mai mare, dar nici el întreaga țară. Jumătatea de nord a Basarabiei, Bucovina, o mare parte din Banat și frontiera de vest nu erau acoperite. El avea de suferit din cauza interferenței cu postul olandez Kostwitje și nu toate posturile de radiorecepție aveau în gama undelor și lungimea sa de lucru de 1875 de metri⁴. *Postul pe unde scurte de 2 kilowați*, construit aproape în întregime de specialiști români, nu avea încă o putere suficientă pentru a-și îndeplini în condiții perfecte rolul său de propagandă și de legătură permanentă cu țările îndepărtate⁵. În fine, *postul mobil*, dat în folosință de Marele Stat Major, avea o putere de 2 kilowați în

---

¹ Arhivele Societății Române de Radiodifuziune (în continuare ASRR), dosar 22/1940, p. 174.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 175.

unde medii și un sistem de modulație impropriu radiodifuziunii. El putea înlocui *Radio București* numai în zona capitalei. Pe unde scurte emitea cu o putere de numai 50 de wați⁶.

O consecință a acestei situații, a neacoperirii radiofonice a întregului teritoriu al țării, arăta Vasile Ionescu, o constituia numărul mic de abonați radiofonici, de doar 1,9% din populația țării⁷, ceea ce atrăgea după sine venituri mai mici, investiții mai reduse, dificultăți în îndeplinirea misiunii culturale și naționale a Radiodifuziunii, precum și lăsarea unor întinse teritorii ale țării sub influența posturilor străine de radio, a celor de la Budapesta, Tiraspol, Chișinău, Sofia, Belgrad etc.⁸

Ca urmare a acestor constatări îngrijorătoare, care privau România nu numai de puțința de a-și face auzit glasul în străinătate, dar chiar de capacitatea de a combate eficient propaganda radiofonică ostilă a puterilor revanșarde și revizioniste vecine pe propriul teritoriu, a doua parte a *Memoriului* lui Vasile Ionescu era consacrată propunerilor pentru mărirea rețelei radiofonice naționale. El arăta că era absolut necesară înzestrarea rețelei radioelectrice cu posturi noi, trebuia înlocuit acel material care atinsese limitele de durată, postul *Radio București* de 12 kilowați trebuia înlocuit cu altul de 120 de kilowați, deoarece își depășise cu patru ani limita de funcționare și nu putea să mai funcționeze decât cel mult doi ani. Posturile vecine, precum Sofia, de 120 de kilowați, Ankara, tot de 120 de kilowați, Belgrad, de 60 de kilowați, și Budapesta, de 100 de kilowați, înlocuiseră deja vocea României în Peninsula Balcanică, în Egipt și Palestina. Prin mărirea puterii postului *Radio București* se va da posibilitatea României să facă propagandă și în Occident, unde, recunoștea Vasile Ionescu, „...suntem astăzi inexistenți”⁹. De asemenea, era necesară construirea unui post de putere mijlocie la Timișoara, care să acopere vestul țării, supus la propaganda radiofonică maghiară. El trebuia să aibă o putere de 20 de kilowați și să fie legat de studiourile din București¹⁰. La fel, trebuia construit un post regional în zona Roman – Iași, cu o putere tot de 20 de kilowați, care să preia rolul postului pierdut de la Chișinău¹¹. Pentru propaganda în străinătate era necesar un post puternic pe unde scurte, de 50 de kilowați, amplasat în zona București, care să emită ziua pe o lungime de undă cuprinsă între 16 și 30 de metri, iar noaptea pe o lungime de undă între 30 și 50 de metri¹². Trebuiau construite, în diverse puncte ale țării, bine alese, precum Iași, Sibiu și Timișoara, studiouri aflate în legătură cu posturile de emisiune¹³, iar în București, Casa Radiofoniei. Aceasta urma a fi construită pe un teren al Societății de 15.000 m², aflat lângă Arcul de Triumf¹⁴. Cheltuielile pentru realizarea întregului program erau estimate la 905 milioane lei¹⁵, în partea a cincea a *Memoriului* fiind identificate

---

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, p. 176.

⁹ Ibidem, p. 176-177.

¹⁰ Ibidem, p. 177.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, p. 178.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, p. 178-179.

¹⁵ Ibidem, p. 180.

mijloacele necesare pentru acoperirea lor¹⁶. Partea a treia a *Memoriului* prezenta eşalonarea pe cinci ani a realizării întregului program, în timp ce în cea de-a patra parte Vasile Ionescu aducea în discuție rezultatele scontate prin această mărire a rețelei radiofonice. El arăta că dacă propunerile expuse anterior vor fi însoțite și de o ieftinire a aparatelor de radio prin realizarea unui receptor popular, întregul teritoriu național dintre Nistru și Tisa se va acoperi cu unde românești, propaganda națională urmând să pătrundă în toate ungherele țării, „până în cel mai sărac bordei” Se aștepta ca numărul de abonați să crească aproximativ cu 80.000 în fiecare an, iar glasul țării să poată fi recepționat acolo unde acest lucru era încă imposibil¹⁷.

Acest *Memoriu* al lui Vasile Ionescu a fost aprobat de noul Consiliul de Administrație al Societății, format pe baza decretului lege din 6 mai 1941, în cea de-a treia sa ședință, ținută la 15 mai¹⁸, iar de guvern ceva mai târziu, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1329 din 6 noiembrie același an¹⁹. Dar între aprobare și realizare era un drum lung, fondurile necesare punerii în practică a unui plan atât de ambițios fiind greu de găsit în condițiile României de atunci, când cea mai mare parte a resurselor țării era destinată susținerii războiului din răsărit.

Intrarea României în război alături de Germania hitleristă a ridicat în fața Societății Române de Radiodifuziune două probleme deosebit de importante. Prima, mai ales în anii de început ai războiului, a fost aceea a măririi capacității de emisie în adâncimea teritoriului sovietic, iar cea de-a doua, pe parcursul întregului război, dar mai ales în anii 1943 și 1944, atunci când înfrângerea devenise clară și teritoriul țării era supus unor bombardamente din ce în ce mai violente din partea aviației anglo-americane, a fost aceea a dezvoltării unei rețele de posturi de emisie pe unde scurte, capabile să mențină legăturile radio ale țării cu străinătatea și între principalele instituții ale puterii în cazul în care posturile obișnuite de emisie ar fi fost în incapacitate de a mai lucra.

În acest sens, declanșarea războiului împotriva Uniunii Sovietice a făcut din montarea și darea în folosință cât mai rapidă a postului de emisie de la Iași prioritatea cea mai mare a Societății. La început, în prima lună de război, s-a crezut că postul emițător de la Chișinău²⁰, unul dintre cele mai moderne din țară, capturat însă de sovietici în iunie 1940, va putea fi recuperat după eliberarea Basarabiei și repus în funcțiune. Dar vizita pe care au făcut-o la Chișinău, cu acest scop,

---

¹⁶ Ibidem, p. 184-185.

¹⁷ Ibidem, p. 181.

¹⁸ Ibidem, dosar 38/1941, p. 121.

¹⁹ Ibidem, dosar 47/1943, p. 136.

²⁰ Postul de la Chișinău sau *Radio Basarabia*, și-a început emisiunile experimentale în primele zile ale lunii iunie 1939, cu un emițător de 20 de kilowați, pe o lungime de undă de 212,6 metri, zilnic între orele 21 și 23 („Radio Universul”, nr. 243 din 10 iunie 1939, p. 3 și nr. 244 din 17 iunie 1939, p. 3). Inaugurarea oficială s-a făcut la 8 octombrie 1939, postul având un program propriu, difuzat la început între orele 14-14,45 și 21-22,15, iar ceva mai târziu între orele 14-15,15 și 21-23 (ibidem, nr. 260 din 7 octombrie 1939, p. VI; *Radiodifuziunea română în slujba intereselor superioare ale statului*, în „Radio Adevărul”, XII, nr. 578 din 15 octombrie 1939, p. 5). Programul era alcătuit în întregime din emisiuni muzicale și din radiojurnale în limbile română și rusă („Radio Universul”, nr. 260 din 7 octombrie 1939, p. VI).

inginerii Emil Petrașcu și Alexandru Hodoș, în zilele de 20 și 21 iulie 1941, a avut drept rezultat spulberarea oricăror speranțe în acest sens, postul fiind complet distrus de trupele sovietice aflate în retragere. În aceste condiții, ei au propus ca postul de 5 kilowați, primit recent de la firma italiană Magnetti Marelli, să fie instalat la Iași²¹.

La 11 septembrie 1941 Consiliul de Administrație al Societății a aprobat ca postul de la Iași să se numească *Radio Moldova* și să aibă un program de sine stătător, care să servească propaganda românească de război, cultura română și valorile naționale²². El trebuia să acopere în întregime Moldova, Bucovina, Basarabia și Transnistria²³. În procesul verbal al ședinței din această zi se arăta că: „Radio Moldova se va adresa ascultătorilor din aceste ținuturi și va fi o oglindă a vieții regionale, cu toate problemele, preocupările și năzuințele ei. Nu va fi o repetare a activității pe care o desfășoară «Radio București» și «Radio România»”, ci va avea o individualitate de sine stătătoare și va fi ascultat pentru ce va aduce nou și original. În consecință, va lucra după propriile sale nevoi, cu propriile sale mijloace, ca un organism controlat și inspirat de la centru, dar direct responsabil de realizările sale”²⁴. Emisiunile urmau a fi difuzate zilnic între orele 13-15,30 și 17,30-20,30, iar director a fost numit Gheorghe Iamandi²⁵. Studioul de emisiune a fost instalat pe strada Lascăr Catargiu, la numărul 19, în localul care-l găzduise pe Ionel Brătianu în timpul refugiului de la Iași din primul război mondial²⁶. La 16 octombrie Consiliul de Administrație a hotărât ca inaugurarea emisiunilor postului *Radio Moldova* să se facă în ziua de 2 noiembrie²⁷. Astfel, în ziua de duminică, 2 noiembrie 1941, *Radio Moldova* a început să emită cu o putere de 5 kilowați și pe o lungime de undă de 259 metri, care ceva mai târziu va fi înlocuită cu cea de 280,9 metri²⁸.

Radio Moldova a fost singurul post de radio teritorial care a funcționat în România în perioada regimului Antonescu și faptul de explică prin necesitățile impuse de războiul din răsărit împotriva Uniunii Sovietice. Erau necesare atât emisiuni de propagandă în limba rusă, cât și emisiuni de propagandă destinate armatelor române obligate să lupte departe de casă în stepele ucrainene și rusești.

A doua problemă presantă care s-a aflat în fața Societății Române de Radiodifuziune după declanșarea războiului împotriva Uniunii Sovietice a fost, așa cum am mai spus, aceea a dezvoltării unei adevărate rețele de emițătoare pe unde

---

²¹ ASRR, dosar 22/1940, p. 55; dosar 38/1941, p. 170-171.

²² Ibidem, dosar 38/1941, p. 196.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, p. 197.

²⁵ Ibidem; Vasile I. Ionescu, *Începuturile Radiodifuziunii române. Scurtă monografie*, f.l., f.a., p. 30. (Lucrarea se află în manuscris în ASRR, fără a fi cotate).

²⁶ V.I. Ionescu, *op. cit.*, p. 30.

²⁷ ASRR, dosar 38/1941, p. 226.

²⁸ Ibidem, dosar 37/1941-1943, p. 129 și dosar 54/1942, 1 f.; „Radio Universul”, nr. 366 din 1 noiembrie 1941, p. I-II și nr. 367 din 8 noiembrie 1941, p. 3; „Radio România”, an I, nr. 45 din 26 octombrie 1941, p. 3 și nr. 46 din 2 noiembrie 1941, p. 5-6.

scurte.²⁹ Ceea ce se făcuse până în acel moment era foarte puțin și nu acoperea deloc nevoile de propagandă externă ale României beligerante. Este adevărat că, după lucrări intense pe parcursul întregului an 1939, la 1 ianuarie 1940 a fost dat în folosință un post pe unde scurte amplasat la Băneasa²⁹. Proiectat și realizat de ingineri români, el avea o putere de 2 kilowați și emitea pe lungimea de undă de 32,4 metri³⁰. După câteva luni de transmisiuni experimentale, postul pe unde scurte, care de la 9 mai 1943 va primi denumirea de *Dacia Română*³¹, a fost dat oficial în funcțiune în ziua de miercuri, 15 mai 1940, orele 24, emisiunea fiind deschisă de cuvântarea istoricului Constantin C. Giurescu, ministrul Propagandei Naționale³². Eficiența acestui post a fost însă destul de scăzută, așa cum o arată studiile amănunțite făcute cu privire la felul în care se recepționa el în București, în țară și în străinătate. Studiile au arătat că în capitală și în țară se recepționa în condiții satisfăcătoare și chiar bune, pe când în străinătate audițiile erau mult mai dificile. Astfel, în București, în strada Polizu se auzea slab, în strada C. Caracăș foarte bine, pe Calea Rahovei deloc, în strada General Berthelot excelent și pe Bulevardul I. G. Duca foarte bine³³. În țară el se recepționa foarte bine la Cernăuți, Timișoara, Sinaia, Arad, Brașov, bine la Galați, Focșani, Dorohoi, Piatra Neamț, satisfăcător la Sibiu, slab și foarte slab la Constanța, Craiova, Brăila, Câmpulung Muscel și deloc la Bacău, Moinești, Caracal, Lonea, Cernavodă³⁴. În străinătate el se recepționa în condiții mult mai precare. Astfel, la Lisabona, Moscova, Berna, Bratislava, Istanbul, Belgrad, Washington, Sofia și Atena nu se auzea deloc. La Madrid, Roma, Ankara, Londra, Paris, Köln, Praga, Dresda se auzea slab și foarte slab. În schimb, la Berlin, Stockholm, Viena, Hamburg, Argirocastro și Alger se auzea de la satisfăcător la foarte bine³⁵. Anii care au urmat vor aduce o îmbunătățire a situației în acest domeniu, mai ales prin creșterea puterii de emisie, dar nu vor putea fi eliminate complet toate dificultățile de natură tehnică.

Acest unic post românesc de emisie pe unde scurte, esențial pentru războiul undelor, a fost oprit cu puțin timp înainte de începerea războiului din răsărit, în intervalul 11 mai – 16 iunie 1941, și i-a fost mărită puterea de emisie de la 2 la 4 kilowați³⁶. În continuare se va lucra intens în domeniul undelor scurte, dar abia în anul 1943 vor fi obținute primele rezultate palpabile, atunci când soarta războiului era aproape pecetluită. În acest an s-a trecut la realizarea unei rețele naționale de

²⁹ *Darea de seamă a Consiliului de Administrație și Raportul Consiliului de cenzori către Adunarea Generală ordinară a acționarilor din 21 august 1940. Exercițiul 1939*, în ASRR, dosar 7/1928, p. 12.

³⁰ *Avem un emițător pe unde scurte*, în „Radio Universul”, nr. 274 din 13 ianuarie 1940, p. 3.

³¹ „Radio România”, an III, nr. 117 din 8 mai 1943, p. 11; „Radio Universul”, nr. 245 din 8 mai 1943, p. 7.

³² „Radio Adevărul”, an XIII, nr. 609 din 19 mai 1940, p. 3; „Radio Universul”, nr. 294 din 1 iunie 1940, p. IV.

³³ *Tablou privind audiții în București pe unde scurte (iunie 1940)*, în ASRR, dosar 18/1940, 1 f.

³⁴ *Tablou privind audiții în România pe unde scurte (iunie 1940)*, în ibidem, 1 f.

³⁵ *Tablou privind audiții în străinătate ale postului pe unde scurte (iunie 1940)*, în ibidem, 1 f.

³⁶ ASRR, dosar 61/1941, 1 f.

emițători pe unde scurte, cu o putere între 20 și 80 de wați, destinată însă, în primul rând, comunicațiilor interne și mai puțin emisiunilor pentru străinătate.

Pentru străinătate au lucrat constant două astfel de posturi pe unde scurte. Este vorba, în primul rând, de postul pe unde scurte de pe lângă *Radio Moldova*, care a început să emită în februarie 1943³⁷, construit, în bună măsură, cu piese de la postul sovietic Tiraspol³⁸, cu o putere de 100 de wați³⁹ și pe lungimile de undă de 64,5 metri și 48,5 metri⁴⁰. Peste un an, la 20 februarie 1944, a căpătat denumirea de *Radio Moldovița*⁴¹, dar la 18 martie același an a fost evacuat la Bod unde a continuat să emită până la 23 august⁴². A fost desființat în cadrul acțiunii de restituire a materialelor radiofonice către Uniunea Sovietică prevăzută în acordul de armistițiu, la 19 aprilie 1945⁴³. Transmitea, în general, emisiunile preluate de la postul pe unde medii *Radio Moldova* spre teritoriul Uniunii Sovietice⁴⁴. Al doilea post avea numele de *Gloria* și a fost instalat chiar pe teritoriul Uniunii Sovietice, la o dată rămasă necunoscută, în cursul anului 1943, în Peninsula Crimeea⁴⁵. Nu știm exact ce putere avea, pe ce lungimi de undă lucra și ce fel de emisiuni transmitea, dar este sigur că ele aveau, toate, un caracter propagandistic. De asemenea, nu știm ce soartă a avut, dacă a fost capturat sau distrus de sovietici sau dacă a fost adus în țară. Temporar, vor emite pentru străinătate, spre Egipt, unde se purtau tratative cu aliații în vederea ieșirii României din război, și alte câteva posturi pe unde scurte, în vara anului 1944. Este vorba de postul *Carpați*, amplasat în adăpostul palatului regal din București, de postul *Bucegi*, amplasat în vila generalului Gheorghe Rasoviceanu de la Sinaia, și de postul *Piatra*, amplasat chiar în spatele vilei mareșalului Antonescu de la Predeal⁴⁶. Ele au fost montate în decurs de trei zile, în luna iunie, și au fost conduse de inginerii Bonifaciu Hristovici (*Carpați*), Vladimir Gheorghiu (*Bucegi*) și tehnicianul Nicolae Davidescu (*Piatra*)⁴⁷.

După *Radio Moldovița*, un al doilea post emițător pe unde scurte a purtat denumirea de *Radio Argeș*. La sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie 1943 *Radio București* și *Radio România* au făcut, de mai multe ori, următorul anunț: „Aducem la cunoștința ascultătorilor noștri că noul nostru post experimental «Argeș» pe unde scurte, face emisiuni pe 48,8 metri, între orele 8-8,30, 15,40-17 și 23,30-2... Rugăm ascultătorii noștri să ne comunice cum recepționează emisiunile

³⁷ „Radio România”, an III, nr. 105 din 13 februarie 1943, p. 13; „Radio Universul”, nr. 434 din 20 februarie 1943, p. 8.

³⁸ ASRR, dosar 45/1942, 1 f.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ „Radio România”, III, nr. 120 din 29 mai 1943, p. 13.

⁴¹ Ibidem, an IV, nr. 158 din 19 februarie 1944, p. 11; „Radio Universul”, nr. 486 din 18 februarie 1944, p. 8.

⁴² ASRR, dosar 45/1942, 1 f.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ „Radio Universul”, nr. 486 din 18 februarie 1944, p. 8.

⁴⁵ ASRR, dosar 12/1944, f. 2.

⁴⁶ Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 89-90.

⁴⁷ Ibidem, p. 90.

pe adresa: Societatea Română de Radiodifuziune, Direcția tehnică, Str. General Berthelot nr. 60⁴⁸. Existența noului post era confirmată și de „Radio Universal” din 17 aprilie 1943, care scria următoarele: „Noul post de radio pe unde scurte al Societății Române de Radiodifuziune funcționează, experimental, pe 48,8 metri lungime de undă și are indicativul *Radio Argeș*. Orelle de emisiune sunt 16-18 și 23-2. În București noul post se recepționează în condițiuni relativ bune, cu o tărie suficientă și cu o modulație mulțumitoare. Programul postului experimental *Radio Argeș* constă din muzică românească și ușoară, transmisă prin doză electromagnetică”⁴⁹.

Problema emițătorilor pe unde scurte devenise deosebit de importantă spre sfârșitul verii anului 1943, atât datorită propriei sale dinamici de dezvoltare, cât și datorită evoluțiilor din ce în ce mai puțin favorabile de pe frontul de răzăr. Înfrângerea în război devenise o posibilitate apropiată de certitudine, în ciuda aparenței de optimism pe care o afișau autoritățile, astfel încât importanța comunicațiilor radio pe unde scurte crescuse foarte mult. Ele trebuiau să asigure continuitatea comunicării în cazul scoaterii din funcțiune a posturilor de la Băneasa, Bod și Iași, între diferitele eșaloane ale puterii de stat, atât pe verticală, cât și pe orizontală, precum și între putere și populație.

În aceste condiții, la 4 septembrie 1943 inginerul Anton Necșulea a înaintat Subdirecției generale tehnice a Societății Române de Radiodifuziune un raport amănunțit în legătură cu rețeaua emițătoarelor pe unde scurte⁵⁰. *Raportul Necșulea*, după ce analiza stadiul de dezvoltare al rețelei, făcea următoarele propuneri cu privire la dezvoltarea ei în continuare și la îmbunătățirea calității emisiei: 1) emițătorii de radiodifuziune să fie situați la periferia țării, iar cei de comunicații pe lângă emițătorii principali pe unde medii și lungi; 2) alegerea lungimilor de undă să constituie pentru noi mai târziu un drept de existență în benzile de unde scurte alocate Radiodifuziunii, să poată, în același timp, folosi scopului actual și măsurătorilor de propagare viitoare și 3) programul zilnic al acestor emițători pe undă scurtă grupat în jurul orelor de dimineață, prânz și seară să completeze programul posturilor naționale principale⁵¹.

Problema posturilor emițătoare pe unde scurte va reapărea în prim plan în *Referatul privind măsurile de securitate și asigurarea continuării emisiunilor radiofonice în caz de bombardament*, alcătuit de directorul general Vasile Ionescu în luna noiembrie 1943. În acest *Referat* se arăta că: „Încă de acum șase luni s-a luat măsura de a se crea o rețea radiofonică de ajutor pentru eventualitatea că posturile principale ar fi scoase din funcțiune. În acest scop, din posturile pe unde scurte de 75w ale Societății s-au instalat în diferite puncte ale țării posturi care au fost puse în funcțiune cu titlul de «posturi experimentale»”⁵². Primul dintre acestea,

⁴⁸ ASRR, dosar 5/1943, 1 f.

⁴⁹ „Radio Universal”, nr. 442 din 17 aprilie 1943, p. 3.

⁵⁰ ASRR, dosar 41/1944, 8 f.

⁵¹ Ibidem, f. 6.

⁵² Ibidem, dosar 12/1944, f. 2.

intitulat *Dobrogea*, fusese instalat la Constanța, într-o vilă închiriată⁵³. Postul *Carpați* se afla instalat la Sinaia, tot într-o vilă închiriată⁵⁴. Postul *Argeș* se afla la București⁵⁵, *Moldovița* la Iași⁵⁶, iar *Gloria* în Crimeea⁵⁷. În același timp, fuseseră comandate încă șase posturi de câte 75 de wați, care să completeze rețeaua și care se spera să fie achiziționate până la sfârșitul anului, când urmau a fi făcute propuneri pentru utilizarea lor⁵⁸. În continuare, *Referatul* preconiza instalarea de posturi pe unde scurte în locurile de evacuare ale guvernului și Ministerului Propagandei Naționale, la Curtea de Argeș (Palatul Episcopiei și vila Rădulescu) și Câmpulung Muscel (vila Stătescu)⁵⁹. Cheltuielile preliminare necesitate de aceste proiecte se ridicau la 10.200.000 de lei⁶⁰. În afara posturilor amintite în *Referat*, avem informații că au mai fost puse în funcțiune și posturile *Piatra*⁶¹, *Bucegi*⁶² și *Olt*⁶³. Toate aceste emițătoare experimentale erau complet separate de Societate, nu emiteau programe vorbite, radiojurnale sau conferințe, ci numai muzică. Ele aveau numai câte doi angajați: un inginer și un mecanic⁶⁴. Importanța lor se va vedea cu adevărat în august 1944, atunci când pentru câteva zile, posturile mari de la Băneasa și Bod nu vor mai putea emite.

Așa cum se poate observa din cele spuse mai sus, posturile românești pe unde scurte, care au cunoscut, incontestabil, o dezvoltare importantă în această perioadă, nu erau însă capabile să poarte un război al undelor ofensiv, ci doar unul defensiv, teritoriul României fiind supus la o intensă propagandă radiofonică din partea posturilor sovietice, engleze și americane. Combinată cu înfrângerile de pe frontul din răsărit și cu bombardamentele anglo-americane, propaganda radiofonică aliată a fost net superioară celei românești, populația țării devenind tot mai nerăbdătoare în ceea ce privește ieșirea din războiul purtat alături de Germania hitleristă.

Pe măsură ce desfășurarea războiului era din ce în ce mai nefavorabilă, în fața Societății Române de Radiodifuziune se punea tot mai acut și o altă problemă, aceea a evacuării și dispersării în teritoriu a componentelor ei constitutive. De fapt, această problemă s-a pus pentru prima dată chiar a doua zi după cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, atunci când a început să se simtă faptul că România nu va putea evita mult timp participarea la război. În ședința sa din 29 iunie 1940,

---

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, f. 4.

⁶¹ Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 89-90.

⁶² I.M. Lehtiu, *Rețeaua posturilor românești pe unde scurte*, în „Radio Universul”, nr. 471 din 5 noiembrie 1943, p. 4.

⁶³ ASRR, dosar 54/1944, f. 6 (amintirile inginerului Alexandru Lohan).

⁶⁴ I. M. Lehtiu, *art. cit.*, p. 4.

Consiliul de Administrație al Societății a luat în discuție problema materialului necesar în eventualitatea unei evacuări⁶⁵, evacuarea și dispersarea devenind, din acest moment, o preocupare permanentă, cu implicații mai ales de natură economică, tehnică și organizatorică, dar și politică.

Intrarea României în război a acutizat această problemă. Atâta vreme cât frontul înainta spre răsărit, pe teritoriul Uniunii Sovietice, iar armatele române și germane obțineau victorii după victorii, evacuarea a rămas o problemă teoretică, dar nu a fost niciodată pierdută din vedere. Astfel, în septembrie 1942, Societatea a înregistrat un disc, la cererea Comandamentului apărării antiaeriene, pentru anunțarea încetării emisiunii în caz de bombardament aerian. Discul cuprindea următoarele elemente: „Semanalul de trompetă; Atențiune; Din motive de apărare antiaeriană emisiunile se întrerup”⁶⁶. Peste un an, la 28 septembrie 1943, Consiliul de Administrație, datorită creșterii evidente a pericolului unor bombardamente aeriene și datorită înfrângerilor din răsărit, care făceau ca frontul să se apropie tot mai mult de granițele țării, a luat în discuție problema evacuării. În cadrul discuțiilor s-a arătat că evacuarea putea fi preventivă, în cazul unor bombardamente, sau totală, în cazul prăbușirii frontului de răsărit. S-a hotărât să se realizeze amenajările și pregătirile preventive în vederea unor eventuale bombardamente⁶⁷. La 30 octombrie, Consiliul a aprobat mai multe cheltuieli necesare pregătirii evacuării, și anume: 300.000 de lei pentru chiria vilei Ghițescu de la Predeal și pentru evacuarea materialelor de la postul Bod, 300.000 de lei chiria pentru un imobil de la Curtea de Argeș, unde ar fi trebuit amplasate câteva studiouri, și alți 300.000 de lei pentru amenajarea acestora, 100.000 de lei chiria pentru o vilă la Snagov necesară evacuării materialelor de la postul Băneasa, 400.000 de lei pentru chiria vilei Stătescu de la Câmpulung Muscel, necesară instalării postului pe unde scurte cerut de Ministerul Propagandei Naționale și de agenția de presă Rador, 200.000 de lei pentru amenajările acestei vile, 4.500.000 de lei pentru cumpărarea a două autocamioane și 200.000 de lei chiria pentru circuitele care urmau să asigure legăturile dintre studiourile și posturile menționate mai sus. La aceste sume se adăugau 750.000 de lei pentru cheltuieli de ambalaj și alți 750.000 de lei pentru cheltuieli de construcție și de mutare și chiar pentru cheltuieli neprevăzute⁶⁸.

În cursul lunii noiembrie 1943, la o dată neprecizată, directorul general, Vasile Ionescu, a prezentat Consiliului de Administrație un *Referat privind măsurile de securitate și asigurarea continuării emisiunilor radiofonice în caz de bombardament*. În afară de înființarea unei rețele de posturi de emisiune pe unde scurte, despre care am amintit ceva mai sus, în *Referat* se propunea pentru înlocuirea studiourilor din București, în cazul distrugerii lor, localul fostei legații

⁶⁵ ASRR, dosar 19/1938-1940, f. 78r.

⁶⁶ Ibidem, dosar 54/1942, 1 f.

⁶⁷ Ibidem, dosar 47/1943, p. 98.

⁶⁸ Ibidem, p. 123.

sovietice, sala fostului cinematograf din subsolul Ateneului și sala fostului cinematograf din subsolul Cercului Militar⁶⁹.

Situația militară devenind tot mai presantă, Consiliul de Miniștri a cerut Societății să treacă la măsuri concrete și, în primul rând, să elaboreze un plan de evacuare. La 11 decembrie 1943, Consiliul de Administrație a hotărât să fie puse în practică următoarele măsuri: evacuarea discurilor de gramofon, urmând să rămână în București numai strictul necesar pentru programul pe timp de o lună și jumătate, evacuarea întregii arhive de gestiune, evacuarea arhivelor serviciilor tehnice (extracte, planuri, dosarele de comenzi etc.) și arhivele de conferințe și manuscrise, precum și arhivele radiojurnalelor difuzate la microfon, evacuarea actelor de gestiune ale serviciilor abonamentelor, precum și un exemplar din borderourile emisiunii trimestrului I din anul 1944, din care urma să se tragă în acest scop un exemplar în plus, evacuarea materialelor de stocaj aflate în toate magazinele din București, evacuarea registrelor de Procese Verbale ale Adunării Generale a acționarilor, ale Consiliului de Administrație, Comitetului de Direcție și Consiliului Cenzorilor. Toate aceste materiale urmau a fi transportate la Câmpulung Muscel⁷⁰.

La 13 ianuarie 1944, Vasile Ionescu anunța Consiliul de Administrație că va lua contact cu Marele Stat Major și cu mareșalul Antonescu pentru a se stabili localitatea unde trebuia evacuat strictul necesar de funcționari pentru asigurarea continuării activității Societății în cazul că la București aceasta nu va mai fi cu putință⁷¹. La 27 ianuarie, Consiliul de Administrație a aprobat închirierea la Bolintinul din Vale a unui imobil cu 50.000 de lei anual pentru evacuarea serviciului emisiunii chitanțelor și a unui alt imobil cu 40.000 de lei anual pentru evacuarea arhivelor generale ale Societății. De asemenea, s-a aprobat suma de 633.000 de lei pentru procurarea lăzilor necesare evacuării⁷².

La 3 februarie 1944, directorul general Vasile Ionescu a propus ca evacuarea în vederea continuării emisiei în caz de bombardament să se facă pe Valea Prahovei, undeva în apropiere de cablul București–Brașov⁷³. Imediat s-a format o comisie din subdirectorul general tehnic Emil Petrașcu, directorul tehnic Alexandru Lohan și subdirectorul administrativ Constantin Bârzeanu, care a vizitat localitățile Sinaia, Poiana Țapului, Predeal, Timișul de Sus și de Jos și, în rapoartele pe care le-a înaintat Consiliului, la 7 și 10 februarie, a recomandat ce vile să fie închiriate (Tamina, John, Geiser, Sever Alexandrescu, Menda Crețoiu etc.). Toate aceste vile se aflau în apropiere unele de celelalte și aproape de șosea și de gară, fiind situate în localitatea Timișul de Sus. Totalul chiriilor ce urmau a fi plătite se ridica la 10.600.000 de lei⁷⁴. La 11 februarie Consiliul a aprobat aceste propuneri⁷⁵.

---

⁶⁹ Ibidem, dosar 12/1944, f. 3.

⁷⁰ Ibidem, dosar 47/1943, p. 174-175.

⁷¹ Ibidem, dosar 13/1944, f. 3r.

⁷² Ibidem, f. 7r.

⁷³ Ibidem, f. 11v.-12r.

⁷⁴ Ibidem, f. 13r.-14v. și 17r.-18v.

⁷⁵ Ibidem, f. 20r.

La 16 martie 1944 Consiliul de Administrație lua la cunoștință că dispersarea materialelor și aparatelor tehnice de rezervă, a discurilor, a notelor muzicale și a arhivelor administrative și de contabilitate pe ultimii cinci ani a fost efectuată în imobile din jurul capitalei (Tâncăbești, Brănești) și la Predeal, iar la Bolintinul din Vale s-a evacuat serviciul de emitere a chitanțelor de abonament⁷⁶. Tot în luna martie a fost evacuat rapid și fără pierderi postul *Radio Moldova* de la Iași la Rotbav, lângă Brașov⁷⁷.

La sfârșitul lunii martie, Societatea a ezitat în cea ce privește evacuarea, între zona Brașov și zona Sebeș-Alba⁷⁸, în cele din urmă prima fiind preferată, Marele Stat Major dându-și și el acordul în acest sens. După groaznicul bombardament aerian asupra Capitalei din 4 aprilie 1944, evacuarea trebuia realizată fără întârziere, existând, altfel, riscul ca emisiunile radiofonice să înceteze. La 5 aprilie, prin Ordinul de Serviciu nr. 70, s-a cerut direcțiunilor să întocmească tabele cu personalul strict necesar funcționării lor și s-a ordonat trecerea la evacuarea imediată. În Ordin se arăta că funcționarea radiojurnalului va trebui asigurată prin orice mijloace. El urma a fi difuzat la orele 7, cu rezumat, apoi la 8, 14, 18, 19,50, 22 și 23, când se închidea și emisiunea. Cuprinsul radiojurnalului trebuia să fie informativ și să caute îndrumarea și încurajarea opiniei publice⁷⁹. La 6 aprilie, pentru a se putea asigura continuarea funcționării Societății prin dispersarea și evacuarea serviciilor din București, Consiliul de Administrație a aprobat, în unanimitate, ca acestea să se facă în zona Predeal, Valea Timișului, Brașov, Bod, Codlea și în alte localități vecine, închiriindu-se pentru aceasta imobilele necesare⁸⁰.

Evacuarea propriu-zisă a Societății a început pe date de 22 aprilie 1944, din Gara de Est. Trenul condus de directorul Gheorghe Banu și având 621 de persoane a plecat pe data de 23 aprilie, orele 17, ajungând la Bod pe data de 28 aprilie⁸¹. Organizarea în zona de evacuare s-a realizat în felul următor: la Timiș, în vilele Tamina, Cernat și Loebel, s-au instalat studiourile cu personalul aferent, Consiliul de Administrație, Direcția generală și Direcția administrativă. La Hălchiu a fost instalată Direcția comercială și Direcția contravenții, în două localuri de școală. La Rotbav, Direcția contabilitate și Casa de pensii în localul școlii, precum și *Radio Moldova*. La Feldioara a fost instalată Direcția tehnică, iar la Bod, Direcția programelor și Orchestra Radio. La București a fost asigurată o permanență

---

⁷⁶ Ibidem, f. 43v.

⁷⁷ La 17 martie 1944 Marele Stat Major a dat ordinul de evacuare, aceasta începând în noaptea de 18 spre 19 martie și încheindu-se în bune condițiuni până la 23 martie. Emițătorul, toate materialele necesare funcționării postului și personalul în întregime au fost retrase și amplasate la Rotbav, lângă Brașov, emisiunile fiind reluate peste două luni, la 23 mai 1944 (ibidem, dosar 12/1944, f. 35-42 și dosar 13/1944, f. 46).

⁷⁸ Ibidem, dosar 13/1944, f. 49r.-50v.

⁷⁹ Ibidem, f. 53r.-54r.

⁸⁰ Ibidem, f. 52v.-53r.

⁸¹ Ibidem, dosar Evacuarea, p. 9.

condusă de un girant general în persoana lui C. Dinescu⁸². Emisiunea Radiodifuziunii române a fost asigurată permanent, deși cablul București–Brașov–Bod a fost întrerupt, din cauza bombardamentelor, între 4 și 13 aprilie, 24 aprilie și 1 mai, 5 și 17 mai⁸³. Studiourile din Timiș au început să funcționeze pe 24 aprilie, orele 14. Din aceste studiouri de ajutor s-au transmis radiojurnalele și emisiunile muzicale difuzate de posturile *Radio România*, *Radio București* și *Dacia Română*⁸⁴. Publicul era informat, din oră în oră, asupra situației din spațiul aerian al României⁸⁵. De la 19 iunie 1944 aceste informații erau transmise de *Radio România* între orele 7,30-10,30, 13-16 și 21-1 și de *Radio Bucegi* între orele 10,30-13, 16-21 și 1-2,30⁸⁶. Datorită dificultăților financiare tot mai mari, Societatea a fost nevoită să facă drastice economii. Orchestra Radio a fost redusă de la 77 la 50 de membri, Corul radio a fost desființat, s-a redus subvenția pentru revista „Radio România”, iar diurnele de deplasare au fost reduse cu o treime⁸⁷.

Cu toate dificultățile pe care le-a avut de înfruntat, Societatea a reușit să emită în permanență. Astfel, în momentele cele mai dificile din august 1944, ea a reușit să-și îndeplinească integral misiunea ce-i revenea. În ziua de 23 august, directorul general Vasile Ionescu a fost convocat la Palatul Regal, unde a fost primit de regele Mihai I, de generalul Aldea, de ministrul de externe Nicolae Buzescu și de generalul Mihail, șeful Marelui Stat Major⁸⁸. Apoi, la orele 19, o echipă de tehnicieni ai Societății, condusă de inginerul Alexandru Lohan, a înregistrat *Prolamația Regelui* – în aripa Cretzulescu a Palatului Regal, pe trei discuri⁸⁹. Vasile Ionescu, împreună cu materialele de difuzat și cu o escortă militară, a revenit la sediul Societății la orele 22,15, iar la orele 22,25 a fost difuzată *Proclamația* către țară a Regelui, declarația guvernului și mesajele partidelor ce formau Blocul Democratic⁹⁰. Între timp fuseseră difuzate și consemnele de luptă *Pajura* – stare de alarmă și *Stejar* – extremă urgență, la orele 18 și 18,30⁹¹. Toate aceste mesaje au fost difuzate în continuu, până la orele 2, de un număr de șase posturi de emisie: *Radio București*, *Radio România*, *Dacia Română*, *Carpați*, *Bucegi* și *Piatra*⁹².

⁸² Ibidem, p. 9-11; dosar 13/1944, f. 63r.–64r.; dosar 14/1944, f. 57-58; *Darea de seamă a Consiliului de Administrație și Raportul Consiliului de Cenzori către Adunarea Generală a acționarilor din 20 iunie 1945. Exercițiul 1944*, în ASRR, dosar 6/1928, f. 3-4.

⁸³ ASRR, dosar 13/1944, f. 65r.

⁸⁴ Ibidem, f. 65v.

⁸⁵ Ibidem, f. 66r.

⁸⁶ *Noul orar de prevenire prin radio*, în „Radio Universal”, nr. 504 din 23 iunie 1944, p. 4.

⁸⁷ ASRR, dosar 13/1944, f. 67r.

⁸⁸ Ibidem, dosar 14/1944, p. 58.

⁸⁹ Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 97.

⁹⁰ ASRR, dosar 14/1944, f. 59; *Pentru eliberarea patriei*, București, 1972, p. 27-30, 39-43; Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, București, 1984, p. 230.

⁹¹ Pavel Câmpănu, Victor Crăciun (coord.), Liviu Ionescu, Viorica Marinescu, Anton Necșulea, Nicolae Stanciu, Nicolae Wegener, *Contribuții la cunoașterea Radioteleviziunii române*, [București], 1972, p. 29.

⁹² Ibidem, p. 30.

În condițiile în care Societatea Română de Radiodifuziune devenise unul dintre punctele esențiale ale luptei împotriva trupelor germane, acestea nu au întârziat să reacționeze. La 24 august postul *Radio România* de la Bod a fost atacat de un detașament de 120 de oameni, întărit cu tancuri și tunuri ușoare. Asaltul a durat șapte ore după care a fost respins⁹³. Concomitent, a fost atacat și postul de la Băneasa, care a fost cucerit de germani la orele 10,45. Va fi eliberat abia pe 29 august și repus în funcțiune pe 31 august la orele 13⁹⁴. Sediul central din strada Berthelot nr. 60 a fost bombardat în valuri succesive, începând cu orele 8,40 din dimineața zilei de 24 august, până la orele 16,20, când cinci bombe l-au distrus în întregime⁹⁵. Au fost omorâți 11 oameni din personalul Societății și din trupele de pază, iar 16 au fost răniți⁹⁶. Din personalul Societății și-au pierdut viața inginerul Bonifaciu Hristovici, telefonistul Gh.P. Georgescu, reporterul Pavel Ciocârlan și secretarul Alfred Pagoni⁹⁷. Emisiunea a continuat să fie transmisă din studiourile de ajutor din zona Bod-Brașov până la 28 august, orele 12,45, când un atac de 20 de avioane, care au aruncat 70 de tone de bombe, a scos din funcțiune postul *Radio România*⁹⁸. Rețeaua principală a Radiodifuziunii fiind distrusă, a fost pusă în funcțiune rețeaua de ajutor formată din posturile pe unde scurte *Bucegi*, *Carpați* și *Piatra*, care va asigura emisiunea până la data de 31 august, orele 13⁹⁹. Emisiunile erau lucrate și transmise dintr-un studiou improvizat, aflat într-un local din strada General Berthelot nr. 71.

Concomitent cu repunerea în funcțiune a postului *Radio București* de la Băneasa, la 31 august, a fost dat în exploatare și postul *București II*, instalat la Tâncăbești într-o cabană construită în 1943. Noul emițător era construit în întregime de inginerii români. Astfel, la 31 august 1944 țara noastră avea în funcțiune posturile *București I*, *București II*, *Bucegi* și *Carpați*. Postul de la Bod era gata pentru a fi repus în funcțiune și Consiliul de Administrație a hotărât ca acest lucru să se întâmple la 15 octombrie 1944¹⁰⁰. Pentru continuarea activității au fost închiriate mai multe localuri și anume: etajul II al Liceului Sfântul Sava, pentru care se plătea o chirie anuală de 90.000.000 de lei, imobilul din strada General Berthelot nr. 41 (imobilul Ilieș), pentru care se plătea o chirie de 5.000.000 de lei pe an, și pentru scurt timp, un apartament cu șase camere pe strada Știrbei Vodă, la nr. 108. În ceea ce privește *Radio Moldova*, el a fost lăsat la Rotbav cu intenția ca, după eliberarea întregii Transilvanii, să fie pus în funcțiune la Cluj.

---

⁹³ ASRR, dosar 14/1944, f. 59.

⁹⁴ Ibidem, f. 60.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 100-102.

⁹⁷ *Darea de seamă...Exercițiul 1944*, f. 5; *Documentar privind trecutul radiodifuziunii române*, în ASRR, p. 40.

⁹⁸ ASRR, dosar 14/1944, f. 62.

⁹⁹ Ibidem, f. 63.

¹⁰⁰ Ibidem, *Procesul Verbal* al ședinței Consiliului de Administrație din 12 octombrie 1944, în dosar 14/1944, f. 57-67; *Documentar privind trecutul radiodifuziunii române*, p. 39-42.

Comportamentul conducerii și al membrilor Societății Române de Radiodifuziune în zilele grele din august 1944 a fost apreciat în mod deosebit de către comandantul militar al Capitalei, generalul Iosif Teodorescu, în *Ordinul de zi* nr. 822 din 6 octombrie 1944¹⁰¹. Aici se spuneau următoarele: „La 23 august 1944, Societatea de Radiodifuziune a fost unicul mijloc pe care Guvernul Majestății Sale Regelui l-a folosit pentru mesajul și aducerea la cunoștința țării a măsurilor de ordine ce trebuiau luate în asemenea situații. Dând dovadă de simțământ al datoriei și sacrificiul total, Directorul Societății de Radiodifuziune – Maior rezervă Ionescu V. Vasile – și întreg personalul au rămas la posturi în timpul atacului inamic executându-se complet misiunea. În calitatea sa de Comandant Militar, Maiorul Rezervă Ionescu Vasile a reușit să insufle ofițerilor și trupeii însărcinată cu paza localurilor Societății de Radiodifuziune devotamentul și spiritul de sacrificiu necesar înfruntării atacului unui inamic superior. Având în vedere cele de mai sus ordon: Citarea prin «Ordin de zi» a Comandamentului Militar al capitalei a Maiorului Rez. Ionescu V. Vasile și a întregului personal al Societății de Radiodifuziune, pentru neprețuita colaborare la îndeplinirea actului național de la 23 august 1944”.

O dată cu aceste evenimente începea însă și o altă istorie pentru Societatea Română de Radiodifuziune. Anii dictaturilor de dreapta, carlistă, militaro-legionară și antonesciană și ai războiului se încheiaseră printr-o mare tragedie atât pentru Societate, cât mai ales pentru întregul nostru popor. Dictatorii au preluat de la regimul democratic o țară întreagă, mare și prosperă, atât cât se putea în condițiile vremii, și au lăsat urmașilor o țară ciuntită, epuizată de război și distrusă economic. O țară la bunul plac al străinilor, abandonată de democrațiile occidentale și căzută în sfera de influență sovietică. Așa cum arăta Societatea Română de Radiodifuziune în august 1944, cu sediul central distrus, cu principalele emițătoare grav avariate încât abia mai puteau să se facă auzite, cu personalul și serviciile esențiale împrăștiate în cele patru vânturi, ea oferea o adevărată imagine la scară redusă a situației generale din țară. Acesta a fost rezultatul la care au ajuns regimurile dictatoriale de dreapta din România și coșmarul pe care poporul român începuse să-l trăiască din februarie 1938 nu era, totuși, decât la începuturile sale.

---

¹⁰¹ ASRR, dosar 12/1944, f. 82 și dosar 14/1944, f. 78-79.

THE ROMANIAN BROADCASTING COMPANY, THE WAR OF WAVES AND THE EVENTS OF AUGUST 1944

Abstract

The author tackles in this study the part, especially from the technical point of view, that the Romanian Broadcasting Company played during the Second World War. In order to fulfil its mission and to successfully take part to the war of waves, the Romanian Broadcasting Company mainly had to solve two problems. The first one, was to develop the territorial radiostations and it succeeded to put in use only the radiostation in Jassy, Radio Moldova, that broadcasted throughout the length of the Soviet territory. The second problem, was the development of a national short wave net that would make the voice of Romania to be heard abroad, and also ensure the continuity of the radio broadcastings in case the main radiostations would be taken out of order. Finally, a third problem was the one of the evacuation and dispersation of the Romanian Broadcasting Company's components in case the air bombings would be intensified and the Eastern front would fall.

If the Romanian Broadcasting Company lost the war of waves against the allied powers, it managed, in exchange, to fulfil its internal mission, especially during the difficult moments of the 23rd of August 1944, when it succeeded to broadcast to the country the message of the political forces that had overthrown Antonescu from the power.

PROTAGONIȘTII ACTULUI DE LA 23 AUGUST 1944. DESTĂINUIRI CONTEMPORANE

OȘCA ALEXANDRU

Descrierea unei realități complexe și într-o dinamică accelerată este foarte dificil de realizat, cu atât mai mult cu cât în zona explicațiilor intervine factorul subiectiv, omul direct implicat în „construcția” ei, cel care trebuie să „justifice” o desfășurare al cărei sfârșit i-a fost fatal.

Când descrierea respectivă se face în fața organelor de anchetă, dificultatea este și mai mare, iar dacă aceste organisme sunt cele care au acționat în timpul regimului comunist este evident că cel interpelat trebuie să procedeze cu înfinită atenție, pentru a menaja susceptibilități din direcții nebănuite. Din acest motiv, informațiile cuprinse în declarațiile date în fața organelor comuniste de anchetă de către cei chemați să răspundă în procesele instrumentate liderilor implicați în evenimentele de la 23 august 1944 sunt primite cu rezervele de rigoare. Totuși, nu se poate contesta valoarea informațiilor cuprinse în declarațiile respective, iar pentru un cercetător avizat acestea sunt de cea mai mare utilitate.

Redăm, mai jos, declarația semnată de Ioan Mociony-Stârcea, personaj cheie în ecuația loviturii de stat și în desfășurarea evenimentelor de la 23 august 1944, despre relațiile acestuia cu un alt personaj controversat, legat și el prin infinite fire de același eveniment, Lucrețiu Pătrășcanu. Comentariile largi din declarație dau posibilitatea lui Mociony-Stârcea să se refere la foarte mulți oameni politici români ai timpului respectiv și explică măsura în care cercuri oficiale străine se interesau, gestionau sau încercau să controleze procesele și evenimentele politice și militare din spațiul românesc.

Sunt pe larg prezentate legăturile lui Pătrășcanu cu cercurile Palatului, limitele competențelor sale stabilite de partidul pe care-l reprezenta, disputa cu “inginerul Ceaușu”, credibilitatea și angajamentele sale față de partidele istorice.

Pentru lămurirea situațiilor controversate privind evenimentele petrecute la Constanța în marina regală română, redăm, în continuare, o notă semnată de Leontin Sălăjan. În *Notă*, responsabilul militar din timpul regimului comunist descrie calvarul prin care ofițeri și nave românești au trecut după 23 august 1944 și patriotismul, spiritul de camaraderie al contraamiralului Horia Măcelariu.

DECLARAȚIE

Subsemnatul MOCSONY-STYRCEA IOAN, la cele întrebate declar următoarele:

Întrebare:

Care au fost relațiile ce le-a avut PĂTRĂȘCANU cu regele și cu alte persoane politice, diplomatice și militare, până la și după 23 August 1944 și care a fost poziția lui PĂTRĂȘCANU?

Răspuns:

Pela mijlocul lunei Aprilie și până la 23 August 1944, LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU a reprezentat Partidul Comunist Român în activitatea clandestină dusă în vederea eșirei României din război de către regele Mihai, IULIU MANIU, CONSTANTIN I.C. BRĂTIANU, CONSTANTIN TITEL PETRESCU și colaboratorii lor citați mai jos, având după cunoștința mea următoarele întrevederi:

1. – Prima noastră întâlnire a avut loc din inițiativa mea, în a doua săptămână din Aprilie, la ferma dela Pantelimon a *Maestrului Curții OCTAV ULEA, vărul primar al d-lui PĂTRĂȘCANU*. Scopul întrevederii fiind stabilirea contactului secret și al P.C.R., cu guvernul care, potrivit concepției sale strict constituționale, dorea asocierea acestuia la constituirea blocului partidelor democrate de opoziție din care să se alcătuiască guvernul semnat al armistițiului, i-am cerut lui PĂTRĂȘCANU delegarea grabnică de către P.C.R. a unui reprezentant permanent investit cu depline puteri pentru aceste tratative. Văzând reticența d-lui PĂTRĂȘCANU căruia vroiam să-i inspir încredere, i-am făcut un întreg istoric al emancipării progresive și secrete a regelui de sub tutela politică a dictaturii instaurate prin uzurpare la 6 și 7 Septembrie 1940 și a principalelor prerogative regale, al acțiunii întreprinsă de M.S. încă din primăvara anului 1942, în colaborare cu șefii partidelor istorice și în legătură cu Puterile Aliate, pentru pregătirea răsturnării alianțelor țării, al manifestărilor interne antifasciste și externe anti-axiste ale guvernului, ce au dus la criza monarhică din Ianuarie-Februarie 1943 și al evenimentelor interesând activitatea noastră până la zi, terminând prin a-i arăta d-lui PĂTRĂȘCANU că M.S. preconizează răsturnarea concomitentă a situației interne și externe, ca fiind singura soluție posibilă și acceptabilă pentru Coroană. Apoi l-am pus în curent pe dl. PĂTRĂȘCANU cu rolul de încredere, atât din partea Regelui cât și a șefilor partidelor de opoziție, și de specialist al afacerilor externe al d-lui GRIGORE NICULESCU BUZEȘTI pe care dl. PĂTRĂȘCANU a fost de acord a-l întări cu prilejul proximei noastre întâlniri când d-sa urma să-mi indice persoana autorizată a trata cu Coroana și partidele istorice în numele P.C.R. În general, atitudinea d-lui PĂTRĂȘCANU în tot decursul acestei prime întrevederi, a fost circumspectă și foarte rezervată. –

2. – După câteva zile, a avut loc, tot la Pantelimon, cea de a doua noastră întâlnire la care l-am dus pe dl. G. NICULESCU BUZEȘTI și *la începutul căreia dl. PĂTRĂȘCANU ne-a informat că d-sa este autorizat a reprezenta P.C.R. în tratativele propuse*, fără a putea avea însă nici o garanție cu privire la misiunea sa și rezervându-și dreptul de a fi asistat sau înlocuit pentru chestiunile militare de către un specialist. Pentru analizarea problemelor la ordinea zilei, dl. NICULESCU BUZEȘTI a procedat apoi la o amplă și documentată expunere a situației generale, conchizând la iminența clipei hotărâtoare pentru România, deci la necesitatea săvârșirii cât mai neînterziate a pregătirilor interne printre care acordul celor patru partide democrate asupra unui program comun de guvernare și a compunerii guvernului de eliberare era un factor esențial pentru mersul favorabil al tratativelor preliminare duse în vederea obținerii unor condiții de armistițiu optime. Din primul

schimb de vedere asupra acordului propus, intransigența cu care dl. PĂTRĂȘCANU își susținea pretenția introducerii unor principii marxiste în programul de guvernare și a participării egale la formarea guvernului i-a permis interlocutorului său să-și dea seama de greutatea ce stăteau în calea stabilirii unei înțelegeri grabnice între P.C.R. și celelalte partide. La sfârșitul convorbirii, s'a convenit ca audiența d-lui PĂTRĂȘCANU la Palat să aibă loc după întrevederile sale cu șefii celorlalte trei partide, urmând ca dl. BUZEȘTI să-i le mijlocească dacă nu chiar pe toate – mi se pare – în orice caz pe aceia cu dl. MANIU, pentru a nu se spori inutil numărul persoanelor în curent cu aceste întâlniri. –

3. – Spre sfârșitul lunei Aprilie, noaptea între orele 10 și 1, împuternicitul P.C.R., a fost primit de M.S., la locuința sa din spatele Palatului Regal, în audiență de prezentare la care au asistat d-nii BUZEȘTI, MIRCEA IOANIȚIU și eu. Nu știu dacă dl. PĂTRĂȘCANU văzuse între timp pe toți trei șefii de partide, separat, împreună sau numai pe dl. MANIU, care ar fi reprezentat poate și pe ceilalți șefi ai opoziției – astfel cum se petrecea deseori în relațiile opoziției cu Coroana, – întrucât dl. PĂTRĂȘCANU s'a plâns doar de intransigența d-lui MANIU, căreia îi atribuia rezultatul nesatisfăcător al primului său contact cu celelalte partide. Într-o lungă expunere a revendicărilor P.C.R. și a motivelor ce le determinau atât cu privire la punctele minime ale programului de guvernare cât și la mandatele cerute, dl. PĂTRĂȘCANU a făcut procesul partidelor istorice care au împiedicat oglindirea adevăratului raport de forțe dintre ele și P.C.R. și a respins criteriul alegerilor trecute invocat de dl. MANIU, pentru stabilirea proporției mandatelor de distribuit în formarea guvernului de coaliție, arătându-și îndoieli ca în asemenea condițiuni să se poată ajunge la vre-o înțelegere. M.S. a răspuns că insuccesul primului contact nu trebuie să împiedice continuarea imediată a tratativelor și că se cere dimpotrivă depunerea tuturor eforturilor pentru găsirea unei înțelegeri imperios necesare în interesul general care primează asupra acelor partide, arătând totodată că Coroana nu poate fi un mediator între partide, dar că face un apel la simțul patriotic al tuturor părților în vederea unor concesiuni reciproce care să permită încheierea grabnică a unui acord. Restul audienței s'a petrecut într-o discuție liberă asupra diferitelor probleme și ipoteze ce se puneau pentru înfăptuirea răsturnării și în concluziunea căreia M.S. și dl. PĂTRĂȘCANU au putut înregistra perfectă lor comunitate de vederi cu privire la concomitența acțiunii interne și externe. –

În jurul datei de 18 Mai, l-am revăzut singur pe dl. PĂTRĂȘCANU, la domiciliul d-lui avocat TOROSSIAN, pentru a limpezi chestiunea pretinsului acord dintre partidele comunist, socialist și liberal-tătăresc pe care dl. GH. TĂTĂRĂSCU își întemeiasă pretenția obținerii aprobării regale în vederea formării la momentul oportun a unui guvern de coaliție democratică la care să adere și șefii partidelor istorice. Dl. PĂTRĂȘCANU m'a asigurat formal de inexistența unui asemenea acord, explicându-mi caracterul de ante-proiect de principiu al acordului preliminar discutat, dar nici măcar semnat, între d-nii TITEL PETRESCU, TĂTĂRĂSCU și d-sa, în urma impasului la care ajunseseră

tratativele sale cu d-nii MANIU și BRĂTIANU. Cu acest prilej, am fixat pentru a doua sau a treia zi o întrunire în 4 cu d-nii BUZEȘTI și IOANIȚIU, pentru înmormântarea acestei diversiuni în care acesta din urmă fusese implicat și reluarea contactului între d-nii PĂTRĂȘCANU și BUZEȘTI, cari aveau de discutat chestiuni de resortul d-sale. –

5. – Întrunirea s'a ținut, probabil în noaptea de Sâmbătă 20 spre Duminică 21 Mai, în casa din Moșilor 103 a d-lui SAFIANU unde, după ce dl. IOANIȚIU relatase amănunțit, „episodul TĂTĂRĂSCU” dl. PĂTRĂȘCANU a repetat și mai categoric asigurarea dată la întâlnirea precedentă și a adăugat că d-sa nu poartă nici o răspundere pentru întârzierea tratativelor pe care se aștepta a le relua cât de curând, plângându-se de altfel și de faptul că trecuse prea multă vreme de când n'a mai fost informat de mersul negocierilor și evenimentelor externe, Dl. BUZEȘTI i-a raportat atunci în ce stadiu se aflau acestea ca și celelalte probleme internaționale cu repercursiuni posibile asupra situației României, comunicându-i în sfârșit hotărârea celor trei șefi ai celorlalte partide să fie înfăptuită înainte de plecarea d-lui VISOIANU, dl. BUZEȘTI urma să aranjeze neîntârziat întreveneri ale acestora cu dl. PĂTRĂȘCANU. –

6. – A doua audiență a d-lui PĂTRĂȘCANU la Palat, în exact aceleași condițiuni ca prima, a avut loc – după toate probabilitățile și pe câte îmi reamintesc – în decursul ultimei săptămâni din Mai, pentru informarea directă a guvernului despre mersul noilor tratative sus-menționate și din partea reprezentantului P.C.R. Până la sosirea d-lui general SĂNĂTESCU, noul mareșal al Curții, Regele a ascultat expunerea d-lui PĂTRĂȘCANU asupra rezultatelor obținute în discuție cu privire la împărțirea mandatelor guvernului de coaliție proiectat, intervenind de mai multe ori cu insistență pentru ca divergențele serioase încă existente să poată fi mai grabnic aplanate prin noi și mai substanțiale concesiuni, în vederea încheierii unui acord complet și definitiv cu care dl. VISOIANU să se prezinte la negocierile dela Cairo. Se știe că dl. VISOIANU a plecat în cele din urmă fără ca să se fi ajuns la vre-o înțelegere și că tocmai lipsa acordului propus l-a silit pe Suveran să-l însărcineze pe dl. SĂNĂTESCU cu formarea guvernului apoi toate chestiunile concrete în legătură cu planurile militare de răsturnare așa cum erau concepute la acea dată. La propunerea M.S. s'a hotărât atunci înființarea unui comitet de acțiune, de componență mixtă, pentru coroborarea informațiilor, coordonarea lucrărilor și sincronizarea activității răzlețe de până atunci a diferitelor persoane consultate separat de M.S., fixându-se totodată compunerea lui (generalii SĂNĂTESCU, ALDEA, MIHAIL, colonelul DAMACEANU, d-nii BUZEȘTI, PĂTRĂȘCANU și subsemnatul) și întrunirea sa la o dată cât mai apropiată. Cu acel prilej dl. PĂTRĂȘCANU a reamintit intenția P.C.R., anunțată anterior de d-sa, de a fi reprezentat pentru aceste chestiuni de către un specialist militar pe care dl. PĂTRĂȘCANU urma să-l introducă în acest comitet la prima ocazie posibilă. –

7. – Nu-mi pot aminti numărul ședințelor comitetului mixt la care a participat și dl. PĂTRĂȘCANU, întrucât n'am asistat nici eu la toate și că mai multe au fost ținute în același loc, cam la aceleași ore, cu participarea a aproape

acelorași persoane iar subiectele discutate variau prea puțin dela o ședință la alta pentru a putea constitui puncte de reper. Mi se pare totuși că am fost la vre-o două întruniri la care a asistat și dl. PĂTRĂȘCANU înainte de aceia, ținută tot în Calea Moșilor 103, la care d-sa l-a introdus pe dl. BODNĂRAȘ, prezentându-l d-lor SĂNĂTESCU, ALDEA, BUZEȘTI, DĂMĂCEANU și mie sub numele de "CEAUȘU". Cred că această ședință a avut loc în a doua săptămână din Iunie și că, cu prilejul sosirii lui "CEAUȘU" au fost recapitulate discuțiile anterioare asupra diverselor ipoteze și planuri în prezență, asupra cărora dealtfel nu se ajunsese încă la concluziuni concrete. –

8. – După aceia, toate lucrările tehnice relative la problemele militare au fost deferite așa zisului subcomitet militar din care nici dl. PĂTRĂȘCANU nici eu nu făceam parte, iar comitetul mixt nu s'a mai întrunit decât o singură dată înainte de ajunul lui 23 August, cred că pela sfârșitul lunei Iulie, în casa tatălui meu de pe Șos. Kiseleff 51, unde însă nu pot afirma că a fost prezent și dl. PĂTRĂȘCANU la discutarea planului plecării d-lui general ALDEA dincolo de front. –

În ceea ce privește atitudinea d-lui PĂTRĂȘCANU în relațiile sale cu ceilalți membrii ai acestui comitet și în toate discuțiile avute cu d-lor atât în sânul cât și în afara acestuia în legătură cu chestiunile militare, d-sa a cerut mereu urgentarea lucrărilor și a întrunirilor, motorizând acțiunea militarilor cu tendințe mai statice, a încercat deseori să precipite luarea unor hotărâri îndrăznețe și a preconizat până la sfârșit teza cea mai greu de realizat și pentru înfăptuirea căreia a înțeles să asume fără șovăire partea sa de riscuri, manifestând totdeauna multă energie și dinamism iar uneori chiar o anumită violență care a provocat cele mai numeroase fricțiuni. –

9. – Pela mijlocul lunei Iulie, l-am întâlnit singur pe dl. PĂTRĂȘCANU odată sau de două ori, în apartamentul d-lui TOROSSIAN, din str. Armenească, pentru stabilirea listei nominale a persoanelor de evacuare cu avionul în caz de eșec total în toată țara a acțiunii proiectate. Acordul de principiu asupra împărțirii mandatelor guvernului propus părea să fie realizate într'un timp relativ scurt, determinaseră pe guvern să urgenteze întocmirea nominală a listei guvernului. Dl. PĂTRĂȘCANU mi-a răspuns însă că din cauza „veșnicelor târăgănări ale d-lui MANIU” a fost imposibil a se ajunge la stabilirea listei și m'a rugat să raportez regelui că înțelegerea cerută de M.S. risca să fie iarăși compromisă în urma unor noi neînțelegeri survenite tocmai pe chestiunea precizării posturilor ministeriale ce ar reveni fiecărui partid, arătându-mi totodată bănuiala sa că amânările în chestiune ar fi făcute dinadins pentru „sabotarea” acordului propus. –

10. – La începutul lunei August, a avut loc o întâlnire între d-nii BUZEȘTI, PĂTRĂȘCANU și mine, în vila de lângă Săftica, și a d-lui antreprenor PRAGER sau a unui inginer din întreprinderea sa, al cărui nume cu rezonanță cehă l-am uitat, pentru informarea M.S. și a d-lui PĂTRĂȘCANU despre rezultatele obținute la Cairo de către delegații noștri în fixarea condițiilor preliminare de armistițiu și asupra punctelor nefavorabile în discuție pentru care d-lor cerea să primească de urgență noi instrucțiuni. –

11. – A treia și ultima audiență a d-lui PĂTRĂȘCANU la M.S. a avut loc, tot la „Casa Nouă” în noaptea de 19 spre 20 sau de 20 spre 21 August, în prezența d-lor BUZEȘTI, IOANIȚIU și a mea, pentru a-l informa pe dl. PĂTRĂȘCANU despre începerea ofensivei sovietice pe frontul din Moldova, care, potrivit propunerilor noastre făcute la Cairo celor trei Mari Puteri Aliate, trebuia să fie semnalul pentru declanșarea acțiunii de ieșire a României din război. Dat fiind că nu primisem însă nici un răspuns din partea acestora la cererile de ajutor militar intern sub forma de trupe aeropurtate și de sprijin aerian, urma ca pentru luarea hotărârii finale de a declanșa acțiunea și fără primirea acestui ajutor, regele să fie asigurat formal de consimțământul celor patru partide democratice de opoziție, pe voința cărora M.S. își întemeia toată acțiunea. Dl. PĂTRĂȘCANU a fost absolut de acord nu numai ca acțiunea să fie declanșată cât mai neîntârziat, dar și cu teza Suveranului privitoare la înfăptuirea trecerii puterii din mâinile lui ANTONESCU în acelea ale d-lui MANIU care-și dăduse cuvântul că va forma guvernul coaliției și promisesese să supună M.S. lista membrilor guvernului în cel mai scurt timp. –

12. – În după amiaza zilei de 23 August, imediat după arestarea la Casa Nouă a celor doi Antonești, l-am căutat și l-am găsit în fine pe dl. PĂTRĂȘCANU la locuința d-lui AUREL LEUCUTIA din Schitu Măgureanu nr. 19, pentru a-i anunța cele petrecute cu patru zile înainte de data programată și anunțată Aliaților la Cairo și pentru a-l convoca la Palat din ordinul regelui în vederea formării guvernului sub președinția generalului SĂNĂTESCU, întrucât situația nu mai permitea așteptarea rezultatului unor pertractări politice chiar cât de scurte pentru alcătuirea guvernului de coaliție, asupra căreia nu se ajunsese încă la nici un acord. –

13. – Dl. PĂTRĂȘCANU a sosit la Palat pe înserate, adică pela orele 19-19,30 și a asistat la formarea precipitată a guvernului în care dl. SĂNĂTESCU s-a rugat să intre, oferindu-i Departamentul Justiției pe care dl. PĂTRĂȘCANU l-a acceptat, primind imediat decretul numirii d-sale și plecând apoi direct la Minister pentru a lua urgent măsurile necesare cu privire la eliberarea sigură și fără incidente a deținuților politici democrați din închisori și lagăre. –

Din câte am putut cunoaște în calitate de Mareșal al Curții între 23 August și 4 Noembrie 1944, însărcinat cu păstrarea contactului dintre guvern și Suveran până la semnarea armistițiului și întoarcerea M.S. în Capitală, raporturile Ministrului Justiției cu regele Primul Ministru și ceilalți membrii ai guvernului, aveau un caracter pur oficial, iar atitudinea politică a d-lui PĂTRĂȘCANU era identică cu poziția P.C.R. față de toate problemele de guvernare, astfel cum reiese din ziarele și celelalte manifestații publice ale acelei epoci. –

Până la plecarea d-lui PĂTRĂȘCANU la Moscova în Delegația României pentru încheierea Armistițiului cu cele trei Mari Puteri Aliate, raporturile d-sale cu Coroana s’au limitat la transmiterea decretelor – după câte îmi amintesc în majoritate de amnistie și grațieri – care trebuiau să fie aprobate și semnate cât mai urgent de către Suveran. După înapoierea d-lui PĂTRĂȘCANU dela Moscova, am avut de lămurit cu d-sa următoarele chestiuni pentru care am avut câteva întrevederi în biroul meu dela Palat și al d-sale la Ministerul de Justiție. –

1). Guvernul depusese jurământul de credință față de Suveran în lipsa d-lor miniștrii PĂTRĂȘCANU și DAMACEANU, iar la sosirea acestora dela Moscova, generalul DAMACEANU l-a depus imediat, pe când dl. PĂTRĂȘCANU amâna mereu această ceremonie sub pretextul că d-sa nu poate accepta formula jurământului în calitatea sa de membru al P.C.R.. Dat fiind că din această cauză suveranul pune în discuție validitatea funcțiunii titularului Justiției, Regele cerea găsirea unei modalități care să împace principiile constituționale cu problema de conștiință a reprezentantului P.C.R. în Guvern. În urma discuțiilor avute cu acesta, am căzut de acord asupra unei formule aprobată de M.S. și acceptată de P.C.R. și care a servit ulterior la depunerea jurământului tuturor miniștrilor comuniști din guvernele următoare. –

2). Cam aceeași problemă s'a pus și cu privire la formula de încheiere a actelor adresate Suveranului de către Ministerul Justiției, pentru care M.S. a acceptat folosirea excepțională a unei noi formule „sui generis” propusă de dl. PĂTRĂȘCANU care a creat astfel și în această materie precedentul de care s'au folosit apoi colegii săi comuniști din guvernele ulterioare. –

3). Ca răspuns la întrebarea reprezentantului agenției „Associadet Press” pusă d-lui PĂTRĂȘCANU la plecarea delegației române depe aeroportul dela Moscova, cu privire la activitatea P.C.R. față de Coroană Română, d-sa răspunsese că această atitudine nu diferă întru nimic dela aceia a tuturor partidelor comuniste față de instituția monarhică de pretutindenă, dar că rezolvarea problemei monarhiei în România nu este încă de imediată actualitate. Având în vedere că declarația fusese comentată pe larg în presa noastră și aceea din străinătate, producând oarecare vâlvă în opinia publică, i-am cerut d-lui PĂTRĂȘCANU explicații cu privire la scopul urmărit prin definirea atât de drastică a unui principiu cunoscut al marxismului și prin amplexarea ce-i fusese dată în presa comunistă română tocmai în momentul când războiul dus de România împotriva Reichului nazist cerea amânarea luptelor politice interne, dl. PĂTRĂȘCANU a susținut punctul de vedere că prin declarația sa nu urmărise deschiderea problemei monarhice în țară într'un timp apropiat, astfel încât nu se dădea naștere la lupte politice interne pe această temă. –

4). Dl. PĂTRĂȘCANU plecase la Moscova fără a fi soluționat chestiunea interimatului Justiției pentru durata absenței sale iar la întoarcere găsise în vigoare un anumit decret-lege întocmit contrar proiectului său de către Interimarul Justiției, Consilierul CĂPĂȚÂNĂ, la stăruința guvernului. Față de această situație, dl. PĂTRĂȘCANU acuza pe dl. CĂPĂȚÂNĂ de a fi comis un fals, iar pe guvern de a fi profitat de lipsa titularului pentru a promulga legi inacceptabile pentru P.C.R. insinuanând că aceasta s'ar fi produs de conveniență cu Palatul. În consecință, i-am arătat d-lui PĂTRĂȘCANU că M.S. fusese împotriva numirii unui interimar al Justiției, dar aprobase în cele din urmă numirea d-lui CĂPĂȚÂNĂ și jurnalul respectiv al Consiliului de Miniștri, la insistențele Primului Ministru, vorbind în în numele întregului guvern. –

La acele câteva ședințe ale Consiliului de Miniștrii la care am asistat după întoarcerea d-lui PĂTRĂȘCANU dela Moscova, poziția d-sale în toate problemele (de guvernare) discutate și în special în aceia a legii pentru pedepsirea criminalilor de război a fost de intransigență totală manifestată printr'o vehementă, care dovedeau imposibilitatea menținerii guvernului provizoriu din 23 August și a colaborării P.C.R. cu partidele istorice la guvernare. –

ss. Mocsony-Styrcea Ion

10 Octombrie 1951. –

A.M.R., rola A 51-328, cadrele 123-131

NOTĂ

În noaptea de 23/24 august, orele 02,30, Forțele maritime militare române au primit ordin telegrafic de la M.St.M să înceteze ostilitățile contra forțelor sovietice și orice subordonare față de comandamentele germane. Din acel moment, forțele maritime militare au încetat orice acțiune împotriva unităților sovietice, având ordin să nu tragă chiar dacă sunt bombardate sau atacate de aviația și trupele sovietice.

Totodată, au luat măsuri ca toate comandamentele și trupele române să se desprindă de trupele germane, să le supravegheze pe acestea din urmă și să fie gata de acțiune în orice moment împotriva eventualelor atacuri germane.

În timpul unei întâlniri dintre generalul Ionașcu Costin, contraamiralul Măcelaru Horea și amiralul german Brikman s-a pus în vedere forțelor germane (de uscat și navigație) să părăsească teritoriul și litoralul românesc. Amiralul german a acceptat acest lucru. Înțelegerea intervenită s-a făcut în baza comunicatului Președinției Consiliului de Miniștri, difuzată prin radio, în noaptea zilei de 23 august, în care se prevedea că: „Poporul și guvernul țării asigură armata germană că se va putea retrage în liniște, că nu va suferi nici un fel de agresiune din partea noastră cu o singură și o categorică condițiune, ca nici un element al armatei germane să nu fie agresiv față de noi” (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar 1055/90, fila 17, vezi și anexa 1). În ziua de 25.08, între orele 14-18,00, navele germane din Constanța împreună cu o parte din cele sosite de la Sulina, au părăsit portul Constanța, îndreptându-se spre Bulgaria.

În documentele prezentate de M.St.M. la procesul contraamiralului Măcelaru H., cerute de Tribunalul poporului, faptul că navele germane au fost lăsate să plece din portul Constanța fără a fi atacate a fost motivat, în esență prin: superioritatea de foc și numerică a navelor germane, poziția de luptă avantajoasă a acestora și a artileriei grele de coastă (bateria Tirpitz și altele), care, în cazul unei acțiuni românești, riposta lor ar fi dus la distrugerea tuturor navelor românești, precum și a portului Constanța. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar 1055/55, fila 8, anexa 2).

După plecarea navelor germane din portul Constanța, în aceeași zi, la orele 17,30, Comandamentul marinei militare a primit ordin de la M.St.M de a trece la acțiuni de luptă pentru dezarmarea navelor și trupelor germane.

În acest timp, pe teritoriul regiunii Dobrogea, ca și în alte regiuni ale țării, trupele române duceau deja lupte pentru dezarmarea și capturarea trupelor hitleriste.

1. Situația din zona portului Sulina.

La Sulina se afla detașamentul din zona portului militar Sulina sub comanda temporară a maiorului Titieni Candid, comandantul Batalionului 16 infanterie marină. În ziua de 24 august 1944, ora 8,50, au apărut în larg, pe direcția portului Sulina, primele nave sovietice care au ajuns către orele 13,15 până aproape de gura canalului de unde s-au retras, îndreptându-se spre nord-est. Din partea trupelor noastre n-a existat nici o acțiune ostilă față de trupele sovietice, executându-se întocmai ordinul dat maiorului Titieni de către Statul Major al Marinei, ca trupele și navele sovietice să fie primite ca aliate.

La orele 14, viceamiralul Georgescu Ioan, subsecretar de stat al marinei, dă maiorului Titieni următorul ordin: „Maiorul Titieni va rămâne pe poziție cu batalionul și nu va deschide foc asupra trupelor sovietice. În cazul când trupele trec peste pozițiile batalionului nu se va trage, acestea fiind lăcate să treacă, iar batalionul va rămâne în vechiul dispozitiv. În cazul când Sulina este atacată, batalionul nu va trage”. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 241/61 din raportul comandorului Ulic Constantin, adresat Comandamentului forțelor fluviale, la 28 octombrie 1944).

În zilele de 24 și 25 august, Sulina a fost violent bombardată de aviația sovietică. Apărarea a.a. română, conform ordinelor primite, n-a reacționat. De asemenea, au fost bombardate și scufundate, în ziua de 25 august, în diferite puncte ale Deltei, câteva monitoare și alte nave românești.

În noaptea de 25/26 august, comanda detașamentului Sulina este luată de comandorul Ulic Constantin. În ziua de 26 august, o patrulă sovietică a ajuns la Sulina și parlamentând cu maiorul Titieni, i-a spus acestuia că sovieticii nu știu nimic despre armistițiu și au ordin să înainteze spre Constanța. La orele 17,30, primul batalion sovietic a intrat în Sulina și comandantul acestuia a ordonat maiorului Titieni că circulația trupelor române în zonă este interzisă, acestea urmând să predea de îndată armele. Maiorul Titieni a fost de acord cu toate dispozițiile ofițerului sovietic, cu excepția depunerii armelor pentru care a cerut păsuire până în ziua de 27 august pentru a raporta situația eșalonului superior.

În ziua de 26 august, aviația sovietică a bombardat violent comandamentul Detașamentului maritim Sulina, aflat în satul Carmen Silva, precum și un șlep cu soldați în rândul cărora au fost provocate numeroase pierderi – morți și răniți. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar 241/61, fila 5).

La 28 august, maiorul sovietic Katanov și un căpitan de rangul I, sovietic, au ordonat maiorului Titieni, să părăsească Sulina cu întreg batalionul, în termen de 40 minute, fără a lua nici un fel de materiale, muniții sau provizii din înzestrarea subunității, iar toate depozitele din zonă să fie predate trupelor sovietice. Ofițerul s-a conformat ordinului primit, îndreptându-se cu trupa spre orașul Tulcea unde a ajuns în ziua de 31 august. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 241/61, filele 3-5).

2. Începând din 25 august, navele fluviale, în coopereare cu trupe terestre române au dus acțiuni împotriva navelor hitleriste care încercau să se strecoare spre Germania pe Dunăre.

La 25 august, din ordinul Statului major al marinei române, contraamiralul Stoianovici, comandantul forțelor fluviale marine și generalul Icoveanu Emanuil, comandantul C.3 A., a mers în delegație la comandantul Flotei fluviale sovietice, contraamiralul Gorșkov, care se afla la Ismail, pentru a coordona operațiile împotriva hitleriștilor. Contraamiralul sovietic le-a comunicat că nu are nici o știre cu privire la încheierea armistițiului, că el își va continua misiunea și toate navele românești, împreună cu echipajele lor trebuie predate fără condiții trupelor sovietice la Ismail. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 1055/86, fila 6).

În ciuda numeroaselor intervenții ale celor doi ofițeri români, care și-au exprimat dorința de a lupta împreună cu trupele sovietice contra armatei germane, contraamiralul Gorșkov a continuat să ceară predarea navelor românești din portul Tulcea (circa 10 nave de diferite tonaje), fapt care s-a și petrecut în ziua de 27 august, orele 11. În aceeași zi, la Tulcea, o companie sovietică a dezarmat mai mulți ostași români pe care i-a luat prizonieri, iar manifestația de prietenie a populației din oraș față de un detașament sovietic care a fost primit cu urale și flori, a fost respinsă de un amiral sovietic considerând-o „nedemnă”. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 1055/86, fila 10).

La 31 august, după ce de 6 zile navele fluviale române acționau cu succes asupra navelor militare germane de pe Dunăre, scufundând și capturând multe dintre ele și făcând numeroși prizonieri, contraamiralul Gorșkov le-a chemat la Reni sub pretextul coordonării comune a operațiilor româno-sovietice. Ajunse la Reni, echipajele românești au fost dezarmate și unele din ele făcute prizonieri. Ofițerii de pe nave, precum și contraamiralul Stoianovici Alexandru, comandantul forțelor fluviale române, au fost dezarmați, arestați și ținuti sub pază într-o casă la Ismail până la 7 septembrie, când au fost transportați la Tulcea și eliberați. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 241/61, filele 6-66).

Situația din zona portului Constanța, după plecarea navelor germane

3. Începând din ziua de 27 august, contraamiralul Măcelaru Horea a cerut de mai multe ori M.St.M. român și Ministerului de Externe dispozițiuni cum să procedeze cu navele de la Constanța, în caz că sovieticii vor încerca să le dezarmeze, așa cum s-a întâmplat cu cele fluviale. În ziua de 28 august primește răspunsul Ministerului de Externe care, în esență, prevedea să se aibă o atitudine de aliați față de trupele sovietice, iar în caz că se pretinde dezarmarea, să se protesteze și, în ultimă instanță, să predea navele. (Anexa 3).

În ziua de 29 august, ora 7, amiralul sovietic Oktiabrischi, comandantul flotei din Marea Neagră, a dat un ultimatum Comandamentului marinei militare române să predea întreaga flotă aflată la Constanța trupelor sovietice din portul Sulina, amenințând că în caz de refuz se va trece la atacarea ei de pe mare și din aer. (Anexa 4).

În răspunsul dat în aceeași zi de către contraamiralul Măcelaru Horea, se arată că marina militară română a încetat ostilitățile împotriva Uniunii Sovietice chiar din ziua de 23 August și că este gata de a primi directivă de luptă de la comandamentul flotei sovietice din Marea Neagră pentru a acționa împotriva Germaniei. De asemenea ar face propunere comandamentului unităților române și cele sovietice. (Anexa 5).

Pentru a satisface cerințele ultimatumului, contraamiralul Măcelaru, conform ordinului statului major al marinei, trimite în aceeași zi, la orele 15,15, un grup de nave la Sulina.

La orele 16,00 (29.08.1944) intră în Constanța eliberată, primele formațiuni militare terestre sovietice, iar la orele 17,00 navele românești plecate spre Sulina sunt reîntoarse în urma înțelegerii intervenite între comandamentul român și comandamentul sovietic.

În ziua de 30 august, orele 3,30 intră în portul Constanța 6 motocanoniere sovietice, dirijate prin barajele de mine de către nave ușoare românești, iar la orele 7,30-8,45 intră în port 18 vedete sovietice. Cu primele nave au sosit contraamiralul Azarov și căpitanul de rangul 1 Derevenko. În aceeași zi cei doi reprezentanți sovietici și contraamiralul Măcelaru au trecut în revistă navele române și portul, primind onorurile cuvenite.

Până la 5 septembrie navele române n-au avut permisiunea să iasă din port și nici să facă siguranța porții de intrare prin barajele de mine. Această siguranță nu a fost efectuată nici de către sovietici, cu toate că comandamentul român le-a arătat necesitatea acestui lucru. Ca urmare, în ziua de 1 septembrie, nava românească "Oituz" care se afla la dană a fost torpilată, după cât se pare de un submarin german.

La 5 septembrie, orele 8,25, trupele sovietice, prin surprindere, au trecut la dezarmarea echipajelor maritime românești și sechestrarea tuturor navelor. De asemenea au ocupat o parte din comandamentele și cazărmiile marinarilor români, precum și întregul port Constanța. Au fost dezarmate și sechestrate chiar și navele aflate în misiune și având ofițeri sovietici de legătură la bord. În timpul dezarmării, căpitanul comandor Dumbravă Alexandru, comandantul escadrilei de distrugătoare române și comandant superior al portului, s-a sinucis; iar căpitanul Tudor N. a fost împușcat de sovietici. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 1055/90, fila 93 și dosar nr. 239/68, fila 25, 46).

Pentru dezarmarea navelor, sovieticii au invocat următoarele motive: au informații despre pregătirea unei revolte în cadrul marinarilor de pe nave; că nava „Murgescu” ar fi sabotat convoierea dragoarelor sovietice și ca urmare un dragor sovietic a fost torpilat de inamic; că comandantul forțelor maritime navale [este] la voia întâmplării. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 239/68, fila 46).

Cu privire la cele de mai sus, din documentele existente în arhiva marinei militare, rezultă următoarele:

a) În ziua de 2 septembrie, colonelul sovietic Vlascov s-a prezentat la comandorul Bardescu N., comandantul teritoriului Dobrogea, punându-i în vedere că are informații precise că printre ofițerii de marină se află mulți care nutresc sentimente germano-file și antiruse, iar unii ar fi perorat amenințări la adresa ofițerilor sovietici.

Comandorul Bardescu i-a cerut să i se dea numele acestor oameni, la care, colonelul sovietic a răspuns că nu poate face lucrul acesta neavând „nici o cădere să se amestece în treburile noastre interne”. (Anexa 6).

b) Referitor la scufundarea dragorului sovietic, lucrurile s-au petrecut astfel: În ziua de 2 septembrie, ora 02,05, nava română „Murgescu” iese din port însoțită de 4 vedete sovietice. La bordul navei românești se afla căpitanul sovietic Smirnov, împreună cu o echipă de semnalizatori. Misiunea navei „Murgescu” era de a conduce un grup de nave sovietice din larg spre Constanța. În momentul în care nava română vira pentru ca navele sovietice să se încoloneze după ea, al treilea vas din capul formației sovietice a fost lovit de o torpilă sau mină inamică, scufundându-se imediat.

În urma cercetării cauzelor și împrejurărilor în care s-a produs scufundarea acestei nave, comandamentul maritim sovietic a învinuit de sabotaj echipajul navei „Murgescu”, considerând că manevra executată de aceasta la încolonarea navelor sovietice ar fi „stingerit mișcările navelor sovietice, ușurând astfel atacul submarinului german”. (Anexa 7).

c) În ce privește faptul că comandantul marinei române ar fi plecat intenționat la București, din documente rezultă că acesta a fost chemat din ordinul ministrului de război pentru a primi o altă funcție, la comandă rămânând comandorul Bărdescu până la sosirea noului comandant, contraamiralul Roman August.

În concluzie:

Din cauza ordinelor date de Sănătescu și generalul Mihail, comandantul teritoriului Dobrogea, general Ionașcu Costin și contraamiralul Măcelaru Horea au dus tratative cu amiralul german Brikman, în ziua de 24 august, pentru ca navele germane să părăsească apele teritoriale românești. Plecarea navelor germane s-a petrecut în ziua de 25 august, între orele 12-16.

În seara zilei de 25 august, orele 17,30, primind ordin din partea M.St.M. să atace și să dezarmeze trupele germane, comandamentul din Constanța a trecut la îndeplinirea acestui ordin pe tot teritoriul regiunii Dobrogea.

Comandamentul maritim și fluvial sovietic a manifestat atitudine lipsită de înțelegere față de situația forțelor navale române, a respins dorința acestora de a participa la operații, luând măsuri arbitrar de dezarmare și sechestrare a navelor. (Anexa 8).

Motivele invocate pentru măsurile luate nu au o bază de adevăr și nici nu au putut fi demonstrate cu fapte concrete de către sovietici atunci când comandamentul maritim român a cerut acest lucru. Așa cum rezultă din raportul comandantului teritoriului Dobrogea, adresat la 5 septembrie 1944, statului major al marinei, motivele invocate de comandamentul sovietic au fost pretexte pentru sechestrarea navelor. (Anexa 9).

Cât privește activitatea maiorului Titieni Candid, desfășurată în perioada 23 august – 1 septembrie 1944, *nu se confirmă că a însoțit navele sovietice de la Sulina la Constanța, ci numai faptele menționate în prezenta notă.*

Titieni se află în retragere, primind o pensie de 650 lei lunar; el a făcut mai multe cereri la M.F.A. pentru a i se acorda pensie de merit. În 1951 a fost condamnat la un an închisoare corecțională pentru agitație publică (cu caracter antisovietic). (A se vedea anexa 10).

În ziua de 23.11.1963 locotenent-colonelul în rezervă Titieni I. Candid, s-a prezentat la Direcția secretariat – M.F.A. pentru a informa despre unele aspecte din excursia turistică ce a efectuat-o în U.R.S.S. în perioada 08 – 18.11.1963 prin O.N.T. Carpați. Cu acest prilej a relatat următoarele:

În perioada evenimentelor care au avut loc după 23 august 1944, în timp ce îndeplinea funcția de comandant al unui batalion de infanterie marină din Sulina, a colaborat cu maiorul F.E. Katanov, erou al Uniunii Sovietice, și viceamiral în rezervă I.I. Azarov, fost membru al Consiliului militar al Flotei din Marea Neagră.

La 22.08.1959, a apărut în revista „Flacăra” un articol în care erau descrise evenimentele petrecute la Sulina în anul 1944 și în care se arătau faptele de arme săvârșite de către un maior român, fără a se indica numele. Pe baza acestui articol, locotenent-colonelul în rezervă Titieni Candid s-a adresat ziarului „Izvestia” cu rugămintea de a i se da adresa viceamiralului I.I. Azarov, pe care a primit-o și după care a început un schimb de scrisori între aceștia.

A scris viceamiralului Azarov că va face o excursie prin O.N.T., indicând cu aproximație și ziua când va sosi în Moscova. La sosirea în gară, spre surprinderea sa, a fost așteptat de către viceamiral și alte persoane printre care și fotoreporteri.

De la gară a fost condus cu mașina de către viceamiralul Azarov la hotel unde i s-a dat o cameră la parter, singur. Ceilalți turiști au fost cazați în alte camere, la diferite etaje.

Pe toată durata șederii sale la Moscova a fost condus de viceamiralul de rezervă Azarov și colonelul în rezervă Tulceanu, arătându-i-se câteva camere noi din Moscova, un ștrand și cinematograful panoramic.

Într-una din zile, a fost invitat la masă la domiciliul viceamiralului, unde a participat colonelul în rezervă sovietic Tulceanu și tovarășul Mihai, de la Ambasada R.P.R. la Moscova. Discuțiile purtate la masă de acești tovarăși i-au fost traduse în românește de colonelul Tulceanu, care i-a spus că a îndeplinit funcția de locțiitor politic la Divizia de voluntari „Tudor Vladimirescu-Debrețin”. Acesta s-a interesat unde se găsesc și ce fac acum generalul Cambrea și generalul Haupt Mircea.

În timpul mesei, la comanda făcută de Azarov, i s-a dat legătura cu Leningradul unde a vorbit cu maiorul de rezervă F.E. Katanov, care a urât lt. col. rez. Titieni Candid sănătate și succes în muncă, pe care acesta l-a considerat ca o surpriză.

Tot cu acest prilej a fost întrebat dacă este membru de partid și ce pensie are, la care a răspuns că este fără de partid și că primește 650 lei lunar.

A doua zi, locotenent-colonelul în rezervă Titieni Candid a vorbit la televiziunea din Moscova, unde i s-au pus unele întrebări referitoare la datele sale biografice și cu ce se ocupă acum și unde locuiește. A menționat faptul că nu a informat Ambasada R.P.R. la Moscova că va vorbi la televiziune crezând că această problemă a fost discutată de către viceamiralul de rezervă Azarov și tov. Mihai cu ocazia participării la masa dată de viceamiral la domiciliul său.

A treia zi a mers împreună cu viceamiralul și alți tovarăși la Comitetul veteranilor de război ai U.R.S.S. – secția marină, unde, după cele discutate la masa dată de Azarov, urma să participe și un reprezentant al Ambasadei R.P.R., acesta însă fiind reținut de unele probleme nu a mai luat parte.

Cu această ocazie, Titieni a primit o insignă de veteran și un album cu vederi din Moscova.

În aceeași zi, viceamiralul Azarov, colonel de rezervă Tulceanu și un tovarăș de la Comitetul veteranilor, au fost invitați la o masă la Ambasada R.P.R., unde a participat tovarășul Mihai și un consilier al Ambasadei R.P.R. Masa s-a desfășurat într-o atmosferă cordială, fără toasturi, iar seara Titieni Candid a fost condus la gară de către viceamiral.

Viceamiralul de rezervă Azarov și-a manifestat dorința de a face o vizită în R.P.R. în anul 1964 la Comitetul veteranilor din țara noastră, la care Titieni i-a răspuns „să poftescă cu plăcere”.

După ce trenul s-a pus în mișcare, ceilalți turiști români au început să-l întrebe unde a fost, fiindcă a lipsit din mijlocul lor tot timpul. Acesta le-a răspuns că audiențe nu primește decât de la Ungheni încolo.

Ajuns la București, a mers la generalul Cambrea căruia i-a adus la cunoștință cele petrecute. De asemenea i-a transmis salutări din partea colonelului în rezervă Tulceanu precum și adresa acestuia.

În încheierea celor relatate, locotenent-colonelul în rezervă Titieni Candid a întrebat dacă poate purta insignă de veteran acordată de către Comitetul veteranilor din U.R.S.S., a solicitat să fie reabilitat moral, întrucât afirmă că a suferit o condamnare pe nedrept și să i se revadă pensia pe care o primește în prezent.

Anexa nr. 8

Comandantul Forțelor Navale Maritime înaintează următorul protest:

COMANDAMENTUL TERITORIULUI DOBROGEI

Nr. 216

5 septembrie 1944

Constanța

C ă t r e,

COMANDAMENTUL NAVAL SOVIETIC

Avem onoarea a vă aduce la cunoștință că navele și unitățile de uscat ale Marinei au fost dezarmate de unitățile Dvs. și ofițerii reținuți, operație care este în curs la această oră.

În aceste condițiuni nu mai putea răspunde misiunii de ducere în comun a războiului contra Germaniei nemaivând nici un mijloc la dispoziție.

Vă rugăm să binevoiniți a ne comunica dispozițiunile Dvs. consecvent acestei măsuri contra căreia ridicăm protestul nostru.

Cerem să fim lăsați în situația de a putea lupta contra Germaniei.

COMANDANTUL TERITORIULUI DOBROGEA

Comandor /ss / N. Bardescu

Din acest moment Marina Regală Română nu mai dispunea de nici o navă la mare.

*Anexa nr. 9***COMANDAMENTUL TERITORIULUI DOBROGEI**

Nr. 217

5 septembrie 1944

Constanța

C ă t r e**STATUL MAJOR AL MARINEI**

Am onoare a vă raporta următoarele:

Începând din zorii zilei de 5 septembrie 1944, Autoritățile Navale Sovietice au executat dezarmarea și preluarea navelor din războiu și comerciale românești.

Ofițerii de la nave au fost adunați la Gara Maritimă și unde după o reținere de câteva ore au fost lăsați liberi la ora 10,00.

Aci li s-a comunicat de către un Colonel Sovietic:

Că sunt indicii sigure de un complot contra sovieticilor;

Că șefii i-au lăsat pentru a da dispozițiuni de săvârșirea acestuia, ei fiind executați și că pentru aceasta au luat-o înainte;

Că s-a torpilat un vas sovietic prin acțiunea de trădare.

Ostașii care vor, pot rămâne dar șovăind au fost înlocuiți. S-a reținut la nave un mic nucleu în special din mecanici pentru a se pune la punct personalul sovietic adus.

Din acuzațiile aduse rezultă că intenția de a lua vasele este de mult, anumite fapte petrecute sunt elemente inerente de războiu și independente de acuzațiile ce se aduc, cu scopul de a se lua vasele.

Echipajele au fost debarcate și trimise în concediu.

Cpt. Comandor Dumbravă Alexandru s-a sinucis în cabină în momentul arestării, iar Căpitan Tudor Nicolae împușcat de sovietici.

De asemenea a fost ocupat Comandamentul Forțelor Navale Maritime, instalat la Școala Navală unde ofițerii au fost închiși într-o cameră și apoi concediați iar maiștrii și marinarii au fost lăsați liberi de la început. După dezarmare Școala Navală și Tipografia Marinei au fost devalizate de mobilă etc.

Bateria de proiectoare „Eminescu” a fost dezarmată și materialul preluat.

Toate autovehiculele ne-au fost luate.

Pe străzi se procedează la dezarmarea ofițerilor. Este de prevăzut dezarmarea și a unităților de uscat.

Am cerut să mă prezint la Comandamentul Naval Sovietic (Comandor Derevenko) care a dat aceste ordine însă nu am fost primit.

Am protestat în scris contra acestor măsuri cu adresa anexată în copie.

Am ordonat să se dea acțiuni personalului.

Tot serviciul este complet desorganizat și nu mai pot face nimic.

Așteptăm din clipă în clipă să ni se aplice aceeași măsură.

Rog ordonați situația echipajelor neavând posibilități de cazare și hrănire, majoritate fugiți.

COMANDANTUL TERITORIULUI DOBROGEA

Comandor /ss/ Bărdescu N.

23.XI.1963

PROTAGONISTS OF THE ACT OF 23 AUGUST.
CONTEMPORARY TESTIMONIES

Abstract

The author of the present article presents two unpublished documents addressing the events of the summer of 1944. Mociany-Stârcea's statement gives information on the activity of a number of public figures of the time and the involvement of foreign political milieus in the preparation of the 23 August act and the subsequent developments. A note by L. Sălajan outlines the options and positions adopted by a number of officers in the Romanian Military Navy.

REALITATEA UNUI ZVON. PLANUL DE COMUNIZARE A ROMÂNIEI: AUGUST 1944

MIOARA ANTON

În dezbaterile referitoare la procesul de sovietizare/comunizare a statelor căzute în sfera de influență a URSS apar constant două întrebări: a fost răspunsul Moscovei la inițiativele marilor puteri de a se implica în reconstrucția postbelică a Europei sau chiar acestea au fost intențiile inițiale ale Kremlinului¹? Și într-un caz și într-altul istoriografia consacrată temei a înregistrat numeroase interpretări și analize. Cu toate acestea, continuă să persiste numeroase semne de întrebare asupra rațiunilor politicii URSS la nivel de bloc de la începutul războiului rece. În ceea ce privește existența unor planuri de comunizare, părerile sunt de asemenea împărțite. Deși sursele documentare referitoare la acest subiect sunt sărace, fiind invocate adeseori cele secundare, dezvoltarea regimurilor comuniste după 1945 susține în mare parte ipoteza existenței unor astfel de planuri.

Din perspectiva evoluției generale a politicii sovietice în sud-estul european în anii care au urmat războiului, Hugh Seton-Watson distinge trei stadii ale consolidării regimurilor comuniste: 1. *coalitia autentică* caracterizată prin participarea la guvernare a reprezentanților partidelor politice, la care se adaugă și cei ai partidului comunist (vezi pentru cazul românesc intervalul 23 august 1944 – 6 martie 1945); 2. *falsa coalitie* în care comuniștii dețin supremația, rolul celorlalte partide fiind pur decorativ (după Conferința de la Moscova, dintre miniștrii de Externe ai URSS, SUA și ai Marii Britanii, din 16–26 decembrie 1945, formula de compromis pentru România a fost alăturarea la guvernare a doi miniștri necomuniști, Emil Hațieganu – PNT și Mihai Romniceanu – PNL²); 3. *comuniștii la putere*, predomină organizațiile de front (a se vedea Frontul Național Democrat³), orice formă de opoziție fiind suprimată. Potrivit modelului propus de Seton-Watson, în 1948 toate statele comuniste intrau în cel de-al treilea stadiu al evoluției lor.

---

¹ Pentru evoluția generală a țărilor intrate în sfera de influență sovietică, Eduard Mark, *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*, în „Working Paper”, 2001, no. 31.

² *România. Viața politică în documente. 1945*, coord. Ioan Scurtu, București, 1994, p. 460–466. Cei doi miniștri au demisionat de altfel din guvern la aproape un an de la numirea lor în funcții. Mandatul lor a fost scurtat de „victoria” în alegeri a forțelor de stânga, din noiembrie 1946.

³ Pentru mai multe detalii referitoare la modul în care a reprezentanții partidului comunist s-au folosit de FND pentru a controla actele guvernării, *Stenograma discuțiilor din conducerea PCdR privind situația politică și economică, după formarea guvernului Groza și sarcinile PCdR în noul context politic*, în vol. *Stenogramele ședințelor conducerii PCR. 23 septembrie 1944–26 martie 1945*, coord. Radu Ciuceanu, Corneliu Mihail Lungu, Florin Constantiniu, Sever Catalan, București, 2003, p. 329–344. Trebuie menționat că strategia partidului a fost perfectată în cursul întrevederii de la Moscova, din ianuarie 1945, dintre Stalin, Ana Pauker și Gheorghiu-Dej.

Construirea „democrațiilor populare” s-a realizat, de asemenea, după un tipar comun: suprimarea tuturor partidelor politice; condamnarea „trădătorilor”, atât din propriul partid, cât și din afara acestuia; copierea instituțiilor sovietice; controlul executării deciziilor prin intermediul specialiștilor sovietici; impunerea colectivizării, naționalizării, industrializării; dezvoltarea unui impresionant aparat represiv⁴, care a suplimentat în cele mai multe cazuri absența unei susțineri populare.

Dar până a se ajunge aici, importante au fost legăturile pe care partidele comuniste le-au întreținut cu Moscova pe toată durata războiului. După desființarea Cominternului, la începutul lunii iunie 1943, partidele frățești treceau sub autoritatea Secției de Informație internațională a Comitetului Central al PC(b)⁵, ceea ce nu a presupus însă întreruperea activității vechii structuri⁶. Contextul politic existent dicta poate mai mult decât oricând în istoria Cominternului menținerea legăturilor cu partidele comuniste.

În ceea ce privește relațiile Partidului Comunist din România cu centrul moscovit, există la această dată în istoriografia noastră două opinii diferite. Una dintre ele susține posibilitatea menținerii contactelor cu Moscova, după declanșarea războiului din răsărit, fiind indicată în acest sens directiva Cominternului din 7 iunie 1941, prin care se cerea membrilor partidului să înființeze Frontul Unic Național. Recomandare însoțită de conducerea română a partidului comunist reprezentată la acea dată prin Ștefan Foriș. Cea de-a doua ipoteză este aceea a ruperii totale a contactelor cu centrul moscovit ca urmare a izbucnirii războiului și a căderii rețelelor de legătură. Potrivit acestei ipoteze, partidul comunist a acționat

⁴ Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism*, p. 75–83. În ceea ce privește consolidarea regimului comunist în România, Joseph Rotschild distinge trei faze „aproximative”: 1. instalarea guvernului Groza și conflictul cu Curtea regală, rezolvat prin includerea celor doi miniștri amintiți mai sus, martie–decembrie 1945; 2. 1946–februarie 1947, când prin fraudarea alegerilor partidul comunist își asigura supremația asupra celorlalte forțe politice; 3. 1947–1948, consolidarea regimului comunist prin represiune, ceea ce presupus eliminarea de pe scena politică a vechilor forțe politice; Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după al doilea război mondial*, București, 1997, p. 164–166.

⁵ Leonid Ghibianski, *URSS și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală*, în vol. 6 martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București, 1995, p. 254–261.

⁶ *Apid* Eduard Mark, *op. cit.*, p. 6. Autorul consideră că politica externă sovietică în această perioadă este legată de activitatea Cominternului și a structurilor care i-au succedat. În intervalul a doua jumătate a anului 1943 – 1945, Eduard Mark evaluează politica externă sovietică din perspectiva a șase parametri: 1. desființarea Cominternului nu a dus la ruperea legăturilor cu partidele comuniste; 2. directivele Kremlinului în timp de război au vizat reluarea vechii strategii de front din anii '30; 3. pentru estul Europei intenția a fost aceea de a revigora micile partide comuniste și de a crea coaliții care să susțină acederea la putere (metodele folosite: spargerea unității opoziției locale; atragerea maselor prin promisiunea realizării unor reforme; minimalizarea obiecțiilor statelor occidentale); 4. consolidarea regimurilor cu ajutorul Armatei Roșii și a „specialiștilor” NKVD; 5. Stalin a dorit atât continuarea revoluției comuniste în Europa, cât și menținerea alianței cu statele occidentale, strategia frontului fiind folosită tocmai pentru a evita o ruptură cu partenerii săi vestici; 6. programul lui Stalin s-a conturat în preajma războiului, dar nu a fost construit ca un răspuns defensiv la presiunile Vestului față de intențiile Uniunii Sovietice asupra Estului Europei.

independent pe toată perioada războiului, argumentul final al acestei demonstrații fiind implicarea în pregătirea actului de la 23 august 1944, care ar fi surprins/iritat pe liderii de la Kremlin⁷. Din păcate, nu se cunosc foarte multe date despre posibilele legături pe care reprezentanții partidului comunist le-ar fi avut cu Moscova.

Dar din perspectiva lui august 1944, coordonarea pare că nu a funcționat. Apropierea frontului dusese la creșterea numărului de agenți sovietici pe teritoriul României, iar legăturile presupus întrerupte puteau fi reluate. Fără îndoială că istoria partidului comunist din această perioadă, aflat încă în clandestinitate, cu o conducere divizată (o parte la Moscova, o parte în închisoare, iar o parte urmărită de autorități), angajată în lupta pentru putere (a se vedea episodul înlăturării lui Ștefan Foriș), rămâne din perspectiva surselor insuficient cunoscută. Poate că în viitor arhivele vor aduce mai multe informații care să întregască datele deja existente.

Din 1944 ajutorul Moscovei pentru accederea la putere a partidelor comuniste s-a dovedit esențial. România nu a făcut excepție. Fără îndoială că perfectarea strategiilor pentru preluarea puterii s-a realizat fie în timpul vizitelor liderilor români la Moscova – documentele de arhivă susțin acest fapt –, fie prin intermediul consilierilor sovietici prezenți în România. Parcurgerea etapelor devenise doar o chestiune de timp. Leonid Ghibianski subliniază că în intervalul 1944–1945 se reușise să se identifice principalele probleme ale blocului în curs de formare: impunerea de guverne comuniste și promovarea unor politici interne conforme intereselor Moscovei; controlul deciziilor politicii externe; regularizarea legăturilor dintre țările est-europene⁸.

Documentul pe care îl publicăm în cele ce urmează reprezintă unul dintre primele indicii ale existenței unui presupus plan de comunizare a României. Informația provenită din „cercurile de extremă stângă” era trimisă, la 1 august 1944, Direcției Poliției de Siguranță. Potrivit notei, în mai puțin de doi ani partidul comunist urma să devină singura forță politică din țară. În absența altor surse, nu știm deocamdată dacă documentul a produs vreo reacție sau dacă a fost comentat de factorii de decizie. Dat fiind contextul, când toate forțele politice erau mobilizate pentru încheierea armistițiului și pentru scoaterea României din război, considerăm că un asemenea document nu a produs o prea mare surpriză. Explicația ar fi relativ simplă: oficial partidul comunist era în afara legii, iar membrii săi erau fie în exil, fie în închisoare. Prin urmare, probabilitatea ca partidul comunist să ajungă într-o perioadă atât de scurtă principala forță politică părea o utopie. Pe de

---

⁷ Subiect tratat de Tatiana Pokivailova și Ioan Chiper, *Despre relațiile dintre Komintern și comuniștii din România (vara 1941 – toamna 1943). Pe marginea unei misiuni eșuate*, p. 59-78, precum și documentul publicat de Florin Constantiniu, *Kominternul și Partidul Comunist din România în primele zile ale războiului din Est: un document inedit* p. 223-226, apărute în „Studii și materiale de istorie contemporană”, t. II, 2003.

⁸ Leonid Ghibianski, *op. cit.*, p. 257.

altă parte, credința că puterile occidentale nu vor abandona în totalitate România Uniunii Sovietice putea contribui la ignorarea unui semnal de alarmă.

Poate că nu ar fi lipsit de importanță dacă am lega acest prim plan de comunizare, este adevărat schematizat, de cel semnalat Oficiului de Servicii Strategice, la 7 martie 1945, de agentul OSS, Theodor Negroponte⁹. De această dată, informațiile erau mult mai amănunțite. Printr-o simplă comparare se poate remarca faptul că în linii mari cele două documente se aseamănă. Astfel, în cadrul unei întâlniri dintre conducerea română (reprezentată de Ana Pauker, Constantin Doncea, Constantin Pârvolescu) și reprezentanții sovietici (Vasile Prisenco, general Fedor Zurkov, din statul major politic al lui Malinovski, Ilia Zurkov, de la Secția de educație comunistă a Cominternului, Nicolae Afcev, atașat special pe lângă Ana Pauker, Sulam Berezinski, trimisul personal al lui Stalin, ca „observator“ pentru problemele românești)¹⁰ au fost stabilite detaliile planului general de comunizare a României: o primă etapă de trei ani (interval în care urmau să fie demarate colectivizarea, naționalizarea, transformarea instituțională, suprimarea monarhiei și a partidelor politice, dezvoltarea sistemului concentraționar etc.) și alte două de cinci ani, pe parcursul cărora s-ar fi consolidat regimul de democrație populară. Dar pentru că datele proveneau de la un „informator neverificat“, ele nu puteau constitui o bază veridică de interpretare a planurilor sovietice în România. În evaluarea raportului de către OSS se aprecia că „instalarea la putere a stângii de către sovietici a intensificat teama de comunism printre mulți români“, iar „guvernul Groza nu constituie cu necesitate un preludiv la o Românie Sovietică“¹¹.

Prin urmare, nu existau suficiente motive care să acrediteze existența unor astfel de intenții. În plan intern se resimțeau consecințele războiului, iar în cel extern, în ciuda asperităților, nu se prognoza o ruptură deschisă între sovietici și anglo-americani. Documentul pe care îl prezentăm în continuare a fost inclus într-unul din volumele de documente referitoare la istoria PCR, realizat, în 1969, de către un colectiv de cercetare de la Institutul de Istorie a Partidului.

Chiar dacă nu este o sursă directă, considerăm că documentul susține ipoteza existenței unui plan de comunizare a României. Dacă în august 1944 exista doar un proiect în care erau indicate liniile generale de urmat – cucerirea puterii politice și instaurarea unui regim comunist –, din martie 1945, prin impunerea guvernului Groza, programul începuse deja să funcționeze.

---

⁹ *România. Viața politică în documente. 1945*, doc. 40, 7 martie 1945. *Planul de comunizarea a României transmis de un agent al Oficiului de Servicii Strategice*, p. 189-192. Numele agentului OSS este menționat de Florin Constantiniu, *Istoria sinceră a poporului român*, București, 1997, p. 456.

¹⁰ *România. Viața politică*, p. 190. Trebuie să menționăm că documentul a fost mai întâi publicat de Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, București, 1993, p. 135-138.

¹¹ *România. Viața politică*, p. 191.

România

Ministerul Afacerilor Interne

Direcția Poliției de Siguranță

1 august 1944

În cercurile de extremă stângă circulă zvonul că mișcarea comunistă a prevenit pe membrii și simpatizanții săi să nu se aștepte ca PCR să vină la putere imediat după ocupația rusească a României. Oamenii de legătură ai mișcării explică celor cu care vin în contact că regimul capitalist va mai dăinui în România cel puțin doi ani de la terminarea războiului. În explicațiile acestora rezultă că evoluția comunizării României va avea următoarele etape:

a) După armistițiu, România va fi condusă de un guvern democrat emanat din așa-zisul Comitet Național care va legaliza toate partidele inclusiv pe cel comunist;

b) Din momentul legalizării sale PCR va începe o acțiune de câștigare a maselor proletare și [a celor] mic-burgeze;

c) Vor urma alegeri generale, în care se contează că PCR va avea mare succes însă nu va prelua singur puterea, întrucât în conformitate cu acordurile URSS-ului cu Anglia și America nu se va forța pe cale revoluționară instalarea unui regim exclusiv comunist în România, iar ajungerea la putere va trebui să conțină o evoluție democratică și parlamentară.

În concluzie, PCR dă să se înțeleagă membrilor săi că după război le revine o sarcină grea *relativ de durată* (subl. n. – M.A.), de a se pregăti în vederea creierii condițiilor necesare pentru comunizarea țării. Se mai atrage atenția că tot din cauza exigenței acordurilor internaționale, va trebui să se renunțe la formula dictaturii proletariatului¹².

---

¹² *Culegere de documente elaborate de organele represive din București privind activitatea PCR și a altor forțe democratice din Capitală în perioada regimului antonescian*, vol. III, septembrie 1940 – august 1944, Cancelaria Partidului Comunist Român. Sectorul Arhiva Centrală, București, 1969. Pentru uz intern; volum întocmit de un colectiv de la Sectorul Arhiva Centrală format din: Anton Tatu-Jianu, responsabil, Blănă Nicolaie, Cutișteanu Simion, Homenco Suzana, Lungeanu Maria, Neacșu Ion și Topalu Vasile, p. 628.

REALITY OF A RUMOR. THE PROJECT OF COMMUNIZATION OF ROMANIA: AUGUST 1944

Abstract

Without being a direct source, the document defends the hypothesis of the existence of a project of communization of Romania. If in August 1944 there was only a plan outlining the general directions to be followed – political takeover and establishment of a Communist regime – starting with March 1945, after the accession to power of the Groza Government, the application of the project had already begun.

MĂRTURII ALE ATAȘAȚILOR MILITARI

CEZAR MĂȚĂ

Despre actul de la 23 August 1944 s-a scris și se va scrie mult, evenimentele petrecute atunci, în afara faptului că suscită interes, au provocat controverse și atitudini cu exagerări și denigrări ale actului în sine, ale personajelor care au luat parte, existând mai multe puncte de vedere asupra judecării lui¹. Fiind încă participanți în viață, etichetările partizanale asupra rolului celor implicați persistă, determină anumite predilecții subiective în analizarea și evaluarea acestui moment al istoriei românilor.

Apoi, după decembrie 1989 s-a crezut că se va reveni la obiectivitatea mult dorită în interpretările asupra trecutului istoric, inclusiv despre participarea României în al doilea război mondial, atât în est cât și în vest. Însă chiar și la observare sumară se pot detecta dificultăți în prezentarea imparțială, nepărtinitoare, inclusiv a evenimentelor de la 23 august 1944. Ar trebui să treacă mai mult timp pentru ca cel ce va voi să reconsidere acest moment istoric să aibă detașarea absolut necesară în această întreprindere.

Al doilea lucru, care încă nu s-a realizat în totalitatea lui, este accesul la arhive, îndeosebi cele externe, inaccesibile încă istoricilor români (fie din considerente pecuniare, fie datorită faptului că deținătorii lor nu vor să le dea la studiu din varii considerente, primordiale fiind politicul).

Astfel de situații istoricii români întâlnesc la Moscova, unde fonduri întregi de documente românești din al doilea război mondial, și nu numai, au fost ridicate, confiscate și duse în răsărit, fără nici un drept, decât cel al ocupantului. Ori altele, cum este fondul Alexandru Crețianu, care nu va fi accesat decât după un număr de ani stabiliți de instituția ce le are în custodie.

O altă dificultate, ce din păcate persistă nu sub forma celor uzitate înainte de decembrie 1989, dar care împiedică reconsiderările cât de cât obiective asupra celor petrecute la 23 august 1944, cât și a supra altora, este prezenta timorare prin etichetări politicianiste asupra istoricilor.

Actul de la 23 august 1944 poate fi apreciat în fel și chip, însă constant revine faptul că toți factorii politici și de conducere de atunci doreau desprinderea din „corsetul alianței cu Germania”². Cum s-a văzut din exterior, evoluția evenimentelor militare și politice în perioada războiului, impactul lor politico-diplomatic, atașarii militari au consacrat-o în rapoarte foarte pertinente și detaliate, având analize și concluzii judicioase asupra tuturor evenimentelor și fenomenelor cu care veneau în contact, direct și indirect. Acestea erau transmise periodic

---

¹ Ioan Scurtu în *Prefața la 23 August 1944 în arhivele comuniste*, ed. Gh. Neacșu, București, 2000, p. 9.

² Traian Udrea, *23 August 1944. Controverse istorico-politice*, București, 2000, p. 11.

(săptămănal, lunar, trimestrial) Secției a II-a din Marele Stat Major. În baza lor, Frontul de Vest din această Secție a întocmit un material prin care să se prezinte activitatea atașailor militari și pregătirea actului de la 23 august 1944. Acest material se dorea necesar la întocmirea unei lucrări care să arate aportul României pe lângă Aliați în a doua conflagrație mondială.

MARELE STAT MAJOR

SECȚIA II-a

Biroul 1 Informații

Front Vest

28 Mai 1945

NOTA

Frontul de Vest este în curs de a culege încă materialul necesar pentru întocmirea lucrării ordonate în legătură cu aportul ROMÂNIEI alături de ALIAȚI.

Până în prezent s-au întocmit următoarele lucrări:

- Din activitatea Atașailor Militari în vederea pregătirii actului de la 23 August 1944, s-au extras o parte din datele necesare din rapoartele și buletinele Atașailor Militari din GERMANIA, UNGARIA și FRANȚA, constituind până acum 33 anexe.

Mai sunt în curs de lucru restul datelor ce au fost găsite în lucrările acestor atașați militari, precum și acele din lucrările Atașatului militar din SLOVACIA.

- Din lucrările cu caracter militar și politic informativ predate Aliaților, se anexează copiile unei părți din materialul predat, restul sunt încă în curs de adunare, inventariere și copiere.

ȘEFUL FRONTULUI DE VEST

MAIOR

Bălăcescu D.

PREGĂTIREA ACTULUI DE LA 23 AUGUST 1944

Activitatea Atașailor Militari Români

Actul de la 23 august se bazează pe două elemente fundamentale ale căror origini izvorăsc din pacea de la Versailles:

- unul de ordin psihologic „Consecvența atitudinii” în opoziție cu factorii distrugători ai ordinii stabilite;

- unul de ordin material „păstrarea suveranității naționale” și integrității teritoriale amenințate în existența lor de interesele unei GERMANII imperialiste și necruțătoare.

Într-adevăr formarea și apoi dezvoltarea culturală și politică a poporului român s-a făcut de aproape un secol și jumătate sub auspiciile FRANȚEI și ANGLIEI. Astfel din primele zile ale secolului al 19 lea, odată cu primele penetrațiuni ale culturii franceze în VALAHIA și MOLDOVA, au pătruns și ideile generoase de libertate, egalitate și fraternitate.

Aceste idei prind rădăcini în țările române îngenunchate de fanarioți și turci, se dezvoltă neîncetat, pe măsură ce poporul român ia contact pe o scară din ce în ce mai întinsă cu cultura apuseană, astfel încât la 1848 revoluția poate izbucni și la GURILE DUNĂRII.

Unirea principatelor de la 1859 s-a făcut tot cu sprijinul FRANȚEI și al ANGLIEI, iar primul război mondial găsește acum Regatul Român, de asemenea alături de FRANȚA și ANGLIA. După acest război, dezvoltarea politică și culturală a ROMÂNIEI se găsește pe aceeași linie tradițională, alături de aceste două națiuni puternice.

În 1940, această linie însă este întreruptă brusc, de forța militară germană în plin marș cuceritor, care amenință din nou suveranitatea și integritatea teritorială a ROMÂNIEI.

Pentru a salvarda această suveranitate, ROMÂNIA acceptă mutilări teritoriale foarte dureroase, precum și foarte importante contribuții militare și economice de tot felul.

Aceste contribuții sunt neîncetat mărite în urma șantajului mereu reînnoit exercitat de către GERMANIA față de UNGARIA și ROMÂNIA, pentru a-și putea întări forța militară, a cărei slăbiciune este din ce în ce mai vădită.

Această slăbiciune a forței militare germane este semnalată pentru prima oară de Atașatul Militar Român din GERMANIA încă din ianuarie 1942, în „Buletinul Informativ pe intervalul 1 ianuarie - 15 februarie 1942” (anexa nr. 1).

Ca manifestări ale acestei slăbiciuni sunt arătate hotărârea Comandamentului Suprem german de a trece odată cu venirea terorii la defensivă de pe frontul de Vest și imposibilitatea de a ajunge în cursul anului 1942 la acțiuni militare decisive pe frontul de Est.

În această privință Atașatul militar spune:

„Bătălia de iarnă din RUSIA continuă cu aceeași intensitate. Înverșunarea și tenacitatea Sovietelor în a repeta fără încetare asaltul lor contra pozițiilor germane constituie încă una din marile surprize ale războiului din Est”.

În comentariile pe care le face asupra hotărârii Comandamentului Suprem German de a trece la defensivă, spune:

„Cauza principală este însă imposibilitatea de a întrebuiți aviația în masă și marile unități de blindate. Or, acestea au fost elementele principale ale marilor victorii germane. Efectivele germane s-au subțiat treptat, treptat, pe măsură ce spațiul cucerit s-a mărit. În plus, o bună parte din forțele din Est au trebuit duse în

Vest pentru întărirea pazei enormului front ce se întinde de la NARVIK și până în SPANIA. Alte forțe au trebuit duse în Sud (Italia, în special). Prin urmare, în Est au rămas efective relativ reduse, pe care conducerea superioară germană le socotea totuși suficiente de a ține defensiva față de un adversar, considerat ca destul de zdruncinat.

Trebuie ținut de asemenea seama, pentru a se înțelege mai bine realitățile frontului din Est că, în chiar momentul trecerii de la ofensivă, efectivele germane nu mai erau prea mari.

Totuși, „operațiunile ofensive ar fi putut continua încă, bine înțeles cu obiective mai reduse, așa cum fac de altfel și Sovietele, dar pentru aceasta trebuia să existe încă o superioritate în trupele luptătoare obținute, în special infanterie, artilerie ușoară și amenajată pentru mișcarea pe zăpadă și, mai ales, cavalerie. Or, Comandamentul Suprem German n-a mai avut această superioritate. Consecința a fost: trecerea de la ofensivă la defensivă”.

În consecință, „Comandamentul Sovietic a dat dovadă de o mare perspicacitate. El și-a dat seama de impasul strategic în care a trebuit să se strângă conducerea germană. Și-a dat seama că elementele hotărâtoare ale puterii germane: masele de aviație și blindate, sunt scoase din lupta de pe frontul de Est atât cât vor dura gerul, zăpada și impracticabilitatea drumurilor. Și-a dat mai ales seama că efectivele de infanterie (în special) germane ce au rămas pe frontul în contact sunt foarte slabe. Acest comandament și-a dat mai ales seama că, în cele 2-3 zile de la sfârșitul lui Octombrie trecut, când temperatura pe frontul de Est a trecut brusc de la + 20 grade la – 30 grade, deodată, ca prin farmecul unei baghete magice, superioritatea a trecut din mâna germană în mâna sovietică.

Sovietele scăpate de grozăvia bombardamentelor masive aeriene și de rapiditatea maselor blindate, și-au găsit mijlocul, de a pune, în fine, în acțiune singurul element superior de care dispuneau: numărul 1”.

În ceea ce privește imposibilitatea ajungerii la o acțiune decisivă pe frontul de Est pentru anul 1942, în considerațiunile pe care le face, Atașatul Militar spune:

„Dar problema frontului de Est nu este unica ce preocupă conducerea superioară germană. Și ea nici nu se poate rezolva definitiv printr-o înfrângere militară mai mult sau mai puțin decisivă a armatelor sovietice. Ea este și va fi o problemă politică și militară de lungă durată”.

Ținându-se seama de aceste adevăruri, Comandamentului Superior German i se pun două alternative: or continuă efortul său principal în campania din 1942 în Est, în speranța nu numai a unei prăbușiri militare sovietice mai mult sau mai puțin decisive, care să aducă însă după ea și o prăbușire a regimului comunist, or continuă operațiunile ofensive în Est într-un cadru operativ secundar, menajându-și în același timp și în acest chip mari posibilități de acțiune ofensivă pe alte teatre de operațiuni, necăutând astfel în Est o deciziune totală, care poate nici nu va putea fi obținută, ci numai cucerirea unor anumite obiective absolut indispensabile economiei și conducerii războiului german.

Într-adevăr, un efort principal german în Est va putea duce la o repetare a marilor succese militare din vara anului 1941. Încă un enorm spațiu, până chiar în URALII, va mai putea fi cucerit. Campania anului 1942 va putea duce, într-adevăr, la acest rezultat. Dar la sfârșitul unui nou an de război, într-o nouă iarnă crudă ce se va abate asupra imenselor stepe rusești, în timp ce comunismul va rânji încă amenințător din dosul unor pozițiuni, undeva în imensitatea acestui spațiu rus. În acest timp, problema celorlalte teatre de operațiuni va rămâne nu numai nerezolvată, ci încă mai agravată. Se va da astfel Anglo-Americanilor răgazul unui nou an pentru a-și completa mijloacele lor de luptă.

Și mai departe „*Oare situația din EXTREMUL ORIENT nu indică îndeajuns că s-a apropiat momentul loviturii decisive ce trebuie dată adversarului principal, care a fost și rămâne ANGLIA ?*”

În cazul continuării ofensivei în Est într-un cadru operativ secundar, scopul ar fi de „*a refuza resturile forțelor sovietice până la o linie, ce va putea fi ușor organizată, o linie de siguranță și de apărare a spațiului cucerit până la ea. Această linie ar putea fi constituită, în general, de cursul VOLGEI, până la cotul acesteia spre Marea Caspică (Stalingrad).*”

Spațiul rusesc până la această linie cuprinde în el tot ce caută și dorește GERMANIA în Est.

A împinge deci lucrurile prea departe, pentru a urmări această idee a stârpirii totale a oricărei forțe comuniste rămase, neglijând în același timp adversarul principal, înfipt destul de tare în AFRICA de Nord, EGIPT (Suez) și ORIENTUL APROPIAT și ținând încă în puterea lui întreaga MEDITERANĂ, ar părea un lucru lipsit de echilibru” (Buletinul Informativ anexa nr. 1)

În Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942 (Anexa nr. 3), Atașatul Militar din Germania, în comentariile pe care le face asupra prelungirii nedorite a campaniei din Est, atrage atenția că prin acest fapt GERMANIA:

- „*a lăsat nerezolvată încă problema strategică din AFRICA de Nord, pentru că i-au lipsit mijloacele necesare, consumate în lupta din RUSIA, sau pregătite acum pentru reînceperea acestei lupte*”, deși „*problema din AFRICA de Nord nu este numai una de ordin militar, ci mai ales una politică*”, a cărei repercusiuni „*privesc mai ales ITALIA. De aici și nervozitatea acesteia*”;

- „*a fost obligată la păstrarea și organizarea unei defensive în Vest, care slăbește, cum este și natural, încrederea tuturor popoarelor de aici (din Nordul Norvegiei și până în Spania) în victoria germană*”;

- a permis Sovietelor să folosească cele „*7 luni de iarnă pentru a regrupa parte din industria lor de război mult înapoi, până în inima SIBERIEI, precum și pentru a constitui noi grupări de forțe, deși sumar instruite*”.

Deci pentru prima oară se semnalează în primăvara anului 1942 îndoiala popoarelor EUROPEI asupra câștigării războiului de către GERMANIA.

În această privință, în Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942, Atașatul Militar din GERMANIA spune:

„Însăși întorsătura de lucruri din FRANȚA nu este animată de elanul ce trebuie să dea o încredere absolută în victorie.

Pe tot acest front, din NORVEGLIA și până în SPANIA, lumea nu așteaptă cu convingerea necesară ceasul înfăptuirii noii așezări europene, ci ceasul debarcării anglo-americane pe Continent.

ITALIA este convinsă că dacă nu se întreprinde acum o acțiune energică pentru dărâmarea ANGLIEI, războiul se va prelungi mult timp, cu consecințe greu de întrevăzut. Pentru această eventualitate, ea a adoptat încă de mai multă vreme o atitudine de cruțare a forțelor ei. Acest lucru se vede din însăși situația de război din zona italiană”.

Pe lângă acest germen de îndoială, în victoria germană, mai este un fapt real de care trebuie neapărat ținut seama și de care a fost sesizat de Atașatul Militar din GERMANIA, care în Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942 (anexa nr. 3) îl semnalează astfel: *„Nu trebuie neglijată considerațiunea că RUSIA este sub cel mai sever regim totalitar ce se poate imagina. Realizările pot fi imense, neexistând nici o normă alta decât voința unui regim, care poate mișca mase enorme de oameni, fără nici o considerațiune de timp și spațiu, în scopuri absolut discreționare.*

Loviturile teribile primite de Soviete până acum ar fi adus prăbușirea sigură a oricărei alte organizații de stat”.

*

Dar moralul poporului german a contribuit și el la slăbirea forței germane, fiindcă încă de la începutul anului 1942 pe lângă eșecurile militare se semnalează primele nemulțumiri în rândurile poporului german, nemulțumiri care însă sunt din ce în ce mai mari, pe măsură ce greutățile și lipsurile sunt mai accentuate.

Atașatul Militar din GERMANIA semnalează aceste prime atingeri ale moralului poporului în Buletinul Informativ pe timpul de la 1.I-15.II.1942 (anexa nr. 1).

Astfel:

„Un lucru caracteristic: De câțva timp, comunicatele germane privitoare la luptele din RUSIA indică și regiunile din GERMANIA, cărora aparțin trupele ce s-au ilustrat în diferitele acțiuni din Est. În general, acest lucru este absolut opus hotărârii conducerii germane de a face să dispară orice spirit particularist german, prea legat de una sau alta din provinciile sau fostele state germen. De aceea nu se mai auzea nicăieri pomenindu-se, de exemplu, despre „trupe badaze” sau „trupe bavareze”, etc. Iată însă că de câțva vreme au reînceput să apară din nou asemenea expresii și chiar în comunicatele oficiale. Explicația este de domeniul psihologic. Greutățile sunt mari, unele nemulțumiri de asemenea. Este un mijloc și o intenție de ridicarea moralului într-o parte și în alta printr-un elogiu adresat direct diferitelor regiuni ale GERMANIEI.

Soldații care vin din Est, în special cei grav răniți și degerați se plâng foarte mult de suferințele îndurate acolo.

Impresia demoralizantă împrăștiată de aceștia se întinde uneori în straturile largi ale populației.

Pe măsură ce lunile acestei ierni extrem de aspre trec, moralul poporului german suferă scăderi și mai simțitoare, deoarece, Atașatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe timpul de la 15.III-15.IV.1944” (Anexa nr. 2) relatează astfel această evoluție:

Fără a exagera în nici un fel, trebuie spus totuși că moralul poporului german a suferit considerabil de mult. Tot timpul anului 1941 el a trăit cu iluzia că totul se va sfârși până la venirea iernii. Tot timpul nu i s-a spus decât aceasta. Însuși Führerul a afirmat în repetate rânduri că anul 1941 va prăbuși ... Toată lumea a socotit că bolșevismul se va prăbuși până la venirea iernii. Deziluzia a fost cât se poate de cruntă. În loc de sfârșitul atât de mult dorit, au trebuit să vină eforturile dureroase ale acestei ierni, care au sleit mult de tot forțele fizice și morale ale GERMANIEI.

„Or tocmai acum la ieșirea din iarnă, după atâtea greutăți și lipsuri, a trebuit să vină încă dureroasa măsură, anunțată de altfel de mai multă vreme, a unei noi și grele reduceri a rațiilor alimentare. Indispoziția publicului față de asemenea măsuri este generală”.

Iar în „Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942” (Anexa nr. 3)

„După cum era de prevăzut, ieșirea din iarnă n-a coincident cu o ușurare a situației interne în GERMANIA, ci, dimpotrivă, cu o vădită înrăutățire a acesteia”.

Toată lumea bombăne. Toți sunt cu nervii obosiți, toți sunt extrem de iritabili. Lumea este veșnic pe drumuri, pentru tot felul de formalități, ștampile, cartele, declarații și paradeclarații, etc.

Iarna a lăsat urme grele, în toate direcțiile. Ea a lăsat însă urme și mai adânci în suflete”.

Starea de nemulțumire crescândă, a fost mărită și prin neliniștea provocată de discursul Führerului de la 26 Aprilie 1942, căci relativ la acest fapt, Atașatul Militar din GERMANIA în Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942 (Anexa nr. 3) spune:

„În straturile aristocrației, bugheziei înalte și intelectuale, impresia lăsată de acest discurs, este apăsătoare.

Impresia generală, în urma acordării puterilor direcționare, nu este favorabilă. Fiecare gândește că ar fi lucruri prea grave, care se ascund poporului. Fiecare crede că este ceva care nu merge”.

Nu puțini au contribuit la această știrbire a moralului interlocutorului și eforturile depuse pentru producția de război pe care încă din Aprilie 1942 Atașatul Militar din GERMANIA le consideră că „s-au accentuat în ultima vreme până la limita extremă a posibilităților absolute” (Buletinul Informativ, Anexa nr. 2).

Aceste eforturi deja maxime erau însă neapărat necesare, căci „cu toate exagerările și bluff-urile americane în ceea ce privește proiectele viitoarei producții de război, efortul ce este și va fi făcut de AMERICA este totuși o realitate, care nu poate fi nici neglijată, nici ocolită.

GERMANIA trebuie să-și păstreze avansul ce are în prezent în aproape toate domeniile fabricatelor de război. Aceasta este condiția absolut indispensabilă a unei victorii sigure”.

Însă „încordarea, în toate domeniile de activitate a întins și întinde forțele tuturor până la limita de rupere”. Buletinul Informativ pe Aprilie 1942 (Anexa nr. 2).

Cauza cea mai gravă a acestei scăderi a moralului nu-l constituie atât lipsurile de tot felul, care de altfel, au putut fi în mare parte înlăturate după realizarea organizării producției în teritoriile ocupate, cât pierderea încrederii în revoluția național-socialistă, a cărei importanță în ducerea acestui război a fost covârșitoare.

În această privință în „Buletinul Informativ din 15 Aprilie 1942” (Anexa nr. 2) Atașatul Militar arată rolul acestei revoluții în vederea războiului, astfel:

Am spus de repetate ori și continui a spune:

GERMANIA nu va putea câștiga războiul decât prin revoluția național-socialistă. Este singura pârghie, suficient de puternică, care să poată susține acest efort extraordinar ce-l face poporul german pentru a ajunge la izbândă. Este unica manifestare de voință, perfect organizată, care se ridică în prezent la înălțimea unui ideal. Este mijlocul cel mai fericit care poate să pună, deocamdată, în adevărata lui valoare, puternicul naționalism german. Această bază masivă susține întregul edificiu al faptei germane de acum !

Iar în „Buletinul Informativ pe lunile mai și iunie 1942” reluând această idee, spune:

„De izbânda acestei revoluții va depinde soarta războiului actual, mai mult decât de izbânda armelor germane totuși atât de puternice. Totul este ca poporul german să țină, oricare vor mai fi eforturile ce trebuie făcute și oricare va mai fi durata acestora. Or, poporul german nu va putea ține, dacă revoluția național-socialistă, care este și jelul și forța dinamică a întreprinderii războiului actual, nu va rămâne intactă”.

În legătură cu pierderea încrederii în revoluția național-socialistă Atașatul Militar arată că:

„Idealurile național-socialiste au fost îmbrățișate la început de toată lumea germană ca semnul unic al reînălțării germane și fiindcă devoții mișcării erau sinceri în lupta lor și sufereau pentru ea.

Acum, prea puțini mai cred în sinceritatea acestor devoți care, în majoritatea lor, s-au transformat în adevărați bonzi”.

Pentru a spune purul adevăr, masa mare a poporului german nu mai crede în acele strălucite decoruri ale revoluției național-socialiste, care înfățișau fie lupta pentru dreptatea socială, fie împlinirea visului unei EUROPE definitiv așezate, fie opera de reconstrucție a unei lumi noi, etc., etc.

În ceea ce privește însă idealul creării unei lumi noi, poziția poporului german însuși a început să fie nesigură. Încrederea lui în revoluția național-socialistă nu se poate spune că este uniformă. Această încredere se bazează pe succes și sinceritate. Or, tocmai aceste două elemente fundamentale par a fi zdruncinate, în oarecare măsură (Buletinul Informativ pe timpul de la 15.III-15.IV.1942 Anexa nr. 2):

Iar, în Buletinul Informativ pe lunile mai și iunie 1942 (Anexa nr. 4) întărește această ultimă idee, spunând:

„De fapt, revoluția național-socialistă are și ea durerea să constate un șir destul de lung de abuzuri și exagerări, de scăderi morale și lipsa de sinceritate, care îi compromit adesea valoarea ei morală”.

În ceea ce privește „succesul”, deși operațiunile din vara acestui an s-au desfășurat favorabil GERMANIEI pe frontul de Est, totuși, încrederea în victorie nu mai este atât de fermă ca altă dată. Fermitatea în credința izbândeii este tot atât de puternică la conducerea de sus și la soldatul de pe front.

În interior, ea a slăbit simțitor, chiar în rândurile ofițerilor. Această stare de lucruri se reflectează perfect în cuvintele ce se aud de la fiecare: *„Dacă nu se termină totul repede, va fi rău de tot !”*

(Buletinul Informativ pe lunile mai și iunie 1942 – Anexa nr. 4).

Dar, pentru realizarea revoluției național-socialiste, poporul german a trebuit să fie supus la anumite constrângeri. Acum, când revoluția nu se mai bucură de aceeași încredere și când îndoiala asupra orientării s-a sădit în suflete, constrângerile nu mai sunt suportate cu aceleași stoicism, căci Atașatul Militar în „Buletinul Informativ pe lunile mai și iunie 1942” (Anexa nr. 4) raportează:

„Această revoluție național-socialistă a dus însă în anumite constrângeri ale poporului german. Nemulțumirile sunt de aceea, destul de mari, în toate straturile poporului german”.

Dar aceste nemulțumiri minând și ele frontul intern, care nu mai este atât de ferm, conducerea germană se vede nevoită a lua măsuri de îndreptare, căci iată ce spune Atașatul Militar în „Buletinul Informativ pe lunile mai și iunie 1942” (Anexa nr. 4).

„Conducerea germană pare însă a nu ține seama decât de canalizarea nemulțumirilor maselor lucrătoare. Nemulțumirile celorlalte straturi sunt considerate de conducerea național-socialistă ca neinteresante” și mai departe: „regimul național-socialist trebuie să cultive masa lucrătoare a poporului, aceasta fiind sprijinul de căpetenie al regimului însuși. Această cultivare a masei lucrătoare costă însă sacrificiul unui lanț întreg de concesiuni tocite și al tolerării unor exagerațiuni socialiste, care nu înseamnă altceva decât o vădită alunecare spre comunism”.

Ideea pierderii războiului, de către GERMANIA, care abia întrezărită la începutul anului 1942, s-a conturat din ce în ce mai mult în cursul acestuia pe măsură ce se desfășurau evenimentele militare și politice pentru ca la sfârșitul anului să prindă consistență atât în poporului german, cât și în acel al altor popoare europene.

Într-adevăr poporul german își dă seama de inferioritatea forței sale utilitare după înfrângerile din AFRICA de Nord și cele de pe DON și de la STALINGRAD, ceea ce îi atinge și mai mult moralul și îi mărește îndoiala asupra victoriei finale.

În această privință în Buletinul Informativ de la 15 decembrie 1942 (Anexa nr. 5) Atașatul Militar din GERMANIA spune:

„Fiecare își dă acum seama că este ceva la mijloc, care nu merge așa cum s-a crezut sau cum fiecare s-a așteptat”.

„Poporul german a putut afla de o dată, că Mareșalul ROMMEL. a fost înfrânt în EGIPT și CYRENAICA pentru că a fost copleșit de forțe inamice mult superioare și mai bine aprovizionate.

Opinia publică germană trage din aceasta constatarea că au putut exista, deci, undeva forțe germane puse în condițiuni inferioare de luptă.

Aceasta înseamnă, după cea mai elementară judecată, sau că [sic] conducerea germană nu mai poate face față, în condițiuni suficiente, imenselor sarcini ale unui război prea lung și unor fronturi de luptă enorm de întinse, sau că a fost la mijloc o neglijență condamabilă.

Iar în legătură cu bătălia de la cotul DONULUI: Cum? se întreabă stupefiat cetățeanul german, rușii sunt încă în stare să ne surprindă și să ne bată unde vor? Și încă în această regiune, cea mai importantă din întreg frontul de Est! în regiunea însăși a STALINGRADULUI, pentru cucerirea căreia au făcut sacrificii imense? De ce n-au fost rezerve suficiente acolo? și aci, cetățeanul german ajunge la aceeași concluzie: Or nu se mai poate face față, în toate părțile, or sunt la mijloc greșeli peste greșeli!”.

Dar și în celelalte țări aliate sau ocupate de GERMANIA, ideea pierderii războiului de către aceasta s-a afirmat într-adevăr atât încât a ajuns o „constrângere”, căci iată ce spune Atașatul Militar din GERMANIA în aceasta privință în „Buletinul Informativ de la 15 decembrie 1942” (Anexa nr. 5).

„Care poate fi explicația acestei atitudini? Ea nu poate fi alta decât convingerea absolută că GERMANIA nu va câștiga războiul, cel puțin în forma și în proporțiile, adică cu consecințele, dorite de GERMANIA” și mai departe: „în țările unde opinia publică este în întregime sub influența propagandei anglo-americe (cum este Elveția, sau Suedia și chiar Danemarca), sau în teritoriile ocupate, unde dușmănia contra GERMANIEI este aproape generală, există ideea și credința, pe atât de puternice, pe cât sunt de absurde, că GERMANIA este ajunsă la punctul unei prăbușiri morale”.

Din cauza acestei convingeri, FRANȚA armistițiului și-a permis ca să se opună încercărilor făcute de GERMANIA pentru câștigarea bunelor ei sentimente prin politica de menajare, căci Atașatul Militar din GERMANIA raportează în același buletin informativ de la Anexa nr. 5:

„Atitudinea poporului francez și a majorității șefilor lui, politiciii militare, au dat politicii externe germane o lovitură teribilă. În această privință nu trebuie să ne facem nici o iluzie! GERMANIA a suferit un eșec politic, ale cărei consecințe militare vor fi așa de mari, încât mulți se întreabă dacă aceasta n-a însemnat în bună măsură răscrucea cardinală a războiului de care a vorbit în ultimul timp propaganda inamică”, iar în Raportul nr. 257 din 18 mai 1943 același Atașat Militar din GERMANIA spune:

„Iluzia unei înțelegeri cu FRANȚA, sinceră și definitivă, a fost marea greșeală psihologică a conducerii politice germane, din care a rezultat un întreg șir de consecințe catastrofale. Compania din TUNISIA este una din acestea. Din nefericire, încă nu ultima!

Deci la sfârșitul aceluia de-al doilea an de război forța militară a Aliaților s-a dovedit superioară celei germane, iar convingerea pierderii războiului de către GERMANIA s-a împlântat adânc în țările neutre și ocupate de GERMANIA, iar moralul poporului german a marcat o nouă scădere accentuată.

Ideea PIERDERII RĂZBOIULUI DE GERMANIA, care în cursul anului 1942, devenise pentru cei mai mulți o convingere, odată cu începerea anului 1943 și în cursul acestuia se transformă în special către sfârșitul lui, într-o certitudine.

Într-adevăr factorii absolut indispensabili obținerii victoriei, „potențialul de război” și „forța militară” s-au dovedit în cursul anului 1943, că au fost depășiți de către aliați.

În ceea ce privește gradul depășirii POTENȚIALULUI DE RĂZBOI, acesta s-a dovedit a fi atât de important, încât GERMANIA a trebuit să procedeze cu toată energia la mobilizarea generală a întregului contingent.

Relativ la această măsură, anunțată de Führer, Atașatul Militar din GERMANIA în Telegrama nr. 500 din 25.II.1943 spune:

„Se întrevede deci o năsprire radicală a regimului din toate teritoriile ocupate și o ridicare în masă, a tuturor forțelor de lucru, din aceste țări, pentru crearea unui potențial de război german cât mai ridicat” și apoi:

„Hotărârile de acum trădează un excesiv sentiment de fanatism de care este însuflețită conducerea germană, fanatism menit să poarte EUROPA întreagă pe cărarea ce poate duce la izbândă, dar care merge prea lungă și prea aproape pe lângă prăpastia haosului”.

În ceea ce privește FORȚA MILITARĂ germană, din cauza împrăstierii unei bune părți pentru păstrarea teritoriilor cucerite, deja foarte întinse, precum și din cauza începerii sosirii neîncetate a noilor armate formate de aliați pe teatrele de operațiuni, aceasta este depășită pe măsura trecerii timpului de cea aliată.

Astfel, în „Raportul nr.656 din 22.III.1943” (anexa nr. 9). Atașatul Militar din UNGARIA semnalează:

„Marele Stat Major Italian este foarte îngrijorat de concentrările masive aliate din Orientul Apropiat și mai ales în AFRICA, unde în fața celor circa 250.000 soldați ai Axei Aliații dispun deja de peste 350.000 oameni, dispun de asemenea de o aviație de 4 ori mai numeroasă decât Axa și de foarte numeroase unități de care de luptă și anticar”.

Iar în legătură cu obligația de a menține trupe numeroase în PENINSULA BALCANICĂ pentru păstrarea ei, în același raport Atașatul Militar spune: „Toate acestea lipsesc de pe teatrele principale de război, dar nici nu pot fi împrăștiate, deoarece Aliații pregătesc o debarcare pe continent și peninsula Balcanică, care este – credem – în primul plan vizată”.

În aceeași ordine de idei, din următoarele fraze relative la operațiunile de frontul de Est din „Sinteza Informativă asupra situației din GERMANIA la data de 1.IV.1943” (Anexa nr. 10) a Atașatului Militar din GERMANIA:

„Totuși trebuie ajuns cât de repede posibil la un sfârșit pe acest front, altminteri spatele îndepărtat al GERMANIEI (cel de la Atlantic) cât și mai ales

interiorul GERMANIEI vor slăbi treptat, până la prăbușire, atâta timp cât GERMANIA va rămâne cu majoritatea mijloacelor ei de luptă în Est, într-o luptă disperată și fără un sfârșit vizibil!” și mai departe:

„Așa că cucerirea imenselor spații rusești de către germani n-a putut duce la deciziune și nu va putea duce nici de acum înainte, chiar dacă la spațiile cucerite se vor mai adăuga încă altele, tot atât de mari, ce ar mai putea fi cucerite în viitor”.

Rezultă că nici pe frontul de Est unde se găsește majoritatea forței sale militare, GERMANIA nu a putut obține superioritatea.

În „Raportul nr. 257 din 18.V.1943” (Anexa nr. 13) Atașatul Militar din GERMANIA este de data aceasta foarte precis, căci relativ la dezastrul GERMANIEI în AFRICA de Nord spune:

„Anglo-americanii au putut să pregătească în condițiuni optime faza decisivă a operațiunilor. Ei nu și-au dat pe față superioritatea zdrobitoare a mijloacelor lor de acțiune, decât la momentul ales de ei cu multă abilitate.

Această superioritate zdrobitoare de mijloace s-a evidențiat în special în sectorul aeronautic. Aceasta n-a avut în întreaga MEDITERANĂ OCCIDENTALĂ numai superioritate în aer, ci absolută supremație aeriană. Dar această supremație aeriană a apărut deodată, prin surprindere, în ultima fază a operațiunilor, în cea decisivă!”.

Dar această inferioritate a forței militare germane reiese categoric în evidență în toamna acestui an când lipsa rezervelor strategice germane este și mai vădită ca în trecut și chiar mărturisită de aceasta.

În această privință Atașatul Militar din GERMANIA raportează în „Raportul Informativ pe luna octombrie 1943” (Anexa nr. 29).

„După victoriile din cei 4 ani de război, care nu au adus însă deciziunea, fronturile de apărare sunt prea mari și depărtate pentru forțele Reichului. Lipsa unei rezerve strategice este prea mult simțită” și:

„După unele informațiuni obținute dintr-o sursă demnă de toată încrederea, ni s-a spus că în interior nu s-ar găsi decât un număr limitat și nu prea mare de divizii”.

Iar Atașatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 422 din 2.XII.1943”, relatând o convorbire cu Atașatul Militar german în legătură cu vizita Generalului SZMBATHELY la M.C.G. German, spune:

„... i s-a expus situația în ansamblul ei atât pe frontul din RUSIA, cât și din celelalte regiuni ale EUROPEI, în mod absolut sincer și camaraderesc, inclusiv „situația rezervelor germane” despre care Atașatul Militar German, în convorbirea pe care am avut-o cu el, a lăsat să se înțeleagă „că nu ar fi chiar așa de bună”.

Din următoarea frază din „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943” (Anexa nr. 31) al Atașatului Militar din FRANȚA, se poate de asemenea deduce că nici în FRANȚA Germanii nu dispun de forțe suficiente:

„În afara rațiunilor de ordin politic, principalul motiv pentru care trupele de ocupație germane nu intervin spre restabilirea ordinii este faptul că nu trebuie slăbit cu nimic dispozitivul operativ în vederea unei eventuale debarcări”.

Pentru realizarea unei rezerve strategice importante, Comandamentul Suprem German a făcut toate eforturile posibile, fără însă a reuși.

În această privință Atașatul Militar din Germania în același raport informativ pe luna octombrie (Anexa nr. 29), spune relativ la încercarea făcută pentru crearea a 60-70 M.U. disponibile pe frontul de Est:

„Un fapt cere însă clar: în această situație, Comandamentul German nu a mai putut să-și retragă diviziile care trebuiau să devină libere pentru crearea rezervei generale”.

Iar Atașatul Militar din FRANȚA în „Raportul Special nr. 655 din 12.XI.1943”, relativ la „Valul Atlanticului” care se încadrează în același efort al Comandamentului Suprem German, arată în următoarea frază, oarecare scepticism confirmat ulterior de evenimente:

„Esențialul este însă că frontul realizat de Germani în Vest, este real și este tare. El impune respect adversarilor și – în forma la care a ajuns – pare a răspunde din plin scopurilor pentru care a fost creat, misiune pe care – este de dorit și de sperat – să o poată îndeplini până la urmă”

Dar pe lângă „potențialul de război” și „forța militară” ATITUDINEA CELORLALTE POPOARE – ocupate sau aliate – a constituit pentru conducerea Statului Român un indiciu asupra inițierii ideii că GERMANIA a pierdut războiul.

Într-adevăr UNGARIA a început – după înfrângerea din Cotul DONULUI și a căutat prin toate mijloacele să se apropie de Aliți.

Această atitudine s-a accentuat din ce în ce mai mult, pe măsură ce operațiunile de pe teatrele de luptă evoluau neîncetat în defavoarea GERMANIEI.

Pentru obținerea acestei apropieri, UNGARIA nu a ezitat să ducă în tot acest an o politică de duplicitate și spre sfârșitul acestuia să refuze chiar orice sprijin militar GERMANIEI.

Evoluția acestei politici a fost urmărită îndeaproape și raportată pe măsura manifestărilor de către Atașatul Militar din UNGARIA.

Astfel, la începutul anului tendința de separare și apropiere de Aliți este semnalată mai întâi în „Raportul nr. 655 din 21.III.1943” (Anexa nr. 8) unde Atașatul Militar spune:

„În lumea civilă din Capitală se vorbește deschis, de pacea separată; Atașatul Militar a fost întrebat, de mai multe persoane, fie că ITALIA nu încheie pace cu ANGLIA, pentru a se face liniște în această parte a EUROPEI...” Dacă Germanii vor, să se lupte singuri și mai departe contra RUSIEI, contra ANGLIEI și contra... oricărui mai vor!”

Prin următoarea frază din „Raportul nr. 13 din 7.IV.1943” (Anexa nr. 11) UNGARIA continuă aproape noua sa atitudine politică:

„Înainte de a se trimite cele două escadrile de aviație în FRANȚA, Ungurii au cerut ca aceste unități să nu fie întrebuințate, după terminarea cursurilor sau în caz de nevoie, contra ANGLIEI!”

În luna mai Atașatul Militar se exprimă deja categoric asupra politicii externe ungare, căci în „Buletinul Informativ pe luna mai 1943” (Anexa nr. 14), spune:

„Faptele însă ne conduc să tragem altă concluzie și anume că:

Primul Ministru duce, în special după înapoierea Regentului de la Führer, o politică netă de detaşare, încercând, în schimb, prin toate mijloacele să se apropie de Aliţi

Fapt care este confirmat din nou şi în „Buletinul Informativ pe luna iunie 1943” (Anexa nr. 15), prin următoarea frază:

„De altfel, pentru un observator atent, nu e greu să desprindă, chiar şi fără aceste declaraţii că, UNGARIA duce în ultimul timp din ce în ce mai hotărât, o politică dublă oficialmente, că se află în tabăra Axei, însă de fapt ea face toate eforturile, ca să se sisteze de toate obligaţiunile luate şi prin emisarii săi din străinătate, caută să-şi pregătească o poziţie mai convenabil pentru eventualitatea când Aliţii ar obţine victoria finală”.

În acelaşi timp şi atitudinea TURCIEI şi BULGARIEI sunt semnalate ca nesigure faţă de GERMANIA, căci în această privinţă Ataşatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 14 din 8.IV.1943” (Anexa nr. 12) spune despre TURCIA:

„Numeroasele pregătiri materiale şi în special construirea numeroaselor aerodromuri ce se fac în TURCIA, duc la concluzia că, neutralitatea acestei ţări pare a fi ajuns către sfârşitul ei.

Probabil că TURCIA nu aşteaptă decât un moment potrivit, pentru a trece, într-un fel oarecare de partea Anglo-Americanilor”, şi mai departe: „Se crede deci, la această legăţie (Legăţia Japoneză din Budapesta) că TURCIA nu va TRECE DE PARTEA Anglo-Americanilor, decât în ultimul moment, când înfrângerea forţelor Axei va fi aproape un fapt împlinit”.

Iar despre BULGARIA, în acelaşi raport:

„Nici atitudinea BULGARIEI nu trebuie privită, ca absolut sigură, de partea Axei”.

În ceea ce priveşte FRANȚA MERIDIONALĂ, Ataşatul Militar din GERMANIA spune în „Telegrama cifrată Nr. 44 din 1.II.1943”, relativ la atmosfera pe carea constatat la Francezi la începutul acestui an:

„Ei sunt absolut convinşi că Germanii sunt deja bătuţi şi credinţa este că se datorează lor.

Ei afirmă că nici RUSIA, nici ANGLIA, nici AMERICA nu au făcut să se aplice balanţa războiului în defavoarea GERMANIEI ci numai ei, prin politica lor, care a narcotizat conducerea germană, fluturând în faţa ochilor posibilitatea unei înţelegeri până în ultimul moment când ANGLIA şi AMERICA au fost în măsură să debarce în AFRICA.

Din acest moment favorabil, spun Francezii, GERMANIA ar fi pierdut războiul”.

Iar în „Raportul nr. 655 din 21.III.1943” (Anexa nr. 8) Ataşatul Militar din UNGARIA semnalează că: „În unele regiuni, au şi început unele mici revolte care dau de gândit Comandamentului german de ocupaţie”.

După debarcarea anglo-americanilor în ITALIA şi înlăturarea regimului MUSSOLINIAN, această atitudine deja nesigură a acestor popoare devine deodată mai ferm opusă GERMANIEI, ajungând în toamnă după pierderea liniei NIPRULUI de către Germani, net puţin binevoitoare.

În această a doua jumătate a anului, politica de duplicitate, și în special de detașare de Axă, a UNGARIEI, a continuat să se desfășoare, mergând până a refuza GERMANIEI orice sprijin militar.

În această privință Atașatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 195 din 28.VII.1943” (Anexa nr. 16) spune:

„Ea continuă mai departe „să mizeze pe două tablouri”, în speranța că ANGLIA va fi mai puțin crudă cu ea, în cazul unei înfrângeri totale germane, de care aci toată lumea este aproape convinsă”, iar în Raportul nr. 215 din 8.VIII.1943 (Anexa nr. 22), accentuează că „Politica de duplicitate și chiar mai mult, de detașare de Axă, pe care o practică UNGARIA, a mai căpătat zilele trecute, noi confirmări”.

Această atitudine politică este confirmată în rezumatul expunerilor și discuțiilor din ședința secretă din 30.X.1943 a „Comisiei pentru afacerile externe” redată de Atașatul Militar în „Buletinul Informativ pe luna noiembrie 1943” (Anexa nr. 35) și în care spune:

„Sub guvernul KALLAY și pe măsură ce sortii victoriei au început să încline de cealaltă parte a balanței UNGARIA a căutat treptat, treptat să ducă o politică externă, cât mai națională, adică să realizeze atâtea angajamente și să-și ia atâtea noi obligațiuni, câte îi erau strict necesare, pentru ca viitorul său să fie cât mai independent și în stare să facă față împrejurărilor.

Această atitudine a început să se manifeste ca atare, aproape fățiș încă din iarna anului trecut, după înfrângerile suferite de trupele sale pe DON și următor căreia, UNGARIA a încercat să iasă din război, ne mai trimițând trupe pe frontul rusec”.

Dar convingerea că GERMANIA a pierdut războiul, determină UNGARIA să ia măsuri în vederea lichidării problemului româno-ungar și să încerce o apropiere de țările vecine, în care scop recurge la o politică de toleranță față de minorități și chiar la adoptarea ideii unor eventuale retrocedări teritoriale față de statele vecine, pentru „a-și ameliora raporturile cu Aliatii și țările interesate” („Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” – Anexa nr. 25).

În această ordine de idei, Atașatul Militar din GERMANIA în „Telegrama Cifrată nr. 648 din 30.VII.1943 (Anexa nr. 19) raportează că: „UNGARIA ar fi convinsă că GERMANIA a pierdut războiul, de aceea ea își va cruța și întări armata, intensificând pregătirile și fabricația de război, pentru a putea păstra liniștea în interior în grelele zile ce vor veni și pentru conflictul cu ROMÂNIA”, iar Atașatul Militar din UNGARIA relatând în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1945” (Anexa nr. 27) concentrările de trupe în ARDEALUL de Nord afirmă că „M.St.M. maghiar, luând în considerare mersul evenimentelor și-a propus să aibă sub arme, un număr cât mai mare de unități și în acest scop a concentrat de la vetre cât mai mulți rezerviști.

- În îndoitul scop:

- fie a apăra integritatea teritorială actuală contra unor eventuale atacuri, pe care vecinii săi le-ar putea produce, într-un viitor apropiat, pentru redobândirea teritoriilor pierdute;

- fie, de a se opune armatei germane – fie aceasta numai simbolic – în cazul unei transformări a UNGARIEI în teatru de război și a marca astfel, refuzul său categoric, de a contribui mai departe, într-un război contra Aliatilor”.

Dar aceste importante măsuri militare, precum și „zvonorile despre un eventual atac românesc în ARDEAL precum și eventualitatea pierderii războiului de către GERMANIA” care „au continuat să agite spiritul în UNGARIA și mai ales în provinciile nou ocupate, o bună parte și din această lună” („Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” – Anexa nr. 24), putând dezvălui GERMANIEI adevărata stare a politicii ungare, obligă pe Primul Ministru KALLAY să facă declarații de strânsă colaborare cu GERMANIA.

Totuși, în legătură cu aceste declarații, Atașatul Militar din UNGARIA își exprimă în „Raportul nr. 358 din 15.X.1943” (Anexa nr. 28) următoarea părere:

„Personal, cred că aceste declarațiuni ca și aceste articole au la bază inspirațiuni străine și urmăresc mai mult să domolească spiritele din UNGARIA, decât că, oamenii politici ai UNGARIEI s-au hotărât în mod definitiv să rămână alături de GERMANIA”.

Aceste declarații însă n-au împiedicat UNGARIA ca să refuze cererea GERMANIEI de a trimite trupe de ocupație și în BALCANI.

Relativ la această chestiune, Atașatul Militar din UNGARIA raportează următoarele în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” (Anexa nr. 37).

„Spre surprinderea mea după înapoierea Generalului SZOBATHELY, care a fost însoțit de Atașatul German văzând din nou pe colegul german, acesta mi-a spus, cam jenat, următoarele:

„Sunt mulțumit că, de acum chestiunea contribuției trupelor maghiare iese din atribuțiunea mea și trece în compartimentul politic și Dl. RIBBENTROP, care când vrea, știe să cânte și pe o altă strună”!

În urma acestui refuz și a atitudinii adoptate de UNGARIA în general, relațiunile germano-ungare s-au răcit, căci iată ce raportează în această privință Atașatul Militar din UNGARIA în „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943” (Anexa nr. 30):

„... În realitate ele trebuie circumscrise la niște acțiuni protocolare de inevitabil și la o acțiune germană – pe care personal încă n-o pricep – și care nu este de acord cu planurile politico-strategice ale Marelui Reich”.

În ceea ce privește atitudinea adoptată în vederea apropierii de țările vecine, Atașatul Militar din UNGARIA, în „Buletinul Informativ pe luna august 1943” (Anexa nr. 23) spune:

„Este interesant de semnalat că, în ultimul timp, UNGARIA a început să se ocupe de relațiunile sale cu SERBIA.

Aprecierile ce se fac aci, asupra rezultatului războiului, au obligat probabil oamenii politici ai UNGARIEI să se ocupe și de acest vecin, desconsiderat până acum și cu care UNGARIA are de asemenea de disputat o importantă problemă”, iar în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” (Anexa nr. 25) arată clar că numai „Mersul general al evenimentelor a determinat guvernul maghiar să

înceapă să se ocupe de relațiile cu SERBIA și de ameliorarea raporturilor cu minoritatea sârbă din BACICA”.

Dorința de ameliorare a raporturilor cu minoritatea sârbă din BACICA, a fost atât de mare, încât UNGARIA n-a ezitat să înainteze un mare proces în contra unor ofițeri care 1941 ar fi asasinat 30.000 de Sârbi, numai pentru a-și consolida „poziția atât în fața minorității sârbe și cointeresati din UNGARIA (căci trebuie să se știe că în acel măcel, au fost înecați în TISA, pe lângă sârbi și peste 3.000 de evrei) cât și în fața judecătorilor anglo-saxoni, pe care UNGARIA a început deja să-i vadă, statuând și pedepsind faptele lor infamate”.

(„Raportul nr. 434 din 18.I.1944” – Anexa nr. 65)

În ceea ce privește atitudinea față de SLOVACIA și BULGARIA, în „Buletinul Informativ pe decembrie 1943” (Anexa nr. 38) Atașatul Militar spune:

„UNGARIA încearcă să închidă ochii la manifestațiunile anti-ungare, care mai apar din când în când, în SLOVACIA.

Tendințele de strângerea relațiilor cu BULGARIA au căpătat luna aceasta o nouă confirmare, prin inaugurarea „Institutului maghiar” de pe lângă Universitatea din SOFIA”.

FRANȚA convinsă că GERMANIA a pierdut războiul, a adoptat o atitudine din ce în ce mai ostilă acesteia, atât în domeniul politic, cât și în comportarea poporului față de germani și colaboraționiști, pe măsură ce succesele aliate se repetau.

Oglindirea acestei situații este redată, clar de Atașatul Militar din FRANȚA, în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” (Anexa nr. 26) în care spune:

„Este incontestabil că datorită celor intervenite între timp, climatul de colaborare franco-german pentru care se formulau bune speranțe în primele luni ale guvernării LAVAL, nu mai există” și în Buletinul Informativ pe luna noiembrie 1943 (Anexa nr. 36) unde precizează: „Dar fondul acțiuni ivizează mult mai departe și pe planuri diferite, dovedește că:

- Mareșalul nu mai crede în victoria GERMANIEI, nici în viitorul FRANȚEI lângă această țară;

- Între Șeful Statului și al Guvernului, neînțelegerea este profundă;

- Prin o politică de „Adaptare la evenimente” se caută o recâștigare a grațiilor Anglo-saxone, în beneficiul FRANȚEI METROPOLITANE” și mai departe: „Nu s-a ajuns însă la acest rezultat, ba chiar contrariu, nesiguranța și terorismul sunt în creștere, media actelor de rebeliune, în luna noiembrie, fiind de peste 50 pe zi. Rezultatul pare a se datora în special:

- Violenței atacurilor ruse, în Est, cum și a bombardării BERLINULUI, fapte ce au dat și mai mult fermitate credinței poporului că GERMANIA nu va mai putea rezista;

- Atitudinii anti-germane (cazul Petain) a Șefului Statului Francez, devenit „primul rebel al Franței”.

În „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943” (Anexa nr. 31) relativ la insuccesul german pe NIPRU, spune:

„Totuși, succesul rusesc impresionează, îngrijorarea în legătură cu apropierea hoardelor comuniste este evidentă. Se nutrește totuși, încă ferm, speranța că până la urmă, chiar dacă Sudul Frontului de Est nu va mai ajunge pe

pozițiile de plecare ale ultimei ofensive, totuși Germanii vor reuși să stabilească, nu prea mult spre Vest, tăvălugul sovietic. De la sine înțeles că cele aci arătate nu constituie opiniunea și sentimentul comuniștilor, gaulle-iștilor și alți adversari înfocați ai GERMANIEI pentru care înaintarea sovietică constituie motiv de jubilar, de triumfare”.

Dar acești adversari ai GERMANIEI constituie marea majoritate a poporului francez, căci în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” (Anexa nr. 26) Atașatul Militar din FRANȚA spune: „Pe zi ce trece urmând linia cunoscută, sentimentul antigerman marchează o creștere”, iar în „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943” (Anexa nr. 40) spune: „Sentimentele de ostilitate ale populației franceze se constată a fi greu de schimbat și mai ales acum, când în urma conferințelor de la CAIRO și TEHERAN, speranțele creării apropiate unui al doilea front, prind tot mai mult teren”.

GERMANIA a încurajat interpretarea dată de opinia publică franceză retragerii rapide de pe frontul de Est, căci în legătură cu această chestiune, Atașatul Militar din FRANȚA spune în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943” (Anexa nr. 26).

„Dar cu mult mai discutat și mai interesant este planul și interpretarea politică a acelorasi elemente, interpretare la baza căreia stau adevăratele relațiuni dintre partenerii câmpului Aliat.

Într-adevăr, profunde neînțelegeri, mai bine zis diferențele de puncte de vedere între Ruși, pe de o parte Anglo-saxonii, pe de altă parte, aproape nu mai au nevoie să fie afirmații, pentru cât de puțini inițiați, faptul a devenit aproape o banalitate. Singurul element ce „încă” îi unește și numai pentru timpul strict necesar, este existența și nevoia înfrângerii inamicului comun, GERMANIA” și mai departe: „Sămânța viitorului conflict între aliați fiind de la sine – atât de bine aruncă GERMANIEI dorința de a specula această situație la maximum, retragerea din Est fiind prima manifestare a cărei imediată consecință politică este netezirea terenului în vederea înțelegerii cu RUSIA, înțelegere care poate avea loc, sau nu o hotărâre esențială pare totuși apropiată.

În ceea ce privește ITALIA după înlăturarea regimului fascist, ieșirea ei din Axă este aproape sigură, căci în această privință Ministerul Afacerilor Străine în adresa nr. 65865 din 28 Iulie 1943 (Anexa nr. 17) comunică:

„Pe deasupra se pare că o însemnată fracțiune fascistă, în frunte cu domnii CIANO și GRANDI s-au declarat pentru tratative de pace cu Anglo-Americanii. Impresia este întărită și de numirea domnului GUARIGLIA care pare să fie deja în contact cu Anglo-Americanii” iar Atașatul Militar din GERMANIA în „Telegrama nr. 1618 din 28.VII.1943” (Anexa nr. 18) comunică:

„Discursul Ministrului Externelor Englez este interpretat aci în sensul că el dezvălește, nu numai intențiunile Anglo-Americanilor cu privire la ITALIA, dar și unele dedesubturi în legătură cu evenimentele recente din această țară.

*

MORALUL poporului german, deja atins, a suferit în cursul anului 1943 scăderi din ce în ce mai mari în urma neîncetatei înfrângeri suferite pe toate

fronturile și a atacurilor aeriene anglo-americeane care au început să se abată din ce în ce mai des și mai puternice asupra GERMANIEI.

La sfârșitul anului însă scăderea morală a fost atât de mare, încât cu toată supravegherea polițienească au început să se audă șoapte în popor, relative la inutilitatea continuării războiului, căci în această privință Atașatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943” (Anexa nr. 39) spune:

„Pentru a reda fidel situația trebuie însă să mai adaug că oamenii din popor, declară în șoapte, că impresia lor este că războiul nu ar mai putea fi câștigat. Cred deci că este inutil a mai face atâtea jertfe omenești și materiale. Ca urmare războiul ar trebui să înceteze”.

Cu toate acestea voința de a continua războiul a fost menținută încă puternic de național-socialism și organizațiile sale.

Impresia lăsată de înfrângerile militare a fost foarte puternică. Atașatul Militar din GERMANIA în „Raportul nr. 257 din 18.V.1943” (Anexa nr. 13), spune:

„Impresia în GERMANIA a sfârșitului campaniei din TUNISIA este foarte adâncă”, iar în „Buletinul Informativ pe luna noiembrie 1943” (Anexa nr. 34):

„Ca urmare cetățeanul german așteaptă, dar punându-și mereu problema cum vor câștiga războiul. Iar mulți se îndoiesc și mulți nu văd cum GERMANIA va putea distruge forța rusă, când însăși comunicatele M.C.G. anunță mereu ca fiind foarte mare”.

„Niște succese operative sau diplomatice ar remonta poate moralul și încrederea maselor” și mai departe:

„A învinge înseamnă a fi mai tare decât adversarul și ultimele evenimente au făcut pe foarte mulți să creadă că nu mai poate fi vorba ca GERMANIA să ajungă să obțină o superioritate pe uscat, apă sau aer” și:

„Viața internă este sensibil modificată și cu repercusiuni asupra moralului.

„Numărul acelor care înceapă arate o oarecare nervozitate, nemulțumire sau să se îndoiască de o schimbare în bine a situației devine din ce în ce mai mare”.

Atașatul Militar din FRANȚA în „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943” (Anexa nr. 31) redă ecoul avut de acesta în rândurile Germanilor din FRANȚA, astfel:

„În legătură cu aceiași chestiune notez faptul că nu numai numeroase cercuri franceze, dar și cercurile germane legale – incluzând persoane cu misiuni politice și militare de primă importanță – manifestă pentru prima oară, aproape pe față, o vizibilă îngrijorare asupra SUDULUI Frontului de Est considerat fie singur, fie în legătură cu operațiunile din BALCANI a căror importanță – prezintă și viitoare – se apreciază că depășește cu mult operațiunile din ITALIA”.

În ceea ce privește atacurile aeriene, acestea au reușit să contribuie mult la scăderea moralului, căci Atașatul Militar din GERMANIA raportează în „Telegrama nr. 682 din 2.VIII.1943” (Anexa nr. 21).

„Din nefericire, moralul din interior nu este la aceeași înălțime.

Ultimele atacuri aeriene au lăsat urme adânci de groază și demoralizare.

Se așteaptă noi și puternice atacuri, în special asupra BERLINULUI” și mai departe: „impresia populației este însă că GERMANIA este mult depășită de mijloacele aeriene inamice, ceea ce și cauzează procesul de demoralizare în interior.

Riposta promisă întârzie, iar majoritatea poporului nici nu mai crede în ea”, iar în „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943” (Anexa nr. 33) acesta spune:

„BERLINUL și populația GERMANIEI trăiește în aceste zile sub impresia continuă și mărită a bombardamentelor aeriene.

Ca urmare, neliniștea și efectele de frică sau groază sunt generale.

Și această populație care are în fața ochilor distrugerile executate până acum, sau pe care le așteaptă pentru viitor, nu poate să nu fie impresionată.

Se simte superioritatea aeriană inamică, constată efectele și foarte multă lume nu ezită să-și arate nemulțumirea, față de imposibilitatea GERMANIEI de a riposta”.

Dar moralul armatei a suferit și el influența moralului interiorului.

În această privință Atașatul Militar din GERMANIA semnalează pentru prima oară alterarea moralului armatei în „Telegrama Cifrată nr. 4 din 1.II.1943” unde spune:

Interesantă este și atmosfera în cercurile aeriene din FRANȚA. Acestea cu aspectul vădit al unui ușor defetism. Oamenii aceștia trăiesc bine acolo, stau în hotelurile cele mai bune, mănâncă pe săturate și golesc toate pivnițele franceze. Unii nici nu doresc să se întoarcă în GERMANIA unde viața este dură. Cât despre frontul de Est, cu atât mai puțin.

Este o stare de lucru de pace care pe măsură ce se prelungește, slăbește virtuțile războinice ale trupelor germane din FRANȚA.

Contactul cu lumea franceză ale cărei aspecte de viață ușuratică dar caldă și spirituală contractează atât mai mult cu răceala și totala indiferență ce este arătată Germanilor, contribuie și mai mult la slăbirea rezistenței morale germane, căci mândria succeselor de la început se transformă încet în sentimentul de jenă al ocupantului care nu mai este sigur de sine”.

În „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943” (Anexa nr. 39) relativ la atacurile aeriene anglo-americane spune:

„Dar distrugerile produc efecte tot atât de puternice și asupra pensionarilor. Aceștia duc cu ei amintiri ale stărilor de lucruri văzute în interior și care produc fatal, alte efecte mai grave asupra luptătorilor de pe fronturi”.

În rezumat, la sfârșitul celui de al 3-lei an de război, forța militară germană a fost cu mult depășită de aceea a Aliaților, în special în domeniul aerian, iar potențialul de război ajuns deja la maximum, începe să scadă în urma însemnatelor pierderi teritoriale suferite și sub loviturile neîncetate atacuri aeriene.

De asemenea, moralul poporului german a cedat mult sub povara nemulțumirilor, a repetatelor înfrângeri de pe fronturi precum și a loviturilor din ce în ce mai puternice a ofensivei aeriene aliate.

Față de această situație concluzia conducerii statului român a fost că hotărât GERMANIA a pierdut războiul, concluzie confirmată de altfel și de detașarea și chiar ieșirea din Axă a unora din aliatele GERMANIEI, precum și de ostilitatea mai accentuată a țărilor ocupate.

Totuși situația militară la sfârșitul acestui an nu permitea încă, ca ROMÂNIA să ia vreo măsură pentru ieșirea din Axă, căci teritoriul ei se mai găsea destul de departe de linia frontului, GERMANIA mai dispunea în apropierea ei de forțe militare suficiente pentru a o ocupa mai ales că armata română nu avea mobilizate decât M.U. care mai luptau în UCRAINA și CRIMEIA.

*

Anul 1944 începe cu alte grave înfrângeri germane, care aduc frontul chiar pe teritoriul ROMÂNIEI, dând astfel noi probe asupra incapacității forței militare germane din Est de a se mai opune cu eficacitate, atacurilor inamice.

Cu toate acestea la această dată ROMÂNIA nu a putut întreprinde încă nimic pentru ieșirea din Axa, în afară de unele timide tatonări (Misiunea Prințului Știrbey semnalată de Atașatul Militar din FRANȚA în „Nota Informativă nr. 7” din 5.IV.1944 (Anexa nr. 54), doresc atacul aliat în Vest pentru crearea celui de-al 2-lea front nu și-a spus încă cuvântul, iar un eșec al acestuia împreună cu mobilizarea totală a armatelor statelor limitrofe RUSIEI putând permite GERMANIEI să-și redobândească superioritatea în Est.

În acest timp activitatea Atașărilor Militari Români continuă să aducă noi informații asupra planurilor și potențialului de război al GERMANIEI.

După informațiile Atașărilor Militari pentru anul 1944 se pare că GERMANIA plănuia în Est continuarea manevrei în retragere până pe CARPAȚI, unde prevede că or ajunge prin luna aprilie a.c. și de unde se va opune acțiunilor ofensive rusești spre Sudul GERMANIEI și MUNTENIA.

În Vest speră că anglo-americanii să debarce în cursul lunii februarie sau martie. GERMANIA speră să termine victorios toate aceste operațiuni până la începutul verii, după care ar urma să anunțe că dorește să încheie pacea, fie cu Rușii, fie cu Englezii.

(Raportul nr. 489 din 15.I.1944 al Atașatului Militar din UNGARIA – Anexa nr. 42).

În „Buletinul Informativ pe luna ianuarie 1944” (Anexa nr. 46) în considerațiunile militare pe care le face Atașatul Militar din GERMANIA, acesta spune:

„Dar ideea capitală a conducerii operațiunilor viitoare germane care își face din ce în ce mai mult loc în toate cercurile, este ca deciziunea va fi obținută în urma ciocnirilor cu grosul forțelor anglo-americane. Concluzia generală este că soarta acestui război se va juca undeva în Vest sau Sud și nu în Est. Ca urmare toate disponibilitățile trebuie rezervate și dirijate către aceste direcțiuni, iar în Est se va adopta DEFENSIVA”, deoarece operațiunile din Est sunt privite încă cu mult optimism.

Deci pentru conducerea Statului a fost clar încă de la această dată că teritoriul ei va deveni teatru de război, iar o parte va fi chiar cedat și ca urmare că este momentul să înceapă să ia măsuri pentru ieșirea din această alianță nefastă.

*

În ceea ce privește „POTENȚIALUL INDUSTRIAL” al GERMANIEI acesta este amenințat prin pierderile teritoriale și în special prin bombardamentele aeriene aliate, căci în această PRIVINȚĂ Atașatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe luna aprilie 1944” (Anexa nr. 55) spune:

„Dacă moralul se vede că nu poate fi distrus ușor, lipsa acestor materii prime va avea repercusiuni asupra potențialului german. Desigur, că mai sunt rezerve, dar ele nu vor termina. Dacă la lipsa materiilor prime se mai adaugă și micșorarea producției datorită distrugerilor care vor fi provocate de atacurile aeriene, atunci continuarea războiului se va izbi de greutăți materiale, a căror importanță este de toți apreciată. Și aceste perspective constituie punctele sensibile ale rezistenței germane” și în „Raportul Informativ Aeronautic pe luna martie 1944” (Anexa nr. 52) relativ la situația aviației germane prin următoarea frază confirmă situația precară a industriei germane: „Dacă la această uzură, se adaugă scăderile în fabricație acuzate de bombardamente și întreruperile de lucru, rezultă că viitorul nu poate fi de loc favorabil aviației germane, silită să consume din ce în ce mai mult material, fără a-l putea înlocui în măsura consumului”.

Iar din „Nota Informativă nr. 7 din 5.IV.1944” (Anexa nr. 53) a Atașatului Militar din FRANȚA se poate vedea că importanța capitală va mai avea o nouă pierdere de teren în partea de Sud a frontului de Est: ”Din declarațiile oficiale făcute de Doctorul EICH în zilele de 28 și 31 martie 1944 la Conferințele de presă ce au loc la Ambasada Germaniei din PARIS se citează textual:...

a) Ar fi într-adevăr dezastru, pentru Germani dacă centrele petrolifere ale ROMÂNIEI ar fi luate de către Ruși”.

„FORTA MILITARĂ” germană deja depășită de cea aliată se dovedește a fi însă mult inferioară așteptărilor, căci Atașatul Militar din FRANȚA în „Buletinul Informativ pe luna martie 1944” (Anexa nr. 51) spune:

„Cu privire la ROMÂNIA, faptul că linia NISTRULUI a putut fi trecută în Nord ajungându-se, relativ ușor, până la PRUT, a fost socotit și provoacă în cele mai multe cercuri – în primul rând de presă – comentarii cărora, dacă li se elimină latura politică, ajung la concluzia unei scăderi, mai mult decât se bănuie, a puterii militare germane” și mai departe: „Iată motive și argumente pentru care, în primele momente și sub impresia nestăpânitei înaintări ruse, se trăgea concluzia că dacă GERMANIA nu apără ROMÂNIA pe frontiera ei de Est este că nu poate, nu mai poate”.

De asemenea, căutarea sprijinului forțelor militare ale țărilor amenințate de invazia sovietică, încercată de GERMANIA în primele luni ale anului, în vederea măririi forței sale militare, constituie o nouă dovadă a slăbiciunii acesteia.

În legătură cu aceste încercări, Atașatul Militar din FRANȚA în „Nota Informativă nr. 7 din 5.IV.1944” (Anexa nr. 53), spune „Însă retragerea germană nu are caracterul unei fugi în dezordine, Germanii sunt numeric foarte inferiori atacatorului, dar ei nu au angajat rezervele lor. Pe de altă parte, retragerea germană are un efect psihologic care nu este de neglijat, întrucât pune popoarele amenințate în prezența pericolului bolșevic și își caracterizează voința lor de rezistență, după cum se poate constata în ESTONIA, LETONIA, UNGARIA”.

Însă această acțiune se pare că nu a avut rezultatul dorit în UNGARIA, deoarece Atașatul Militar de la BUDAPESTA în „Raportul nr. 492 din 19.I.1944” (Anexa nr. 44) relativ la o vizită pe care GORING ar fi făcut-o în UNGARIA, pentru a cere o nouă contribuție de trupe și mărirea celei economice, spune: „Deoarece, această informațiune continuă să persiste și să fie confirmată și de alte surse, bănuim că, vizita a avut loc, dar că s-a dat consemn să nu se spună oficial nimic.”

„Dacă această informațiune este adevărată, este de presupus că, scopul vizitei nu a fost atins și că UNGARIA a refuzat să satisfacă aceste noi cereri germane”.

Odată cu declanșarea invaziei anglo-americane în NORMANDIA la 6.VI.1944 s-a evidențiat superioritatea zdrobitoare a forțelor militare anglo-americane și cantitatea cu totul redusă a rezervoarelor strategice germane, căci Atașatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe luna iunie 1944” (Anexa nr. 57) spune:

„Problema importantă ce se pune acum Comandamentului German este utilitatea rezervelor strategice.”

„Din cele 30 M.U. din interior trebuie trimise unele în Vest, altele în Est, Sud și FINLANDA. Din toate părțile vin cereri de întăriri. Este cea mai grea hotărâre ce trebuie luată”, și ...

„Aviația a jucat rolul principal.”

„Aviația germană a intervenit slab din cauza superiorității zdrobitoare aliate”.

„Superioritatea navală a fost zdrobitoare din toate punctele de vedere” și mai departe: „Se spune că în general, lucrările și organizațiile defensive nu au rezistat artileriei navale și bombelor grele (2-4.000 kg) ale aviației. Multe baterii de coastă au fost scoase din serviciu. Cele puține rămase nu au putut acționa din lipsa observatorilor uciși sau luați prizonieri. Aviația germană nu a putut lucra la reglaje” și apoi: „Se recunoaște buna calitate a trupelor aliate, modul lor de comportare ostășesc și o instrucție temeinică. Se atribuie aceste calități încărcării cu foști luptători din Africa și Italia”.

În ceea ce privește forța aeriană germană, forță de primul ordin în războiul modern, ea se găsește în aceeași stare de inferioritate ca și celelalte forțe militare ale GERMANIEI atât pe fronturi cât și în interior. În plus marchează însă o scădere din ce în ce mai accentuată din cauza insuficienței crescânde a producției aeronautice după cum s-a arătat la potențialul industrial.

În această privință Atașatul Militar din GERMANIA în „Raportul Informativ pe luna Martie 1944” (Anexa 52) spune relativ la bătăliile din Est:

„Din partea Germanilor, au fost azvârlite în sprijinul apărării, tot ce exista disponibil ca unități de bătălie, bombardament și vânătoare, pentru a încerca să oprească ofensiva sovietică dezlănțuită în regiunea SCHPETOWKA (la 6.3) și UMAN.”

Deoarece încă din toamna anului 1943, o mare parte din unitățile aeriene au fost retrase de pe frontul de Est, pentru a fi trecute la Vest și în interiorul Reich-ului pentru a întări forțele de apărare a teritoriului, comandamentul german nu a dispus decât de forțe oarecum cu totul reduse” și:

„Reamintim că pentru a face față nevoilor crescânde din interior, conducerea germană a fost silită să se retragă de pe frontul de Est – încă din toamna anului 1943 – 75% din aviația de vânătoare ce acționa pe acel front”.

Iar în „Buletinul Informativ pe luna iunie 1944” (Anexa nr. 57) spune: „Aviația germană a intervenit slab din cauza superiorității zdrobitoare aliate”.

ATITUDINEA CELORLALTE STATE – aliate sau ocupate.

Convingerea că GERMANIA a pierdut războiul este aproape unanimă în UNGARIA, astfel încât un deputat a îndrăznit să se exprime astfel în Camera Magnaților: „Din acest loc mă adresez Evreimii din toată lumea, să ia sub ocrotirea lor UNGARIA și să sprijine această țară în măsura în care va fi posibil, la încheierea păcii!”

(„Raportul nr. 475 din 9.I.1944” al Atașatului Militar din UNGARIA (Anexa nr. 41))

Ca rezultat al acestei convingeri a fost și consemnul dat Atașatilor Militari unguri din CROAȚIA, SLOVACIA, ROMÂNIA și BULGARIA de „a încerca toate posibilitățile pentru ameliorarea raporturilor – cel puțin pe tărâm militar – între UNGARIA și țările respective”.

Relativ la această chestiune Atașatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 539 din 25.II.1944” (Anexa nr. 48) spune: „S-a ajuns, să se dea acest consemn, după expunerea ce au făcut-o Atașatii Militari respectivi și după ce s-a tras concluzia că, situația politico-strategică a UNGARIEI devine din ce în ce mai critică, cu cât timpul trece și frontul terestru și aerian se apropie de UNGARIA”.

„Raportul nr. 495 din 9.VI.1944” (Anexa nr. 56) a Atașatului Militar din UNGARIA prin următoarea frază confirmă cele de mai sus.

„Aceeși oameni, care au afirmat nu de mult că Transilvania face parte integrantă din UNGARIA și că scopul pentru care au intrat în acest război, este și după cercul de fier din jurul UNGARIEI, pentru a realiza unirea tuturor Ungurilor într-o singură Patrie, acești oameni nu pot găsi astăzi formule de împăciuire cu ROMÂNIA”.

Din cauza acestei convingeri, întărită de altfel și de desfășurarea evenimentelor, s-a putut constata anul aceste și mult dorința UNGARIEI de a ieși din război.

Referitor la această dorință Atașatul din UNGARIA în „Raportul nr. 475 din 9.I.1944” (Anexa nr. 41) spune relativ la articolul unui ziar intitulat „Principiul capitulării fără condițiuni”: „Suntem așa dar în fața unei declarații indirecte, din care rezultă că UNGARIA ar dori să iasă din război, dar în actuala situație politico-strategică punerea în aplicare nu este posibilă.”

Apariția acestui articol în preajma anului nou căpăta aproape importanța unei directive, pentru anul în care am intrat”

Iar în „Buletinul Informativ pe luna februarie 1944” (Anexa nr. 50) spune: „Comentariile întregii prese asupra acestui discurs, au făcut să apară clar, această atitudine defensivă și această politică a UNGARIEI, care pare că este un rezultat al repercusiunilor ce decurg pentru UNGARIA, pe măsură ce situația generală se agravează”.

În legătură cu preocuparea opiniei publice ungare de rezultatul presiunilor politice ce se fac asupra FINLANDEI, Atașatul Militar din UNGARIA, în același Buletin Informativ confirmă din nou această dorință obsedantă a UNGARIEI de a ieși din război, spunând:

„Această justificare este semnificativă și trebuie pusă neapărat în legătură cu subiectivismul unguresc și cu duplicitatea politicii lor !.”

Repet și acum părerea ce au exprimat și altădată: ... dacă aliații vor bombarda BUDAPESTA și vor reuși să-i producă stricăciuni mari, nu este exclus ca UNGARIA să încerce a părăsi Axa!

Cum evenimentul bombardării nu-l întrevăd prea depărtat socot că nu este prematur să ne gândim de acum la toate consecințele ce ar putea decurge din această schimbare de atitudine!"

O altă manifestare a convingerii că războiul a fost pierdut de GERMANIA este încercarea continuă de a-și asigura bunăvoința Aliaților prin manifestarea unei politici minoritare din ce în ce mai conciliantă pe măsură ce evenimentele se agravează.

În această privință Atașatul militar din UNGARIA în „Buletinul Informativ pe luna ianuarie 1944” (Anexa nr. 45) spune relativ la înscenarea procesului contra vinovaților de asasinarea Sârbilor la ocuparea regiunii BACICA:

„Procesul se deschide numai de formă ... pentru a face plăcere Englezilor dar că decretul de amnistiere este deja întocmit!”

Și mai departe:

„Acest eveniment intern, important și prin cuprinsul lui, are însă menirea să fixeze, prin modul și circumstanțele în care se petrec, starea de spirit a conducerii maghiare la această dată, care aleargă pe toate căile, pentru a-și consolida poziția atât în fața Aliaților, cât și a minorităților sârbe și evreiești”, iar printr-un articol al ziarului „Nemzeti Ujsag” se „proclamă sentențios că, în nou ordine europeană, UNGARIA acordă egalitate totală de tratament minorităților, iar față de statele vecine, UNGARIA caută să găsească căile unei colaborări pașnice și rodnice”.

(„Buletinul Informativ pe luna februarie 1944” – Anexa nr. 50).

În ceea ce privește CROAȚIA, pentru prima oară se semnalează că se pregătește pentru evenimentele de la sfârșitul războiului, căci în „Raportul nr. 537 din 25.II.1944” (Anexa nr. 49) Atașatul Militar din UNGARIA se exprimă astfel față de măsura luată de către guvernul croat: „de a ascunde complet aceste comenzi, autorităților germane din UNGARIA și de a păstra chestiunea în cel mai strict secret!”

Personal, încerc să bănuiesc că această țară începe și ea să adopte față de GERMANIA, politica de camuflare a înarmării și a pregătirii armatei sale, pentru evenimentele de la sfârșitul războiului ca și UNGARIA, vecina sa de la Nord care practică acest sistem... din obicei și din calcule ascunse, ce caracterizează politica sa față de GERMANIA”.

*

MORALUL poporului german, deși scăzut, s-a menținut totuși în ciuda repetatelor atacuri aeriene.

În această privință Atașatul Militar din GERMANIA în „Raportul Informativ aeronautic pe luna martie 1944” (Anexa nr. 52) spune:

„În concluzie, se poate spune că moralul populației se menține încă, cu toate semnele vădite de oboseală nervoasă ce încep să apară”, iar în „Buletinul Informativ pe luna aprilie 1944” (Anexa nr. 55) menționează că: „Populația satelor crește din ce în ce mai mult. Nemulțumirile încep și ele a se ivi. Vine în contact lume cu mentalități diferite”.

Moralul armatei însă a fost și el atins, căci Ministerul Afacerilor străine în adresa nr. 805 din 21.II.1944 face cunoscut că: „...Este pentru prima oară că se aud critici aspre din chiar cercurile militare la adresa conducerii supreme germane, pentru că nu a renunțat încă la amestecul ei în conducerea locală a operațiunilor și mai ales la îndărătnicia ei de a ordona rezistența pe loc, când nici mijloacele și nici situația nu îngăduie aceasta.

Criticile ce se fac acum chiar în cercurile militare superioare, dovedesc un moment psihologic serios care se manifestă prin arătarea unui început de neîncredere în conducere”.

Din „Buletinul Informativ pe luna aprilie 1943” (Anexa nr. 55) a Atașatului Militar din GERMANIA se poate deduce că moralul este chiar destul de scăzut, căci iată ce spune:

„În ceea ce privește Armata, se pare că reacțiunea (efectul) pierderilor din interior se traduce în mod diferit. Astfel pentru cei care se găsesc în sectoare care țin, moralul continuă a fi excelent. (Ar fi cazul M.U. din sectorul Centru, Nord Italia sau trupele din Franța, care manifestă un spirit remarcabil de luptă). În schimb, printre Diviziile din sectorul de Sud al frontului de Est care au sentimentul de a se opune în zadar unui inamic superior, semnele de oboseală își fac loc. Căci soldatul care știe că își are căminul distrus și se retrage mereu, se lasă fără îndoială prins de desfășurare. S-a auzit și pe aici că în luptele din Sudul UCRAINEI au fost văzuți soldați fugari fără arme, sau mai grav din acei care s-au transformat în partizani”.

Cu toate acestea însă voința de luptă a fost menținută cu toată energia, războiul ducându-se încă în afara teritoriului național.

În rezumat, în acest an pierderea războiului de către GERMANIA a devenit o realitate, superioritatea Aliatilor din toate punctele de vedere fiind zdrobitoare, iar moralul poporului german suferind scăderi neîncetate în fața nemulțumirilor crescânde și a neîntreruptelor atacuri aeriene aliate.

În consecință în urma reușitei totale a debarcării anglo-americanilor în FRANȚA, toate disponibilitățile germane de care se știa că nu sunt mari au fost angajate, fără posibilitate de a mai fi degajate curând.

Astfel că și ultima ezitare a ROMÂNIEI a fost înlăturată, urmând ca alegerea momentului să se facă în raport de situația forțelor germane aflate pe teritoriul ei.

A.M.R., fond M.St.M. – Secția a II-a, dosar 1452, fila 215-251.

TESTIMONIES OF MILITARY ATACHÉS

Abstract

The author of the present article presents an unpublished document, a synthesis issued by the First Bureau of Intelligence. West Front, based on intelligence reports by Romanian military attachés. The document was employed in the drawing up of a study on Romania's contribution to the victory over Germany.

IDEOLOGIE, DIPLOMAȚIE, CONFESIUNE

MINORITĂȚILE ȘI NOUA IDEOLOGIE DEMOCRATICĂ

ALEXANDRU MAMINA

Primul război mondial a fost urmat de consacrarea juridică, internațională dar și internă, a principiului naționalităților; al doilea război mondial – de cea a drepturilor omului (dacă nu întotdeauna efectiv, cel puțin declarativ). După războiul rece s-a afirmat tot mai mult o nouă problemă, cea a drepturilor minorităților. Fără îndoială, aceste delimitări au mai degrabă o funcție orientativă. În atare calitate însă, ele pun în evidență o tendință de evoluție, de la ideologia liberal-democratică tradițională către o nouă variantă conceptuală și practică a democrației, pe care avem să o precizăm. La nivelul antropologic al valorilor definitorii pentru societate, această evoluție a constat în erodarea ideii egalitare și a credinței colective naționale, erodare în care Emmanuel Todd întrevedea sursa însăși a fenomenului economic al globalizării¹.

Distincția dintre epoca de după primul război mondial și cea de după al doilea nu este una de natură ci numai una de grad, în funcție de elementul pe care a căzut accentul în organizarea politică postconflict: naționalitatea sau drepturile omului. Ambele sunt elementele definitorii ale ideologiei liberal-democratice precizate din secolul al XIX-lea, când, după modelul Franței revoluționare în luptă cu puterile străine absolutiste, ideea națională s-a afirmat în legătură directă cu principiile democratice ale drepturilor omului. Națiunea – compusă din cetățeni egali în drepturi – încumba democrația, iar democrația exprima instituțional națiunea. Factorul de corespondență dintre națiune și democrație îl reprezenta ideea egalității legale a indivizilor, care implica eliminarea corpurilor privilegiate și reprezentarea individualităților de sine-stătătoare. Ca atare, ideologia liberal-democratică tradițională a fost o ideologie a indivizilor, identificați numai prin calitatea lor formală de cetățeni, o ideologie rezervată sau chiar ostilă față de precizările colective după etnie, rasă sau religie. Recunoașterea *de jure* a entităților minoritare distincte în cadrul națiunii-cetățenești echivala cu revenirea la regimul corpurilor privilegiate. Toți oamenii beneficiau, în calitatea lor de cetățeni, de drepturi individuale egale, asigurate de statul neutru din punct de vedere ideologic sau religios. În fond, ultima minoritate imaginabilă – minoritatea prin excelență – era individul însuși.

---

¹ Originalitatea interpretării lui Emmanuel Todd constă tocmai în această inversare a ordinii general acceptate a relației, considerând că schimbarea mentală a determinat evoluția economică, și nu invers; Emmanuel Todd, *L'illusion économique. Essai sur la stagnation des sociétés développées*, Paris, 1998, p. 23.

În această concepție, neutralitatea ideologică și religioasă a statului era un corolar logic al individualismului. Statul fiind o funcție a voințelor individuale egale, nu putea întreține relații privilegiate cu anumite grupuri determinate colectiv. O atare situație ar fi însemnat că statul și-ar fi asimilat instituțional identitatea lor, privilegiindu-le astfel în raport cu restul populației. Separarea statului de Biserică, spre exemplu, a intervenit tocmai pentru a asigura instituțional egalitatea tuturor cetățenilor (a se vedea problema accesului la resurse bugetare), indiferent de confesiune.

Totodată, statul liberal-democratic era neutru ideologic și religios în virtutea relativismului gnoseologic și etic al liberalismului, relativism propriu concepției individualiste. În condițiile în care nici un om nu putea accede integral la adevăr, rezulta că nici o viziune existențială sau politică nu avea calitatea să se impună tuturor oamenilor. Statul era așadar dator să le asigure acestora condiții egale pentru căutarea personală a adevărului și pentru exersarea convingerilor individuale. Era în esență o altă formă de manifestare a ideii egalitare.

Până în deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, ideologia democratică s-a înscris în această tradiție de gândire liberală. O gândire asimilată inclusiv de partidele de orientare socialistă, care au avut drept obiectiv ultim emanciparea individului în sine, dincolo de apartenența de clasă (mai ales după renunțarea la marxism, preconizată de Internaționala socialistă încă din 1951). Eliminarea alienării umane specifică economiei capitaliste îi privea în mod indistinct pe toți membrii societății, indiferent de apartenența la un grup social, etnic, rasial sau religios. Expresia concentrată a ideologiei liberal-democratice a fost „Declarația Universală a Drepturilor Omului”, adoptată de către Națiunile Unite la 10 decembrie 1948, ca referențial ideal pentru organizarea politică internă și internațională. Declarația se referea la drepturile fundamentale ale individului ca atare, în absența oricăror identificări colective. În consecință, minoritățile de orice fel și drepturile minorităților nu erau luate în considerare.

Situația a început să se schimbe din anii '60 ai secolului trecut. Sub impactul războaielor anticolonialiste și al mișcării pentru drepturi civile din Statele Unite, conștiința democratică – dacă putem spune așa – s-a confruntat cu o problemă nouă, aceea a discriminării etnice și rasiale. Stăpânirea colonială și segregarea rasială au relevat faptul că egalitatea cetățenească formală nu asigura întotdeauna o egalitate în fapt, fiind subminată de o inegalitate concretă informală, întemeiată pe cutume și prejudecăți diseminate social. Această inegalitate materializa o idee implicită, care a alimentat sclavagismul modern, imperialismul și segregacionismul: ideea superiorității rasei albe dominante. În termeni psihologici, am spune că această idee a reprezentat „umbra” din inconștientul democratic, o prezență incomodă, de multe ori conștientizată și combătută, dar și de multe ori ocultată și acceptată tacit. Războaiele anticolonialiste și mișcarea pentru drepturi civile au obligat însă la o precizare limpede în problema inegalității etnice și rasiale, precum și la adoptarea unor măsuri împotriva ei. Deși mișcările de stânga au fost mai radicale în acest sens, fenomenul a cuprins întregul spectru politic democratic, de la

stânga la dreapta. Dacă, spre exemplu, Jean-Paul Sartre a scris în presă împotriva ocupației franceze din Algeria, cel care a pus capăt efectiv ocupației a fost Charles de Gaulle. Anticolonialismul, antirasismul, pacifismul, feminismul, activismul social în general au fost manifestări ale reconsiderării ideologiei democratice.

La nivelul documentelor internaționale, regândirea democrației s-a exprimat, de pildă, în adoptarea de către Organizația Națiunilor Unite, la 16 decembrie 1966, a „Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice”, în care, la articolul 2, se preciza: „Statele părți la prezentul pact se angajează să respecte și să garanteze tuturor indivizilor care se găsesc pe teritoriul lor și țin de competența lor drepturile recunoscute în prezentul pact, fără nici o deosebire, în special de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, origine națională sau socială, avere, naștere sau întemeiată pe orice altă împrejurare”². Astfel, de la universalismul abstract al drepturilor omului în general, se trecea la afirmarea unor drepturi circumstanțiate concret și cu semnificație colectivă.

Totuși, nu era vorba încă despre drepturi colective ale minorităților. Accentul cădea tot pe individ, cu deosebirea că acum acesta nu mai era presupus în mod formal, exclusiv ca cetățean, ci în funcție de apartenența sa la o entitate colectivă. Ceea ce se urmărea nu era protejarea entității colective ca atare, ci a indivizilor aparținând unei entități colective, în sensul ideii liberale a asigurării egalității șanselor pentru toți cetățenii. Drepturile decurgeau, în fond, tot în virtutea criteriului juridic al cetățeniei, dar ideea de cetățean era nuanțată și în relație cu datul empiric al etniei, rasei ș.a.m.d. Noua gândire democratică se întemeia, de fapt, pe o negație, pe contestarea discriminării cetățenilor aparținând unor minorități. În acest sens, ea nu reprezenta o abatere de la tradiția liberală, ci numai o adaptare a viziunii liberale potrivit noilor date ale experienței politice și sociale.

O schimbare de esență a paradigmei democratice a intervenit abia din ultimul deceniu al secolului al XX-lea, când a început să fie acreditată ideea drepturilor colective ale minorităților, în primul rând ale minorităților naționale. Schimbarea a fost cauzată – credem noi – de acțiunea a trei categorii de factori: sociali, politici și mentali.

Din punct de vedere social a fost vorba despre dinamica globalizării accelerate, care a antrenat o mare mobilitate transnațională a capitalurilor și a forței de muncă, fenomen accentuat și de sporirea emigrației dinspre zonele sărace ale lumii spre cele bogate. Acestora li s-au adăugat efectele liberalizării comerțului și cele ale informatizării, care au permis accesul imediat la produsele materiale și intelectuale ale străinătății. Drept urmare, existența societăților a fost marcată de caracterul lor tot mai eterogen și de trăirea tot mai acută a alterității etnice, rasiale și religioase, mai ales în metropole (Margit Feischmidt, *Multiculturalismul: o nouă perspectivă științifică despre cultură și identitate*)³. Interacțiunea unor comunități întregi, naționale sau/și religioase, a pus problema relației dintre majoritate și

² *Drepturile omului. Documente adoptate de organisme internaționale*, [București], [1990], p. 79.

³ „Studii despre Romi”, 1995-2000, nr. 4-5, p. 65.

minorități, sau altfel spus, în ultimă instanță, problema acceptării reciproce în cadrul aceleiași societăți. Conștiința democratică a încercat să rezolve această problemă în spiritul unei valori specifice ei, și anume pluralismul. Democrația modernă a afirmat întotdeauna dreptul la diferență și la practicarea diferenței. Numai că de această dată pluralismul nu se mai referea la indivizi, ci la comunități. Recunoașterea dreptului la diferență pentru o comunitate a antrenat înțelegerea sa ca subiect colectiv de drept public, de unde și ideea drepturilor colective ale minorităților.

Din punct de vedere politic, schimbarea paradigmei democratice a fost influențată de situația naționalităților de după modificările teritoriale din Europa de Est. Retrasarea frontierelor a însemnat inversarea raporturilor demografice în unele state, minoritarii devenind majoritari și invers (în special în cazul fostei Uniuni Sovietice și al fostei Iugoslavii). Modificarea *statu quo* – ului și inversarea raporturilor demografice au fost însoțite de intensificarea rivalităților naționale mai vechi, ce s-au materializat inclusiv sub forma războaielor civile. În aceste condiții, afirmarea unor drepturi colective ale minorităților a părut să fie o soluție împotriva politicilor de discriminare națională practicate de unele dintre noile „state succesorale” est-europene*.

Fenomene sociale și politice analoage celor de la finele secolului al XX-lea au existat însă și în alte epoci. Emigrația, integrarea, conflictele inter-etnice, discriminarea națională sau religioasă constituie „provocări” mai vechi ale conștiinței democratice, începând chiar din secolul al XIX-lea, și cu atât mai mult din perioada interbelică. Totuși, niciodată până în zilele noastre soluționarea lor nu a fost gândită în sensul statuării unor drepturi colective ale minorităților. Prin urmare, factorii sociali și politici nu au avut decât un rol favorizant în reformularea ideologiei democratice, rolul determinant l-au avut factorii mentali. Schimbarea fundamentală s-a produs la nivelul antropologic al existenței societăților, în planul valorilor, al cauzelor eficiente și finale ale corpusului ideologic. Valorile, adică resursele atitudinale profunde, sunt cele care determină rațiunile formulării ideologice, tendințele implicite, semnificațiile și scopurile sale. Sub acest aspect, ideologia reprezintă traducerea în termeni politici a concepției existențiale și a opțiunilor morale ale celor care o susțin.

Din punct de vedere mental, democrația liberală se fundamentează pe ceea ce Emmanuel Todd numește credința națională, adică pe reprezentarea unitară a corpului național, în virtutea omogenității sale calitative. Națiunea (în accepțiune modernă) se definește ca un corp politic omogen, egalitar prin esență, care abolește privilegiile și consacră egalitatea juridică a indivizilor, fără distincții de grup. Afirmarea drepturilor colective, individualizarea juridică a minorităților în ansamblul societății certifică, așadar, procesul mental de erodare a credinței

---

* În observațiile de față ne referim numai la motivațiile „ideale” generale ale schimbării ideologiei democratice, adică la valori, reprezentări și principii. Au existat și motivații pragmatice conjuncturale, anumite state invocând drepturile minorităților pentru a-și legitima promovarea intereselor lor politice sau economice.

naționale și devalorizarea ideii egalitare pe care se întemeiază aceasta. Conceptul drepturilor colective a apărut în conștiința și ideologia democratică atunci când societățile nu s-au mai autoreprezentat ca ansambluri omogene calitativ.

Accentuarea inegalității veniturilor și averilor în societățile democratice a început în Statele Unite și Marea Britanie, în anii '70 ai secolului trecut, pentru a continua în anii '80 în restul Europei. Exprimată în coeficientul Gini, inegalitatea a atins în deceniul al nouălea niveluri de 34,1 în Statele Unite, 30,4 în Marea Britanie, 29,6 în Franța, 25,0 în Germania de Vest ș.a.m.d.⁴ Inegalității materiale i s-a adăugat inegalitatea culturală, materializată în afirmarea socială a tehnocraților și mai ales în formarea unei clase politice conducătoare specializată și precizată ca un corp distinct, oarecum suprapusă societății⁵. Inegalitatea a început să fie acreditată tot mai mult ca un factor de progres, ca o condiție a emulației și a creșterii economice, în detrimentul concepțiilor care considerau egalitatea drept ceva bun, drept o valoare către care trebuia să tindă societatea. În viziunea inegalitară, democrația nu mai trebuia să traducă instituțional identitatea calitativă a oamenilor – exprimată în categoria cetățeniei –, ci să consacre într-un fel funcția socială a diferenței dintre ei.

În acest context mental, ideea drepturilor colective ale minorităților a apărut firesc, devenind chiar o condiție a democrației, o democrație separată, pentru prima dată, de credința națională și ideea egalitară. Pluralismul nu se mai referea numai la indivizi, ci și la comunitățile etnice sau religioase din ansamblul unei societăți, sau altfel spus – de pe teritoriul unei țări. S-a modificat însăși reprezentarea categoriei cetățeniei, formulându-se conceptul de „cetățenie plurală” (cf. Charles Taylor). Exigențele acesteia ar fi: egalitatea în drepturi a tuturor rezidenților dintr-o țară, indiferent de naționalitate, dreptul la exprimare al identităților colective minoritare și, pentru fiecare individ, libertatea alegerii apartenenței sale (Michel Giraud, *Mediul școlar și lupta împotriva rasismului, xenofobiei și intoleranței: de la diagnostic la acțiune*)⁶. (Trebuie precizat, însă, că asemenea concepte nu au deocamdată decât o relevanță strict livrescă, nefiind sancționate juridic).

Noua ideologie democratică a însemnat completarea sistemului drepturilor omului cu protecția minorităților naționale, așa cum reieșea din articolul 1 al „Convenției cadru pentru protecția minorităților naționale”, adoptată de către Consiliul Europei la 1 februarie 1995⁷. Deși documentul se referea mai ales la persoanele aparținând minorităților, prevederile sale aveau în vedere minoritățile în mod colectiv. Erau recunoscute instituțiile, organizațiile și asociațiile minorităților (articolul 8), constituite nu ca un acord al voințelor individuale, ci pe criteriul apartenenței comunitare⁸. Se invoca argumentul numărului (al grupului), atunci

⁴ Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 133.

⁵ *Ibidem*, p. 135-136.

⁶ "Studii despre Romi", p. 49.

⁷ *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, în Treaty Office on <http://conventions.coe.int>, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 4.

când se arăta că minoritățile aveau dreptul la reprezentarea simbolică publică, prin nume de străzi și indicații topografice (articolul 11)⁹. Se făcea trimitere la factori de identificare colectivă, precum cultura, istoria, limba și religia minorităților naționale, statele trebuind să le ocrotească prin măsuri în domeniile educației și cercetării (articolul 12)¹⁰.

Noua ideologie democratică se definește, așadar, drept o ideologie de factură corporatistă, care consacră juridic existența corpurilor distincte în ansamblul național și care gândește reprezentativitatea nu numai în funcție de individualitatea generală (voința cetățeanului), ci și de comunitatea particulară (interesul minorităților). Democrația corporatistă introduce în raporturile de drept public, pe lângă stat și cetățean, un al treilea subiect: grupul minoritar, pe care statul are datoria să-l protejeze, în virtutea valorii pluralismului identitar (a multiculturalismului).

În aceste condiții, se modifică încă un principiu definitoriu al concepției tradiționale, de factură liberală, și anume neutralitatea statului. În noua viziune corporatistă, statul este responsabil față de minorități, le recunoaște și le favorizează existența printr-o legislație specială, fie că este vorba despre minoritățile naționale, rasiale, religioase sau sexuale. Cu alte cuvinte, statul nu mai este imparțial față de cetățenii săi, manifestă o preocupare particulară pentru anumite grupuri constituite, preocupare ce se traduce legislativ în așa-numita discriminare pozitivă. Adepții ideologiei democratice corporatiste consideră discriminarea pozitivă o formă de protecție a minorităților; susținătorii concepției democratice liberale – o revenire la regimul privilegiilor.

Din dorința de a pune capăt intoleranței și extremismului care afectează minoritățile de orice fel, noul democratism angajează statul în sensul unui maximalism ideologic partizan. Statul nu mai este imparțial din punct de vedere ideologic, arbitru al disputei orientărilor diferite, ci se identifică declarativ cu o anumită orientare, în speță cu cea democratică, pe care o promovează împotriva celorlalte. Efectele perverse ale acestui partizanat sunt, pe plan intern, conformismul politic, exprimat cel mai bine în așa-zisa „corectitudine politică”, iar pe plan internațional – un „mesianism” democratic, materializat în intervențiile militare împotriva unor state considerate dictatoriale. În ambele cazuri, rezultatul pe termen mediu și lung este subminarea democrației, nu consolidarea ei. Pe plan intern se introduce o formă de cenzură, iar pe plan internațional se deschide calea arbitrarului. Impunerea democrației cu forța constituie o contradicție logică și ideologică, deoarece contravine principiului fundamental al democrației, care este acordul individului cu privire la regimul în care trăiește.

Nu contestăm necesitatea ca democrația, respectiv comunitatea internațională, să se protejeze împotriva extremismului. Numai că argumentele și mijloacele acestei protecții trebuie să fie altele decât cele ale extremismului însuși, așa încât obiectivul să nu fie ratat. O soluție teoretică pare să o ofere Charles Grey, care

---

⁹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰ *Ibidem*.

propune înlocuirea criteriului drepturilor omului – criteriu partizan din punct de vedere ideologic –, cu acela al necesităților omului – criteriu universal acceptabil, în măsura în care dorința de a nu fi ucis sau torturat, de exemplu, este o dorință general umană, indiferent de specificul cultural al unei societăți¹¹. Cel puțin pentru gestionarea relațiilor internaționale, criteriul minimal dar universal al necesităților omului ar putea oferi o bază rezonabilă de judecată și acțiune legitimă, evitând „imperialismul democratic”.

Noua ideologie nu este un fenomen egal recognoscibil în spațiul democratic. Ea provine cu precădere din Statele Unite, unde problema minorităților de tot felul este mai veche și poate chiar mai acută decât în Europa, și unde națiunea nu s-a autoreprezentat niciodată drept un ansamblu omogen. Unitatea națiunii americane nu este una organică, fondată pe etnie, religie și istoria comună, ci una ideologică, rezultată din adeziunea la Crezul politic american¹². Această suprapunere a identității naționale și opțiunilor ideologice a alimentat și „mesianismul” democratic american, Statele Unite apărând ca personificarea Binelui democratic împotriva Răului comunist sau terorist. Este simptomatic modul în care președinții de orientare conservatoare, în special, au tratat politica în termeni etico-religioși, vorbind despre un Imperiu al Răului (Ronald Reagan) sau despre o Axă a Răului (George W. Bush).

În Europa chestiunea minorităților este privită cu mai multă rețineră, tocmai pentru că aici națiunea beneficiază de o tradiție și un prestigiu mai mari decât în Statele Unite. În plus, situația diferă de la țară la țară, potrivit istoriei și problemelor fiecăreia. Spania, de pildă, are de gestionat problema minorităților dialectale și pe cea a separatismului basc, în timp ce Franța se confruntă mai ales cu problema integrării populației islamice practicante în statul laic. În general, statele pun în continuare accentul pe cetățenie ca sursă a drepturilor, adică pe individ (viziune liberală) și nu pe grup (viziune corporatistă). În cazul limită al Greciei, cetățenia și naționalitatea se identifică, așa încât dispare însuși conceptul de cetățean minoritar etnic.

În România, democratismul corporatist a fost asimilat oarecum simultan cu cel liberal, din anii '90 ai secolului trecut, după dispariția regimului comunist. Această simultaneitate a îngreunat precizarea și distincția teoretică a celor două modele, care au ajuns să fie afirmate indistinct, în ideea recuperării evoluției democratice, ca și cum ele s-ar referi la unul și același proiect politic. De aici imprecizia conceptuală și fragilitatea argumentației adeptilor noii ideologii, care invocă elemente destul de nebuloase – precum „sensul general al transformărilor postmoderne” –, ce se pretează tocmai bine disimulării confuziei teoretice. (A se vedea, în acest sens, Cristi Mihai, *Asta înseamnă democrație*)¹³.

¹¹ Charles Grey, *Cele două fețe ale liberalismului*, [Iași], 2002.

¹² Samuel P. Huntington, *Viața politică americană*, București, 1994, p. 26-27.

¹³ Ionuț Anghel, Cristi Mihai (coord.), *Tineret, minorități naționale, democrație*, București, 2002, p. 39.

Totuși, dincolo de argumentația destul de superficială, mai degrabă declarativă decât analitică, regăsim manifestările definitorii pentru afirmarea democrației corporatiste. Cea mai evidentă dintre acestea este devalorizarea ideii naționale și separarea ei de democrație. Naționalismul este tratat într-un registru negativ, asociat cu extremismul și cu dictatura*. „Cea mai mare amenințare pentru democrația din România – apreciază un reprezentant al tineretului maghiar – o reprezintă forțele naționaliste. Din nefericire – scrie el –, aceste forțe sunt îndeajuns de puternice, însă eu cred că nu constituie un motiv de panică. Explicația reală privind revirimentul forțelor naționaliste din România stă în starea economică și socială precară a țării și nu în faptul că populația crede într-adevăr în această retorică. Sunt sigur că în anii care urmează, pe măsură ce situația populației va cunoaște o îmbunătățire, forțele naționaliste vor fi împinse la marginea spectrului politic” (Kovács Peter, *Construcția democratică în România*)¹⁴. Fără îndoială, deprecierea ideii naționale este mai evidentă printre minoritari, dar ea caracterizează și anumite medii sociale și politice ale majoritarilor. Intelectualii „internaționaliști” și guvernanții, de pildă, repudiază naționalismul în numele integrării euro-atlantice.

În aceste condiții, asistăm în România la o evoluție analoagă celei din Franța, analizată de Emmanuel Todd: ideea egalitară este resuscitată de extrema dreaptă, în relație directă cu ideea națională¹⁵. Asemenea Frontului Național, Partidul România Mare este izolat politic, marginalizat în Parlament și exclus de la guvernare. Altfel spus, este respins de *establishment*, de clasa politică ce controlează instituțiile. Neavând așadar posibilitatea de a accede la putere prin alianțe în interiorul clasei conducătoare, acesta ajunge să conteste clasa conducătoare ca atare, prezentându-se drept o opțiune politică radical diferită: nu propune o variantă în cadrul aceluiași tip politic, ci un altfel de politică. De aici, de pildă, stilul radical și autoritar, într-un sistem marcat de moderația democratică. Extrema dreaptă acuză clasa conducătoare că este de factură plutocratică, respectiv că este aservită străinilor din interiorul și din afara țării. În acest fel, reafirmă ideea egalitară și credința națională, reușind să atragă voturile unei părți a electoratului popular din etnia majoritară.

Evoluția către modelul democratic corporatist este recognoscibilă și în actul de guvernare, statul susținând interesele minorităților organizate, inclusiv printr-un maximalism ideologic partizan. Minoritățile etnice dispun de reprezentare de drept în Parlament, iar organizațiile lor sunt recunoscute ca parteneri legitimi în dezbaterile problemelor minoritarilor, interpunându-se astfel în relația nemediată dintre stat și cetățeni promovată de ideologia liberală. În „Hotărârea privind

---

* Un simptom al acestei asocieri îl reprezintă inclusiv vehicularea polemică a termenului „național-comunism”, cu trimitere specială la dictatura lui Nicolae Ceaușescu.

¹⁴ Ionuț Anghel, Cristi Mihai (coord.), *op. cit.*, p. 37. Deși se pretinde democrat, autorul, probabil fără să realizeze, emite o interpretare conform ideologiei staliniste, pentru care naționalismul nu era decât expresia istorică a unor condiții economice trecătoare.

¹⁵ Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 151-153.

aprobarea Strategiei guvernului României de îmbunătățire a situației romilor”, spre exemplu, se reafirma „dreptul oricărei minorități, implicit al minorității romilor, de a participa activ la elaborarea, implementarea și evaluarea politicilor publice referitoare la această minoritate, precum și faptul că problematica minorităților trebuie considerată în ansamblul societății românești...”¹⁶. Acest drept se regăsea în consacrarea juridică a așa-numitului principiu al consensualității.

De asemenea, statul practică maximalismul democratic, reflectat cel mai bine de „Ordonanța de urgență privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii”, din 31 martie 2002. Aceasta limitează exprimarea liberă a opțiunilor politice în societate, invocând etica democratică drept singura etică valabilă absolut. Este o situație diferită față de cea din democrațiile liberale interbelice, de pildă, în care statul era neutru și permitea în general manifestarea tuturor orientărilor, inclusiv a celor antidemocratice.

Ca semnificație politică, transformarea ideologiei democratice în sens corporatist denotă limitele și contradicțiile viziunii liberale. Denotă, în primul rând, imposibilitatea practică a unei relaționări nemediate între stat și cetățeni, în condițiile în care nu există individul în sine, ci numai individul socializat, cuprins într-o rețea de afilieri și interese de grup, pe care le promovează prin mijlocirea organizațiilor civile. În gestionarea problemelor curente ale societății, statul intră în relație cu aceste organizații, constituite inclusiv pe criteriul apartenenței colective, și nu cu indivizii ca atare. În al doilea rând, este vorba despre contradicția inerentă a democrației liberale, care, permițând manifestarea partidelor antidemocratice, riscă să le aducă la putere în mod democratic – prin alegeri –, autosubminându-se și legitimând într-un fel dictatura. Cazul Republicii de la Weimar este edificator în acest sens.

Apariția noii ideologii democratice nu înseamnă însă dispariția celei vechi, modelul liberal coexistând cu cel corporatist. Se poate anticipa chiar reafirmarea viziunii liberale, în contextul unei tendințe de reevaluare a credinței colective naționale. Pe plan intern, progresele extremei drepte sunt de natură să mobilizeze națiunea în ansamblu în apărarea democrației, refăcându-se astfel binomul tradițional națiune – democrație. Situația din Franța, la alegerile prezidențiale din 2002, este simptomatică pentru această tendință. Manifestațiile contra lui Jean Marie Le Penn, la care nu se purtau însemnele de partid, ci steagurile tricolore și la care se cânta imnul național, corespund prin simbolistică și mesaj, în fond prin valorile proclamate, Sărbătorii Federației din 14 iulie 1790. Pe plan internațional, diferendele economice și politice tot mai accentuate dintre statele democratice sunt susceptibile să alimenteze politicile protecționiste, care implică resuscitarea credinței naționale, invers decât globalizarea supranațională. Problema deficitelor bugetare în cadrul Uniunii Europene, a pescuitului în Mediterana, a exportului de oțel european în Statele Unite, a protecției mediului prin Protocolul de la Kyoto,

¹⁶ "Monitorul Oficial al României", nr. 252, 16 mai 2001, p. 2.

disputele privind conflictul israelo-palestinian și războiul din Irak indică tendința statelor democratice de a reveni la politica tradițională a interesului național specific.

Actualmente este dificil de făcut o predicție în legătură cu viitorul ideologiei democratice și cu statutul minorităților în cadrul acesteia. Ceea ce se poate aprecia însă, este că, indiferent dacă se referă la persoanele aparținând minorităților sau la minorități în mod colectiv, nediscriminarea minoritarilor va rămâne un element important al ideologiei democratice. Națiunea și statul național nu reprezintă neapărat factori de asimilare forțată; pot constitui, în egală măsură, cadrul integrării armonice a subculturilor în cultura majoritară¹⁷.

LES MINORITÉE ET LA NOUVELLE IDÉOLOGIE DÉMOCRATIQUE

Résumé

L'importance majeure qu'a aujourd'hui le problème des droits des minorités correspond à l'évolution générale de l'idéologie démocratique. Après le modèle libéral individualiste fondé sur la catégorie universelle de citoyenneté, on voit maintenant une nouvelle formule politique de type corporatiste, qui affirme l'existence légitime des corps particuliers – les groupes minoritaires – entre l'individu et l'État. Conformément à cette formule, l'État doit reconnaître et promouvoir les groupes minoritaires, constitués non par rapport à l'accord individuel des membres, mais selon l'appartenance collective.

Dans ses ressorts intimes, la démocratie corporatiste est le résultat du déclin de l'idée égalitaire et de la croyance nationale qui soutenaient l'idéologie démocratique libérale. Dans ces circonstances, la représentativité politique n'est plus conçue en tant qu'expression de la volonté individuelle générale, mais comme une fonction sociale de la différence, en garantissant les communautés particulières. L'avenir de l'idéologie démocratique, le choix entre la vision libérale et celle corporatiste, dépendent alors de la perception publique concernant l'intérêt d'y achever: soit par la voie de l'État-nation – la politique de l'intérêt national spécifique, soit par la voie internationaliste – la politique mondialiste.

---

¹⁷ Pentru distincția dintre asimilare și integrare, Cătălin Glava, *Sarcini și obiective ale educației multiculturale în contextul social contemporan*, în "Studii despre romi", p. 62.

IMAGINI ALE ORTODOXIEI. DIPLOMAȚIA FRANCEZĂ DESPRE BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ, 1956-1966

OVIDIU BOZGAN

Convocarea tuturor surselor, deopotrivă interne și externe, pentru reconstrucția unei teme de cercetare este un enunț cu valoare normativă care nu mai trebuie comentat. Cum cercetarea istoriei religioase contemporane este condiționată de accesul la o serie de fonduri arhivistice care nu întotdeauna a fost posibil, apelul la surse externe devine parțial o soluție.

Una dintre sursele externe pe care le-am exploatat în ultimii ani în cercetarea vieții religioase a României comuniste au fost documentele din Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe de la Paris. Diplomația franceză a fost interesată de înregistrarea politicilor regimului comunist față de bisericele din Europa de Est, de reacțiile acestora și de comportarea credincioșilor într-un context ideologic și cultural care agresa permanent valorile religioase. Desigur, diplomații francezi, unii dintre ei catolici practicanți, erau mai familiarizați cu problemele Bisericii catolice și au putut privilegia analizele relative la această credință. În cazul României acest lucru este evident. Diplomații francezi acreditați la București au raportat, uneori în detaliu, situațiile deseori dramatice pe care le-a traversat catolicismul românesc¹. Dar diplomații francezi nu au neglijat configurația religioasă a statelor în care erau acreditați și au căutat să mențină un echilibru în analizele și interpretările lor. În cazul Bulgariei, unde Biserica romană este slab reprezentată, Biserica Ortodoxă a fost constant un subiect de reflecție pentru diplomații francezi de la Sofia². În fine, problematica religioasă putea interfera asupra relațiilor bilaterale și ca atare ea se regăsește în mod necesar în documentele diplomatice franceze, cum este cazul bisericii ortodoxe române de la Paris³.

Valoarea informațiilor oferite de documentele diplomatice franceze despre Biserica Ortodoxă Română depinde de mai multe variabile care ar trebui succint evocate. În primul rând posibilitățile de documentare ale diplomaților francezi din

---

¹ Ovidiu Bozgan, *România versus Vatican. Presecuția Bisericii catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, București, 2000. Din informațiile noastre profesorul George Cipăianu de la Universitatea Babeș-Bolyai de la Cluj pregătește o ediție completă a documentelor conservate în Arhivele Diplomatice franceze despre catolicismul din România.

² Evantia Bozgan, Ovidiu Bozgan, *Diplomația franceză despre viața religioasă a Bulgariei comuniste*, în vol. *Biserică, putere, societate. Studii și documente*, ed. Ovidiu Bozgan, București, 2001, p. 194-257.

³ Ovidiu Bozgan, *Biserica Ortodoxă Română din Paris în primii ani postbelici*, în vol. *Studii de Istoria Bisericii*, ed. Ovidiu Bozgan, București, 2000, p. 43-66

capitala României. Mult timp regimul a descurajat orice contact al liderilor bisericilor din țară cu diplomații occidentali, descurajare de fapt legiferată. Timorați, liderii religioși din România au evitat întâlnirile cu acești diplomați care, la rândul lor, nu aveau libertate de mișcare și erau riguros supravegheați în cursul tuturor deplasărilor prin țară⁴. Intervin apoi personalitatea fiecărui diplomat, formația sa intelectuală, prejudecățile și capacitatea de a descifra realități religioase mai puțin cunoscute. Selectarea surselor de informație și aprecierea fiabilității acestora sunt esențiale în exercitarea corectă a misiunii diplomatice. În perioada aici analizată, diplomații francezi au înțeles să se apropie de principalii factori de decizie din cadrul Bisericii Ortodoxe Române, patriarhul Justinian și mitropolitul Moldovei, Iustin Moisesescu. În general, în convorbirile cu aceștia, interlocutorii lor francezi au putut determina gradul de sinceritate, dacă înalții ierarhi îndeplineau vreo misiune atribuită de autorități sau își declarau cele mai intime convingeri, fiind de altfel siguri de discreția diplomaților. Participarea la diversele ceremonii religioase oferea de asemenea informații relative la intensitatea sentimentelor religioase ale credincioșilor. Consultarea publicațiilor Bisericii Ortodoxe Române, fără să fi fost sistematică, putea fi la rândul său utilă.

Biserica Ortodoxă Română era în general percepută ca o instituție sever subordonată statului comunist, convingere exprimată uneori fără nuanțe. Cu ocazia intronizării lui Teofil Herineanu ca episcop al Clujului la 23 decembrie 1957 consilierul Jean Deciry nota: „Les nouvelles d'ordre religieux ne doivent faire guère illusion sur la liberté religieuse en Roumanie. Si la hiérarchie de l'Eglise Orthodoxe Roumaine continue à vivre et à se recruter librement c'est qu'elle a, au contraire de celle de L'Eglise catholique, accepté de se mettre au service de la République Populaire et du communisme athée avec une servilité et un manque de dignité qui laissent confondre l'observateur occidental”⁵. Impresie confirmată câțiva ani mai târziu în cursul vizitei pe care ministrul Franței la București a întreprins-o la mănăstirile din Oltenia, de altfel conștiincios restaurate: „La politique ne perd d'ailleurs pas ses droits en ce pays où Dieu est traditionnellement asservi à César: au monastère d'Horezu, dans la salle à manger, où la mère supérieure me traita somptueusement avec mes compagnons de voyage, j'ai relevé un portrait du

---

⁴ O anumită indulgență a regimului apare spre sfârșitul deceniului șase. Departamentul Cultelor propunea la 28 iunie 1957 Consiliului de Miniștri un set de norme care să reglementeze raporturile cultelor cu reprezentanții corpului diplomatic din România. Se admitea ca diplomații să asiste liber la serviciile religioase. Aceștia putea vizita pe șefii cultelor cu aprobarea Ministerului Afacerilor Externe și după prealabila consultare a Departamentului Cultelor. În schimb membrii clerului nu aveau permisiunea de a-i vizita pe diplomați. Diplomații puteau acorda cultelor subvenții și bunuri doar prin intermediul MAE și cu aprobarea Departamentului Cultelor. În discuțiile cu diplomații străini, membrii clerului trebuiau să ofere doar informații generale referitoare la cult, în nici un caz să nu abordeze politica externă a României sau să ofere informații privind situația internă. Este adevărat că ulterior au existat numeroase cazuri când liderii religioși, inclusiv patriarhul Justinian, nu au respectat aceste consemne.

⁵ Archives du Ministère des Affaires Etrangères (în continuare AMAEF), série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Télégramme Jean Deciry, Bucarest, le 28 decembre 1957, f. 52-53.

premier secrétaire du POR et un tableau de nouvelles de l'ARLUS, organisation culturelle roumano-soviétique; dans la salle d'honneur du monastère de Govora, j'ai pu constater que le portrait de M. Khrouchtchev faisait pendant à celui de M. Gheorghiu-Dej; chez l'évêque de Râmnicu Vâlcea enfin, j'ai remarqué que le premier secrétaire formait avec MM. Maurer et Chivu Stoica l'habituelle trinité du parti"⁶. Subordonarea Bisericii Ortodoxe Române față de regim pare să fie totală, așa cum rezultă din lectura unui incident înregistrat la aniversarea revoluției din 1917, petrecut la ambasada sovietică de la București: „Le patriarche Justinien, dans un discours d'une rare platitude crut bon de se livrer à un éloge dithyrambique de la Révolution socialiste d'octobre, source de tous les progrès dont bénéficie la Roumanie actuelle. Son zèle ne devait cependant pas paraître suffisant à M. Gheorghiu-Dej qui ne se priva pas de l'interrompre à deux reprises pour lui suggérer des formules exprimant avec plus de précision encore la soumission de l'Eglise orthodoxe au régime”⁷.

Subordonarea Bisericii Ortodoxe Române față de puterea seculară, care era pentru observatorii proveniți dintr-un sistem referențial diferit o realitate definitivă, era contrazisă de informații despre represiunea și activitățile antireligioase îndreptate contra aceleiași biserici. Or, dacă BOR s-ar fi complăcut într-o stare de totală obediență, n-ar mai fi fost necesare nici represiunea, nici șicanele penibile pe care a trebuit să le suporte. La 13 noiembrie 1958 Ministerul Afacerilor Externe de la Paris era informat că „au cours des derniers jours un grand nombre de prêtres orthodoxes (250 suivant mon collègue grec) auraient été arrêtés principalement à Bucarest”⁸. Pe lângă arestările clericilor ortodocși, care vor continua cel puțin până în 1961, BOR era victima unor manifestări huliganice întreprinse de organizațiile de tineret controlate de partid. Totuși acestea erau rare și nu credem să fi devenit o practică, așa cum se prezintă lucrurile în Bulgaria⁹. Ministrul Franței la București, Pierre Bouffanais, aflase de la omologul său grec următorul incident la care diplomatul Atenei asistase direct și care poate fi pus pe seama activităților antireligioase: „Le Vendredi Saint, tandis que le clergé s'apprêtait à ouvrir la procession traditionnelle autour de l'église de la Patriarchie, des jeunes gens commencèrent une partie de volley-ball que le cortège dut éviter. Le Patriarche

⁶ Ibidem, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 26 avril 1961.

⁷ Ibidem, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Jacques Emile Paris à Couve de Murville, Bucarest, le 14 novembre 1959.

⁸ AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Télégramme, Bucarest, le 13 novembre 1958, f. 62. De remarcat faptul că diplomații francezi primeau informații importante despre BOR de la diplomații greci, probabil cei mai interesați din blocul occidental de evoluțiile ortodoxiei românești. Interpretarea dată valului de arestări din 1958 se face în funcție de conflictul dintre patriarh și mitropolitul Moldovei. Acest conflict era notoriu, dar nu avem confirmarea surselor interne că acest conflict a degenerat în arestarea partizanilor unuia sau altuia dintre protagoniștii.

⁹ Evantia Bozgan, Ovidiu Bozgan, *op. cit.*

Justinien affecta ignorer la provocation et n'en prononça moins des prières pour les dirigeants de la RPR. Mais quelques jours plus tard il n'assista qu'à la séance inaugurale de la session de la Grande Assemblée Nationale"¹⁰. Lungul raport al lui Bouffanais care descrie desfășurarea sărbătorilor de Paști din 1961 confirmă că alături de huliganismul ateu regimul utiliza și metode mai pașnice – și poate mai eficiente în viziunea sa – pentru a menține tineretul departe de influența bisericii: „Comme celle de Noël la fête de Pâques a été célébrée en Roumanie avec une profonde ferveur, en dépit ou peut-être en raison des obstacles que le parti au pouvoir oppose aux manifestations de la foi chrétienne. Le 2 avril, les églises catholiques ont connu une grande affluence de fidèles et la foule déborda sur le parvis de la cathédrale Saint-Joseph à l'office de midi: un petit incident mérite d'être signalé – dans un grand fracas de verre cassé, des bouteilles furent jetées à la porte de la Maison de Dieu par un commando de la propagande antireligieuse. Dans la nuit de 8 au 9 avril des foules imposantes, que l'on peut évaluer à plus de 10000 personnes pour la seule assistance à la messe de minuit aux abords de la Patriarchie, ont proclamé la Résurrection du Christ. Venu en curieux à cet office, j'y rencontrai mon collègue grec et sa famille; reconnus dans la foule nous fûmes invités par le Patriarche de Roumanie, Sa Béatitudo Justinien Marina à le rejoindre sur la terrasse d'où il lût l'Evangile et prêcha les fidèles. La foule était dense mais point trop jeune car les autorités avaient rendu obligatoire pour les adolescents la présence à un bal populaire dans la nuit du 8 au 9 avril. Elle donna néanmoins le spectacle d'une grande piété et il y eut quelque chose de très émouvant dans le recueillement avec lequel chacun des fidèles alluma son cierge à ceux du Patriarche et des membres de son clergé; seuls s'abstinrent de ce rite les deux fonctionnaires subalternes qui représentait le gouvernement. Le bruit à couru, dans cette usine à rumeurs qui est Bucarest, que des incidents graves s'étaient produits sur le parvis de la Patriarchie pendant l'office des Pâques: je puis certifier que rien de tel ne s'est produit mais je dois signaler que la foule s'est abstenue de se signer lorsque son Pasteur l'invite à prier pour la République Populaire de Roumanie”¹¹.

Oricum, presiunile regimului comunist asupra BOR se exercitau în cadrul limitelor impuse de simpla constatare că influența acestei biserici asupra românilor era profundă și că o confruntare frontală cu aceasta ar fi avut consecințe incalculabile. Ca atare, relațiile dintre statul comunist și Biserica Ortodoxă Română au urmat logica modelului tranzacțional, sesizat de Jacques Emile Paris la începutul

¹⁰ AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 2 mai 1962

¹¹ AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 19 avril 1961. De constatat totuși „diferența” de tratament din partea autorităților comuniste dintre BOR și Biserica catolică din România care a alimentat impresia că prima era privilegiată în raport cu celelalte culte din România

anului 1960. Comentând declarația de sprijin acordat guvernului la 17 ianuarie 1960 de către Adunarea Națională Bisericească, pe fundalul recrudescenței militantismului antireligios care urmărea să-l oblige pe patriarh să accepte reducerea numărului de preoți (și al monahilor adăugăm noi), diplomatul francez nota: „Il est peu probable que le Patriarcat eût jugé opportun de donner son appui au gouvernement si celui-ci n'avait pas consenti à quelque concession”¹².

Principalii interlocutori ai diplomaților francezi în problemele BOR au fost, cât se poate de normal, patriarhul Justinian și mitropolitul Iustin Moisescu. Discuțiile cu aceștia au fost cu atât mai utile cu cât la începutul deceniului șapte intervenise evenimentul fondator al adaptării Bisericii romane la societatea contemporană și care a avut un impact de durată asupra vieții religioase internaționale, Conciliul Vatican II. Reacția Bisericilor ortodoxe a fost accelerarea tendințelor mai vechi de concertare panortodoxă, sub forma conferințelor de la Rhodos, care au dezbătut atitudinea ortodoxiei față de conciliul care își proclamase vocația ecumenică. Prima convorbire dintre Bouffanais și Întâi Stătătorul ortodoxiei românești a avut loc în primăvara anului 1961, ocazie pentru a se constata scepticismul patriarhului față de proiectatul conciliu și eforturile sale de a idealiza relațiile dintre BOR și Patriarhia de la Moscova, într-un moment în care guvernul de la București era încă departe de a-și afirma autonomia față de URSS. Tributul politic plătit de patriarh este evident când compară progresele ateismului în SUA cu libertatea de conștiință care domnește senin în patria sovietelor. Desigur era un simplu cabotinaj al patriarhului, dar care nu s-ar justifica prin teama ca diplomatul francez să-l deconspire¹³.

Bouffanais are din nou ocazia să se întrețină cu patriarhul Justinian la o recepție oferită de ambasada Greciei la București la 24 martie 1962, convorbire dominată de problemele catolicismului din România și de chestiunea participării Bisericilor ortodoxe la conciliu: „Mgr Justinien m'a d'abord parlé de ses contacts avec les chefs des différentes confessions religieuses; en ce qui concerne le clergé catholique, il a vanté les mérites de Francisc Augustin, conseiller de l'Archevêché de Bucarest qui, depuis le décès, en septembre 1961 de Mgr Jovanelli, assumait la direction des prêtres de l'Eglise romaine et qui allait bientôt être élu évêque. Sans

¹² AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Jacques Emile Paris à Couve de Murville, Bucarest, le 18 février 1960, f. 85.

¹³ *Anexe*, Doc. nr. 1. Prudența patriarhului se menține și un an mai târziu când Bouffanais îl vizitează la 21 februarie 1962. Bine informat asupra preliminarilor conciliare, Justinian apreciază că decizia ca Bisericile ortodoxe să participe cu observatori la lucrările conciliului aparține Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol. „Lorsque j'abordai ensuite la question des tendances antireligieuses du programme du PCUS, scria la Paris ministrul Bouffanais, le Patriarche de Roumanie s'ingénia à minimiser les dangers de l'athéisme communiste et à vanter l'appui qu'il recevait des autorités de la RPR dans la restauration des séminaires et des monastères”, AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 21 février 1962

même rappeler que le prédécesseur de Francisc Augustin avait été excommunié par le Vatican, j'ai fait remarquer à mon interlocuteur que pour sacrer éventuellement l'intéressé il y avait plus en vie en Roumanie qu'un seul évêque Mgr Marton, qui, très âgé et impotent aux dires des autorités, achevait ses jours à Alba-Iulia. Se référant à des entretiens antérieurs, au cours desquels avait été évoqué la question de la participation au second Concile du Vatican d'observateurs d'autres églises, le Patriarche Justinien m'a ensuite demandé si en l'absence d'un Nonce à Bucarest, j'avais ici la charge des intérêts de la Curie Romaine et si j'avais mission de sonder ses intentions. Sur ma réponse catégoriquement négative, mon interlocuteur a fait observer que la France était pourtant la fille aînée de l'Eglise. On dit aussi, ai-je rétorqué en plaisantant, qu'elle était la cadette de ses soucis. Le Patriarche de Bucarest m'a enfin dit combien le clergé orthodoxe roumain s'était réjoui de la conclusion des accords d'Evian¹⁴.

Un an mai târziu tonul patriarhului Justinian se transformă radical în raport cu pozițiile și declarațiile lui anterioare. Bouffanais are ocazia să constate atitudinea naționalistă a patriarhului și antisovietismul său, care erau consonante cu degradarea raporturilor dintre echipa conducătoare de la București și URSS. În același timp, Justinian era mai clar favorabil trimeriei unui observator al BOR la Conciliul Vatican II¹⁵. Ambiguitățile politicii promovate de patriarh, calchiate după cele ale politicii guvernamentale de la București, sunt mai accentuat surprinse de Bouffanais, recent avansat ambasador, în depeșa expediată la sfârșitul anului 1963 ministrului de externe francez: „Au cours de l'année qui s'achève, l'Eglise orthodoxe roumaine a évité de s'engager: elle n'a pas pris position dans la rivalité entre le Phanar et Moscou; elle s'est fait représenter à la conférence de Rhodes mais s'est abstenue d'envoyer un observateur au Concile du Vatican. En cela elle a suivi une tactique analogue à celle du gouvernement de la RPR qui, dans le même temps, s'est efforcé de ménager Pekin et Moscou dans la querelle sino-soviétique. La Patriarchie de Bucarest obéit-elle inconditionnellement aux maîtres de la RPR ? On serait assez tenté de répondre à cette question par l'affirmative lorsqu'on lit le texte [...] du télégramme que le patriarche Justinien vient d'adresser à M. Gheorghiu-Dej au nom de l'Assemblée Nationale Ecclésiastique. Quoi qu'il en soit, il sera intéressant de connaître les motifs qui ont conduit le patriarche de

---

¹⁴ Ibidem, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 2 avril 1962. Nici acum patriarhul Justinian n-a renunțat să reacționeze ca om politic conectat la preocupările guvernamentale, menționând încheierea războiului din Algeria în beneficiul algerienilor, problemă care bine înțeles nu preocupă câtuși de puțin pe preoții săi. Despre problematica Bisericii romano-catolice din România din acești ani, Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil. Relațiile României cu Sfântul Scaun în perioada pontificatului lui Paul VI (1963-1978)*, sub tipar.

¹⁵ *Anexe*, Doc. nr. 5.

Roumanie à donner son approbation au projet de rencontre aux Lieux Saints du patriarche Athenagoras avec le pape Paul VI¹⁶.

Aceleași poziții sunt exprimate de Justinian la începutul anului 1964 în cursul unei întrevederi cu Bouffanais la Ambasada Franței¹⁷. Patriarhul a agreat întâlnirea istorică de la Ierusalim dintre patriarhul ecumenic Athenagoras și Paul VI¹⁸ și susține dreptul înaltului ierarh de la Constantinopol de a se pronunța în numele întregii ortodoxii. Justinian revine asupra problemelor Bisericii romano-catolice din România și amintește interlocutorului său că el este cel care a intervenit pe lângă Petru Groza pentru ca episcopul Aron Marton să fie eliberat de la Sighet. O informație interesantă – era cunoscut faptul că Groza a avut inițiativa eliberării episcopului maghiar de la Alba-Iulia la începutul anului 1955 –, dar la care trebuie adăugat faptul că Justinian a manifestat în unele ocazii sentimente de ostilitate față de Aron Marton, justificate de așa-zisul șovinism maghiar la care nu ar fi renunțat impenitentul episcop. Și acum unele afirmații „politice” ale patriarhului par să fie simplă retorică de complezență, când susține că în România nu există propagandă antireligioasă și că Emil Bodnăraș, care superviza politica religioasă, ar fi un moderat.

Dacă între Bouffanais și Justinian se instalase o stare de empatie¹⁹, noul ambasador francez Jean-Louis Pons părea să fie animat de sentimente mai reci față de patriarh și pentru simplu fapt că și-a amânat vizita de curtoazie la Patriarhie timp de un an și jumătate. Este posibil ca aceste sentimente să fi fost generate și de discuția efectivă dintre cei doi de la începutul anului 1966. Patriarhul a abordat subiecte delicate ale relațiilor franco-române, cel puțin unul trenând de la începutul războiului rece. Justinian a expus ambasadorului problema bisericii ortodoxe de la Paris (rue Jean de Beauvais), care se emancipase de sub tutela Patriarhiei Române, și l-a calificat pe parohul acesteia, preotul Vasile Boldeanu, drept fascist (într-adevăr Boldeanu fusese legionar). În tentativele Patriarhiei de a restabili legătura canonică dintre BOR și biserica ortodoxă română de la Paris un rol important, care ar fi putut fi soluția înseși, îi revenea celebrului scriitor român stabilit în Franța, Constantin Virgil Gheorghiu, care tocmai solicitase Patriarhiei să-l includă în rândul preoților aflați sub ascultarea sa canonică. Prestigiul autorului faimosului

¹⁶ AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 24 décembre 1963

¹⁷ *Anexe*, Doc. nr. 7.

¹⁸ BOR, la presiunile autorităților comuniste de la București, a avut o reacție oficială mult mai rezervată față de acest eveniment; Ovidiu Bozgan, *The Romanian Orthodox Church and the Roman-Catholic Church at the time of the second Vatican Council*, in „Totalitarianism Archives”, t. 10, 2002, no.34-35, p. 192-214.

¹⁹ Considerațiile lui Bouffanais despre BOR în raportul său de sinteză redactat la sfârșitul misiunii sale în România în Ovidiu Bozgan, *O sinteză diplomatică franceză din 1964 despre români, România și comunismul românesc*, în „Analele Universității București” seria istorie, tom LI, 2002, sub tipar.

roman *Ora 25* era în măsură să alimenteze optimismul BOR că biserica dizidentă de la Paris va reveni sub controlul Patriarhiei. În 1965 a existat chiar proiectul unei vizite a lui Gheorghiu în România, dar autoritățile franceze, care și-au dat seama că scriitorul este manipulat, i-au refuzat viza. De fapt Gheorghiu însuși, spirit instabil, a renunțat la probabilele sale veleități de a se implica în chestiunea bisericii ortodoxe de la Paris. Acum patriarhul Justinian reproșa ambasadorului faptul că autoritățile franceze blocaseră vizita lui Gheorghiu în țară. Nu au lipsit dintre subiectele abordate de Pons și înaltul ierarh problema Bisericii romano-catolice – Justinian aprecia drept pozitive relațiile BOR cu Biserica de rit latin din România, cu eterna excepție a lui Aron Marton calificat drept „fanatique de l’ancien régime” – și chiar cea a Bisericii Române Unite. Spre final Justinian nu a uitat să lanseze o diatribă la adresa războiului american din Vietnam, fapt care i-a creat lui Pons impresia că s-a întreținut cu un om politic al regimului²⁰.

Al doilea partener de convorbiri din cadrul ierarhiei BOR a fost mitropolitul Iustin Moisesescu. Importanța rolului pe care era chemat să-l aibă în politica BOR este sesizată din momentul promovării sale ca mitropolit al Ardealului. Ministrul Franței la București, Pierre Francfort, adversar ireductibil al comunismului, comunica la Paris în primăvara anului 1956: „Il est assez surprenant de voir un simple prêtre, fut-il professeur de théologie, accéder directement à un siège métropolitain. Jusqu’ici son nom n’avait jamais paru parmi ceux de nombreux ecclésiastiques que la presse cite périodiquement comme ayant pris part à des manifestations des comités roumains du Conseil mondial de la paix. Peut-être, comme l’a souligné le patriarche Justinien, a-t-on voulu récompenser sa science théologique. Peut-être aussi a-t-on voulu reconnaître son dévouement aux institutions nouvelles de la RPR”²¹. Oricum Iustin Moisesescu nu era un simplu preot ci unul dintre cei mai prestigioși teologi ai ortodoxiei.

Unele informații despre cariera și personalitatea mitropolitului Moldovei explica alegerea sa ca partener privilegiat de discuții cu diplomații acreditați la București. Iustin Moisesescu s-a născut în satul Căndești, comuna Albești din județul Argeș la 5 martie 1910. Tatăl său, Ioan Moisesescu era învățător. După studii primare în comuna natală (1916-1921 sau 1917-1922) urmează seminarul teologic pentru orfani (tatăl său murise în război în 1917) de la Câmpulung Muscel între anii 1922-1930. Studiile superioare de teologie nu le realizează în țară ci la facultatea de teologie de la Atena între 1930-1934, unde își obține licența, grație unei burse atribuite de Patriarhia română, datorită faptului că absolvise seminarul ca șef de promoție. Între 1934-1936 urmează cursuri de specializare la facultatea de teologie

---

²⁰ *Anexe*, Doc. nr. 8.

²¹ AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Pierre Francfort à Christian Pineau, Bucarest, le 24 mars 1956, f. 5-6. Același Francfort revenea la 15 ianuarie 1957 cu o depeșă în care informa despre alegerea de către Colegiul electoral, la 10 ianuarie, a lui Iustin Moisesescu drept mitropolit al Moldovei

catolică și la facultatea de litere de la Universitatea din Strasbourg. Revine la Atena în 1936-1937 unde se specializează în patrologie și exegeza Noului Testament, susținându-și și teza de doctorat. În 1937 se întoarce în România, unde se dedică unei cariere profesionale în învățământul teologic. Timp de un an, între septembrie 1937 – septembrie 1938 este profesor la Seminarul Nifon Mitropolitul, apoi între 1938-1939 este profesor la facultatea de teologie ortodoxă a Universității din Varșovia. În perioada 1939-1940 își satisface serviciul militar la școala de ofițeri în rezervă de la Ploiești²². La 15 octombrie 1940 este numit profesor de exegeza Noului Testament și Hermeneutică Biblică la facultatea de teologie de la Cernăuți, atunci aflată în refugiu la Suceava, pentru ca la 30 noiembrie 1946 se devină profesor titular la facultatea de teologie ortodoxă a Universității din București (transformată în ianuarie 1949 în Institutul Teologic Ortodox din București).

Conform informațiilor disponibile, Iustin Moiescu nu a fost atras de viața politică înainte de 23 august 1944. În 1945 se înscrie în Uniunea Patrioților și după transformarea acesteia în Partidul Național Popular, a devenit vicepreședintele regionalei Moldova a acestui partid, președintele organizației Suceava și membru în CC al acestui partid. A activat în PNP până la autodizolvarea în 1949. Trecerea sa prin acest partid nu putea constitui în sine o culpă, pe aici trecând numeroși intelectuali ai vechiului regim care odată reabilitați au fost cooptați de regimul comunist. De altfel Partidul Național Popular era condus și controlat de militanți ai PCR (aproape toți ilegaliști) care fuseseră desemnați să activeze aici. De aceea nu știm care au fost motivele care au dus la îndepărtarea temporară a lui Iustin Moiescu de la Institutul teologic de la București la 30 august 1952. După alegerea sa ca mitropolit al Moldovei la 10 ianuarie 1957, Iustin Moiescu este practic asaltat de numeroase demnități și funcții, care au creat impresia că este un privilegiat al regimului de la București. În 1957 devine deputat în Marea Adunare Națională, apoi este ales membru în Comitetul Național pentru Apărarea Păcii din RPR, membru în Comitetul Executiv al Consiliului Mondial al Bisericilor, membru în prezidiul Conferinței Bisericilor Europene din 1964, membru în Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste din 1968 etc. Prezența sa în instanțele de decizie ale organizațiilor religioase internaționale la care aderase BOR, vasta sa cultură teologică și faptul că era poliglot, l-au făcut pe Iustin Moiescu să aibă principala responsabilitate pentru relațiile internaționale ale bisericii sale.

Ascensiunea și demnitățile ocupate au făcut ca mitropolitul Iustin Moiescu să fie perceput ca un ierarh dispus la o colaborare intensă cu regimul care avea

---

²² Concentrat la 19 iunie 1941, viitorul mitropolit va participa la primele lupte din vara aceluiași an, va fi rănit în luptele de la Dimitrovka și va fi evacuat la spitalul de la Buzău. Participarea sa la războiul antisovietic, fie și până la 19 august 1941 când este rănit, putea constitui un element compromițător în cariera sa.

motive tot mai numeroase să-l suspecteze pe patriarhul Justinian că încearcă să se emancipeze de sub tutela toxică a statului. Rivalitatea dintre cei doi ierarhi nu va constitui un secret și Legația Franței de la București era în măsură să furnizeze un exemplu: „On prétend dans les milieux généralement bien informés des problèmes religieux que lors de la dernière session du synode le 29 octobre, un assez vif débat a opposé le patriarche au Métropolitain de Jassy, homme ambitieux qui vise à sa succession. Se ralliant aux vues du Gouvernement celui-ci aurait accepté le principe d'une réduction à 7 ou 8000 du nombre des prêtres séculiers qui serait actuellement de 12000. Le Patriarche, par contre, soutenu par les fidèles, se serait déclaré prêt à accepter une réduction du montant du salaire des prêtres et partant de la subvention de l'état si le nombre des prêtres n'était pas réglementé. A cette habile concession les autorités civiles auraient répondu que ceci ne résoudrait pas le problème causé par l'excès du nombre de prêtres par rapport aux besoins et la stérilisation qui en résultait d'une main-d'œuvre qui serait plus utilement employée dans l'industrie ou l'agriculture. Il semble qu'aucune décision définitive n'ait finalement été prise au sujet de la réduction du nombre de prêtres séculiers lors du dernier synode. On peut, toutefois, être assuré que rien ne sera négligé du côté du parti pour atteindre éventuellement par des voies détournées, l'objectif aujourd'hui dévoilé”²³.

Prima conversație pe care a avut-o Bouffanais cu ierarhul de la Iași vine să contrarieze prejudecata despre angajamentul politic al mitropolitului Iustin Moiescu. Acesta își permite numeroase liberalități la adresa comunismului, nu ezită să condamne inițiativele intempestive ale lui Hrusciiov în domeniul politicii externe care agravau confruntarea Est-Vest și admite că organizația la a cărei consfătuire tocmai participase la Praga – Conferința Creștină pentru Pace, creată în 1957 – ar putea fi manipulată de regimurile comuniste din Europa de Est (de fapt era un instrument al politicii externe sovietice)²⁴. Vizita pe care o întreprinde Bouffanais la mănăstirile din Moldova, descrisă pe larg, este o ocazie pentru un nou dialog între diplomatul francez și mitropolitul de la Iași²⁵. Acesta din urmă își reafirmă ostilitatea față de ideologia comunistă, dar nu se opune colaborării cu autoritățile comuniste de la București. Tot acum mitropolitul Iustin Moiescu recunoaște ravagiile provocate de decretul 410 din 28 octombrie 1959 în viața

²³ AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Jacques Emile Paris à Couve de Murville, Bucarest, le 14 décembre 1959.

²⁴ *Anexe*, Doc. nr. 2. Cu această ocazie Iustin Moiescu pleda pentru revenirea prezenței culturale franceze în România. Justinian, la rândul său, dorea dezvoltarea relațiilor dintre instituțiile de învățământ teologic franceze și cele din România și era pe plan mai larg favorabil raporturilor culturale franco-române. De menționat totuși că, în pofida dezvoltării relațiilor dintre Franța și România în toate domeniile, nu doar în domeniul cultural, raporturile dintre BOR și Biserica catolică din Franța au fost mai curând glaciale

monahală a BOR care a dus la expulzarea a mii de călugări și călugărițe și la desființarea a numeroase așezăminte monahale. Nu puteau lipsi de pe agenda discuțiilor dintre diplomații francezi și mitropolitul Iustin Moisescu problemele relațiilor internaționale ale BOR de care înaltul ierarh era responsabil. În primăvara anului 1962, primit la Legația Franței de la București, Moisescu se întreține cu Bouffanais despre recenta aderare a BOR la Consiliul Mondial al Bisericii cu prilejul adunării generale de la New Delhi din noiembrie – decembrie 1961 (alături de Biserica Ortodoxă Rusă și Biserica Ortodoxă Bulgară) și despre prima conferință panortodoxă de la Rhodos. În acest moment se poate constata o identitate de vederi dintre Iustin Moisescu și patriarhul Justinian referitor la dreptul patriarhului ecumenic de a decide asupra participării Bisericii ortodoxe la Conciliul Vatican II. Mai mult, mitropolitul mărturisește lui Bouffanais că ar dori să fie observator la conciliu dacă BOR ar primi invitațiile de participare din partea Curiei Romane²⁵. În realitate, poziția adoptată de BOR în această privință a fost radical diferită. Această problemă este la originea vizitei pe care i-o face mitropolitul Iustin Moisescu lui Bouffanais la începutul lunii martie 1963. Cu acest prilej mitropolitul nu se limitează la considerații privind atitudinea BOR față de participarea la Vatican II, ci oferă explicații și pentru absența Bisericii romano-catolice din România de la prima sesiune conciliară: „Le Métropolit de Moldavie et de Suceava est une de rares notabilités roumaines qu’il me soit donné de pouvoir recevoir sans témoin à la Légation. Député à l’Assemblée Nationale et membre du comité de défense de la paix, Mgr Justin est certes en bons termes avec le régime; il avait un bon prétexte pour venir me voir le 28 février mais j’ai vite senti qu’il avait une mission et qu’il voulait me parler de la non-participation de l’épiscopat non-catholique roumain au Concile du Vatican et de l’éventualité d’un envoi à Rome d’observateurs du Patriarcat de Bucarest à la reprise des travaux de ces assises de l’Eglise romaine. Après m’avoir redit tout le bien qu’il pensait du Professeur Dubois qui l’a opéré d’une cataracte à Paris au mois de septembre dernier, après sa participation au Conseil œcuménique des Eglises Chrétiennes, et qu’il compte inviter bientôt en Roumanie, le Métropolit de Jassy m’a confié que le Patriarche Justinien avait beaucoup regretté de n’avoir pu recevoir à Bucarest Mgr Willebrands dont il ignorait la qualité lorsqu’il avait, de Moscou, sollicité un rendez-vous qu’il n’aurait pu accorder d’ailleurs parce qu’il était sur le point de partir pour Constantinople (vizita patriarhului Justinian la Constantinopol se va produce abia în 1968 – n.n.); l’invitation à envoyer un observateur à l’Assemblée du Vatican, reçue ultérieurement, n’avait pu être examinée en temps utile par le Saint Synode mais il y avait lieu de penser qu’elle serait acceptée pour la reprise

²⁵ *Anexe*, Doc. nr. 3.

²⁶ *Anexe*, Doc. nr. 4.

des travaux conciliaires; une consultation avec le Phanar serait organisée au sujet du niveau des observateurs dans la hiérarchie orthodoxe dès que le gouvernement turc autoriserait le Patriarcat à se rendre à Istanbul. En ce qui concerne la non-participation de l'épiscopat catholique roumain aux travaux du Concile, Mgr Justin m'a dit qu'à sa connaissance les évêques résidant en Roumanie n'avaient pas reçu d'invitation à se rendre à Rome et n'avaient en conséquence pas demandé d'autorisation de sortie du pays. J'ai fait remarquer à mon interlocuteur que tous les évêques avaient le droit de siéger aux assises du Vatican et qu'il n'était pas indispensable que la Curie Romaine leur envoyât des convocations qu'elle ne saurait d'ailleurs, dans certains cas, être sûre qu'elles parviendraient à des destinataires dont elle ignorait ce qu'ils étaient devenus; c'était faire allusion aux deux évêques uniates qui sont en résidence surveillée. Le métropolite de Moldavie, à qui je rappelais la mesure de grâce dont a bénéficié récemment en URSS l'archevêque uniata de Lwow (j'ai eu occasion de m'entretenir de cette libération avec mon collègue polonais; celui-ci a retiré de diverses conversations avec les autorités roumaines l'impression qu'elles n'étaient pas hostiles a priori à des mesures analogues en faveur de l'ex-hiérarchie uniata de Roumanie), ne m'a pas paru exclure l'éventualité d'une libération de NN.SS. Hossu et Rusu; il considère en tout cas que rien ne devait empêcher Mgr Francisc Augustin, administrateur de l'Eglise catholique en Roumanie de se rendre à Rome, à l'occasion de la reprise de la session du Concile du Vatican s'il en exprimait le désir. Il me faut signaler enfin que le Métropolite de Moldavie et Suceava a fait une brève allusion, pendant notre entretien, à la question des desservants de l'Eglise orthodoxe roumaine de Paris et à celle des cimetières roumains de la première guerre mondiale en France. J'ai éludé le sujet en remettant à Mgr Justin plusieurs ouvrages français consacrés à l'art religieux²⁷.

Există încă două chestiuni relative la BOR abordate de Pierre Bouffanais în corespondența sa diplomatică, ambele fiind posibile direcții de cercetare: rivalitățile la Muntele Athos dintre Bisericile Ortodoxe sprijinite de guvernele respective și eforturile Patriarhiei române, concertate cu cele ale autorităților de la București, de a readuce sub controlul său comunitățile românești din străinătate. Bouffanais avusese ocazia să întreprindă o vizită la Sfântul Munte care a căpătat alura unei veritabile anchete, descrisă minuțios pentru superiorii săi de la Paris²⁸. În același an (1963), patriarhul Justinian participase la aniversarea mileniului Sfântului Munte (se împlineau o mie de ani de la construirea Marei Lavre-Megisti Lavra de către Sfântul Athanasie Athonitul) alături de alți lideri ortodocși în frunte cu patriarhul ecumenic Athenagoras. Evenimentul a avut o dublă importanță. Pe de o parte la 24 iunie 1963, la Marea Lavră, s-a desfășurat o consfătuire a liderilor

²⁷ AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 5 mars 1963.

²⁸ Anexe, Doc. nr. 6.

Bisericilor ortodoxe care au discutat probleme ale instituționalizării concertării panortodoxe iar pe de altă parte s-a dezbătut situația monahismului de la Sfântul Munte. După atribuirea Muntelui Athos în 1913 Greciei și mai ales după 1926 când statul elen și-a afirmat suveranitatea asupra sa (din 1927 Muntele Athos are un guvernator civil numit de guvernul de la Athena), trimiterea de călugări de către celelalte Biserici ortodoxe a devenit foarte dificilă, iar în anumite momente imposibilă. Patriarhia română întreprinsese numeroase demersuri pe lângă statul elen pentru a se accepta noi călugări români care să consolideze viața monahală din așezămintele românești, în special schitul Prodromul. Existase la un moment dat proiectul, nefinalizat, ca Patriarhia de la București să cumpere de la călugării greci mănăstirea Cutlumuș²⁹. Patriarhul Justinian a insistat în cursul vizitei sale din 1963 ca să fie admiși noi călugări români (care aveau obligația de a deveni cetățeni greci) care urmau să facă schimbul de generații³⁰. Vor trece mai mulți ani și vor fi depuse multe eforturi din partea Patriarhiei române, sprijinite de diplomația românească, până când autoritățile elene vor admite stabilirea la Muntele Athos a unor călugări români.

Preocupările Patriarhiei române pentru a recupera comunitățile românești din diasporă – interesul a fost constant, dar nu s-a putut manifesta deschis – au apărut în momentul în care regimul de la București a început să destindă atmosfera pe plan intern și să se distanțeze în politica sa externă față de URSS, devenind astfel mai onorabil în exterior. Biserica Ortodoxă Română putea avea un rol important în atragerea românilor din emigrație pentru a sprijini sau cel puțin pentru a-și tempera criticile la adresa noii politici care se înfiripa timid la București. Aici interesele BOR și regimului din România convergeau și Patriarhia a putut beneficia de o mai mare libertate de manevră decât pe plan intern. Aceste noi preocupări sunt surprinse într-un raport expediat de Bouffanais la sfârșitul primăverii anului 1963: „L'Eglise orthodoxe roumaine déploie depuis quelques mois, sous la pression sans doute du pouvoir civil auquel elle est asservie, de grands efforts pour développer ses positions à l'étranger. Le Département connaît les intrigues nouées à Paris par le Métropolitain de Moldavie, à l'occasion de sa participation aux travaux du Conseil Œcuménique des Eglises Chrétiennes, en vue de la reprise en main de l'Eglise de la rue Jean de Beauvais et de ses fidèles. Il sait également les démarches que le Patriarche Justinien a faites auprès de moi afin d'obtenir pour un prêtre roumain de son choix et destiné à la chapelle roumaine de Baden-Baden le visa d'entrée en République Fédérale d'Allemagne. Il faut maintenant lui signaler l'intention qu'a

²⁹ La Muntele Athos există sute de așezăminte monahale dar doar 20 de mănăstiri care au dreptul de a constitui forma de guvernare a acestuia, Kynotita, condusă de 4 epistați. Din cele 20 de mănăstiri, 17 sunt grecești, 1 bulgară, 1 sârbă și 1 rusă.

³⁰ Conform unei statistici elaborate de ministerul elen de externe în decembrie 1965, la Sfântul Munte structura etnică a populației monahale era următoarea: 1290 greci, 94 români, 62 ruși, 28 sârbi și 17 bulgari.

manifesté l'Eglise orthodoxe roumaine d'envoyer aux Etats-Unis Mgr Teoctist Botosaneanu, ancien évêque d'Arad et actuellement vicaire général du Patriarche (va fi episcop de Arad între 1962-1973 – n.n.). Les communautés roumaines d'outre-Atlantique seraient, aux Etats-Unis et au Canada, au nombre d'une cinquantaine dont sept seulement reconnaîtraient le Patriarcat de Bucarest. Profitant du décès en mars dernier de Mgr Andrei Moldovan, évêque rallié de Detroit auquel il voudrait donner pour successeur l'ecclésiastique sus-nommé, le Métropolit de Moldavie, Mgr Justin Moisescu, s'est rendu aux Etats-Unis où il s'est efforcé de recueillir l'allégeance des dissidents. A ce jour le gouvernement américain n'a pas encore accordé à Mgr Teoctist le visa d'entrée aux Etats-Unis et s'est en vain que le Métropolit de Moldavie, qui doit entreprendre prochainement un voyage au Canada, a émis le vœu de pouvoir profiter de son séjour dans le Nouveau Monde pour introniser le successeur de Mgr Moldovanu”³¹.

Reluând considerațiile de debut, se poate conchide că documentele diplomatice franceze comentate aici, fără a conține informații spectaculoase, prin interpretările și perspectivele sugerate oferă șansa de a completa cunoașterea BOR într-o perioadă importantă de căutări și adaptări la circumstanțe mai complexe decât cele din primii ani ai Războiului Rece.

ANEXE³²

1

Bucarest, le 3 mai 1961

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, ministre des Affaires Etrangères

La distribution des ouvrages présentés en décembre dernier à l'Exposition du Livre d'Art français m'a valu de nombreuses lettres de remerciements, dont la plus chaleureuse fut peut-être celle du Patriarche de Roumanie à qui j'avais fait tenir les sept volumes de «L'Iconographie d'art chrétien» de Louis Réau.

Le chef de l'Eglise orthodoxe roumaine m'ayant demandé de lui préciser les conditions dans lesquelles il pourrait se procurer certains ouvrages pour l'Institut

³¹ AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 26 juin 1963. Vacanța episcopală a episcopiei ortodoxe misionare române din SUA va fi rezolvată abia în aprilie 1966, când congresul bisericesc l-a ales pe Victorin Ursache, confirmat de Sfântul Sinod al BOR.

³² Notele documentelor aparțin diplomaților francezi. Documentele prezentate conțin unele erori sau aprecieri care ar merita lungi comentarii sau contextualizări, dar spațiul editorial nu permite o „ediție critică”.

de théologie de Bucarest, je n'hésitai pas à lui demander une audience qui me fut immédiatement accordée: il ne me déplaisait de faire sentir à cette occasion aux autorités roumaines que je prenais sans gêne aucune avec le clergé pravoslave, traditionnellement asservi au pouvoir civil, un contact que je me refuserai toujours d'établir avec les représentants excommuniés ou interdits du catholicisme romain.

Sa Béatitude Justinien Marina m'a reçu, entourés de ses deux vicaires généraux Antim Nica et Cazacu, de plusieurs conseillers et religieux, dans le grand salon de la patriarchie, somptueusement décoré de mosaïques et de fresques rappelant les fastes de l'Eglise roumaine devenue autocéphale.

Le regard vif, jovial mais rusé, sur un visage disparaissant sous d'abondants favoris et une barbe fleurie, la voix assurée et sonore, le geste ample, le Patriarche de Roumanie a répondu de bonne grâce aux questions que je lui ai posées sur l'état actuel de l'orthodoxie dans son pays.

Je dois à la vérité de dire que je n'ai rien trouvé de servile ou de politiquement engagé dans les propos de mon interlocuteur, rien en tout cas qui rappelât les déclarations aussi retentissantes qu'obséqueuses qu'il a faites périodiquement depuis son ascension au patriarcat en 1948 contre l'impérialisme et l'OTAN ou en faveur du Conseil mondial de la paix.

Né en 1901, entré au séminaire en 1915, instituteur à l'école d'Olteana, puis directeur du séminaire Saint-Nicolas de Râmnicu-Vâlcea, Justinien Marina a été nommé vicaire épiscopal de Jassy en 1945 et métropolite de Moldavie en 1947. Archevêque de Bucarest et métropolite de Valachie en mai 1948, il ne devait pas tarder à succéder au Patriarche Nicodème. Ce n'est pas un secret pour personne qu'il doit sa rapide ascension à la tête du Saint-Synode à la haute protection de M. Gheorghiu-Dej, premier secrétaire du parti ouvrier roumain, qu'il hébergea à plusieurs reprises au temps de la lutte communiste clandestine.

Comblée d'honneurs et de décorations, récemment encore félicité à l'occasion de son soixantième anniversaire pour ses «services dans la lutte contre le fascisme», Sa Béatitude n'a cessé de soutenir le pouvoir civil, déclarant la constitution de la République populaire roumaine conforme à la religion orthodoxe, conseillant d'appuyer le Front démocratique populaire, fulminant contre l'impérialisme et le colonialisme et assurant le gouvernement du soutien de son clergé.

L'impression de mon collègue grec, qui est de confession orthodoxe, est que le Patriarche de Roumanie n'est pas communiste comme le prétendent les nombreux ennemis que lui a valus sa rapide carrière, mais qu'il s'efforce de composer avec le pouvoir temporel: je partage cet avis car après avoir admis que tout n'était pour le mieux dans la meilleure des démocraties populaires³³ le chef de l'Eglise roumaine ne m'a pas contredit lorsque je lui ai fait observer que dans tous

---

³³ Interdiction des écoles confessionnelles et de l'enseignement religieux dans les écoles, propagande athéiste, limitation du clergé régulier dans les monastères, nationalisations des biens ecclésiastiques etc.

les pays du monde les églises ont leurs soucis et s'en consolent à la pensée que les régimes politiques passent alors qu'elles sont éternelles.

Quoi qu'il en soit du présent asservissement de la religion pravoslave en Roumanie, il ne faut pas oublier qu'elle a béni le régime communiste pour sa lutte contre l'Eglise uniate: ce que le Patriarche m'a dit au sujet du sectarisme du Vatican³⁴, ce qu'il a proclamé dans la presse contre «le pape instigateur de l'agressivité de l'OTAN», prouvent assez bien la haine que devait lui inspirer le catholicisme de rite oriental. Reste à savoir si l'orthodoxie ne comprend pas aujourd'hui, mais un peu tard, que c'était elle qui était sectaire et qu'elle a eu tort de ne pas faire front avec les autres dénominations chrétiennes contre le communisme athée.

Mon impression est qu'il entre beaucoup de présomption et de «wishful thinking» dans le comportement du Patriarche.

Il ne rejette pas a priori l'idée d'une réconciliation des églises chrétiennes, parle avec faveur des confessions protestantes, mais se dit sceptique quant à l'issue du Concile œcuménique que prépare le Vatican: pour lui, jamais la papauté «qui a eu l'audace de faire proclamer le dogme de son infaillibilité» ne renoncera à ses prétentions à un magistère que lui conteste l'orthodoxie «fidèle à l'idée collégiale de l'Eglise primitive du Christ».

L'église autocéphale roumaine, ajoute-t-il, est assez forte pour se défendre elle-même. Inutile de faire fond sur le Patriarche œcuménique de Constantinople, lointain successeur de Saint Jean Chrysostome, par ailleurs prisonnier des Turcs. Aucun risque d'impérialisme du côté du Patriarche de Moscou. Des accords satisfaisants avec l'Eglise serbe pour le Banat, avec l'Eglise grecque pour les Koutzo-valaques³⁵, avec l'Eglise arménienne et enfin avec l'Eglise russe au sujet des minorités roumaines de Bucovine et de Bessarabie³⁶.

Quant à l'athéisme, pour sa Béatissime Justinien Marina, le danger est aux Etats-Unis «où les statistiques révèlent qu'il y a 60% d'individus ne pratiquant aucune religion». Inutile de chercher une comparaison avec l'Union Soviétique où «les recensements respectent la liberté de conscience des habitants» et où la grande masse de la population a gardé la foi de ses ancêtres; «quand bien même tous les membres du parti communiste de l'URSS seraient athées, ce qui est inexact, m'a dit mon interlocuteur, cela ne ferait jamais qu'une petite fraction insignifiante de la race slave, si profondément croyante!».

La visite détaillée que l'on m'a fait faire de la Patriarchie m'a permis quelques observations qui complètent ou corrigent les propos de mon hôte. On m'a montré la salle du Saint-Synode, la chapelle et les appartements privés du

³⁴ En ce qui concerne notamment l'excommunication des membres du parti communiste.

³⁵ Tel n'est pas l'avis de mon collègue hellénique qui prétend que la Roumanie conteste aujourd'hui la juridiction du Patriarche d'Athènes qu'elle avait admise en 1919.

³⁶ La Roumanie est autorisée à fournir en livres de prières ses minorités de la République moldave, à condition qu'ils soient imprimés en caractères cyrilliques.

Patriarche, les salons d'apparat, le cloître et la maison d'hôtes. On m'a fait promettre aussi de visiter l'Institut de théologie, la bibliothèque et l'imprimerie.

Nulle part je n'ai vu les portraits des grands du régime, mais partout, même dans l'Eglise et dans les appartements, l'effigie du Patriarche qui paraît tenir au culte de sa personnalité.

Je n'ai pas remarqué un seul portrait du Patriarche œcuménique de Constantinople, pourtant suzerain de droit de ce parvenu qu'est au fond le chef de l'Eglise orthodoxe roumaine. En revanche, j'ai vu plusieurs photographies du Patriarche Alexis de Moscou et, dans le grand salon de réception, des cloches de temples bouddhistes offertes, m'a-t-on dit, par l'Ambassade de la Chine populaire.

Le français reste à l'honneur dans l'Eglise orthodoxe roumaine. L'enseignement, m'a-t-on affirmé, en est obligatoire dans les séminaires et surtout à l'Institut de Bucarest³⁷ et le Patriarche m'a dit souhaiter que soit reprise la tradition des stages dans nos facultés de théologie.

Il y a, d'autre part, dans la décoration de la Patriarchie maints vestiges de l'influence artistique française, notamment le Saint Jean Baptiste du cloître et la fameuse copie par Grigoresco de la toile de Prudhon représentant „La justice et la vengeance divines poursuivant le crime”.

Le Patriarche de Roumanie n'a pas contesté le déclin de son autorité: 8000 paroisses pour 11 millions de fidèles, 10000 prêtres, 3600 religieux et religieuses dans 180 monastères, 8 séminaires et 2 instituts de théologie: c'est tout ce qui reste d'un passé brillant dont le gouvernement de démocratie populaire s'acharne de détruire les vestiges. C'est pourtant sur une note d'espérance que Sa Béatitude Justinien Marina a promis d'être toujours avec ceux qui se réuniraient en son nom.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie,
carton 1837*

2

Bucarest, le 9 août 1961

Télégramme

A l'occasion d'un voyage aux monastères de Bucovine dont je rendrai compte ultérieurement, j'ai fait le 4 août à Jassy une visite au Métropolite de Moldavie et de Suceava.

Comme on le sait, Son Eminence Justin Moisescu, qui est l'héritier présomptif du Patriarche de Roumanie, a fait une rapide et brillante carrière ecclésiastique.

³⁷ Représentant 260 élèves pour les 4 années d'études.

Député de Hârlău, membre de la commission des affaires étrangères de la Grande Assemblée Nationale, membre du comité roumain pour la collaboration des peuples balkaniques, le métropolite de Jassy est politiquement la figure la plus engagé de la hiérarchie orthodoxe: il a été en Chine avec une mission parlementaire, il connaît l'URSS; docteur en droit de l'Université d'Athènes, il entretient des relations suivies avec l'Eglise orthodoxe de Grèce; il a étudié la théologie à Strasbourg et connaît parfaitement le français; il a enseigné à Varsovie en 1939-1940 et parle couramment le polonais.

Au mois de juin dernier, le Métropolite de Moldavie a représenté à Prague l'Eglise orthodoxe roumaine autocéphale au Congrès mondial des «chrétiens résolus à préserver la paix»; il a assisté à l'intronisation du nouvel archevêque de Cantorbery, puis il a séjourné quelques semaines à Paris, Genève et Zurich. Il s'apprête à partir le mois prochain pour Rhodes où il représentera la Roumanie au Congrès pan orthodoxe.

Mon interlocuteur m'a paru beaucoup moins conformiste et méfiant que le Patriarche Justinian; peut-être parce qu'il est politiquement mieux assuré de ses arrières, sans doute aussi parce que, mieux informé des réalités occidentales, il a jugé préférable de ne pas me farder la vérité sur la situation de son pays. J'ai rapportera ultérieurement les intéressantes précisions que le Métropolite de Moldavie m'a données sur l'état actuel de l'Eglise orthodoxe roumaine au cours d'un entretien qui s'est poursuivi pendant près de six heures à la faveur d'un déjeuner et d'une excursion aux environs de la ville.

En ce qui concerne les problèmes internationaux, le métropolite Justin a tenu à marquer qu'il était chrétien et non marxiste; condamnant la politique des blocs, il réprouvait autant le Pacte de Varsovie que l'OTAN; il estimait, d'autre part, illusoire le bonheur promis aux hommes par le communisme et considérait, à cet égard, qu'il n'y avait rien de très original dans le projet du programme du parti communiste de l'Union Soviétique auquel la presse roumaine venait de donner une publicité fracassante.

Pour le Métropolite de Moldavie, les doctrines politiques se succèdent et le marxisme-léninisme passera comme tant d'autres théories alors que la parole du Christ est éternelle; c'était le devoir des églises chrétiennes de se rapprocher et c'était pour cette raison qu'il s'était rendu à Prague; sur ce point, mon interlocuteur n'a pas contesté la possibilité d'une exploitation politique par le camp socialiste de ce congrès des «chrétiens partisans de la paix»; il n'a pas davantage fait de difficultés pour reconnaître que les catholiques de Tchécoslovaquie qu'il avait côtoyés à Prague n'étaient aucunement représentatifs de l'Eglise Romaine.

En ce qui concerne plus particulièrement l'union des églises orthodoxes, mon interlocuteur a volontiers admis qu'il y avait une lutte d'influence entre le

Patriarche de Moscou et le Patriarche de Constantinople; rappelant qu'un synode s'est tenu en 1641 (1642 – n.n.) à Jassy en «terrain neutre», entre Grecs et Russes de la confession pravoslave, il a exprimé l'espoir qu'une fois encore la Roumanie contribue à la conciliation; c'était avec cet objectif qu'il s'était rendu récemment à Zurich et à Genève afin d'étudier la possibilité, envisagée également par ses confrères de l'Union Soviétique d'adhérer au Conseil œcuménique des églises chrétiennes; il comptait bien s'employer également le 18 septembre à Rhodes au rapprochement entre Grecs et Russes; il s'agissait à cet égard d'un pré synode auquel ne participeraient sans doute les patriarches des différentes églises, le Congrès pan orthodoxe devant réunir surtout les chefs en second de celles-ci.

L'évocation du souvenir de ses études à Strasbourg fournit alors au Métropolite de Moldavie l'occasion d'aborder le problème allemand. C'est sur un ton relativement modéré que, rappelant les ambitions du germanisme sur l'Alsace, mon interlocuteur s'exprima sur le «revanchisme de Bonn»; l'erreur initiale avait été commise par Staline et ses partenaires occidentaux; elle devait être réparée en commun. Il fallait éviter la menace et l'ultimatum, l'action unilatérale et la manœuvre de propagande: on ne devait pas dans toute cette affaire oublier qu'il faut «être deux pour faire l'amour».

Cette métaphore, assez inattendue dans la bouche d'un ecclésiastique, permit au Métropolite de Moldavie d'incriminer la «dangereuse dictature» de M. Khrouchtchev; pour mon interlocuteur, les coups de boutoir du premier secrétaire du PCUS ne répondent pas toutefois à la nécessité de détourner l'attention de l'opinion de difficultés intérieures qu'il déclare par ailleurs temporaires.

Le Métropolite de Jassy m'a dit enfin qu'il avait profité de son récent séjour en France pour préparer l'envoi à Paris ou à Strasbourg d'un ou plusieurs étudiants en théologie; il s'est vivement réjoui d'apprendre qu'aux termes du protocole d'échanges culturels du mois de juin dernier, un lecteur de français sera admis à l'Université de Jassy; il était important que la France reprît de l'influence dans la capitale de la Moldavie, «à 25 kilomètres de l'URSS».

ss. Pierre Bouffanais

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie,
carton 1837*

3

Bucarest, le 1er novembre 1961

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

La Moldavie et la Bucovine s'enorgueillissent³⁸ à juste titre d'églises conventuelles ou seigneuriales qu'on désigne habituellement sous le nom de monastères et dont la construction, remontant, pour la plupart, aux XVe et XVIe siècles, est l'œuvre des grands voïvodes, Stefan cel Mare (1457-1504), Petru Rares (1527-1546) et les frères Movila notamment.

J'ai eu l'occasion, au mois d'août dernier, de visiter en Moldavie les monastères de Bistritsa, Varatec, Bisericani, Neamts, Secu, Agapia, Suceava et Dragomirna et d'admirer en Bucovine les églises peintes de Voronets, Humor, Sucevitsa, Putna et Arbore.

Ce n'est pas ici le lieu de décrire les trésors d'art que possèdent ces merveilles d'architecture religieuse où se marient heureusement les influences serbes, grecques et polonaises. Il est tentant de parler des éblouissantes peintures des fondations de Rares qui font penser tantôt à des tapis d'Orient aux couleurs chatoyants, tantôt aux pages ouvertes d'un évangélaire ou d'un livre d'heures aux riches enluminures. Mais, sans attendre la parution de l'album que doit leur consacrer la collection de l'UNESCO sur l'art mondial, je dois laisser ce soin aux spécialistes³⁹ et me limiter à donner ici les indications que j'ai pu recueillir sur l'état présent des établissements de l'Eglise orthodoxe roumaine que j'ai visité du 2 au 7 août.

J'ai déjà rendu compte des entretiens que j'ai eus à Jassy avec le Métropolite de Moldavie et de Suceava, sous la juridiction duquel sont placés les monastères où j'ai été hébergé. Si j'y reviens c'est parce que Sa Béatitudo Justin Moisescu ne s'est pas bornée aux déclarations sur la situation internationale déjà rapportées dans ma communication précitée, mais s'est exprimé assez librement sur ses relations avec les dirigeants de la République Populaire Roumaine.

Ancien professeur de théologie, le titulaire (depuis 1957) du siège de Jassy et Suceava a fait une carrière ecclésiastique très rapide: outre qu'il a naturellement vocation à la succession de Sa Béatitudo Justinien Marina au Patriarcat de Roumanie, il fait figure de spécialiste des relations internationales: c'est lui qui

---

³⁸ Plus de la moitié du budget du Service des monuments historiques est consacrée à l'entretien et à la restauration des édifices religieux de ces deux provinces.

³⁹ A conseiller notamment: „Les églises de la Moldavie du nord” par Paul Henry.

représente l'Eglise autocéphale roumaine à l'extérieur: avant-hier Moscou (cinquième centenaire de l'Eglise russe), à Prague (congrès des chrétiens partisans de la paix), à Paris, Genève et Zurich (contact avec le Conseil œcuménique des églises), à Londres (intronisation de l'archevêque de Cantorbery), hier à Rhodes (congrès pan orthodoxe) et à Athènes; c'est lui qui ira demain au congrès de New Delhi.

Très grand, le regard brillant dans un long visage qu'agrandit une abondante barbe noire bien soignée, le Métropolite de Jassy est d'un abord engageant et sympathique: il parle très bien le français et c'est avec une grande cordialité qu'il m'accueille en évoquant le souvenir de ses années strasbourgeoises. Ma visite lui a été annoncée par le service de protocole depuis plusieurs jours, mais quelqu'un a téléphoné le matin que j'avais changé d'idée: il subodore une initiative malveillante de la Securitate, bondit au conseil populaire où l'un des vice-présidents du Conseil des Ministres roumain, M. Bodnaras, se trouve de passage, se dégage d'un rendez-vous qu'on lui avait donné, me retient à déjeuner avec mes enfants et nous conduit dans l'après-midi à sa résidence de Bucium, à une quinzaine kilomètres de Jassy, où il nous fait goûter le miel de ses ruches et le vin de ses vignes pour ne nous rendre notre liberté que tard dans la soirée.

Pendant près de sept heures, j'ai pu m'entretenir très librement et sans témoins avec Sa Béatitudo Justin Moisescu: à peine notre conversation fut-elle troublée par l'arrivée en fin de journée à Bucium d'un personnage que je n'ai pu identifier mais qui m'a paru plus policier qu'ecclésiastique.

Mon interlocuteur a été catégorique dans sa réprobation de l'idéologie communiste athée, du dogmatisme des leaders chinois («je me trouvais dans un autre monde», m'a-t-il dit en évoquant le souvenir d'un voyage à Pékin), dans sa critique des institutions politiques roumaines («je suis membre de la commission des affaires étrangères de la Grande Assemblée Nationale», m'a-t-il confié, «mais elle ne se réunit presque jamais»). Mais s'il déclare avec force qu'il n'est pas marxiste («il n'y a rien d'intéressant et d'ailleurs rien de nouveau dans le programme du PCUS»), le Métropolite de Moldavie ne rompt pas en visière au gouvernement.

Comment pouvait-il être autrement dans un pays où l'Eglise est traditionnellement asservie à l'état? Il y va de la tranquillité du clergé et des fidèles qui courbent aujourd'hui devant les chefs de la démocratie populaire, jugée transitoire, la tête qu'ils inclinaient naguère devant le pouvoir royal; il y va du confort du clergé qui est rétribué sur le budget public et auquel le ministère des cultes consent à laisser quelques prébendes et bénéfices.

On devine aussi, encore qu'il s'exprime de façon plus modérée que le Patriarche de Roumanie sur la «collusion du Vatican avec les puissances

impérialistes»⁴⁰, que Sa Béatitude Justin Moisescu sait gré au gouvernement de Groza et de Gheorghiu-Dej d'avoir liquidé les «uniates», produits de la lutte des Hongrois et des Allemands de Vienne contre l'orthodoxie, véritable défenseur de la terre roumaine.

Au reste, le Métropolite de Moldavie nourrit de grandes ambitions; dans son palais épiscopal son portait est partout et celui du Patriarche de Roumanie nulle part alors que les chefs du gouvernement⁴¹ dont il a besoin, sont à l'honneur dans le grand salon d'apparat, comme autant d'icônes de la religion marxiste avec laquelle l'orthodoxie doit coexister.

Comment, dans ces conditions, mon interlocuteur pourrait-il condamner tout à fait les mesures que les dirigeants du pays ont prises à l'encontre de l'Eglise orthodoxe roumaine?

S'agit-il des vocations religieuses ? Mgr Justin Moisescu estime qu'elles ne sont pas contrariées et qu'il y a suffisamment de prêtres en Roumanie: 1000 en Moldavie, 2000 en Valachie, précise-t-il; il parle même d'excédents inutiles, des fausses vocations de jeunes gens qui, pendant la guerre, s'étaient inscrits dans les facultés de théologie pour ne pas aller au front, et du clergé abondant qui a reflué de Bucovine et de Bessarabie après l'occupation soviétique de ces provinces⁴²; il ajoute que pour la Moldavie le renouvellement des cadres du clergé séculier s'effectue de façon satisfaisante avec les 20 prêtres qui sortent chaque année du Séminaire de Neamt⁴³; la situation du clergé régulier (800 moines et religieuses pour la Moldavie) est différente, il le reconnaît, puisqu'il n'y a plus de noviciats depuis 1959, l'entrée dans le monastère étant, d'autre part, interdite avant la cinquantaine.

S'agit-il de l'enseignement religieux? Mgr Justin reconnaît qu'il est interdit dans les écoles, mais n'a-t-il pas sa vraie place aux offices dans les églises? Le catéchisme n'est pas indispensable et la vogue qu'il a connue dans les temps modernes est la conséquence des efforts du catholicisme dans sa lutte contre la Réforme.

Un chrétien qui se débat parmi les diables marxistes, et tente de se sauver au prix d'incessantes compromissions, telle m'est apparue la figure du Métropolite de Moldavie et de Suceava.

---

⁴⁰ Il semble que cette modération se soit exercée également au congrès pan orthodoxe de Rhodes où le représentant de l'Eglise roumaine, contrairement à celui de l'Eglise russe, parla avec sympathie de la politique oecuménique du Pape Jean XXIII.

⁴¹ La photographie de M.Chivu Stoica, qui n'est plus membre du gouvernement, a été remplacée par celle du nouveau président du Conseil des Ministres, M. Maurer.

⁴² C'était en dire long sur la situation de l'Eglise dans la R.S.S. Moldave: des indications plus précises m'ont été données à ce sujet par un diacre rencontré au monastère de Sucevitsa et qui est originaire de Cernauti: à l'exception d'une seule où le culte en roumain est toléré sous la réserve de l'emploi de caractères cyrilliques dans la langue écrite, toutes les églises de cette ville ont été transformées en clubs et en cinémas: beaucoup de fidèles orthodoxes auraient été déportés en Sibérie.

⁴³ 10 millions de lei sont actuellement consacrés à la restauration de cet établissement.

Certains des monastères que j'ai visités méritent à peine cette appellation. A Bistritsa, il n'y a plus que quatre religieux; «je suis le concierge d'un monument historique», m'a dit l'un d'eux. Bisericani a été transformé en sanatorium. Varatec est devenu un centre de villégiature. Au monastère d'Agapia, en revanche, on compte encore 300 religieuses dont 160, les plus âgées⁴⁴ habitent les dépendances conventuelles. De 700 que le couvent possédait, l'état ne lui a laissé que 300 hectares et c'est aux travaux des champs, dans des conditions ingrates⁴⁵ que se consacrent les ex-moniales qui étaient autrefois réputées pour leurs travaux de tapisseries et pour la fabrication des cierges. A Sucevitsa, 32 religieuses doivent vivre sur 30 hectares de mauvaises terres: de tous les monastères où j'ai eu l'occasion d'être hébergé en Roumanie, c'est sans doute le plus pauvre mais aussi le plus beau que je connaisse; j'y ai assisté le 6 août au Hramul, fête annuelle où se perpétue le souvenir des Movila, fondateurs de l'église conventuelle, dans un pittoresque rassemblement de paysans en costumes régionaux; la «Maica staritsa» (la supérieure du couvent)⁴⁶ m'ayant fait installer sur l'estrade où fut célébré, en plein air, un office qui dura plus de deux heures, j'eus tout le loisir d'observer les rites d'une émouvante cérémonie agrémentée de chœurs magnifiques; du bout des lèvres, le clergé demanda bien à l'assistance de prier pour les «conducatori» du peuple roumain; un archimandrite fit bien aussi un sermon si politiquement conformiste (exposant notamment les thèses officielles sur le désarmement, le problème allemand, la liquidation du colonialisme et l'assistance aux pays sous-développés d'Asie, d'Afrique et d'Amérique Latine) qu'on pouvait s'attendre aux applaudissements que l'on prodigue ici aux orateurs du parti; il reste que ce Hramul constitue pour le représentant d'un pays «capitaliste»⁴⁷ une extraordinaire évocation, sous le régime de la démocratie populaire, de l'époque «féodale» des voïvodes.

Il revenait, bien entendu à la police de jouer les rares fausses notes qu'il m'ait été donné d'entendre pendant un voyage qui s'est accompli harmonieusement. J'ai été suivi à la trace, discrètement d'ailleurs, pendant la plus grande partie de mon déplacement, notamment lorsque je suis allé au monastère de Putna, dont l'accès est interdit⁴⁸ mais où je voulais voir la tombe d'Etienne le

---

⁴⁴ Parmi elles il faut signaler la présence de 25 religieuses russes réfugiées en 1918 qui forment une petite communauté à part et savent à peine le roumain.

⁴⁵ La supérieure s'est plainte des mauvais conseils des services agricoles: le rendement de certaines terres, sur lesquelles on lui a imposé de planter du blé bulgare, serait tombé de 22 à 10 quintaux l'hectare.

⁴⁶ Comme sa consœur d'Agapia, c'est une femme d'une quarantaine d'années qui doit son poste à la faveur du métropolite de Jassy: nommée il y a un an à Sucevitsa venant de Botosani, elle y a remplacé une religieuse, mise à la retraite d'office puis arrêtée par la police.

⁴⁷ La présence à Sucevitsa du Ministre de France en Roumanie fut signalée à l'assistance par l'un des officiants et je fus invité à porter avec le clergé les tables chargées de pain et de vin que l'on remue en offrande aux fondateurs du monastère.

⁴⁸ Parce que la route de Sucevitsa à Putna passe sur un certain tronçon, à 2 kilomètres seulement de la frontière roumano-soviétique: l'interdiction est stupide puisque l'on vante, dans la propagande touristique, le site de Putna; je m'étais borné, en notifiant au protocole mon projet de voyage, à dire que je désirais visiter les monastères de Bucovine.

Grand et un très beau musée d'art religieux: meș «anges gardiens» ont cessé de me suivre lorsque j'eus ostensiblement fait noter par mes enfants le numéro de leur véhicule. Je pus alors, mais sans doute étais-je encore surveillé, accepter, sans trop de risques pour mes hôtes, d'aller chez de braves paysans qui tenaient à nous faire goûter leur miel et leur charcuterie.

«Dieu soit loué pour ce Hramul; espérons que ce ne sera pas le dernier» ainsi s'était exprimé l'un des diacres en s'adressant à la fin du service religieux à la supérieure du monastère de Sucevitsa. Il n'en fallut pas davantage pour provoquer l'ire du policier de service qui, après avoir bien mangé et bien bu, et se réclamant d'une parenté avec le général Bodnaras, un des grands du régime, exigea de la supérieure un rapport demandant l'éloignement de l'ecclésiastique en question; il fallut que les membres du clergé, témoins de l'incident, fissent bloc avec le staritsa pour amener le représentant de la Securitate, sous la menace d'une dénonciation en ivrognerie, à renoncer aux poursuites qu'il voulait engager.

Partout où je me suis arrêté, j'ai remis quelques-uns des livres d'art religieux que le Département avait bien voulu me faire parvenir à cette fin et qui ont été reçus avec joie et reconnaissance. Je me propose de multiplier ces contacts avec l'Eglise orthodoxe; ils peuvent être féconds car la confession pravoslave reste en Roumanie, chez ses adeptes et chez bon nombre sans doute de ses ministres, une force avec laquelle le régime communiste doit d'autant plus compter qu'elle a toujours été au service de l'idée nationale.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie,
carton 1837*

4

Bucarest, le 20 mars 1962

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

Une quinzaine de jours après l'entretien que j'ai eu avec le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine, le Métropolitain de Moldavie et de Suceava m'a téléphoné pour me dire que, se trouvant de passage à Bucarest où l'avait appelé une réunion du Saint Synode, il viendrait volontiers déjeuner chez moi, comme je l'en avais prié à notre dernière rencontre.

Mgr Justin Moisescu est venu à la Légation le 8 mars; à sa demande je n'avais invité à ma table aucune personnalité roumaine et c'est très librement que nous nous sommes entretenus de maintes questions. Le Métropolitain de Jassy, qui

m'a paru tenir dans les relations extérieures de l'Eglise autocéphale roumaine le rôle que Mgr Nikodème⁴⁹ joue dans l'Eglise russe, m'a tout d'abord parlé de sa participation au Congrès pan orthodoxe de Rhodes (septembre 1961) et à l'Assemblée générale du Conseil œcuménique des Eglises chrétiennes (New Delhi novembre 1961).

De son séjour dans l'île des Chevaliers de Saint Jean, Mgr Justin, qui présida la commission chargée des relations de l'orthodoxie avec les églises d'Occident, conserve le souvenir des contacts cordiaux qu'il eut avec les observateurs de l'Eglise romaine; parlant parfaitement le français et le roumain, le Métropolitain de Moldavie était bien placé pour être à Rhodes un trait d'union entre Grecs et Latins; à peine s'est-il plaint de certains journalistes occidentaux en mal de copie qui lui auraient attribué des propos fantaisistes sur la réconciliation de Rome avec Constantinople.

Mgr Justin a profité de sa mission à New Delhi pour voyager dans l'Inde et visiter notamment les communautés orthodoxes du sous-continent⁵⁰; partout il a été frappé de la misère de la population qu'il trouve plus grande qu'en Chine⁵¹.

Sur les travaux du Conseil œcuménique des Eglises chrétiennes, auquel l'Eglise orthodoxe roumaine s'est affiliée en même temps que l'Eglise russe, mon interlocuteur compte écrire dans la revue de la Patriarchie de Bucarest un article dont, lorsqu'il aura paru, je ne manquerai pas de communiquer la traduction au Département. Il s'est également félicité des relations qu'il a nouées dans la capitale indienne avec les observateurs du Vatican. De New Delhi, Mgr Justin a regagné la Roumanie via Tachkent et Moscou.

Le Métropolitain de Moldavie et de Suceava m'a fait part ensuite de son intention de se rendre au printemps à Paris pour assister à une réunion du Conseil central des églises chrétiennes⁵² et aux Etats-Unis afin de visiter les communautés orthodoxes à base d'immigrés roumains⁵³, celle de Detroit notamment qui se trouve sous la juridiction de Mgr Andrei Moldovan, citoyen américain sacré évêque en novembre 1950 en la cathédrale de Sibiu en présence du Patriarche de Roumanie et du ministre des cultes.

La conversation ne pouvait enfin manquer de tomber sur le deuxième Concile du Vatican. Comme le Patriarche de Roumanie, Mgr Justin a exprimé

---

⁴⁹ Mon interlocuteur a fait un grand éloge de son confrère russe mais a pris soin de ne pas le reconnaître comme chef de file des églises établies derrière le rideau de fer: il m'a rappelé que, contrairement à l'Eglise bulgare, l'Eglise roumaine n'a pas de contact permanent avec la Patriarchie de Moscou; il m'a paru aussi très sensibles aux appréciations flatteuses qu'a pour lui M. Fesquet dans un article de la revue „Esprit” (no. 12 de 1961) consacré à la conférence de Rhodes.

⁵⁰ Notamment dans l'état de Kerala où l'on sait que le communisme essaye de s'installer.

⁵¹ Son voyage en Chine populaire remonte, il est vrai, à 1959.

⁵² Il a fait une très discrète allusion au statut de l'Eglise roumaine de la rue Jean de Beauvais.

⁵³ Il y aurait dans le Nouveau Monde 400000 orthodoxes d'origine roumaine.

l'avis qu'il appartenait au Patriarche œcuménique de Constantinople, dont la primauté se trouvait ainsi confirmée, de décider d'une éventuelle présence à Rome de l'orthodoxie. Déclarant parler à titre personnel, mon interlocuteur a manifesté l'intention d'assister comme observateur au Concile s'il en recevait l'invitation.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie,
carton 1837*

5

Bucarest, le 2 septembre 1963

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

La question de l'installation éventuelle à Baden Baden d'un desservant roumain de la chapelle Stourdza (ma communication du 28 août) m'a fourni l'occasion d'un long entretien avec le Patriarche de Bucarest.

Rendant compte, dans une suite à ma communication précitée des déclarations que m'a faites Mgr Justinien au sujet d'un possible envoi à Rome, à la reprise des travaux conciliaires, d'un observateur de l'Eglise orthodoxe roumaine, j'ai signalé l'étonnant nationalisme presque anti-russe de mon interlocuteur. Comme je lui demandais ses impressions sur la célébration de la grande Lavra du Mont Athos en justifiant ma curiosité par un prochain voyage que le Département m'a autorisé à entreprendre à la Montagne Sainte, le Patriarche s'est répandu à nouveau en propos chauvins.

Mgr Justinien m'a d'abord rappelé que le Patriarche œcuménique de Constantinople, Mgr Athenagoras, était issu d'une famille aroumaine d'Epire, que les Patriarches de Serbie et de Bulgarie descendaient de parents Koutzo-valaques. Puis il m'a fait un tableau flatté du rôle qu'ont joué les voïévodes et les hospodars roumains dans l'entretien des monastères du Mont Athos. A l'en croire, dans le passé, Chilandari avait été roumano-serbe, Zografos, roumano-bulgare et Saint Panteleimon, roumano-russe.

L'influence roumaine s'était maintenue et s'il n'y avait plus que 124 roumains⁵⁴ sur 1000 moines à la Montagne Sainte, il fallait constater que nombre

---

⁵⁴ Dans les skites de Lacu et du Précurseur(Prodromos) et dans les ermitages d'anachorètes.

d'entre eux occupaient des postes d'higoumènes. C'était ainsi que le supérieur de Saint Panteleimon, monastère russe, était un roumain de la Russie subcarpathique qui lui avait montré avec orgueil une plaque commémorant la restauration du monastère par le prince de Moldavie Callimachi; les cadeaux qu'avaient pu faire les tsars ça et là étaient amplement compensés par les manuscrits et trésors d'art qu'ils s'étaient fait remettre; il avait visité 14 des 20 monastères relevant de la Sainte Epistassie et avait noté, d'autre part, que Xeropotamos avait été reconstruit en 1600 par un voïevode de Valachie, que Dionysios avait reçu des dons d'un autre voïevode de Valachie et que Dochiariou avait bénéficié des largesses de Roxane, épouse de Jean Alexandre de Moldavie.

«Nous devons rester fidèles à nos traditions et regarder vers Constantinople plutôt que vers Moscou». Cette phrase, que j'ai déjà rapportée, étonnante dans la bouche du Patriarche de Bucarest et seulement explicable dans le contexte des rapports roumano-soviétiques, actuellement difficiles, doit être complétée par une autre sur laquelle se termina notre entretien: «On parle beaucoup à nouveau de panslavisme: pourquoi ne reparlerions-nous pas de la latinité»⁵⁵.

Mgr Justinien s'est plu à vanter l'accueil qui lui a été partout réservé en Grèce. Si j'en crois mon collègue hellène, on a également été satisfait à Athènes du comportement du Patriarche roumain. Mgr Athénagoras aurait, pour sa part, apprécié la discrétion de ce dernier, qui, à la différence du Patriarche bulgare, se serait montré fort modéré dans la question du remplacement au Mont Athos des moines de sa nation.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie,
carton 1837*

6

Bucarest, le 23 septembre 1963

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

Le voyage que le Département m'a autorisé à effectuer au Mont Athos m'a permis de faire un certain nombre d'observations que je crois pouvoir rapporter sans empiéter sur la compétence de notre ambassadeur à Athènes; aussi bien concernent-elles principalement les présences non grecques à la Sainte Montagne.

---

⁵⁵ Mon interlocuteur m'a dit avoir développé cette idée dans les entretiens qu'il aurait eus au Mont Athos avec les dominicains, des bénédictins et des jésuites français et belges, parlant fort bien le roumain, a-t-il précisé.

Pendant huit jours, en bateau, à dos de mulet et surtout à pied, j'ai parcouru les chemins qui relient monastères, les skites, les kalyves et les ermitages où la règle athonite gouverne quelque douze cents moines.

De mes notes de voyage, j'extrais seulement ce qui concerne la place que tiennent les Roumains et les Russes dans ces hauts lieux de l'orthodoxie. Peut-être parce que la Moldavie et la Valachie, longtemps administrées d'ailleurs par les Phanariotes, ont accédé plus tard à l'indépendance, les Roumains ont, plus que les Russes, participé à la vie de grands monastères grecs du Mont Athos.

A Vatopedi, à Dochiariou, à Iviron, à Xeropotamos et à Dionysios, sans parler de la Grande Lavra, dont le millénaire a été célébré au mois de juin dernier, j'ai retrouvé des traces de l'influence roumaine dont le Patriarche de Bucarest me citait naguère des exemples. Ici ce sont des xylobulles⁵⁶ de voïvodes valaques, là des évangiles et des psautiers offerts par des princes régnants de Moldavie, là encore des inscriptions qui attestent les libéralités des hospodars transdanubiens.

Les établissements roumains à la Sainte Montagne (skite du Prodomos⁵⁷, ralyve de Lacu, cellules de Kapsokalivia⁵⁸) sont beaucoup moins nombreux et imposants que les fondations russes (monastère de Saint Panteleimon, skite de Sainte André⁵⁹ près de Karyai, thébaïde et skite de Kroumitsis, skites de Karoulia et de Saint Artemios, désert de Saint Nicolas près d'Iviron, skite du Prophète Elie près du Pantokrator⁶⁰, ermitage de Jouvantza).

Il y a pourtant encore, soit chez eux, soit chez leurs confrères grecs, plus de moines roumains (124) que de moines russes (110)⁶¹ les premiers étant d'ailleurs ethniquement renforcés par des grecs appartenant aux minorités koutzo-valaques d'Epire et de Macédoine.

Roumains et Russes constituent, il faut le noter, au regard des 18 serbes du monastère de Chilandari et des 16 Bulgares du couvent de Zographos l'essentiel de la présence étrangère dans la presqu'île du Mont Athos.

Les uns et les autres ont gardé un vif attachement à leur patrie d'origine. Les couleurs roumaines sont partout à Prodomos dont le style est moldave comme sont russes le clocher et les coupoles vertes de Saint Panteleimon. Chez les Roumains, la salle d'honneur est ornée des portraits du prince Couza⁶², de Carol Ier, de

⁵⁶ Chartes munies d'un sceau de bois à la différence des sceaux d'or des chrysobulles des empereurs byzantins.

⁵⁷ C'est-à-dire de Saint Jean Baptiste le Précurseur, construite de 1856 à 1863 par le prince Grigorie Ghika.

⁵⁸ J'y ai rencontré des moines peintres d'icônes.

⁵⁹ Où 3 russes vivent avec 5 grecs dans d'immenses bâtiments.

⁶⁰ Où j'ai rencontré six très vieux moines ukrainiens.

⁶¹ Ces chiffres m'ont été donnés par les religieux que j'ai interrogés et confirmés par le représentant du gouvernement hellénique à Karyai, capitale du territoire monastique. Il serait, à vrai dire, plus exact de parler de moines d'origine roumaine et russe car tous ont acquis la nationalité grecque.

⁶² Qui n'est pourtant pas populaire à la Sainte Montagne en raison de la nationalisation qu'il fit en 1867 des biens considérables que les monastères grecs possédaient en Roumanie.

Ferdinand, de la reine Marie, de Michel et même du maréchal Antonescu; chez les Russes, les murs sont tapissés d'images datant de l'époque tsariste et de portraits des Romanoff. Et c'est les larmes aux yeux que ces hommes qui, pour la plupart, ont quittés le monde il y a 40 à 50 ans, m'ont demandé des nouvelles de Bucarest ou de Jassy, de Kiev, de Moscou ou de Saint-Pétersbourg.

Roumains et Russes n'en ont pas fait moins bon visage aux chefs actuels des Eglises orthodoxes de leur pays d'origine. Aussi bien le Patriarche Justinien semble-t-il avoir tout fait pour séduire les moines grecs et pour ne pas effaroucher ses compatriotes. A la Grande Lavra on m'a montré, dans la salle du Trésor, un superbe calice et une admirable patène d'or, dons du chef de l'Eglise orthodoxe roumaine à l'occasion des fêtes du millénaire, auprès desquels faisait assez piètre figure une médaille «pour services rendus à l'Eglise» offerte par le Patriarche Alexis de Moscou⁶³. A la skite de Prodromos⁶⁴ j'ai trouvé sur une table un album de photographies édité en langues grecque et roumaine par la Patriarchie de Bucarest et dans lequel il n'est question ni de RPR, ni de PMR: tout au plus les coopératives de religieuses sont-elles mentionnées comme «un moyen de relever la vie monacale⁶⁵ et une forme active de participation de l'Eglise à l'effort créateur collectif de l'état». Le Patriarche Justinien a, d'autre part, promis à l'higoumène de Prodromos de lui faire parvenir un moteur de bateau et une machine à écrire, et d'intervenir auprès des autorités compétentes pour lui envoyer un renfort de personnel roumain⁶⁶.

En août 1958, le professeur Moisescu de l'Institut de théologie de Bucarest, avait passé 3 jours à la skite roumaine. Il s'y était fait critiquer pour avoir «en vrai

---

⁶³ Au monastère de Vatopedi, les moines grecs n'ont pas hésité à accrocher au mur de la salle d'honneur un portrait du Patriarche de Bucarest en somptueux vêtements d'apparat à côté duquel les autres chefs de l'orthodoxie ont l'air de popes de village.

⁶⁴ Où vivent 19 moines roumains (ils étaient 80 il y a 30 ans) qui, malgré le jeûne, m'ont fait fête!

⁶⁵ Il est précisé assez audacieusement, à cette occasion, qu'il y a actuellement en Roumanie 150 monastères groupant 6500 moines et moniales.

⁶⁶ A la date du 28 juin 1963 Mgr Justinien a écrit ce qui suit dans le livre d'or de la skite du Précurseur: „Comme invité de Sa Sainteté le Patriarche oecuménique Athénagoras pour la célébration du millénaire du Mont Athos, j'ai visité la skite roumaine Prodromos qui vient d'achever un centenaire de son existence. A cette occasion, j'ai célébré liturgiquement la mémoire de son fondateur. Conformément aux dispositions des lois de la Sainte Montagne, la skite fait partie du territoire grec qui a la charge d'aider à l'entretien de tous les bâtiments des monastères du Mont Athos. Une partie des réparations dont la skite avait besoin a été faite. Nous espérons que le reste sera entrepris. J'espère que d'autres moines viendront de Roumanie. Je vais le demander au gouvernement grec avec l'aide du Patriarche Athénagoras. Je vais aussi demander au gouvernement hellénique l'envoi d'auxiliaires de la Patriarchie roumaine pour la réparation de l'Eglise de la skite". Ce que Mgr Justinien sait mais ne dit pas, c'est que la sortie de Roumains de Roumanie soulève plus de difficultés que leur entrée en Grèce. En ce qui concerne les travaux d'entretien de la skite, le délégué du gouvernement grec à Karyai m'a confié qu'ils étaient prévus: sans doute se soucie-t-on peu à Athènes de voir des ouvriers roumains venir travailler à la Sainte Montagne; il m'a semblé d'ailleurs qu'en effectuant des travaux (installation du téléphone, construction de tronçons de route, entretien des petits ports de monastères) l'état grec cherche à rendre caduc le statut de 1923 relatif à l'autonomie du Mont Athos.

communiste », distribué entre tous les monastères 5 tonnes de blé et 5 tonnes de maïs⁶⁷ dont les moines de Prodromos estimaient devoir être les seuls bénéficiaires: tant il est vrai que les Roumains sont toujours prêts à recevoir sans aucun souci de la qualité des donateurs. De nouvelles libéralités du Patriarche Justinien, d'éventuels (actuellement improbables) secours du gouvernement roumain ne seraient sans doute pas repoussés.

Pour sa part, Mgr Nikodème, représentant du Patriarche de Moscou, semble avoir fait une très grosse impression sur les habitants des monastères qu'il a visités en particulier à Saint Panteleimon où résident 28 moines originaires de la Sainte Russie⁶⁸. En faisant distribuer une pension à la sœur, demeurée sur le Don, de l'higoumène de ce monastère, le successeur désigné du Patriarche Alexis semble avoir quelque peu désarmé l'hostilité des religieux russes du Mont Athos⁶⁹, car, le jour où je suis passé à Saint Panteleimon, le 14 septembre, deux délégués de l'Ambassade de l'URSS à Athènes s'y trouvaient avec mission de remettre un camion à l'higoumène. C'était la première fois que des fonctionnaires soviétiques obtenaient l'accès à Saint Panteleimon⁷⁰ qu'ils visitèrent en prenant de nombreuses photographies en compagnie des habitants du monastère. Certains, parmi ceux-ci, étaient hors d'eux et j'ai été le témoin d'une vive altercation entre un moine russe et le second secrétaire de l'Ambassade soviétique en Grèce. Ce dernier fut traité, au grand embarras de l'higoumène qui eut du mal à séparer les combattants, de «roussak», mot qui est une forme péjorative de «rousski» mais qui signifie aussi «grand lièvre». «J'ai voulu leur dire, m'a confié le moine batailleur, qu'ils faisaient les fanfarons avec leurs cadeaux de propagande mais qu'ils étaient en réalité des lâches qui fermaient les églises et persécutaient les croyants».

Concernant l'URSS, je signale enfin les regrets que les moines du monastère d'Ivion, dont la fondation est attribuée à des géorgiens christianisés⁷¹ ont éprouvés de l'absence du Patriarche Efrem, de Tbilissi aux fêtes du Millénaire.

Je n'ai pas eu le temps de visiter les monastères serbe de Chilandari et bulgare de Zographios. Le délégué du gouvernement hellénique à Karyai m'a confié à leur sujet que l'ambassadeur de Yougoslavie à Athènes prenait grand soin du premier qu'il avait visité et auquel il avait remis récemment un groupe électrogène mais que le gouvernement bulgare semblait se désintéresser totalement du second.

La visite des monastères du Mont Athos⁷² laisse le souvenir d'un extraordinaire voyage hors du monde et du temps. Mais déjà la vie moderne

---

⁶⁷ Ainsi que 1000 croix d'argent et 5000 icônes.

⁶⁸ Ils étaient 2500 en 1913 – 1700 en 1938.

⁶⁹ Dont l'unanimité serait d'ailleurs compromise par des rivalités entre Russes et Ruthènes.

⁷⁰ Le représentant du gouvernement grec au Mont Athos s'était rendu à Salonique pour ne pas avoir à les accueillir, et le chef de la police, qui les accompagnait, m'a confié qu'ils n'avaient été autorisés à séjourner que 24 heures au Mont Athos. On ne m'a cité qu'un seul cas de visite de touristes soviétiques à la Sainte Montagne: un géologue et 3 étudiants au mois de juillet dernier.

⁷¹ Les ivires.

⁷² Environ 2000 personnes par an dont une bonne moitié est composée d'Allemands.

commence à pénétrer la Sainte Montagne: on y a installé le téléphone, le courrier postal y parvient, des tronçons de route y accueillent des camions, des conserves alimentaires améliorent l'ordinaire des moines, des travailleurs laïques se substituent aux frères convers. Et surtout la décadence est en vue: les moines sont âgés et rares sont les jeunes qui songent à assurer la relève⁷³; on les comprend car les anciens, pour bons et accueillants et peut-être «ivres de Dieu» qu'ils soient, sont engourdis, les bibliothèques ne sont fréquentées que par des laïques et le mysticisme tient souvent lieu de spiritualité.

«Notre seul espoir est dans l'Occident et dans la lumière qui peut jaillir du Concile du Vatican», m'a dit un moine du Mont Athos. Ce n'était pas un grec⁷⁴. C'était un Russe, qui a vécu en France de 1920 à 1946, celui-là même dont j'ai rapporté l'apostrophe à un diplomate soviétique.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe, sous-série Roumanie, carton 1837*

7

Bucarest, le 17 février 1964

Pierre Bouffanais, Ambassadeur de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

Accompagné de deux évêques et de ses principaux vicaires généraux, le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine a bien voulu venir le 12 février à l'Ambassade où je lui avais proposé de projeter devant lui des diapositifs de photographies en couleurs que j'ai prises l'an dernier lors d'une visite des monastères du Mont Athos. Le Patriarche Justinien, qui a participé à la célébration du Millénaire de la fondation de la Grande Lavra de la Sainte Montagne, a évoqué à cette occasion le souvenir de son voyage en Grèce.

Puis nous nous sommes entretenus des trois questions suivantes:

Œcuménisme chrétien

Le Patriarche de Bucarest a reçu, d'Europe occidentale et d'Amérique, des «centaines de lettres» le félicitant avoir été, parmi les chefs des églises

⁷³ Je signale parmi les novices que j'ai rencontrés, le cas d'un jeune grec que le Patriarche de Roumanie semble avoir décidé à faire des études de théologie à Bucarest dont il lui a vanté la „vitalité”.

⁷⁴ Plusieurs fois les moines d'Occident ont été traités devant moi d'hérétiques.

autocéphales de l'Orthodoxie, le premier à se prononcer en faveur d'une rencontre aux Lieux Saints du Patriarche de Constantinople et du Pape Paul VI.

En revanche, de Grèce lui est parvenue ce qu'il appelle «une consultation en forme de critique»; il ne cache pas qu'il condamne l'esprit «réactionnaire» de l'Archevêque d'Athènes: «j'ai répondu au primat de Grèce, a-t-il précisé, qu'en sa qualité de primus inter pares, le Patriarche Athénagoras, qui, d'ailleurs, nous avait consultés, avait eu parfaitement le droit de parler à Jérusalem au nom de tous les chefs de l'orthodoxie».

Comme l'a signalé ma communication du 10 février, le Patriarche de Bucarest a reçu du Patriarcat de Constantinople, par la bouche du représentant de ce dernier au Comité exécutif du Conseil œcuménique des églises chrétiennes, actuellement réuni à Odessa, un compte-rendu oral de la rencontre historique du 6 janvier. Un rapport imprimé est également attendu d'Istanbul.

L'Eglise catholique de Roumanie

Mon interlocuteur a exprimé l'avis que, dans l'intérêt du rapprochement entre les Eglises, le Vatican devrait inviter l'évêque catholique d'Alba-Iulia, Mgr Marton, à modifier son attitude à l'égard des autorités roumaines.

Pour le Patriarche Justinien, le clergé catholique de Transylvanie⁷⁵, obéissant aux directives du prélat précité, a des préoccupations beaucoup plus politiques que spirituelles et s'identifie avec l'irrédentisme hongrois⁷⁶.

Ce n'était pas la première fois que le Patriarche de Roumanie me parlait de Mgr Marton, cet «ancien officier de l'armée hongroise qui a repris en 1945 l'activité anti-roumaine qu'il avait commencé au lendemain du Traité de Trianon». Mon interlocuteur a prétendu s'être entremis en 1955, au nom de l'apaisement des esprits, auprès du président Groza, pour faire sortir de prison l'évêque d'Alba-Iulia qui était détenu depuis 1949. Or, à peine libéré, Mgr Marton se serait enfui de Bucarest pour se réinstaller en Transylvanie et y reprendre l'agitation anti-roumaine. Les événements de Hongrie d'octobre 1956 avaient contraint les autorités roumaines à mettre ce «dangereux prélat» en résidence surveillée, mais elles l'avaient trouvé depuis lors constamment hostile «au point de refuser de demander un passeport pour se rendre au Concile du Vatican».

Quoi qu'il en soit des assertions du Patriarche Justinien⁷⁷, il ne faut jamais oublier que l'orthodoxie s'est toujours posée en Roumanie en défenseur de l'idée

---

⁷⁵ De rite latin, puisque le clergé uniate (de rite grec) s'est officiellement fondu dans l'orthodoxie et en fait a été dispersé.

⁷⁶ Visitant la cathédrale d'Alba-Iulia, qui abrite les tombeaux des Hunyades, j'ai effectivement été surpris de ne trouver sur les plans et pancartes à l'usage des touristes, que des textes en langue magyare.

⁷⁷ Chaque fois que je suis passé par Alba-Iulia on m'a dissuadé d'aller rendre visite à l'évêque et, pour ne pas le compromettre, je n'ai pas insisté pour le rencontrer.

nationale aussi bien contre les Turcs que contre les austro-hongrois. Dans une interview accordée au journal «Die Presse» et analysé par le «Monde» du 9 janvier, le Cardinal Koenig, archevêque de Vienne a déclaré que «peut-être le jour viendra-t-il où un représentant de l'Eglise catholique pourra se rendre en Roumanie et en Bulgarie car nous savons peu de chose concernant la vie de l'Eglise dans ces pays et ce que nous en connaissons n'est guère encourageant». Il ne m'appartient pas de faire une suggestion quelconque dans la matière, mais il me paraît qu'il serait peu opportun de charger un cardinal autrichien de prendre à Bucarest des contacts analogues à ceux qu'il a pu prendre à Budapest et à Varsovie.

Absence de propagande anti-religieuse

Le Patriarche Justinien s'est plu à faire un parallèle entre la recrudescence de campagnes anti-religieuses en URSS et la tolérance dont, à son avis, font preuve les autorités roumaines. Pour mon interlocuteur, M. Bodnarus, qui est plus particulièrement chargé des affaires religieuses au sein du Bureau politique du parti ouvrier roumain, n'a pas le sectarisme de M. Ilyichev en Union Soviétique. Ses consignes de neutralité sont si sévères, m'a-t-il fait remarquer, que la presse s'abstient le plus souvent de rendre compte de tous les événements, même importants, de la vie religieuse dans le monde.

A un moment où l'équipe de Gheorghiu-Dej cherche à donner à l'opinion roumaine des satisfactions d'amour-propre national, on peut, en tous cas, penser qu'en raison du rôle qu'elle a joué dans la défense de la race, l'Eglise orthodoxe bénéficie d'une large indulgence.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie,
carton 1837*

8

Bucarest, le 7 février 1966

Jean-Louis Pons, Ambassadeur de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

A différentes reprises au cours de cérémonies officielles, j'avais salué Sa Béatitudo Justinien Marina, Patriarche de l'Eglise orthodoxe autocéphale de Roumanie. La lecture de la correspondance du poste m'avait édifié sur la soumission au régime et la souplesse politique de ce personnage.

Les églises assujetties au pouvoir temporel doivent certes, faire contre mauvaise fortune bon cœur. Ses pasteurs ne sont pas tenus pour autant de se montrer les thuriféraires du régime, particulièrement lorsque celui-ci se proclame athée et ennemi de la religion. Aussi la sympathie naturelle que m'inspirait le chef de l'église orthodoxe roumaine était elle à la mesure de celle que j'avais conçue en d'autres temps pour l'archevêque de Conakry, qui tous les dimanches tirait ses principaux traits d'éloquence de la lecture du journal du parti pendant la semaine écoulée.

J'avais donc différé d'un an et demi la visite que normalement j'aurais dû rendre au chef de l'Eglise orthodoxe de Roumanie peu après mon arrivée. Je m'en suis acquitté ces jours derniers et les préventions que je nourrissais contre ce personnage ne se sont point atténuées.

Après m'avoir salué du titre de « représentant des puissances néo-latines » avec lesquelles la Roumanie se sent tant d'affinités, Sa Béatitude m'interrogea sur ma religion. Je lui répondis que j'étais catholique et divorcé, ce qui lui permit de faire l'éloge de la religion orthodoxe qui permet deux et même trois mariages successifs, et de me faire sur l'adultère une leçon bien sentie. Devais-je la prendre pour moi? Je crus devoir l'accepter dans un esprit d'humilité, allié au respect que j'éprouve pour la fonction diplomatique que j'ai l'honneur d'exercer.

Sur cette entrée en matière que j'eus le mauvais goût de trouver fâcheuse, le Patriarche m'exposa ce qu'il appelle le contentieux de l'Eglise orthodoxe roumaine avec notre pays. Il s'agit évidemment du desservant de l'église roumaine de la rue Jean de Beauvais à Paris, le P.Boldeanu qui est un « fasciste » et qui est « soutenu par les légionnaires ». Je lui ai demandé son âge et nous avons convenu que le ciel nous rendrait peur-être le service de trancher définitivement la question sans passer par la voie diplomatique.

Après quoi il me parla d'une affaire qui me parut davantage de mon ressort. Il s'agit du vicaire de ladite église, qui est, comme le sait le Département, le célèbre écrivain Virgil Gheorghiu, auteur de la « Vingt cinquième heure », qui a été touché par la grâce ces dernières années, est devenu prêtre mais souhaite, paraît-il, faire acte d'allégeance au Patriarche, et venir à cet effet à Bucarest. Le gouvernement français aurait refusé son visa. Sa Béatitude me demanda si les légionnaires faisaient la loi à Paris, ou s'il existait quelques réglementations interdisant aux réfugiés politiques de regagner temporairement leur pays? Je lui répondis que j'allais m'en enquérir, mais le ton que prenait la conversation n'allait pas en s'améliorant.

Pour lui donner un autre tour je priai mon interlocuteur de me parler des relations de l'Eglise orthodoxe avec les autres confessions religieuses de Roumanie. Elles étaient excellentes. L'Eglise orthodoxe comptait 80% de la

population parmi ses fidèles et avec les églises réformées et les autres cultes, musulman et mosaïque, elle était en excellents termes.

Il en était de même avec l'Eglise catholique, du moins avec le vicaire de cette église à Bucarest, Mgr Francisc Augustin. Il y avait un point noir. C'était Mgr Marton, ex-colonel de hussards, que le gouvernement avait, à juste titre, interné à Alba-Iulia. Cet évêque était un fanatique de l'ancien régime et son rêve était de refaire une Eglise transylvaine, avec l'appui des minoritaires hongrois. Il avait d'ailleurs quatre-vingt trois ans, et ses jours étaient comptés.

Nous en vîmes à parler de l'Eglise uniata. Elle avait compté un million de fidèles sous le régime précédent. Mais les sages dispositions prises en 1948 avaient permis à ces frères séparés de retourner au bercail. Seuls subsistaient, il fallait bien l'avouer, quelques anciens prêtres uniates « vivant dans l'illégalité ». Des anciens évêques de cette confession, tous étaient morts, en résidence surveillée ou plutôt, suivant les dires de Sa Béatitudo, entretenus jusqu'à leur dernier jour par la bienveillance et les bons offices de l'Eglise orthodoxe. Seul survivait, Mgr Hossu qui a 83 ans lui aussi, et qui est au monastère de Caldarusani. NN.SS. Russu, Balan, Suciu, Frentiu et Basile Aftenie avaient quitté cette terre.

L'Eglise de Roumanie, poursuivit Sa Béatitudo, ne désire que la paix entre les hommes. Elle a conscience d'être pleinement œcuménique avec les confessions voisines mais elle ne peut s'empêcher de regarder au-delà des frontières. Ce qui se passait au Vietnam était scandaleux, et le gouvernement des Etats-Unis se montrait sous le jour le plus noir. Il se livra alors à une violente diatribe contre la guerre au Vietnam. «Aucune justification ne pouvant exister à l'égard de cette agression sinon le souci du président Johnson de faire les affaires des marchands de canon».

Un peu surpris par cette attaque, je lui répondis en évoquant notre attitude très réservée à l'égard du conflit et le Patriarche voulut bien admettre que la France avait une position réaliste et digne d'éloges dans cette affaire.

Il ne me restait plus qu'à prendre congé. J'avais obtenu d'un subalterne, en faisant antichambre, car j'étais arrivé en avance, le renseignement qui me paraissait le plus intéressant. L'Eglise orthodoxe s'était abstenue d'envoyer un observateur au Concile, non point qu'elle n'y ait pas été invitée, mais parce qu'un prêtre uniata vivant à Rome y tenait des propos extrêmement désobligeants et risquait de mettre le représentant de Sa Béatitudo dans une position difficile.

J'ai quitté le Patriarche avec le sentiment d'avoir eu une conversation politique avec un homme politique roumain. Le Patriarche est d'ailleurs député, comme son collègue le Métropolite de Jassy. Sans doute sa conduite doit-elle être profitable à la survie de l'Eglise orthodoxe en Roumanie, et c'est peut-être le prix qu'il lui a fallu payer pour qu'elle continue d'exister. On n'en a pas moins le cœur soulevé à la pensée de tant d'injustices qui continuent à se commettre ici, justifiées

dans l'optique marxiste-léniniste, mais qui mériteraient du moins de ne pas être pudiquement couvertes du voile de la religion par la plus haute autorité spirituelle du pays.

Où était la charité dans le propos de mon interlocuteur ? Je n'en ai trouvé aucune trace. Aussi est-ce avec un vif sentiment d'affection pour ces derniers prêtres uniates «réduits à la clandestinité» que j'ai quitté le confortable palais de Sa Béatitude le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine.

*Archives du Ministère des Affaires Etrangères,
série Europe 1966-1970, sous-série Roumanie,
carton 2526*

L'IMAGE DE L'ORTHODOXIE. LA DIPLOMATIE FRANCAISE SUR L'EGLISE ORTHODOXE ROUMAINE, 1956-1966

Résumé

L'intérêt de la diplomatie française pour la vie religieuse de la Roumanie communiste est illustré par une quantité appréciable de documents qui s'y rapportent. On en dénombre beaucoup relatifs à l'Eglise catholique de Roumanie de deux rites(l'Eglise de rite latin et celle de rite byzantin) sans que pour autant l'Eglise orthodoxe roumaine, la confession largement majoritaire des Roumains, soit négligée. Surtout Pierre Bouffanais, ministre puis ambassadeur de France en Roumanie de 1960 à 1964 s'y est intéressé de près. Ses télégrammes et dépêches, qui laissent découvrir une forte vocation littéraire, relatent divers aspects des activités de l'Eglise orthodoxe roumaine et de ses fidèles. Ses conversations avec les principaux dirigeants de l'Eglise orthodoxe roumaine, Mgr Justinien Marina le Patriarche de Roumanie de 1948 à 1977 et Mgr Justin Moisescu le Métropolite de Moldavie(plus tard il devient Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine de 1977 à 1986)qui lui avait la responsabilité de la politique internationale de son Eglise, méritent toute l'attention du chercheur de l'histoire ecclésiastique de la Roumanie pendant les années soixante.

EDUCAȚIE ȘI IDEOLOGIE ÎN ROMÂNIA 1948–1953

CRISTIAN VASILE

Am încercat în acest studiu, folosind cu predilecție documentele interne ale PCR/PMR, să surprindem principalele elemente ale reformei învățământului din 1948, precum și gradul în care școala românească a fost afectată de impunerea ideologiei totalitare în primii ani de regim comunist. Firește, deklasificarea în viitor a bogatului fond arhivistic deținut de Ministerul Educației și Cercetării va completa și/sau nuanța unele aspecte ale politicii educaționale comuniste pe care le-am dezvoltat în studiul de față.

Trebuie spus de la bun început că a existat un interes special al Partidului Comunist pentru Ministerul Educației Naționale încă din toamna anului 1944. Atunci titularul acestui departament a devenit Ștefan Voitec, lider al PSD, partid partener al PCR în FND. Curând, dinspre conducerea comunistă, s-au auzit voci care îl incriminau pe Ștefan Voitec pentru spiritul „antidemocratic” pe care l-a imprimat de când a preluat Ministerul Educației, deși, aparent, inițiativele fruntașului social-democrat nu erau în răspăr cu planurile PCR. Privind retrospectiv, atât Teohari Georgescu, în 1949, cât și Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1952, judecau aspru prestația ministrului social-democrat al Educației în intervalul 1944–1948.

De fapt, cei care au amânat sau au deturnat unele măsuri preconizate de Ștefan Voitec în perioada 1945–1947, care nu erau deloc în contradicție cu viziunea comunistă în problema sistemului de învățământ, au fost reprezentanții PNL – Gh. Tătărescu în guvernul Groza. Atât timp cât s-au aflat la guvernare, liberalii tătărescieni au împiedicat sau au exprimat unele rezerve față de inițiative comuniste și social-democrate în domeniul educației: spre exemplu, în anul 1945, ministrul de Finanțe, Al. Alexandrini – „omul de casă” al lui Gh. Tătărescu, cum malițios se exprima Iorgu Iordan¹ – s-a opus din răspunderi legiferării Gimnaziilor Unice².

Liderii comuniști îi reproșau însă lui Ștefan Voitec o toleranță prea mare față de „reacțiunea” din sistemul de învățământ. PCR pleda pentru o grabnică epurare și „reeducare” a elevilor și a cadrelor didactice. Radicalismul comunist în această privință s-a vădit la ședința Biroului FND din 27 noiembrie 1945, când s-a pus problema modului de sărbătorire a momentului 1 decembrie. Profesorul Mihail Dragomirescu, pe atunci fruntaș al Uniunii Patrioților, declara că: „În școli,

---

¹ Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, București, 1979, p. 39. În memoriile sale, Iorgu Iordan își declara apartenența la gruparea procomunistă din PSD.

² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 8/1945, f. 142, ședința Consiliului de Miniștri din 30 august 1945.

problema trebuie privită cu multă seriozitate pentru că am impresia că reacțiunea cea mai cruntă, rămășițele legionare cu legături la național-țărăniști și liberali, se concentrează în școli, prin directori, profesori și elevii mari, precum și în studențime. (...) Se pune întrebarea dacă e bine să scoatem acest tineret la demonstrația maselor populare ale FND-ului”. În fața acestor îngrijorări, Vasile Luca a simțit nevoia de a da următorul verdict: „Dacă fac ceva, îi snopim în bătaie și își vor pierde pofta de a mai face ceva. Îi putem încadra între muncitori”³. Mai târziu, violența a mers până la arestări masive din rândul studenților, totul culminând în anul 1949 cu „reeducarea” de la Pitești⁴. Incitățile din 1945 erau, așadar, doar preludiul distrugerii psihice a studențimii indezirabile (de orientare legionară, dar nu numai) și, în general, a tineretului.

Această „reeducare” se integra proiectului represiv comunist din anii de consolidare a monopolului puterii, dar fusese precedată de o percepție deformată a centrelor universitare, percepție pe care și-au însușit-o între 1945–1948 inclusiv „tovarăși de drum” ai comuniștilor; Universitățile erau văzute aproape în exclusivitate ca locuri unde „agitațiile se intensifică pe o linie primejdioasă”, degenerând în campanii antisemite și antimaghiare. Chiar primul-ministru Petru Groza declara la 21 februarie 1946 că tineretul este ușor de influențat și că „mai ales actuala generație din Universități este îmbibată, începând de la prima clasă de liceu și până acum, de o propagandă rasistă și de naționalism șovin. Acest tineret a contribuit la marea tragedie în care ne găsim. Eu fac apel la dv toți și rog pe domnul ministru al Educației Naționale să se ocupe îndeosebi de agitațiile de la diferite universități”⁵.

Același Petru Groza însă, prin unele luări de poziție, cu doar un an înainte de naționalizarea întreprinderilor particulare și de reforma comunistă a învățământului, încuraja inițiativa privată de sprijinire a Universităților care se confruntau cu grave probleme financiare. Impresionat plăcut de inițiativa particulară de refacere a infrastructurii, premierul susținea la 29 iulie 1947, în ședința de guvern, că: „nu mai poate să meargă sistemul de a umbla mereu după bani pe la autorități, că[ci] acesta este stilul vechi al «istoricilor»... Acum noi punem accentul mai mult pe inițiativa particulară. ...Am primit de la Timișoara o telegramă, înainte de amiază (...): «Felicitări simțite pentru discursul de la *Capitol*. La chemarea dumitale, donez Universității din Timișoara un miliard de lei». Aceasta din partea Societății Romitex”⁶.

³ Ibidem, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 115/1945; ședința Biroului FND din 27 noiembrie 1945, f. 3–4.

⁴ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, ed. a II-a, București, 1991, p. 17.

⁵ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 2/1946, f. 121.

⁶ Ibidem, dosarul nr. 7/1947, f. 117.

Reforma învățământului din 1948. Mai greu de anticipat în vara lui 1947, prin prisma acestei atitudini a primului-ministru, schimbarea radicală a sistemului educațional devenea aproape o certitudine în primăvara anului viitor, o dată cu preconizata măsură de naționalizare a tuturor școlilor particulare, inclusiv a celor confesionale, stipulată și de noua Constituție comunistă. Între obiectivele principale ale legii învățământului din 3 august 1948 – Decretul nr. 175 – s-au aflat: formarea tinerilor în spirit comunist, controlul strict al școlilor elementare, medii și superioare, prin suprimarea autonomiei universitare, precum și asigurarea cadrelor pentru planul de industrializare, prin extinderea învățământului tehnic mediu și superior⁷. Conducerea comunistă viza și constituirea unei pătri de „cadre” care să aplice politica partidului în aparatul de stat, armată, justiție și cultură.

Legislația din 1948 introducea școli speciale de 2 ani pentru muncitori – formă de învățământ care da dreptul absolvenților de a-și continua studiile în învățământul superior –, școli profesionale, școli tehnice medii, precum și noi institute de învățământ superior menite să pregătească cadre pentru masiva industrializare preconizată. Prin decretul nr. 343/1953, școlile speciale s-au transformat în facultăți muncitorești. Au funcționat și alte derogări: în anii '50 existau absolvenți ai acestor școli speciale înscriși în anii superiori care nu aveau studii medii! Toate aceste aspecte descriu un sistem de învățământ care a promovat antiselecția.

În istoriografia română s-a afirmat după 1989 că, în efortul programatic de distrugere a fostelor structuri sociale, lumea universitară și academică a fost printre cele dintâi vizate de regimul comunist⁸. Între 1944–1949 s-a recurs la distrugerea statutului social al profesorului, la introducerea unei stări de instabilitate profesională; or, doar stabilitatea în funcție putea genera independența opiniei⁹. Mai prozaic spus, în perioada interbelică, un profesor universitar „nu făcea piața” și, în plus, își putea permite călătorii în străinătate. Situația s-a schimbat radical după 1948. Într-un Memoriu adresat conducerii PMR într-o perioadă de timidă destindere, în 1955, Mihai Ralea, membru al Academiei RPR și profesor la Secția de Psihologie a Universității din București, prezenta pe scurt starea materială a cadrelor didactice universitare. Deși adopta un ton foarte complezent față de „realizările” Partidului Comunist și ale guvernului, documentul identifica și greutăți generate de „scumpirea vieții”¹⁰. Mihai Ralea susținea că: „Nemulțumirea cea mare în rândurile profesorilor universitari constă în sistemul actual de salarizare după norme. Profesorii cu număr mic de studenți (la facultățile de științe mai ales) au o normă mai mică, adesea numai 50 % din aceea a profesorilor cu

⁷ „Monitorul Oficial”, partea I–A, anul CXVI, nr. 177, marți 3 august 1948, p. 6322–6324; Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Legile din 1948 pentru reforma învățământului*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, București, 1998, p. 440.

⁸ Idem, *Modificarea structurii Universității în anii consolidării sistemului comunist*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, p. 445.

⁹ *Ibidem*, p. 446.

¹⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 76/1955, f. 10.

studenți mulți”. Și continua astfel: „Copierea întocmai a normelor din învățământul superior sovietic este nejustă pentru că situațiile de la noi nu se potrivesc cu cele din Uniunea Sovietică. Noi nu avem nici același număr de studenți (mult mai mare în URSS), nici mai ales numărul mare de aspiranți pe care îl au Universitățile și Institutele din Uniunea Sovietică. Actualul sistem, la noi, de alcătuire a normelor face aproape imposibilă munca științifică a unora din cadrele didactice, care sunt nevoite să țină paralel câte două, trei și chiar mai multe cursuri, neavând posibilitatea de a le pregăti cum trebuie”¹¹.

Mihai Ralea nu pomenea de pierderea autonomiei universitare; ar fi fost poate o sfidare prea mare a puterii din partea unui „tovarăș de drum” din rândurile intelectualității „progresiste”. Modelul urmat în suprimarea autonomiei universitare fusese tot cel sovietic: între anii 1918–1921, bolșevicii au lichidat autonomia universitară și au umplut universitățile cu studenți prost pregătiți, din categorii sociale „sănătoase”, dar cu presupuse convingeri comuniste¹². Lichidarea autonomiei universitare era esențială, căci numai așa se puteau efectua comprimări masive în învățământul superior. În 1948, factorii de decizie din Ministerul Învățământului raportau că au reușit să numească „profesori din afara învățământului [superior], spărgând astfel o carapace reacționară care era autonomia universitară”¹³. Ani în șir, propaganda oficială a susținut că profesorii scoși din învățământul superior după 1947–1948 răspândiseră „teorii antiștiințifice și antidemocratice”¹⁴. Ca și în cazul regimului bolșevic, funcția esențială a culturii noi, „socialiste”, a fost una de propagandă și s-a manifestat mai ales prin intermediul educației. Or, legislația adoptată în România după 1948 a creat premisele pentru îndeplinirea acestui deziderat al PMR.

Reforma comunistă a învățământului din 1948 a vizat și Senatele universitare, care au fost înlocuite prin Consilii științifice, organe ce nu făceau altceva decât să administreze treburile curente și să execute dispozițiile puterii politice¹⁵. În plus, începând din anul 1948 a dispărut educația neutră din punct de vedere politic și ideologic: toate instituțiile de învățământ și cultură au devenit un fel de anexe ale administrației de stat. De altfel, propaganda regimului nici nu făcea un secret din faptul că în opera de educare a maselor în spirit comunist, pe lângă munca de convingere, un important rol îl are influența exercitată de către stat.

---

¹¹ Ibidem, f. 11.

¹² Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, București, 1998, p. 300.

¹³ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, ed. Camelia Moraru, Laura Neagu, Constantin Moraru, Constantin Neagu, Claudiu Dincă, Ioana Zamfir. București, 2003, p. 56.

¹⁴ Gh.T. Ionescu, *Istoricul Universității din București după 1918*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 17, nr. 6, 1964, p. 1322.

¹⁵ Dănuț Doboș, *Ingerințe în viața universitară românească 1944–1964*, în „Arhivele totalitarismului”, anul II, nr. 4, 1994, p. 30.

Ideologizarea școlii. De fapt, scopul mai profund al reformei învățământului din 1948 a fost crearea unei noi fizionomii spirituale. În viziunea comunistă, școala avea un rol esențial în formarea omului nou: adolescentul trebuia să fie transformat astfel încât să ajungă, ca și omul sovietic, „cel mai înaintat om al epocii contemporane” – formulă, evident, demagogică. Un alt scop al reformei a fost „cultivarea de zi cu zi a unei atitudini comuniste față de muncă, față de proprietatea socială, socialistă”. Una dintre cele mai importante pârghii în educarea în spirit comunist a fost întrecerea socialistă, mișcarea stahanovistă. Ca și muncitorilor, și intelectualilor li se cerea participarea la întrecerea socialistă pentru mărirea productivității muncii: atât învățătorii, cât și educatorii trebuiau aduși la starea de proletari – „proletari intelectuali”, mai bine zis¹⁶. Lor li se repeta mereu în cadrul conferințelor pedagogice și a „prelucrărilor” faptul că „elevii pe care-i creșteți astăzi în școală vor fi stahanoviștii de mâine”. Pornind de la astfel de concepții s-au operat mai multe discriminări. Spre exemplu, printr-o Hotărâre a CC al PMR din februarie 1952, Confederația Generală a Muncii trebuia să dea întâietate la trimiterea în tabere școlare pionierilor fii de stahanoviști și fruntași în producție¹⁷.

O dată preluat modelul sovietic, predarea obiectivă a materiilor trebuia să fie înlocuită cu propaganda stalinistă și cu îndoctrinarea¹⁸. Se renunța astfel la moștenirea pedagogică „burgheză”, înfierată în dese rânduri de înalții funcționari comuniști ai Ministerului Învățământului Public. Un director general din același minister, „tovarășul Bradu”, dădea următorul verdict în legătură cu școlile: „Legea pentru reforma învățământului este o lege revoluționară, întrucât scoate din mână burgheziei exploatoare aceste mijloace de cultură și de cadre”¹⁹.

În schimb, era preluat modelul lui Anton S. Makarenko, teoreticianul stalinist al învățământului public și autorul noii pedagogii, care a dat educației o formă ideologică²⁰. Opera sa cea mai importantă, intitulată *Poemul pedagogic*, va fi tradusă în limba română în tiraje importante și va cunoaște mai multe ediții. Un rol decisiv însă în ideologizarea educației l-a avut mai ales introducerea în tot învățământul superior a Marxism–Leninismului și a Materialismului dialectic și istoric, cu motivația că, fiind o concepție despre lume, „are o uriașă însemnătate pentru toate celelalte științe, care nu pot da tabloul lumii în ansamblu”. Filosofia românească a fost poate cea mai afectată, căci, în concepția conducerii PMR,

¹⁶ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 58/1948, f. 57.

¹⁷ Ibidem, dosarul nr. 125/1952, f. 9.

¹⁸ La Congresul învățătorilor din RPR, desfășurat la 10 aprilie 1952, Gh. Gheorghiu-Dej remarcă faptul că, deși numai o parte din învățători sunt membri ai PMR, „în marea lor masă, ei au menirea de a duce în popor cuvântul Partidului, ei introduc în viață politica statului de democrație populară”; Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a IV-a, București, 1956, p. 449.

¹⁹ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 58/1948, f. 56.

²⁰ Adriana Perșu, *Ce se urmărea prin reforma învățământului*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, p. 481.

materialismul dialectic trebuia să pună capăt o dată pentru totdeauna vechii filosofii, care „pretindea” că are rolul de „știință a științelor”.

Poate cea mai nefastă concepție sovietică despre școală și rolul ei a fost aceea potrivit căreia părinții nu prea aveau nici un drept asupra copiilor. Regimul sovietic a încurajat delatiunea în interiorul familiei atât prin măsuri legislative, administrative, cât și printr-o propagandă perversă: spre exemplu, în povestirea lui V. Gubarev, intitulată *Pavlik Morozov*, tradusă și în românește, eroul principal, un băiat de numai 13 ani, își denunță tatăl „contrarevoluționar”, începându-și astfel cariera de om nou²¹. Încă din 1948, referenții din cadrul Ministerului Învățământului susțineau că atunci când concepțiile despre viață și educație ale familiei elevului sunt „reacționare”, școala trebuie să intervină²². Se preconizau inclusiv șezători pentru părinți, cu scopul de a lega mai strâns familia elevului de școala restructurată în sens comunist²³.

În anii următori, fiii de „chiaburi” au avut de suferit în școli mai multe șicane și chiar s-a pus problema eliminării lor din anumite instituții de învățământ pe motive exclusiv de clasă. Conducerea PMR considera că acești copii trebuie îndreptați doar spre anumite preocupări, spre școli profesionale, pentru muncitori calificați, „pentru a-i aduce spre producție” – realitate care să transforme condițiile social-economice. Însuși liderul PMR, Gheorghiu-Dej, aprecia că „dacă îi îndreptăm spre producție le schimbăm și mentalitatea. Sunt cazuri – rare – când se rup de familie sau [când] acest tânăr poate influența atitudinea părinților”. Prin urmare, se creau premisele unei „deschiaburiri” naturale, preferabilă în unele cazuri, din motive tactice, celei forțate²⁴.

Teoretic, coeziunea familiei era dificil de zdruncinat chiar și sub presiuni multiple. Totuși, dezbinările erau inevitabile, în condițiile în care mulți tineri doreau să scape de stigmatul ce li se aplica din cauza apartenenței la o clasă indezirabilă. În mod normal, fiii care proveneau din familii de „burghezi”, „chiaburi” și alți „dușmani ai poporului” nu puteau deveni membri ai UTM și erau excluși în caz că erau descoperiți²⁵; în plus, acești elevi și studenți erau permanent supuși presiunilor din cauza originii sociale nesănătoase. Unii dintre ei au respins din start adeziunea la UTM, deși acest gest le complica ascensiunea socială. Au fost însă și cazuri când tinerii cu origini sociale problematice s-au dezis de familie în dorința de a se integra în sistemul de valori al regimului, de a se „reeduca” – după cum recunoșteau chiar unii dintre ei. Confruntată cu refuzuri repetate de a fi primită în UTM, Ana Calmanovici s-a adresat forurilor superioare ale PMR; într-un

²¹ Lucian Boia, *Omul nou*, în „Polis”, t. 3, 1996, nr. 1, p. 17.

²² ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 58/1948, f. 71.

²³ Ibidem, f. 75.

²⁴ Ibidem, dosarul nr. 66/1952, f. 16.

²⁵ Ioana Boca, *Studenți în anii '50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, t. I, 2002, p. 212–213.

Memoriu din 12 iulie 1950 către CC al PMR, Ana Calmanovici preciza: „sunt studentă la Institutul Maxim Gorki și la Facultatea de Pedagogie și Psihologie. Tatăl meu a fost până în anul 1947 negustor de vinuri și lemn la Piatra Neamț. (...) Sunt provenită dintr-un mediu mic-burghez în care am suferit influențele răufăcătoare ale mentalității burgheze. O dată venită în București am rupt cu acel mediu burghez. (...) Am intrat la Institutul Maxim Gorki fiind atrasă de faptul că voi primi o educație comunistă. (...) M-am înscris la Facultatea de Pedagogie și Psihologie pentru a avea o armă în plus de luptă contra educației mele burgheze”. Pentru a-și dovedi ruptura cu trecutul mic-burghez, A.C. invoca faptul că și-a petrecut ultima vacanță departe de părinți²⁶.

Campania de combatere a analfabetismului. Pentru conducerea PMR, campania de combatere a analfabetismului era o parte importantă a revoluției culturale. (Propaganda stalinistă pretindea că în URSS nu mai există neștiutori de carte). Dimensiunea ideologică a campaniei de alfabetizare nici nu a fost negată: neștiința de carte – susțineau oficialii comuniști – constituie „o piedică uriașă în calea atragerii oamenilor muncii la conducerea țării și la construirea activă a comunismului”. Sau, mai pe scurt: „omul care nu știe carte se află în afara politicii”. Combaterea analfabetismului a fost o temă importantă vehiculată de conducerea Partidului Comunist încă din primele luni de după 23 august 1944. În toamna anului 1944, presa comunistă evalua la 49 % analfabetismul din mediul rural²⁷. Probabil era o exagerare, dar problema exista: analfabetismul era încă ridicat cu precădere la sate, mai ales în rândurile femeilor. Liderii comuniști prezentau însă dosarul analfabetismului într-un mod tendențios, negând eforturile importante ale guvernărilor interbelice de a extinde rețeaua de unități de învățământ, precum și frecvența școlară. Acuzația predilectă era aceea că guvernele „burgheze” ar fi aplicat mai ales locuitorilor din mediul rural un tratament inuman deliberat, prin blocarea accesului la învățătură.

Campania de intensificare a alfabetizării concepută de conducerea Ministerului Învățământului s-a lovit de rezerva și chiar ostilitatea unor învățători și profesori²⁸. Mulți dintre aceștia au fost îndepărtați din școlile urbane din motive politice și transferați în mediul rural, unde cu greu își găseau o locuință. În plus, erau constrânși să țină ore suplimentare pentru populația neștiutoare de carte, ore care uneori nici nu erau retribuite. Deși cu un „dosar” curat din punct de vedere politic, alți învățători, tineri și fără resurse materiale, erau trimiși la sate fără să-și fi

²⁶ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul 149/1950, f. 13 v.–14.

²⁷ *Problemele culturii poporului român. Analfabetismul în date statistice*, în „Scânteia”, nr. 71, vineri 1 decembrie 1944, p. 2.

²⁸ La ședința cu inspectorii școlari din 19 noiembrie 1948, inspectorul Totu din jud. Iași preciza: „Am organizat cursuri de alfabetizare atât în oraș, cât și în județ. Cursurile se țin la întreprinderi și la școlile primare. La început, corpul profesoral a făcut o oarecare opoziție. Am ținut ședința cu membrii corpului didactic de toate gradele și le-am expus situația și ei au înțeles”; ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 58/1948, f. 18.

dorit acest lucru. Au existat numeroase cazuri în care acești profesori au refuzat să se mai prezinte la postul repartizat sau au demisionat din învățământ. Nu putem face o estimare a numărului de cadre didactice repartizate în mediul rural între anii 1948–1953. Probabil cifra este de ordinul zecilor de mii, căci, într-o dare de seamă din februarie 1949, însuși ministrul Învățământului aprecia la 10 000 cifra cadrelor didactice trimise de la orașe la sate²⁹. Ministrul nu ascundea faptul că aceste repartizări au creat nemulțumiri în sânul corpului didactic. Învățătorii și profesorii care refuzau repartițiile erau calificați drept „sabotori” și uneori erau concediați.

La ședința organizată de conducerea Ministerului Învățământului cu inspectorii școlari, în data de 19 noiembrie 1948³⁰, toate aceste probleme au ieșit la iveală. Inspectorul școlar din jud. Cluj semnala următoarele: „În legătură cu alfabetizarea, învățătorii cer să li se plătească ore suplimentare pentru alfabetizare. Sunt o serie de demisii din învățământ în legătură cu încadrările, cu repartizările făcute. Sunt oameni care sunt foarte legați de localitatea Cluj. Este un mare contrast între Cluj și județul nenorocit din punct de vedere al așezării satelor, al căilor de comunicații. 600 de profesori din Cluj s-au dus la sate și au venit cu demisia. Am hotărât ca cei care se duc la țară și refuză să rămână, sabotează reforma și să nu mai fie primiți în alt loc”³¹. Un alt înalt funcționar din Ministerul Învățământului preciza în aceeași ședință din noiembrie 1948 cu inspectorii școlari: „am cunoscut cazuri în care profesorii de la școlile secundare [atunci] când au fost solicitați să facă lecții de alfabetizare, au spus că asta este treabă pentru învățători. Este un foarte strâmt fel de a vedea lucrurile, care trebuie să dispară”³².

Existau și alte piedici în calea alfabetizării: teama părinților că, prin școală, copiii vor fi alterați de propaganda ateistă (mai ales la sate), ideile preconcepute potrivit căroră fetelor nu le trebuie educație, folosirea de către părinți a copiilor la muncile agricole din primăvară și toamnă; alteori, iarna, copii nu aveau hainele potrivite pentru a se deplasa la școală. O problemă cu totul specială o reprezenta școlarizarea comunităților de romi. În noiembrie 1948, inspectorul din jud. Târnava Mică relata următoarele: „Alfabetizarea a început la 3 noiembrie. Majoritatea populației din unele comune sunt țigani. Din lipsă de îmbrăcăminte și fiind nedeparazitați, învățătorii nu vor să meargă în mijlocul lor. Am luat măsuri ca serviciul sanitar să-i deparaziteze, dar au fugit cu toții de-acasă. Dar am găsit altă soluție pentru a-i deparazita. Nu avem încălțăminte și îmbrăcăminte pentru ei”³³.

La campania de combatere a analfabetismului, pe lângă școli, au mai fost cooptate organizațiile de masă, precum Uniunea Femeilor Democrate (UFDR),

---

²⁹ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, ed. cit., p. 52.

³⁰ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 24.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, dosarul nr. 116/1948, f. 65.

³³ Ibidem, dosarul nr. 58/1948, f. 20.

Armata, conducerea mai multor fabrici etc. Statisticile oficiale indicau faptul că în anul școlar 1951/1952 au fost cuprinși în învățământ 96% din numărul copiilor de vârstă școlară, iar în propaganda regimului, încă din toamna anului 1952, se susținea că „analfabetismul, rămășiță a regimului burghez-moșieresc, e pe cale de a fi lichidat”.³⁴ Partidul nu pomenea nimic despre prețul plătit în campania de diminuare a numărului neștiutorilor de carte: bulversarea încadrărilor din sistemul școlar, munca voluntară a mii de profesori, detașările abuzive în mediul rural a multor învățători, demisiile și concedierile din învățământ etc.

Chiar dacă statisticile comuniste au umflat cifrele, creșterea nivelului educațional după 1948 a fost reală. Probabil, ritmul de creștere al alfabetizării ar fi fost oricum cam același și fără acțiunea propagandistică a PMR. Scriitorul Ștefan Agopian avea însă dreptate când remarcă: „Da, școala era accesibilă «oamenilor nevoiași de la sate și de la orașe», dar ce li se oferea acestor oameni drept învățătură? În primul rând, ideologie”. Fără îndoială, sunt necesare multe nuanțe: unii elevi, datorită profesorilor, mai ales a celor din „școala veche”, nu s-au limitat la lecturile obligatorii și s-au salvat – și-au păstrat spontaneitatea și propria personalitate. În condițiile în care în licee și în școli se studiau aproape în exclusivitate romanele realismului socialist, unii tineri aveau și lecturi paralele; spre exemplu, adolescentul Matei Călinescu, criticul literar de mai târziu, îl descoperea chiar în anii '50 pe Mateiu Caragiale: „lectura *Crailor...* [*de Curtea Veche*] se înscria pentru mine în țesătura unei vieți cotidiene secrete, paralelă cu celălalt cotidian poluat de comunism”³⁵.

S-au sustras influenței devastatoare a propagandei chiar și unii dintre fii de muncitori și țărani. Toți aceștia au format mai târziu intelectualitatea care s-a arătat reticentă și chiar ostilă față de revenirea la „realismul socialist”, măsură preconizată de conducerea Partidului Comunist în deceniile șapte și opt. Dresajul ideologic din școli nu i-a cuprins așadar pe toți elevii. Totuși, într-un fel sau altul, o întreagă generație de tineri a fost asaltată și marcată de ideologizarea școlii.

Un rol important în acțiunea de îndoctrinare a copiilor a fost atribuit învățătorilor, mai ales a celor din mediul rural, cărora li s-au încredințat în intervalul 1948–1953 și misiuni de „lămurire” a sătenilor în privința colectivizării, a „luptei pentru pace” etc. În multe cazuri, acești învățători erau considerați de Sfaturile Populare drept simple instrumente; cursurile de „perfecționare” la care erau siliți să participe profesorii și învățătorii erau, de fapt, cursuri de îndoctrinare. În Memoriul său din 1955, Mihai Ralea deplângea știrbirea autorității învățătorilor: „Situația materială a învățământului mediu și elementar e mult mai rea. (...) În ce privește cultivarea învățătorimii, noi suntem, din nenorocire, în urma politicii școlare a burgheziei. Aceasta a căutat să se sprijine pe învățători. Desigur

³⁴ Ibidem, dosarul nr. 91/1952, f. 31.

³⁵ Apud Carmen Mușat, *Reluate plimbări prin păduri (inter)textuale*, în „22”, nr. 737, 2004, p. 15.

demagogic și din interese exclusive de clasă, nu numai un Spiru Haret, dar politicieni ca d-rul Anghelescu ori I. Mihalache au încercat să facă din ei, adesea cu succes, activiști ai programelor lor politice”. Învățătorii – continua Mihai Ralea – „sunt lăsați la dispoziția organelor puterii locale, pentru treburi care nu au nici o legătură cu misiunea lor”, sugerând că „ei pot desigur să fie utilizați – cu jumătate de normă în plus, ceea ce ar îmbunătăți situația lor materială – la rolul de conducători de cămine culturale (...) sau de activiști culturali în diferite domenii: zootehnic ori agrotehnic, atunci când se pricepe la aceasta și bineînțeles dacă o vor și o cer. Dar alte misiuni suplimentare să nu poată fi date decât cu aprobarea specială a Ministrului”³⁶.

La scăderea prestigiului corpului didactic a contribuit după 1945 desființarea asociațiilor profesionale tradiționale și înlocuirea lor cu cele „sindicale”, obediente față de puterea politică. După un deceniu, Mihai Ralea constata că aceste organizații sindicale nu sunt reprezentative și că la conducerea lor sunt elemente care nu au funcționat niciodată în învățământ. Un alt exemplu flagrant de inadecvare amintit tot de M. Ralea era numirea directorilor de școli pe criterii exclusiv politice. Cu un nivel profesional sub acela al cadrelor didactice din subordine, acești directori „nu pot avea nici un fel de prestigiu în fața acestora” – conchidea Ralea³⁷.

Introducerea limbii ruse. Pentru a se facilita apropierea de marea putere de la Răsărit, regimul a luat măsura de a impune studierea limbii și literaturii ruse în sistemul de învățământ românesc. Limba rusă a fost introdusă în școli încă din 1945, dar atunci – la nivel declarativ – nu a primat motivația de ordin politic. În ședința Consiliului de Miniștri din 30 august 1945, Aurel Potop, subsecretar de stat la Ministerul Educației, își întemeia pledoaria pentru introducerea limbii ruse pe două argumente: 1. România este înconjurată de popoare slave și 2. în literatura rusă se găsesc foarte multe lucruri de ordin practic care, cunoscute direct și din primii ani de școală, se pot pune mai ușor în aplicare. Se pornea de la premisa că astfel elevii vor putea să dobândească noi cunoștințe în domeniul tehnicii³⁸. Ministrul Ștefan Voitec a îmbrățișat acest proiect și a preconizat introducerea limbii ruse încă din clasa a IV-a³⁹.

Pătrunderea limbii ruse în școli a fost îngreunată însă din cauza lipsei de cadre didactice calificate, astfel că guvernul studia încă din anul 1945 posibilitatea de a angaja profesori sovietici pentru predarea limbii ruse în unitățile de învățământ din România. La aceeași ședință de guvern din 30 august 1945, deja evocată, Ștefan Voitec își anunța colegii miniștri că: „de acord cu Legația sovietică ia ființă

³⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 76/1955, f. 14–15

³⁷ Ibidem, f. 16.

³⁸ Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 8/1945, f. 140.

³⁹ Ibidem, f. 139.

un Institut de Limba Rusă și de istoria Rusiei sovietice. Angajăm doi profesori de la Moscova, care vor veni la București, pentru a preda istoria Rusiei și care, împreună cu asistenții lor, vor face o pepinieră pentru crearea de profesori de limba și literatura rusă⁴⁰. În legătură cu această chestiune, logica primului-ministru Petru Groza era simplă: dacă după 1918 am angajat o echipă întreagă de profesori pentru a instrui generațiile tinere în limbile franceză și italiană, același lucru îl putem face și acum, cu aplicare la limba rusă⁴¹.

Problema lipsei de profesori nu era rezolvată nici în anul 1948, când s-a decis obligativitatea limbii ruse începând din clasa a IV-a. Din acest motiv, guvernării comuniști au stabilit că pentru orele de limba rusă se vor putea face încadrări și din rândurile acelor profesori care n-au putut absolvi cursurile Institutului Româno-Sovietic sau ale ARLUS-ului, profesori care nu aveau calificare⁴².

În unele locuri, mai ales la sate, profesorii de limbă rusă au fost întâmpinați cu ostilitate și au primit amenințări. Într-o dare de seamă, inspectorul școlar din jud. Câmpulung menționa cazul comunei Cândreni, o comună cu țărani mijlocași și „chiaburi”, unde frecvența școlară era sub 60 % și unde „învățătoarea care predă limba rusă a primit o anonimă prin care este încunoștințată că, dacă va continua să predea elevilor limba rusă, își va pierde viața”⁴³. După un deceniu însă, situația era schimbată: rusa a beneficiat de multe facilități, ajungând să nu mai fie considerată, la nivel oficial, drept „limbă străină”⁴⁴; în schimb, se înregistra un deficit de profesori calificați pentru predarea limbilor engleză și franceză⁴⁵.

Înregimentarea studențimii. Un alt scop al revoluției culturale comuniste a fost crearea unei noi intelectualități, parte a procesului de formare a omului nou – „om cult, om care știe să aplice știința și tehnica în producție, care aplică activ politica Partidului în viața culturală”. Începând din 1948, conducerea PMR pretindea studențimii loialitate și aderență deplină la noul regim politic; „studenții trebuie să știe cine sunt dușmanii și care-i sunt prietenii” – era o lozincă la ordinea zilei⁴⁶.

Vechile asociații studențești „reacționare” au fost suprimate, organizațiile tineretului universitar național-țărănist și liberal au fost interzise, iar membri lor marcanți arestați. În anul 1948 aproape toți studenții au fost înregimentați sau au aderat sub presiune sau doar din oportunism la Uniunea Națională a Studenților din România (UNSR). Afluența către UNSR se explică și prin faptul că autoritățile au lăsat studenților impresia că asociația este mai degrabă apolitică. Tașcu Topa, student pe atunci în anul I la Facultatea de Arhitectură din București, a surprins

⁴⁰ Ibidem, f. 141–142.

⁴¹ Ibidem, f. 141.

⁴² Ibidem, fond CC al PCR – Cămarie, dosarul nr. 58/1948 f. 30.

⁴³ Ibidem, f. 14.

⁴⁴ „Buletinul Oficial al Republicii Populare Române”, anul II, nr. 4, marți 17 ianuarie 1950, p. 24.

⁴⁵ Mihaela Cristina Verzea, *Desovietizarea culturii românești la începutul deceniului șapte*, II, în „Arhivele totalitarismului”, anul XI, nr. 40–41, nr. 3–4/2003, p. 129.

⁴⁶ Apud Ioana Boca, *op. cit.*, p. 207.

foarte bine această abilită de disimulare: „Cu tristețea de atunci și de azi, îmi amintesc cum foarte mulți studenți, majoritatea din anul I, au acceptat somnambulic să adere și să se înscrie în acea organizație care s-a numit UNSR. (...) Mârșav și înșelător organism, deoarece el ascundea, sub aureola denumirii lui, primul eșalon cu caracter comunist care apărea în instituțiile de învățământ superior de la noi din țară”⁴⁷. Potrivit datelor avansate în aprilie 1949 de Teohari Georgescu, dintr-un total de 55 000 de studenți, 45 000 erau înscriși în UNSR⁴⁸.

Pentru conducerea comunistă însă a existat și un revers al medaliei, prilej de critică și autocritică în privința relaxării vigilenței politice. Astfel, la ședința Secretariatului CC al PMR din 4 ianuarie 1949, unde s-a discutat problema rezoluției privind tineretul, Miron Constantinescu aprecia că înființarea unei organizații care să cuprindă pe toți studenții a fost o formulă nefericită, „iar rezultatul a fost că toți fasciștii s-au înscris în UNSR”. În consecință, el a cerut să se arate că măsura deschiderii porților UNSR a fost o greșeală, din moment ce „s-a transformat o organizație democratică [procomunistă] într-o organizație apolitică”⁴⁹.

Reconsiderarea poziției PMR față de UNSR s-a vădit și la ședința Secretariatului CC al PMR din 27 aprilie 1949, care a avut pe ordinea de zi problema reînscriserii în UTM a membrilor fostelor organizații de tineret și primirea de noi membri. După ce remarcă faptul că studenții s-au înscris în UNSR „pentru cartele și alte avantagii materiale”, Alexandru Moghioroș adăuga că zilnic sunt manifestări dușmănoase în Facultăți, iar PMR trebuie să meargă în mod clar pe linie de clasă în ceea ce privește constituirea unei organizații succesoare a UNSR. „Tinerii care nu intră în organizație [în UTM] vor trebui reeducați și va trebui să se formeze cercuri culturale, care să cuprindă pe acești tineri” – declara în încheiere Moghioroș⁵⁰.

Cum se explică aderența multora din studenți la UNSR, precum și „entuziasmul” cu care unii au plecat voluntar pe șantierul național nou creat în 1948? Același Tașcu Topa susține că dorința de a termina facultatea fără probleme a fost mai puternică decât atitudinea morală față de regim⁵¹. Există și teama exmatriculării, a pierderii burselor și accesului la cantine. Decretul nr. 353 pentru organizarea asistenței studențești, din 1 decembrie 1948, prevedea la art. 1 că asistența pe care statul o acordă studenților (burse, ajutoare, întreținerea în cămine și cantine, editarea de cursuri sau alte asemenea înlesniri) se organizează, coordonează, îndrumază, supraveghează și finanțează de către Ministerul Învățământului Public⁵². În comparație cu legea precedentă, Decretul nr. 349 din 29 decembrie 1947, noul act normativ accentua dependența studenților de Oficiile de Asistență, acum puternic controlate politic. Oficiile de Asistență erau subordonate

⁴⁷ Tașcu Topa, *Student – înainte și după 30 decembrie 1947*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, București, 1997, p. 338.

⁴⁸ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 45/1949, f. 8.

⁴⁹ Ibidem, dosarul nr. 1/1949, f. 5.

⁵⁰ Ibidem, dosarul nr. 45/1949, f. 9.

⁵¹ Tașcu Topa, *op. cit.*, p. 338.

⁵² „Monitorul Oficial”, partea I–A, anul CXVI, nr. 280, miercuri 1 decembrie 1948, p. 9257.

unui Centru de Asistență Studențească, care funcționa în fiecare Universitate, iar aceste centre erau conduse de un comitet al cărui membri erau numiți prin decizia Ministerului Învățământului. La rândul lor, Centrele de Asistență Studențească erau subordonate Consiliului Superior al Asistenței Studențești (CSAS) care funcționa pe lângă Ministerul Învățământului (președintele CSAS era chiar ministrul). Între atribuțiile CSAS se numărau: alcătuirea proiectului de buget general de asistență, stabilirea numărului și a naturii burselor și ajutoarelor ce se vor distribui în întreaga țară, precum și acordarea alocației de hrană și de cămin, necesară pentru întreținerea studenților lipsiți de mijloace⁵³. Se mai prevedea că fondurile necesare asistenței studențești vor fi obținute prin subvențiile Ministerului de Finanțe.

Copiii de mari burghezi, chiaburi, preoți, ofițeri sau funcționari ai vechiului regim au fost excluși de pe listele de bursieri. Deși beneficiau de burse și de acces la cantine, nici situația celorlalți studenți nu era cu mult mai bună. Mihai Ralea zugrăvea în Memoriul său din 1955 un tablou sumbru al situației studenților: „Organizarea vieții materiale a studenților lasă însă mult de dorit. Căminele, dar mai ales cantinele sunt încă slab organizate”. Mihai Ralea amintea că hrana este slabă și neîngrijită, iar aspectul fizic al studenților este adesea acela de „oameni subalimentați”. Ralea aducea în discuție și o altă problemă la fel de gravă: „elementele bine pregătite profesional rămân fără plasare [după absolvire] ori au o plasare absolut improprie aptitudinilor lor. (...) sunt repartizați în provincie, în posturi care nu există”, deoarece ministerul nu a avut grijă să le ștergă de pe lista locurilor vacante. În consecință, mulți absolvenți „rătăcesc pe străzi, deprimați și dezorientați”⁵⁴.

Începând din anul 1948 încetase și posibilitatea formării și perfecționării studenților români în centre universitare din Occident. În schimb, statul încuraja trimiterea în URSS a unor bursieri „cu origine socială sănătoasă”. Încă din 1946, guvernul sovietic acordase 20 de burse pentru tinerii români. (Dintre aceștia, însă, 4 și-au întrerupt studiile revenind în țară); numărul celor trimiși după 1948 va crește considerabil, iar unii studenți din promoțiile anilor '50 vor întregi rândurile nomenclaturii⁵⁵. Din rândurile acestor bursieri se alegeau responsabili politici, care trimiteau dări de seamă la București, documente ce ajungeau la CC al PMR. Dintr-un „Raport cu privire la studenții români de la Harkov”, semnat de Gh. Gheorghe Postolea, student în anul III la Facultatea de Economie și Planificare Agrară din Harkov, datat 12 iulie 1948, aflăm că bursierii erau siliți și în URSS la o viață de partid, cu ședințe săptămânale⁵⁶.

„Îmbunătățirea compoziției de clasă” în școli și Facultăți. Începând din toamna anului 1949, Ministerul Învățământului a limitat pătrunderea în școlile medii și a interzis accesul în învățământul superior a fiilor elementelor așa-zis

⁵³ Ibidem, p. 9259.

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 76/1955, f. 13–14.

⁵⁵ Armand Goșu, *Studenți străini în URSS (1946–1948) în arhivele Secției de relații internaționale a CC al PC (bolșevic)*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, p. 130–134.

⁵⁶ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 132/1948, f. 2–3.

„exploatare”. În anul școlar 1951/1952 a fost interzisă pătrunderea fiilor de indezirabili ai regimului comunist în clasa a VIII-a a școlilor de 10 ani, în școlile pedagogice, în unele categorii de școli medii tehnice (care pregăteau cadre pentru „sectoare de bază ale economiei naționale”)⁵⁷. În pofida discriminărilor de clasă, a politicii de încurajare a înscrierii în număr mare în învățământul superior a fiilor de muncitori și țărani săraci, studenții proveniți din familii de intelectuali și cei din „clasa de mijloc” în disoluție au continuat să fie în număr mare și în anul școlar 1951–1952. În acest context, în vara anului 1952, problema „îmbunătățirii compoziției de clasă a elevilor și studenților” a revenit în atenția conducerii comuniste, îngrijorată că tineretul „sănătos” – din punct de vedere social-politic – ar putea fi „contaminat” de prezența în școli a fiilor de „exploatare”⁵⁸. În ședința Biroului Politic din 28 iulie 1952, Gh. Gheorghiu-Dej avertiza că problema compoziției sociale nesănătoase a elevilor și studenților se va transfera peste ani în aparatul de stat, unde elementele „dușmănoase”, care au absolvit forme de învățământ superior, vor pătrunde și vor sabota construirea socialismului⁵⁹. „Ce garanții pot prezenta asemenea elemente după ce au absolvit școlile noastre?” – se întreba retoric Dej și continua: „De unde o să dăm ingineri, specialiști devotați cauzei și regimului, dacă nu vom lua din rezervorul acesta uriaș care se cheamă clasa muncitoare și țărănimea muncitoare?”⁶⁰ Liderul PMR identifica și cauza pătrunderii în școli a elementelor exploatare, fii de chiaburi, burghezi – prestația sub orice critică a tuturor titularilor de la Ministerul Învățământului în anii 1944–1952 (Ștefan Voitec, Gheorghe Vasilichi, N. Popescu-Doreanu): „[trebuie] chemată conducerea Ministerului Învățământului Public, chemată Secția de Propagandă și Agitație și să ne facem nu numai o critică serioasă, părerea mea este că trebuie să luăm și anumite măsuri împotriva celor care nu s-au preocupat de această problemă. (...) A dominat anarhia, n-a stat la baza acestui Minister o analiză a situației. (...) trebuie neapărat de tras consecințe de aici și anume trebuie trasă o frecătură no. 1, documentată, conducerii Ministerului Învățământului Public. Trebuie această critică foarte severă și vot de blam și alte propuneri și dat afară și din Partid unii pentru această atitudine. Să tragă învățăminte Comitetul Învățământului Superior, să nu le facă și el, pentru că el a moștenit o situație anormală. Învățământul public a fost întâi pe mâna lui Voitec, apoi Vasilichi, un element confuz și haotic, după aceea a venit Doreanu, un element incapabil și oportunist, nici măcar pricepere nu are în acest domeniu”⁶¹.

Soluțiile pentru remedierea situației și instaurarea unui învățământ în care să domnească puritatea de clasă se regăseau într-un Referat elaborat de Leonte Răutu.

⁵⁷ Ibidem, dosarul nr. 70/1952, f. 11.

⁵⁸ Ibidem, dosarul nr. 66/1952, f. 14.

⁵⁹ Ibidem, f. 13.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, f. 13–14.

Propunerile șefului Secției Propagandă și Agitație vizau limitarea drastică a pătrunderii în școli inclusiv a copiilor proveniți din familii de țărani mijlocași. Se pare că aceste propuneri erau atât de radicale, încât Gheorghiu–Dej aprecia că nu e recomandabil „să sărim în cealaltă extremă”, deoarece „însăși problema alianței cu țărănimea mijlocașă este amenințată”. Pentru blocarea accesului la învățătură a celor indezirabili, copiii au fost împărțiți în trei „categorii” (în versiunea inițială, prezentată de Leonte Răutu, erau patru):

Categoria I–a: fii de muncitori industriali; fii de muncitori agricoli, de țărani colectiviști, de țărani cu gospodării mici și mijlocii; fii de militari; fii de ingineri și tehnicieni; fii de funcționari și pensionari; fii de meseriași și cooperatori.

Categoria a II–a: fii ai micilor meseriași; fii ai liberilor profesioniști, ai micilor comercianți.

Categoria a III–a: fii de chiaburi; fii de comercianți, industriași și „alți exploataatori”; fiii criminalilor de război, trădătorilor, spionilor, sabotorilor, fugiților peste hotare etc, care nu vor fi primiți în școlile de 7 ani (clasele V–VII), în școlile medii și în învățământul superior⁶².

La facultăți, un număr de locuri era rezervat unei anumite categorii sociale. Istoricul ieșean Dănuț Doboș a surprins bine această situație de discriminare: „Regimul Dej considera că așa-numita compoziție socială a studenților trebuia să reflecte raportul numeric și de clasă al muncitorimii și țărănimii muncitoare față de totalul populației. Au fost, astfel, împiedicați de la urmarea studiilor superioare candidați proveniți din categoriile sociale: burghezi, mic–burghezi și chiaburi, în paralel cu favorizarea admiterii în institutele de învățământ superior a tinerilor proveniți din categoriile sociale «de încredere», care au devenit astfel privilegiate”⁶³. Se impune totuși o nuanțare în privința ultimei afirmații. Atunci când studenții fii de muncitori și țărani săraci se manifestau reticent sau ostil față de regim se puteau expune la represalii. Chiar Gheorghiu–Dej le propunea colegilor săi de la vârful PMR modalitatea de sancționare a studenților refractari: „cum l-am prins pe unul cu manifestări dușmănoase în școală, de scos afară, indiferent de care categorie aparține, și eliminat din toate școlile, indiferent în ce școală și în ce an e. Deci faptul că este fiu de muncitor, de ofițer, nu îndreptățește manifestări huliganice, dușmănoase, participarea la acțiuni împotriva regimului”⁶⁴.

În istoriografia română a fost remarcat faptul că nu a existat o lege care să stipuleze în mod explicit eliminarea din Universități a celor cu origine „nesănătoasă” (fii de foști „exploataatori”, chiaburi, deținuți politici), dar, prin instrucțiuni și măsuri punctuale de mână forte, ei au fost adesea respinși chiar de la

⁶² Ibidem, dosarul nr. 70/1952, f. 12.

⁶³ Dănuț Doboș, *op.cit.*, p. 30.

⁶⁴ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 66/1952, f. 16.

examenul de admitere în facultate⁶⁵. În ședința din 4 august 1952, Biroul Politic a aprobat textul *Directivei cu privire la măsurile necesare pentru îmbunătățirea compoziției de clasă a elevilor și studenților*, document care era destinat numai pentru uz intern⁶⁶. Deși avea putere de lege organică, textul documentului nu a fost niciodată publicat în „Buletinul Oficial al RPR”. Pentru a bloca mai eficient accesul copiilor indezirabili, Directiva stabilea că Ministerul Învățământului și Consiliul pentru Învățământul Superior vor elabora – în înțelegere cu Ministerul de Finanțe, MAI și Direcția Centrală a Statisticii – un certificat tip care va fi completat de către Comitetul Executiv al Sfatului Popular comunal sau orășenesc. Certificatul trebuia să indice categoria din care face parte elevul sau studentul, precum și veniturile impozabile ale părinților sau susținătorilor. Acest certificat era luat ca bază atât la admiterea în școli și facultăți, cât și la acordarea burselor și stabilirea taxelor⁶⁷.

În general, bilanțurile întocmite de Ministerul Învățământului reflectă aplicarea draconică a Directivei de către Inspectorate și conducerea școlilor. Încă din anii 1947–1948 inspectorii școlari și directorii de prestigiu de la școlile și liceele importante au fost înlocuiți sau, în cel mai fericit caz, secondați de adjuncți fideli regimului. Unii dintre directorii cu o bună calificare rămași în funcții admiteau că „noi ne-am adaptat, făcând compromisuri contra conștiinței noastre, din speranța de a mai salva ceva, nemaivând acum nimic, nici școală, nici onoare”⁶⁸. În toamna lui 1952, vechea generație de directori de școli fusese în mare parte schimbată cu persoane loiale, de multe ori lipsite de pregătire. Astfel, Ministerul Învățământului putea raporta în vara anului 1953 că, din totalul de 447 310 elevi înscriși la începutul anului școlar, doar 9 962 (2,2 %) făceau parte din categoria a III-a. Mai semnificativă pentru aplicarea servilă a Directivei este o altă statistică, cea care reflectă ponderea copiilor indezirabili în clasa a VIII-a: dintr-un total de 20 863 elevi, numai 4 (0,01 %) aparțineau categoriei a III-a⁶⁹. Cu toate acestea, responsabilii Ministerului găseau de cuviință să adauge și câteva accente de autocritică, subliniind că nu peste tot conducătorii de școli s-au îngrijit de „scoaterea elementelor dușmane”. Era semnalat cazul elevei Niculina Cristodulo, de la Școala medie de fete nr. 12 din București, al cărui tată a fost condamnat în

---

⁶⁵ Mircea Iosifescu, Maria Someșan, *Politica de cadre în învățământul superior*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949–1953: mecanismele terorii*, București, 1999, p. 855.

⁶⁶ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 70/1952. Directiva a fost publicată de Eugen Denize, *Învățământul în România comunistă a anului 1952*, în Daniel Flaut, Iolanda Țighilui (coord.), *Istorie și diplomatie în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Constanța, 2003, p. 245–252.

⁶⁷ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 70/1952, f. 12 v.–13.

⁶⁸ M. Consolata Bachmeyer, *Se va stinge oare lumina? Ultimele patru luni ale marelui școli a surorilor germane Maria Ward din București 1948*, f. I., f. a., p. 32.

⁶⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 37/1953, f. 18–19.

„procesul sabotajilor de la Ploiești”, care a fost exclusă din școală numai la intervenția Ministerului, prin intermediul Secției de Învățământ din București⁷⁰.

Moartea lui Stalin în martie 1953 a adus și în spațiul românesc o firavă undă de relaxare și o scurtă perioadă de „calm ideologic” care s-a reflectat și în politica educațională a conducerii PMR. Modificarea prevederilor aberante ale Directivei s-a pus pentru prima dată în mod serios la 10 iulie 1953, când ministrul Învățământului, I. Nistor, i-a înaintat lui Iosif Chișinevschi, vicepreședinte al guvernului, un set de „propuneri cu privire la măsurile pentru îmbunătățirea compoziției de clasă a elevilor și studenților”. Documentul semnală faptul că în foarte multe cazuri în clasa a VIII-a, în anul școlar 1952–1953, din categoria a II-a n-au putut intra nici chiar elevii cu note foarte bune. Asaltat de plângerile părinților din această categorie, avocați membri în Colegiu, artiști, meseriași necooperativizați și medici, Ministerul propunea, între altele, integrarea fiilor de oameni ai artei, științei și culturii și ai avocaților în categoria I-a⁷¹.

Semnificativ pentru lentoarea cu care conducerea de la București se orienta pe calea destalinizării este și modul cum a evoluat procesul decizional în problema educației la vârful PMR. După o lună de la primirea propunerilor Ministerului Învățământului, sub oblăduirea lui Iosif Chișinevschi se definitiva, la 11 august 1953, o Anexă cu texte din Directiva edictată în 1952 propuse spre modificare. La numai o zi distanță, Chișinevschi găsea susținere pentru Anexa sa la un alt membru al Biroului Politic⁷². Cu toate acestea, așa-zisele modificări nu ameliorau în nici un fel statutul de paria al „fiilor de exploatare și criminali de război”, căci prevederile generoase făceau referire expresă tot la copiii din categoria I-a, lucru observat și de Miron Constantinescu, care îi semnală lui Iosif Chișinevschi, într-o notiță din 13 august 1953, următoarele: „Dragă Ioșka, din formulările din Anexă (însemnate cu roșu de mine) rezultă nu o lărgire a dreptului de învățătură, ci o strâmtare. Nu se vorbește nimic de cat[egoria] III și nici de cat[egoria] II, ci numai de cat[egoria] I. Nu se spune că vor putea învăța copiii din toate categoriile. Textul nu corespunde intenției. Ar trebui mai precis formulat”⁷³.

În cele din urmă, la 14 august 1953, conducerea PMR adoptă o hotărâre de modificare a Directivei mai apropiată de viziunea lui Miron Constantinescu. Unul din amendamente preciza că „este necesar ca unele prevederi ale Directivei Biroului Politic să fie lărgite în sensul creării de posibilități pentru fiii unora dintre elementele exploatare – copii și tineri cu merite la învățătură și cu o purtare bună – să urmeze anumite ramuri ale învățământului”⁷⁴. Îndeplinirea planului de școlarizare se putea face și „prin atragerea în clasa a V-a a școlilor de 7 ani și de 10

⁷⁰ Ibidem, f. 20.

⁷¹ Ibidem, f. 21.

⁷² Ibidem, f. 15.

⁷³ Ibidem, f. 16.

⁷⁴ Ibidem, f. 1.

ani a elevilor merituoși cu perspective de creștere” din toate categoriile; în plus, „în clasa a VIII-a a școlilor medii vor fi primiți elevi merituoși cu perspective de creștere și cu purtare bună din categoria I-a, a II-a și a III-a”⁷⁵.

În ceea ce privește certificatul tip, până în toamna anului 1952 nu a mai fost timp pentru aplicarea acestei prevederi din Directiva inițială, astfel că admiterea s-a făcut doar pe baza unor declarații ale părinților vizate de reprezentanții Sfatului Popular. Candidații au fost atenționați însă că ulterior vor trebui să prezinte certificatul tip. Până la urmă, certificatul tip a fost înlocuit cu o declarație tip asupra averii și stării sociale, act ce trebuia completat de elevii și studenții majori sau de susținătorii lor legali.

Importanța capitală a reformei din domeniul educației era accentuată chiar de liderul PMR, Gheorghe Gheorghiu-Dej: „Ministerul Învățământului nu este un minister de 4 ore, el este mai important ca Ministerul Securității pentru că este vorba de distrugerea dușmanului pe planul culturii, de pregătirea cadrelor viitoare, de educarea clasei muncitoare”⁷⁶. Tocmai din acest motiv, greutățile regimului în opera de transformare a vechiului sistem de învățământ au determinat conducerea PMR să găsească țapi ispășitori la vârful Ministerului Învățământului Public. Încă de la începutul anului 1949, Secretariatul CC al PMR a luat în discuție prestația ministrului Gheorghe Vasilichi, căruia i-au fost aduse mai multe acuzații: de la lipsa unui corp tehnic capabil să introducă linia politică a Partidului la „sentimentalism față de dușmanul de clasă” și „liberalism”⁷⁷. În cadrul ședinței Secretariatului din 31 ianuarie 1949, Vasile Luca aprecia că Vasilichi a dovedit „sentimentalism față de dușmanul de clasă, crede că poate transforma intelectualii dușmani de clasă” și adăuga: „Problema cadrelor este de cea mai mare importanță pentru că acolo (în Ministerul Învățământului, n. n) au rămas oameni vechi care au aplicat reforma învățământului; mai bine puneam oameni mai puțin pregătiți din punct de vedere profesional, dar care știau să introducă în mod just reforma”.

Gh. Vasilichi, silit să-și facă autocritica, admitea, la 7 februarie 1949, că reforma educației s-a făcut fără sfaturile sovieticilor și că a fost neglijată „intensificarea muncii de reeducare a corpului didactic”, fapt care a permis rămânerea în funcții a multor învățători chiaburi. După 1945, liderii comuniști au subliniat în mai multe rânduri necesitatea „reeducării” învățătorilor și preoților. În ședința Frontului Unic Muncitoresc din 10 iulie 1945, Gheorghe Apostol afirma că „învățătorii formează o parte importantă a intelectualității din România, care trebuie să fie complet reeducată”⁷⁸. Peste trei ani, ministrul adjunct al Învățământului, Mihail Roșianu, relua acest discurs atunci când se adresa

---

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, ed. cit., p. 39.

⁷⁷ Ibidem, p. 37–46.

⁷⁸ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 60/1945, f. 21; Cristian Vasile, *Ingerințe politice în viața Bisericii Ortodoxe în primii ani ai regimului comunist*, în Miruna Tătaru–Cazaban (coord.), *Teologie și politică de la Sfinții Părinți la Europa Unită*, București, 2004, p. 210, nota 4.

inspectorilor școlari județeni: „Trebuie să duceți o luptă necruțătoare cu dv. înșivă. Profesorii, învățătorii au o formație veche, au multă rugină, au formația școlii vechi, au trăit în societatea veche și au păstrat multe rămășițe din această viață mic-burgheză, rămășițe metafizice, mistice în interpretarea problemelor în gândirea noastră. Trebuie dusă o luptă neîncetată pentru a lichida toate acestea”⁷⁹.

Pentru a limita autoritatea și autonomia învățătorilor și profesorilor a existat tendința – copiată după model sovietic – de a-i controla inclusiv prin intermediul unor asociații ale elevilor, Uniunea Asociațiilor de Elevi din România (UAER), de exemplu. Același Mihail Roșianu, la Ședința cu inspectorii în legătură cu problemele învățământului din 19 noiembrie 1948, remarcă faptul că: „Dușmanii noștri caracterizează organizația aceasta a elevilor în școală [UAER] ca o acțiune de anarhizare, de ridicare a copiilor peste capul profesorilor, a educatorilor, a părinților”⁸⁰.

Inspectorii școlari erau îndrumați să intensifice verificările pentru depistarea cadrelor didactice formate la școala „burgheză” care mai utilizează în clase vechile manuale, ignorând manualul unic comunist. Uneori, predarea după aceste manuale vechi nu era un gest de sfidare: pur și simplu, noile manuale nu fuseseră tipărite, realitate justificată astfel de M. Roșianu: „[în] problema manualelor, care au apărut târziu, cauza trebuia căutată în întreaga organizare a acestei munci: colectivele care lucrau încă dinainte pe lângă Comisia de Învățământ a CC, Editura de Stat, Centrul de Difuzare. (...) Întârzierea înzestrării cu toate cărțile a școlilor era inevitabilă, ținând seama de timpul scurt al scoaterii a milioane de manuale noi”⁸¹. Situația s-a reglementat oarecum în anii următori, astfel că Gh. Gheorghiu-Dej putea face un bilanț pozitiv în aprilie 1952, la primul Congres al învățătorilor din RPR: „Prin grija Partidului și Guvernului, între anii 1948–1951 s-au întocmit și tipărit 590 de manuale școlare noi, într-un tiraj de aproape 28 000 000 de exemplare, dintre care aproape 3 000 000 de exemplare în limba maternă a minorităților naționale”⁸². În mare parte, noile instrumente de lucru erau copiate după cele sovietice: nu-i de mirare că adolescenții de atunci, în loc de Geografia României (sau măcar a RPR), au învățat Geografia URSS...

O dată cu materiile scoase din programele școlare au dispărut și manualele aferente: limba latină, sociologie, psihologie etc. Chiar și în istoriografia oficială din perioada național-comunistă se admitea că s-au făcut anumite greșeli în domeniul politicii educaționale: „Subapreciindu-se ramuri importante de învățământ, au fost eliminate din pregătire obiecte ca: limba latină, teoria literaturii, sociologia, psihologia, logica, geologia. (...) tradițiile progresiste ale școlii

⁷⁹ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 58/1948, f. 105–106.

⁸⁰ Ibidem, f. 90.

⁸¹ Ibidem, dosarul nr. 165/1950, f. 61.

⁸² Gheorghie Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. cit., p. 457.

românești au fost nesocotite, deși, în trecut, în ciuda caracterului de clasă, învățământul a jucat un rol important în progresul societății românești”⁸³.

La fel de grave au fost efectele pe termen lung ale impunerii manualului unic: după 50 de ani, românilor li s-a inculcat ideea că, pentru aceeași materie, trebuie să existe un singur manual. Uniformizarea din sistemul educațional, realizată prin reforma comunistă a învățământului, a bulversat școala românească: licee de mare tradiție au fost silite să-și închidă porțile, iar statutul învățătorilor și profesorilor a fost serios diminuat. Mulți elevi și studenți, eliminați din școli din cauza originii „nesănătoase”, au trăit adevărate drame, ducând cu ei povara unui groaznic stigmat. Unii dintre studenții epurați pe criterii de clasă și-au putut relua studiile abia peste un deceniu, în anii de timidă relaxare ai comunismului național. De asemenea, controlul ideologic și strategia epurărilor din rândurile profesorilor incomozi au determinat o scădere a calității lecțiilor și a cursurilor.

Reforma învățământului începută în 1948 a fost o parte componentă a „revoluției culturale” comuniste, iar brutalitatea cu care s-a realizat se explică în mare parte și prin faptul că planificatorii ei nu au fost în nici un fel legați de tradițiile pedagogice românești.

EDUCATION AND IDEOLOGY IN ROMANIA 1948–1953

Abstract

On August 3, 1948 the Romanian Communist authorities adopted the law concerning the Education reform which eradicated the private schools and abandoned the “reactionary” pedagogical heritage.

After 1948 massive Communist propaganda was spread in the educational system and the school textbooks were rewritten to reflect the Marxist-Leninist view. The real goal of the Communist Education reform was the creation of a new spiritual countenance among the Romanian children so much the better the Communist society needed a “new man” more docile and obedient.

The autonomy of the Universities was suppressed and many students and pupils were expelled from their Faculties and schools especially in 1952–1953.

---

⁸³ Gheorghe Surpat (coord.), *România în anii socialismului 1948-1978*, București, 1980, p. 376.

IMPUNEREA MODELULUI SOVIETIC ÎN NORD-ESTUL BANATULUI (1948–1962)

DUMITRU TOMONI

După abdicarea forțată a regelui Mihai I și proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947, a fost înlăturat ultimul obstacol în calea sovietizării României. Sub protecția armatei sovietice de ocupație, regimul comunist ce deținea întreaga putere politică a trecut la distrugerea economiei „burgheze” și la naționalizarea industriei și colectivizarea agriculturii prin mijloace de forță și teroare.

Și nord-estul Banatului a fost supus acestui experiment, în ciuda rezistenței manifestate de locuitorii ce aveau cultul muncii, dar și al proprietății.

După denigrarea monarhiei, ura comuniștilor locali se îndreaptă asupra partidelor istorice. În ședințe și adunări publice este blamată activitatea acestor partide, iar conducătorii și simpatizanții lor sunt considerați dușmani ai poporului. Comuniștii sunt nemulțumiți și de activitatea Frontului Plugarilor, forțând schimbarea conducerii acestuia. La 6 februarie 1948 se constituie un nou birou de plasă, ce trebuia să fie mult mai ferm în ceea ce privește punerea în aplicare a sarcinilor trasate de partid. În plasa Făget erau înscrși în partid 1221 de membri, ce-și desfășurau activitatea în 23 de organizații¹.

Conducătorii locali trebuiau să împiedice orice manifestare de împotrivire față de cotele în continuă creștere. Dacă în decembrie 1947 plasa Făget avea obligația să colecteze de la populație 40 de vagoane de porumb, în ianuarie 1948 cota s-a mărit la 100 de vagoane.

Primul obiectiv politic al anului 1948 l-a constituit organizarea la 28 martie a „alegerilor” pentru Adunarea Constituantă. Împreună cu unele resturi de formațiuni politice sau partide-satelit – Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară și Partidul Național Popular – comuniștii realizează Frontul Democrației Populare. Această coaliție participă la alegeri fără a avea adversari, inaugurându-se astfel seria alegerilor fantomă desfășurate în România până în 1990.

Campania începe la 9 martie, iar în plasa Făget au fost mobilizați 532 de îndrumători cu sarcini precise de a duce munca de lămurire de la om la om și din casă în casă, până în ziua alegerilor². Din 5 în 5 zile se țineau ședințe cu toți responsabili de îndrumători de sate, iar în fiecare săptămână sâmbăta se țineau

---

¹ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Timiș (în continuare ANDJT), fond Comitetul județean P.M.R. Sevrin 1948–1950, dosar 108/1948, f. 3.

² Ibidem, f. 9.

ședințe de celule în toate satele. În 14 martie, zi de duminică, s-au făcut adunări populare în toate satele din plasă, iar în 19 martie, fiind și zi de târg, 30 de îndrumători au mers în piață pentru a duce muncă de lămurire și a împărți materiale de propagandă. Campania a culminat cu o mare adunare populară organizată la Făget în ziua de 21 martie. Deși era o zi friguroasă, au fost aduși din satele vecine peste 1200 de oameni pentru a-l asculta pe singurul candidat al zonei, Ioan Șerban. S-a recurs la o asemenea desfășurare de forțe nu pentru că ar fi existat dubii asupra rezultatelor alegerilor, ci pentru atragerea maselor, ostile în cea mai mare parte comunismului.

Această atitudine se va vedea peste câteva luni din poziția adoptată față de excluderea Iugoslaviei din rândul statelor comuniste. Așa cum rezultă dintr-un raport al jandarmeriei, populația din Făget urmărea cu atenție desfășurarea evenimentelor din Iugoslavia, observându-se „o oarecare satisfacție, aceasta în special din partea locuitorilor înstăriți”³. Luând act de *Rezoluția Biroului Informativ a partidelor comuniste cu privire la situația din Iugoslavia*, prin care se condamna apărarea proprietății individuale, „majoritatea populației [din Făget – n.D.T.] acceptă întorsătura din Iugoslavia, pentru că le apără proprietatea individuală”. Același raport mai consemna îngrijorarea făgețenilor față de zvonurile potrivit cărora se va desființa proprietatea individuală și se vor înființa colhozuri, zvonuri ce în scurt timp vor deveni triste realități.

Instaurarea monolitismului comunist presupunea adaptarea unor măsuri specifice modelului sovietic importat: naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport (11 iunie 1948), instituirea planificării centralizate a economiei (1 iulie 1948), reorganizarea învățământului după model sovietic (3 august 1948), lichidarea „chiaburimii” și începutul colectivizării agriculturii (3-5 martie 1949) etc.⁴ Aceste măsuri, aplicate de o categorie privilegiată de activiști comuniști, formați la școala consilierilor sovietici, puneau bazele unei alte lumi, cu un alt sistem de valori, iar naționalizarea marca începutul unei noi faze a istoriei contemporane. Pentru succesul acțiunii de naționalizare încă de la sfârșitul anului 1947 și începutul anului 1948 s-au organizat și efectuat în secret recensământul întreprinderilor industriale, au fost selecționate și instruite viitoarele cadre de conducere ale acestor întreprinderi, s-a înființat o comisie superioară de naționalizare însoțită de comisii județene și comisii pe întreprinderi⁵. În același scop s-a modificat și constituția, astfel că în noua constituție adoptată la 13 aprilie 1948 un articol special prevedea că atunci „când

³ Ibidem, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 27/1948, f. 54.

⁴ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997, p. 475; Vlad Georgescu, *Istoria Românilor – de la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, București, 1992, p. 254-256.

⁵ Titu Georgescu, *România între Yalta și Malta*, București, 1993, p. 105.

interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare care sunt proprietatea statului, adică bun al poporului...”⁶

Legea de naționalizare (Legea nr. 119) propusă de plenara C.C. al P.M.R., adoptată de guvern după doar o oră, aprobată imediat și în unanimitate de cei peste 400 de deputați ce formau Marea Adunare Națională, prevedea naționalizarea tuturor bogățiilor solului și subsolului, precum și a principalelor întreprinderi capitaliste, societăți, asociații particulare industriale, bancare, miniere, de transporturi și telecomunicații⁷.

La 11 iunie au fost naționalizate și la Făget întreprinderile care intrau sub incidența legii de naționalizare: mori țărănești, prese de ulei, gater etc. Pentru reușita acestei acțiuni s-au numit administratori în toate aceste întreprinderi din rândul salariaților și o comisie formată din autoritățile locale și din cetățeni cu o anumită prestanță, dar care, din teamă sau oportunism, au acceptat colaborarea cu regimul comunist. Preluarea efectivă a acestor întreprinderi s-a făcut în câteva săptămâni printr-un proces verbal semnat de către noul administrator, reprezentanții comisiei locale și fostul proprietar. Noile întreprinderi erau preluate de stat cu întregul personal, schimbându-le doar proprietarul și denumirea. Majoritatea au primit denumiri sugestive pentru noile realități: „1 Mai”⁸, „30 Decembrie”, „11 Iunie”, „Secera”, „Ciocanul”, „Steaua Roșie” etc. Primele întreprinderi naționalizate au fost morile: moara țărănească „Victor Feneșiu și Cons.”, cu o capacitate de 15.000 kg/24 ore și moara „Bumbu” din Bichigi. În aceeași perioadă s-au naționalizat și două prese de ulei⁹, „Uzina electrică din Făget” și un gater ce debita bușteni de stejar, fag și rășinoase. În noiembrie 1948 au trecut în proprietatea statului cele două cinematografe ce funcționau în Făget, „Apollo” și „Astra”, iar până la sfârșitul anilor ‘50 imobilul „Fabricii de bere Timișoara S.A. București”, restaurantele, farmaciile, prăvăliile, taxiurile etc.¹⁰ Deși în instrucțiunile de aplicare a legii naționalizării se prevedea că locuințele separate de corpul întreprinderii nu vor face obiectul naționalizării, mai târziu, prin abuz, foștii proprietari au fost siliți să părăsească aceste locuințe¹¹.

⁶ „Monitorul Oficial”, an CXVI, nr. 87 bis, 13 aprilie 1948, p. 3379.

⁷ *Colecție de legi, decrete și dispoziții normative*, t. XXVI, București, 1948, p. 1325.

⁸ Arhiva Primăriei Făget. Dosar Întreprinderi naționalizate (nepaginat); moara țărănească „Victor Feneșiu și Cons” se va numi „Steaua Roșie”, moara „Constantin Popescu” devine „1 iunie”, moara din Dumbrava devine „Olga Bancic”, moara din Mănăștiur devine „1 Mai”, moara „Bumbu” din Bichigi devine „Muncitorul” etc.

⁹ Ibidem; este vorba de presa de ulei „Victor Feneșiu și Cons” devenită „Ciocanul” și cea aparținând lui Meszaroș Carol și Iovescu Ion devenită „Secera” și mai târziu „30 Decembrie”.

¹⁰ Existau în Făget 4 restaurante, 5 cârciumi, 10 prăvălii, 4 macelării, 4 frizerii, 2 farmacii, etc. (ANDJT, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 19/ 1947, f. 265).

¹¹ Ibidem, fond Pretura Plășii Făget, dosar 15/1948, f. 39.

Cu toate efectele sale negative, naționalizarea nu putea distruge structura social-economică a satelor și nu putea să realizeze transformarea țăranilor în sclavii noului regim. În realizarea acestui obiectiv rolul decisiv l-a avut Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, privind cooperativizarea socialistă a agriculturii. Pornind de la „experiența construcției colhoznică din URSS”, plenara a hotărât „întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și transformarea socialistă a agriculturii”¹². Cel mai puternic obstacol în calea comunizării satelor îl reprezenta țărănimea înstărită, adaptată economiei de piață și cu un simț deosebit față de orice formă de proprietate, dar în special față de cea funciară. Pământul a fost pentru țăranul român un vis și o dorință de veacuri. Pământul îi conferea libertate și îi justifica existența. Pentru acest pământ țăranul român a fost la nevoie soldat, a participat la cele două războaie mondiale, a ignorat represuniile răscloalelor și a purtat procese ani în sir.

Comuniștii știau acest lucru, de aceea au adaptat strategia modelului sovietic, vizând în prima fază spargerea unității satului prin atragerea țăranimii sărace și izolarea celei înstărite. În acest sens, plenara aprecia că, după „înlăturarea moșierimii, chiaburimea, burghezia satelor [în realitate era vorba de locuitorii înstăriți ce se opuneau sau aveau rezerve față de regimul comunist – *n.D.T.*] a rămas cea mai însemnată clasă exploatatoare din satele noastre”¹³. Plenara aprecia că, deși numărul chiaburilor este restrâns, prin pozițiile lor economice, prin faptul că trăiesc în mijlocul țăranimii, prin „viclenia lor”, chiaburii mențin sub influența lor o parte a țăranimii mijlocașe și chiar a celei sărace. De aceea sarcina partidului era de a specula și de a potența contradicțiile dintre chiaburi și țăărănimea săracă și de a îngreuna posibilitățile de exploatare ale chiaburimii. Plecând de la „învățătura leninistă” de a nu înceta nici o clipă lupta împotriva chiaburimii, devenită „după înlăturarea moșierimii principalul dușman la sate”¹⁴, plenara a stabilit o strategie de acțiune ce avea ca scop îngreunarea puterii economice și a influenței politice printr-o politică fiscală de clasă care să ușureze situația țăranului sărac și mijlocaș, dar „să-l apese pe chiabur” printr-o politică de clasă în domeniul colectărilor și a creditelor, împiedicându-se în același timp „acapararea de către chiaburi a pământurilor țăărănimii muncitoare”¹⁵. Abia după luarea acestor măsuri se va putea trece la cea de-a doua etapă, a lichidării chiaburimii prin înființarea Gospodăriilor Agricole Colective. Cum au înțeles organele locale aceste indicații se poate vedea și din modul în care au fost „îngreunate posibilitățile de exploatare” ale chiaburimii la Făget.

¹² Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957, p. 371.

¹³ „Scânteia”, an XVIII, nr. 1375, 15 martie 1949, p. 1.

¹⁴ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, București, 1956, p. 239.

¹⁵ „Scânteia”, an XVIII, nr. 1375, 15 martie 1949, p. 1.

Marea majoritate a gospodăriilor țărănești din nord-estul Banatului dețineau până la 5 ha de pământ arabil. Puține familii aveau în jur de 10 ha de pământ, iar gospodăriile ce dețineau peste 10 ha erau foarte rare, așa cum rezultă și din tabelul de mai jos, întocmit pe baza rapoartelor prezentate la 9 iunie 1948¹⁶.

Localitatea	Gospodării țărănești							suprafața arabilă (ha)
	0-1 ha	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	total	
Făget	197	237	81	34	5	1	555	1190,45
Begheiu Mic	-	51	32	11	1	-	95	353,82
Bătești	12	94	91	52	-	-	249	891,80
Bichigi	16	81	62	10	1	-	170	498,25
Povergina	10	44	27	7	-	-	88	241,60

De altfel, în întreaga plasă Făget, ce avea în componența sa 24 de localități, doar 36 de gospodării posedau între 10 și 20 ha, iar 3 gospodării peste 20 ha, în timp ce 427 gospodării posedau între 5 și 10 ha și 3323 de gospodării (87% din totalul gospodăriilor din plasă) dețineau până la 5 ha de pământ¹⁷.

În aceste condiții, sarcina reprezentanților noii puteri comuniste de a identifica cât mai multe gospodării de chiaburi era deosebit de dificilă, dar dacă partidul cerea slujitorii lui trebuiau să raporteze. Astfel, o adresă a Comitetului Provizoriu al județului Severin cerea conducerii plasei să raporteze până la 22 noiembrie 1949 situația gospodăriilor țărănești din plasa Făget, avându-se în vedere categoria și originea socială, precum și naționalitatea locuitorilor. Răspunsul dat de către Comitetul Provizoriu al plasei Făget la 21 noiembrie 1949 se poate vedea în tabelul alăturat¹⁸.

Nr. crt	Localitate	Nr. loc.	Nr. gospodării	Categorie socială			Naționalitate					
				Țărani săraci	Țărani de mijloc	Chiaburi	români	maghiari	germani	romi	polonezi	evrei
1	Băsești	531	116	411	114	6	525	-	-	6	-	-
2	Bătești	426	119	156	270	-	420	-	6	-	-	-
3	Brănești	586	142	265	311	10	572	-	-	14	-	-
4	Bichigi	761	168	119	634	8	729	6	-	25	-	1
5	Bucovăț	800	156	447	350	43	800	-	-	-	-	-
6	Bujor	663	145	257	337	29	637	-	1	25	-	-
7	Dumbrava	1312	360	804	482	26	31	1266	7	-	8	-

¹⁶ ANDJT, fond Pretura plășii Făget, dosar 1/1950, f. 8.

¹⁷ Ibidem, f. 2.

¹⁸ Ibidem, dosar 19/1949, f. 26.

Nr. crt	Localitate	Nr. loc.	Nr. gos po- dării	Categoria socială			Naționalitate					
				Țărani săraci	Țărani de mijloc	Chia- buri	români	maghiari	germani	romi	polonezi	evrei
8	Făget	2778	850	2208	560	10	1684	780	158	145	-	11
9	Fârdea	870	208	810	60	-	810	-	-	60	-	-
10	Hăuzești	265	66	257	8	-	265	-	-	-	-	-
11	Mitnic	408	65	388	20	-	408	-	-	-	-	-
12	Gladna Română	624	155	539	85	-	624	-	-	-	-	-
13	Gladna Montană	260	71	250	10	-	260	-	-	-	-	-
14	Drăgsi- nești	305	68	285	20	-	305	-	-	-	-	-
15	Zolt	389	83	322	67	-	389	-	-	-	-	-
16	Mănăștiur	853	216	535	289	29	510	343	-	-	-	-
17	Povergina	347	83	280	67	-	347	-	-	-	-	-
18	Răchita	1543	355	380	1147	16	1543	-	-	-	-	-
19	Remetea	636	151	120	508	8	621	-	-	15	-	-
20	Pădurani	514	124	292	222	-	392	-	-	122	-	-
21	Topla	209	54	149	60	-	206	-	-	3	-	-
22	Săceni	462	108	269	177	16	243	218	1	-	-	-
23	Surduc	653	147	381	256	16	651	-	2	-	-	-
24	Botinești	398	93	210	181	7	397	1	-	-	-	-
	TOTAL	16593	4102	10134	6235	224	13369	2614	175	415	8	12

Situația prezentată era departe de a fi mulțumitoare pentru conducerea județeană dornică de a identifica cât mai multe gospodării chiaburești și, în același timp, crea destule probleme autorităților locale. Pe de o parte, acestea se confruntau cu o creștere a nemulțumirilor populației mijlocașe – supuse la cote foarte mari datorită numărului redus de chiaburi –, iar pe de altă parte autoritățile județene nu erau satisfăcute de modul în care acționau comuniștii locali pentru a rezolva problema gospodăriilor chiaburești. La o stare de spirit ostilă față de conducerea locală contribuiau și alți factori: obligația țăranilor de a transporta gratuit lemne pentru instituțiile statului, insuficiența petrolului, insuficiența produselor de încălziminte care mergea până acolo încât unii copii erau nevoiți să se ducă la școală desculți sau să întrerupă frecventarea cursurilor, recolta foarte slabă obținută în acel an la producția de grâu etc.¹⁹. Cele mai mari nemulțumiri se datorau cotelor impuse tuturor gospodăriilor țărănești pentru a se face față obligațiilor asumate față

¹⁹ Ibidem, dosar 1/1949, f. 34.

de ruși. Dacă în 1949 cotele erau fixate în funcție de producția obținută, începând cu anul 1950 s-a impus o cotă fixă la hectar, ce nu ținea cont de producția obținută, ci doar de suprafața aflată în proprietate. În aceste condiții numărul contestațiilor era în continuă creștere. Pentru a face față acestei situații care, de altfel, era întâlnită în toată țara, guvernul intervine prin instrucțiuni precise, Hotărârea nr. 571/1950 cerând autorităților locale să procedeze în mod nuanțat, aplicând principiul diferențierii de clasă. În cazul în care contestația venea din partea unui țăran sărac, „autoritățile trebuia să-l lămurească asupra necesității politice și economice de a realiza planul de cultură și să manifeste o anumită indulgență”. În schimb, în cazul în care contestațiile erau făcute din „ura chiaburimii și a uneltelor lor în scopul de a răsturna planul de colectare”, instrucțiunile cereau respingerea lor cu obligarea chiaburilor de a procura din altă parte produsele respective și de a le preda statului²⁰.

Și în nord-estul Banatului au fost cazuri în care proprietarul declarat chiabur a fost obligat să cumpere produse agricole din Moldova pentru a achita cotele impuse.

Pentru că acțiunea de identificare a gospodăriilor incluse în categoria chiaburilor nu era pe măsura așteptărilor partidului, s-a constituit o comisie raională la Lugoj cu scopul de a intensifica această activitate. La 5 aprilie 1952 comisia constata că la Făget conducerea Sfatului Popular nu a identificat pe toți cei care „au posedat sau posedă în ultimul timp mijloace de exploatare: batoză, tractor, cazan” etc.²¹. Se cerea ca în termen de 48 de ore să se înainteze un tabel nominal cu toți cei ce dețineau astfel de mijloace de muncă, chiar dacă nu posedau nici un ar de pământ. Pentru a rezolva problema chiaburilor s-a constituit și la Făget o comisie de verificare în care intrau reprezentanți ai Raionului de partid Lugoj, ai Sfatului popular Făget și secretarul organizației de bază din fiecare localitate. În urma verificărilor făcute au fost declarate 27 familii de chiaburi (22 în Făget și 5 în Bichigi).

Deoarece această situație nu mulțumea conducerea partidului, pentru o mai bună cunoaștere și supraveghere a nord-estului Banatului s-a hotărât crearea unui raion de partid cu centrul la Făget²². Pentru a-și justifica existența și a fi la înălțimea speranțelor celor ce le-au încredințat comunizarea acestei zone, noii „satrapi” locali vor manifesta exces de zel. Din dorința de a rezolva cât mai repede și mai convingător această sarcină de partid, la 18 septembrie 1952 s-a constituit la Făget o amplă comisie formată din 28 de „tovarăși”, reprezentanți ai partidului, ai organizațiilor de masă subordonate acestuia și țărani săraci atașați de interesele

²⁰ Ibidem, dosar 4/1950, f. 26.

²¹ Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii (nepaginat). Dosarul mi-a parvenit prin amabilitatea domnișoarei secretar Valentina Sita, căreia îi mulțumesc pe această cale.

²² ANDJT, fond Comitetul Raional P.C.R. Făget, dosar 1/1952, f. 1.

regimului comunist²³. În spiritul noilor indicații trimise de către C.C. al P.M.R. și sub impulsul ascuțirii luptei de clasă, noua comisie a identificat 86 de familii de chiaburi în Făget și în satele Bichigi și Povergina și 15 familii în Bunea Mare și Bunea Mică²⁴.

Erau declarați chiaburi toți cei ce posedau sau au posedat „mijloace de exploatare” – ateliere meșteșugărești, batoze, tractoare, cazane de fiert țuică etc. – foști comercianți, proprietari de imobile ce au avut chiriași sau servitori, proprietari de pământ ce foloseau mai mult de 30 de zile pe an muncă plătită. Erau trecuți pe lista chiaburilor foști funcționari ce au privit cu rezerve comunismul, precum și medici acuzați că au „desconsiderat țărănimea muncitoare ca clasă și au exploatat-o până la sânge, neținând cont de umanitate”²⁵. Au fost considerați chiaburi făgețeni ce posedau doar un lot de pământ până la 10 ha, deși de teamă acceptaseră să se înscrie în G.A.S., dar autoritățile locale au interpretat gestul lor drept o încercare „de a duce în eroare vigilența clasei muncitoare”²⁶. Unii dintre aceștia aveau sub 1 hectar de pământ, așa cum se va dovedi peste câțiva ani, când se va reveni asupra deciziei, considerată drept o eroare. Nu erau scuțiți de această etichetare nici cei care intraseră sub incidența naționalizării, iar pământul ce-l posedau îl donaseră statului, lichidându-și de fapt întreaga avere. În aceeași categorie au fost incluși și cei care, în timpul regimului Antonescu, în urma politicii de „românizare”, au preluat magazinele evreiești pentru a le administra, iar după revenirea foștilor proprietari au redevenit simpli angajați, fără nici un alt mijloc de existență.

Pe lângă cotele foarte mari impuse acestei categorii sociale, șicanele autorităților comuniste, privarea de drepturi și libertăți înscrise chiar și în noile constituții comuniste²⁷, o parte a făgețenilor declarați chiaburi vor fi supuși unor evacuări forțate.

Încă din 1949 conducerea județeană cerea conducerii plasei Făget să identifice chiaburii ce dețin două locuințe sau un spațiu excedentar pentru că sunt învățători fără locuință și aceștia „sunt nevoiți să facă apel la chiaburii din sate, care fie că îi exploatează, fie că le acordă adăpost gratuit atrăgându-i în sfera lor de influență”²⁸. Chiaburii ce aveau mai multe locuințe trebuia să-și păstreze doar una, restul fiind atribuit învățătorilor nou numiți, iar dacă problema nu se rezolva în totalitate, atunci și chiaburii ce dețineau doar o locuință – dar cu mai multe încăperi

²³ Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

²⁴ ANDJT, fond Comitetul Raional P.C.R. Făget, dosar 6/1952, f. 18.

²⁵ Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

²⁶ Cei declarați chiaburi nu puteau intra în G.A.S., ci doar să-și doneze statului pământul.

²⁷ Eleodor Focșăneanu, *Istoria Constituțională a României 1859–1991*, ed. a II-a, București, 1998.

²⁸ ANDJT, fond Pretura Plășii Făget, dosar 2/1949, f. 114.

– vor fi restrânși la minimum de spațiu necesar, pentru a face loc și învățătorilor. Conducerea județeană atrăgea atenția ca aceste măsuri „să nu se aplice oamenilor muncii, ci numai chiaburilor”²⁹.

Această dispoziție nu s-a aplicat la Făget pentru că nici nu începuseră epurările din învățământ, iar prin grija sătenilor fiecare școală avea și o locuință pentru învățător.

În cu totul alți termeni se va pune această problemă în vara anului 1952, când pentru eficientizarea represiunii comuniste s-a hotărât crearea raionului de partid Făget.

Marea majoritate a celor declarați chiaburi erau etichetați drept liberali, țărăniști, legionari și hortiști, deși unii dintre aceștia au manifestat simpatii socialiste în perioada interbelică, iar după război au intrat în partidul comunist sau au plecat voluntari pe șantierul Bumbești-Livezeni³⁰.

În punerea în aplicare a acestui plan diabolic – de a distruge orice formă de proprietate – nu se ținea cont nici de originea socială, nici de naționalitate, nici măcar de apartenența politică a celui declarat chiabur. Poate singura excepție s-a făcut în cazul lui Ioan Șerban din Bichigi, membru marcant al Frontului Plugarilor și deputat în primul Parlament ales după cel de-al doilea război mondial. Deși comisia locală l-a declarat chiabur și l-a exclus din G.A.S., la intervenția personală a primului ministru, dr. Petru Groza, către conducerea Regionalei P.M.R. Timișoara, cazul s-a rezolvat cu binecunoscuta obediență comunistă³¹.

Conștientă de abuzurile săvârșite, conducerea Sfatului Popular raional Făget recomanda funcționarilor ce se ocupau de rezolvarea acestei probleme să comunice verbal dispozițiile, ferindu-se pe cât posibil de a da și dispoziții scrise.

Într-adevăr, majoritatea celor declarați chiaburi s-au adresat în cursul anului 1952 conducerii locale cu numeroase plângeri, dar, în ciuda dramatismului exprimat, foarte puține au fost cele rezolvate favorabil. Nu au fost luate în considerație nici argumentele formulate în fraze măgulitoare, ce se încadrau în retorica propagandei comuniste: „... știu că trăim în perioada luptei de clasă. Știu că numai în urma nimicirii clasei exploatare putem trece la construirea comunismului. Puterea este în mâinile dumneavoastră. Dar conștiința mea este curată. Cu capul ridicat pot declara că în toată viața mea am fost muncitor și n-am făcut rușine clasei muncitoare unde am aparținut și unde mă consider și acuma”³².

---

²⁹ Ibidem.

³⁰ Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

În termeni asemănători și-a formulat plângerea și Ioan Volk, proprietarul primului cinematograf din Făget, „Apollo”, naționalizat și transformat în sediul Cooperativei „Progresul”: „aparatul de cinematograf ... l-am pus la dispoziția poporului democrat de astăzi față de care nutresc numai simpatie și dragoste, că doar muncitor am fost și mă consider și astăzi”³³.

Abuzurile autorităților comuniste în „lichidarea chiaburimii” semnalate în toată țara au atras atenția conducerii centrale. De aceea Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din 19-20 august 1953, scoțând în evidență unele abuzuri, a precizat că politica față de chiaburime trebuie să ducă la îngrădirea posibilităților de exploatare, dar nu și la împiedicarea activității de producție. Chiaburii trebuie să respecte legile țării și hotărârile guvernului, ei trebuie împiedicați în a săvârși acte de sabotaj, dar, respectând legea, ei trebuie să aibă posibilitatea de a desfășura o activitate economică³⁴.

Încurajați de aceste precizări și convinși de abuzurile autorităților locale, numeroși făgețeni declarați chiaburi fără nici o justificare se vor adresa în cursul anului 1954 atât conducerii regionale a P.M.R., cât și Sfatului Popular al Regiunii Timișoara, cerându-le să facă dreptate. Din cele 32 de plângeri trimise la Timișoara de locuitori din Făget, Bunea Mare, Brănești, Temerești, Bătești, Begheiul Mic și Jupânești foarte puține au fost cele rezolvate în mod favorabil. Doar 3 gospodari au fost șterși de pe lista chiaburilor și trecuți în categoria țăranilor mijlocași, iar alți 2 gospodari au fost trecuți în inventata categorie a „foștilor exploataitori”³⁵. Spre sfârșitul anului 1954 numărul plângerilor soluționate va crește considerabil, astfel că numărul celor trecuți în categoria țăranilor mijlocași va ajunge la 10, iar alți 8 gospodari erau trecuți în categoria foștilor exploataitori³⁶. Celelalte plângeri au fost trimise autorităților locale pentru a le reanaliza.

Într-adevăr, conducerea raionului Făget va reveni în februarie 1955 asupra listei cu cetățenii declarați chiaburi, 21 de gospodari fiind șterși de pe această listă și trecuți în „rândurile foștilor exploataitori”.

Procesul de „deschiaburizare” a continuat și în perioada următoare, încheindu-se spre sfârșitul deceniului prin *Decretul pentru lichidarea rămășițelor oricărei forme de exploatare a omului de către om în agricultură* din 28 martie 1959. Decretul prevedea că „pentru lichidarea rămășițelor relațiilor de exploatare a omului de către om în agricultură” se interzice darea în parte sau în arendă a

³³ Ibidem.

³⁴ *Rezoluții și hotărâri ale C.C. al P.M.R.*, vol. II, 1951–1953, p. 479-480.

³⁵ ANDJT, fond Primăria comunei Făget, dosar 118/1954, f. 1-15.

³⁶ Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

terenurilor agricole a căror întindere depășește puterea de muncă a proprietarului și a membrilor familiei sale, acestea urmând a trece în folosința gospodăriilor agricole colective sau a altor organizații agricole socialiste³⁷. Celor cărora li s-a aplicat acest decret le încetau obligațiile economice și fiscale decurgând din starea lor social-economică anterioară și trecând într-o altă categorie socială conform noii lor stări social-economice. Se depășea astfel problema chiaburimii, dar nu și consecințele ei materiale, politice și mai ales morale. Se lichidau astfel țăranii cei mai înstăriți, factori de bunăstare și evoluție a statului românesc.

Lichidarea chiaburimii a marcat începutul dramei satului românesc și a distrugerii celei mai numeroase clase sociale. Această represiune în masă a țăranilor va fi parțial recunoscută și de conducerea partidului. Gh. Gheorghiu-Dej va recunoaște public în 1961 că: „În numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 de țărani, în majoritatea lor țărani muncitori, au fost trimiși în judecată, dintre ei peste 30.000 au și fost judecați în procese publice...”³⁸

Politica de copiere a legislației sovietice și a altor măsuri luate în această țară a făcut ca, simultan cu procesul de „lichidare a chiaburilor”, să se desfășoare și cel de colectivizare³⁹. Potrivit prevederilor constituției din 1948 și în urma hotărârilor ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, cu privire la transformarea socialistă a agriculturii, s-a trecut la formarea cooperativelor de producție în agricultură, sub denumirea de Gospodării Agricole Colective. Legea de bază a gospodăriilor a fost *Statutul model* elaborat de Congresul frunțașilor din gospodăriile agricole colective din 23 mai 1953 și aprobat la 27 mai 1953 de C.C. al P.M.R. și de Consiliul de Miniștri⁴⁰. Pentru a-i determina pe țărani să renunțe la pământ s-au folosit cele mai variate metode, de la o demagogică propagandă comunistă despre avantajele muncii în comun, până la metode de forță și teroare. Sistemul cotelor obligatorii din recoltele obținute de țărani de pe loturile individuale depășind deseori cantitatea obținută în anii cei mai favorabili s-a dovedit a fi una dintre cele mai diabolice invenții pentru îngenunchierea țăranimii. Cu excepția

³⁷ "Scânteia", an XXXVIII, nr. 4485, 29 martie 1959, p. 1.

³⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Dare de seamă la plenara C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie*.

³⁹ Ilie Puia, Justin Tambozi, *Istoria economiei naționale*, Constanța, 1993, p. 236.

⁴⁰ Potrivit art. 8 din *Statutul model*, țăranul colectivist putea să dețină în proprietatea personală doar casa de locuit, construcțiile gospodărești necesare pentru adăpostirea animalelor rămase în proprietatea personală, inventarul agricol mărunț necesar pentru lucrarea lotului de pământ rămas în folosința personală, o vacă sau o bivoliță, două capete de tineret bovin până la vârsta de doi ani, o scroafă cu purcei, până la 3 porci, 10 oi sau capre, până la 20 de stupi și un număr nelimitat de păsări și iepuri de casă.

unor domnii fanariote sau a unor războaie pustiitoare, greu se poate găsi un exemplu în istoria națională când țărănimea a fost supusă unor asemenea poveri.

Transformarea socialistă a agriculturii s-a desfășurat anevoios și în zona Făgetului, în ciuda eforturilor disperate ale activiștilor de partid. Agricultură de stat, organizată sub forma G.A.S.-urilor, avea la 26 mai 1949 în întreaga plasă doar 2 secții: la Făget și la Zolt. Secția Făget avea 11 salariați, din care 6 erau membri de partid. Această secție dispunea de un inventar semnificativ pentru importanța ei în viața comunității: 3 pluguri, 6 cai, două vaci și 3 tineret bovin.

După ani în șir de torturare a țăranilor pentru a le lua până și ultimul sac de grâu ce trebuia să ajungă la „prietenu” de la Răsărit, la 9 iunie 1950 s-a inaugurat și la Făget Gospodăria Agricolă Colectivă, sugestiv intitulată „Drumul lui Lenin”, în care intraseră forțate 51 de familii ce dețineau o suprafață de 158 ha de pământ arabil⁴¹.

Colectivizarea se desfășura anevoios, astfel că la sfârșitul lunii iunie 1950 s-a putut raporta înființarea a doar 4 G.A.C.-uri: Făget, Mănăștiur („Pace trainică”), Dumbrava („Drapelul Roșu”) și Săceni. Pentru a vitaliza această acțiune conducerea plasei a elaborat un plan operativ pentru colectivizare⁴². Potrivit acestui plan, în fiecare gospodărie colectivă se vor crea organizații de bază, se vor construi grajduri și cocini și se vor amenaja cluburi și biblioteci. O atenție deosebită se va acorda muncii de propagandă. Pentru a finaliza acțiunea de înființare a unei gospodării colective la Bichigi conducerea plasei hotărâ trimiterea în fiecare zi a doi activiști de partid, unul de la Frontul Plugarilor, unul de la U.T.M. și cinci activiști de la Uniunea Femeilor Democrate Române (U.F.D.R.). Duminica se vor trimite echipe culturale și o caravană cinematografică. Aceste măsuri persuasive vor înceta doar în momentul inaugurării colectivului. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate pentru că la 16 iulie 1950 s-a inaugurat la Bichigi Gospodăria Agricolă Colectivă „Vasile Roaită”, în care intraseră 29 de familii cu 2 atelaje și 112 ha de pământ⁴³.

Pentru că rezultatele erau departe de a mulțumi conducerea partidului, după înființarea raionului Făget se intensifică activitatea de propagandă și de convingere. Potrivit unei informări privind transformarea socialistă a agriculturii făcută de conducerea raionului numai în primele două luni ale anului 1956 au fost antrenate în munca de convingere 200 de cadre didactice, 19 președinți de Sfaturi populare, 9 președinți de cooperatie, 30 activiști ai organizațiilor de masă și 25 activiști de partid. Rezultatul acestei campanii: 10 familii au intrat în G.A.C. Făget, una la

⁴¹ ANDJT, fond Comitetul județean P.M.R. Severin 1948-1950, dosar 109/1949, f. 155.

⁴² Ibidem, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar 42/1956, f. 179.

⁴³ Ibidem, fond Comitetul Județean Severin, dosar 111/1950, f. 195.

Bichigi⁴⁴. La începutul anului 1956, G.A.C.-urile din Raionul Făget cuprindeau 555 de familii, ceea ce reprezenta 5,2% din numărul gospodăriilor individuale din raion. Aceste gospodării dețineau o suprafață de 2858 ha, adică 5% din suprafața agricolă a raionului⁴⁵.

Conducerea raionului, nemulțumită de mersul colectivizării, hotărăște un nou plan de acțiune. Comitetele executive comunale trebuiau să popularizeze frunțașii în muncă la panourile de onoare și în adunări populare. Aceeași sarcină revenea și brigăzilor artistice de agitație. Șefii acestor brigăzi și directorii școlilor de la sate urmau să fie chemați periodic la centru pentru a primi instrucțiuni. În același timp, în fiecare sat urma să se constituie un comitet de inițiativă coordonat de Biroul raional⁴⁶.

Această intensă activitate desfășurată și în anii următori va duce la colectivizarea satelor Bătești, Băsești și Temerești. La 3 ianuarie 1960 s-a inaugurat G.A.C. „Viața Nouă” din Bătești, care cuprindea 86 de familii cu 358 ha de pământ arabil⁴⁷. În aceeași zi conducerea raionului inaugura și G.A.C. „Drumul belșugului” din Băsești, formată din 96 de familii cu 462 de ha pământ arabil⁴⁸. La 24 ianuarie 1962 se sărbătorea la Temerești unirea Moldovei cu Țara Românească prin inaugurarea Colectivului sugestiv intitulat „Unirea”. Au intrat în colectiv 176 gospodării – 91 gospodării mici, 83 de mijloc și 2 gospodării fără pământ – totalul pământului agricol fiind de 566 ha.

An de an numărul făgețenilor obligați să accepte colectivizarea a crescut, pentru că și la Făget puterea comunistă a recurs la aceleași mijloace: „convingerea” cu forța – cu amenințarea închisorilor, cu eliberarea din servicii, școli, facultăți –, a membrilor familiilor celor care se opuneau colectivizării⁴⁹.

Procesul de colectivizare s-a încheiat și la Făget, ca de altfel în toată țara, în primăvara anului 1962. Gospodăria Agricolă Colectivă cuprindea 108 familii și numărul acestora va crește la 281 de familii. În urma acestui îndelungat proces s-a distrus tradiționala civilizație a satului românesc. Țăranii au trecut printr-un rapid proces de alienare, astfel că țara nu prea mai avea țărani și la rândul lor nici țărani

⁴⁴ Ibidem, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar 42/1956, f. 173.

⁴⁵ Ibidem, fond Comitetul Raional Făget, dosar 7/1956, f. 16.

⁴⁶ Ibidem, f. 113

⁴⁷ Ibidem, f. 11.

⁴⁸ Ibidem, Fond Comitetul Regional P.C.R. Banat 1950–1968, dosar 66/1960. Inventarul adus în G.A.C. cuprindea 71 cai, 32 boi, 10 vaci, 6 tineret bovin, 40 căruțe, 28 carc, 63 pluguri, 60 grape, 11 prășitoare, 1 atelier de fierăric, 1 cazan țuică.

⁴⁹ Ibidem, f. 160 Inventarul adus în G.A.C. cuprindea 124 cai, 8 vaci, 68 căruțe, 80 pluguri, 69 grape, 29 prășitoare, o semănătoare, un cazan țuică.

nu prea mai aveau țară, ci doar un domiciliu în mediul rural și dorința de a imigra la oraș⁵⁰.

Transformările socialiste după modelul sovietic se făceau sub o teroare permanentă. Era oficializată, prin înființarea la 15 ianuarie 1948 a Biroului de Siguranță din Făget, temuta și hulita Securitate. Exceptându-i pe mandarinii comuniști și pe elementele decasate ale comunității care nu aveau ce pierde – eventual puteau deveni oameni de nădejde ai noului regim –, toți ceilalți locuitori ai Făgetului simțeau într-o formă sau alta această teroare. Într-un dispreț total față de orice formă de proprietate, rechizițiile și confiscările se țineau lanț, făcându-se după bunul plac al șefilor de la partid. Printr-o simplă adresă semnată de secretarul Cooperativei „Progresul” din Făget, Comitetul Provizoriu de plasă aproba rechiziționarea pentru o lună a unui autocamion proprietatea lui Dimperiu Iosif, pentru motivul că respectiva cooperativă trebuia să-și facă aprovizionarea⁵¹.

Prigoana comunistă s-a abătut și asupra slujitorilor și iubitorilor de cultură. Brutalizați și terorizați de activiștii ignorați și semidocti, mulți intelectuali au fost obligați să-și ascundă crezul și sentimentele și să-și distrugă propriile biblioteci, dosind sau aruncând opere valoroase, achiziționate cu greutate și sacrificii materiale, pentru că acestea nu aveau un mesaj revoluționar. Culturnicii făgețeni, dornici de a distruge orice urmă de „cultură burgheză”, au intrat cu „elan revoluționar” și coșuri de nuiele în bibliotecile societăților și reuniunilor culturale ce desfășuraseră o activitate remarcabilă în perioada interbelică, încredințând flăcărilor cărți și publicații reprezentative pentru cultura românească și universală. Rând pe rând, toate asociațiile și societățile culturale existente la Făget au fost desființate, în ciuda faptului că ele se remarcaseră de-a lungul anilor printr-o fructuoasă activitate culturală⁵².

Mai mulți învățători din Făget, Bătești, Povergina, Răchita, suspectați că aveau rezerve față de regimul comunist, au fost disponibilizați sau mutați în județe îndepărtate⁵³. Prin aceste măsuri cea mai mare parte a slujitorilor școlii se va pune la dispoziția noului regim, fiind folosiți în activitatea ideologică, lichidarea analfabetismului și colectivizarea satelor.

În același timp se declanșează o campanie totală de ideologizare, de însușire forțată a neomarxismului. Astfel, printr-o adresă trimisă Secției Financiare Făget la 6 septembrie 1949 Comitetul Provizoriu de plasă recomandă „citirea articolului de

---

⁵⁰ Ibidem, dosar 54/1962, f. 39. Inventarul adus în G.A.C. cuprindea 64 cai, 2 boi, 30 vaci, 132 căruțe, 129 pluguri, 114 grape, 25 prășitori, două semănători, un cazan de ținică și două ateliere de fierărie.

⁵¹ Titu Georgescu, *op.cit.*, p. 111.

⁵² Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, p. 419.

⁵³ ANDJT, fond Pretura Plășii Făget, dosar 12/1949, f. 1.

fond din «Scânteia» în fiecare dimineață la orele 7” și dispunea „introducerea studiului individual asupra istoriei partidului comunist din U.R.S.S. în fiecare vineri”⁵⁴. Același comitet provizoriu de plasă cerea comitetelor comunale să refacă toate lozincile din comună și să mai confecționeze câte-o lozincă în fața fiecărei primării. Confecționate din scândură cu lungimea de 5 m, lozincile erau vopsite cu alb și scrise cu litere roșii. Se trimiteau 12 posibile modele: „Trăiască în veci prietenia româno-sovietică”, „Trăiască marea noastră prietenă și vecină U.R.S.S.”, „Trăiască prietenul oamenilor muncii de pretutindeni I.V.Stalin” etc.⁵⁵ Comunele și satele urmau a fi pavoazate cu drapele roșii și tricolor în număr egal.

De altfel toate manifestările – indiferent de natura lor – erau ideologizate, organizându-se pentru mediatizarea unor evenimente sau acțiuni politice. Până și un banal concurs de motociclete organizat la Făget de Asociația Sportivă „Meseriașul” se făcea sub lozinca „Jos mâna de pe Coreea”⁵⁶. Nu lipseau nici angajamentele luate cu ocazia unor evenimente și în special pentru sărbătorirea zilei de 23 August. An de an, cu această ocazie organizațiile de bază trebuiau să termine campania de treierat, de dezmiriștit și predarea cotelor către stat⁵⁷.

Cu toate acestea, conducerea centrală era nemulțumită de ritmul sovietizării României. Pentru accelerarea acestui proces, prin Decretul nr. 331 din 19 septembrie 1952 se modifică prevederile Legii nr. 5/1950 privind raionarea administrativă a teritoriului României, în sensul reducerii numărului regiunilor de la 28 la 18 și al modificării structurii unor raioane și comune⁵⁸.

În virtutea acestei legi s-a înființat raionul Făget, ce avea în subordine 19 comune⁵⁹ și 71 așezări omenești. Suprafața raionului era de 117.169 ha, din care 46,5% păduri, 4,9% neproductiv și 48,6% arabil. Zona de deal reprezenta 75%, cea de șes 10%, iar cea de munte 15%⁶⁰. Organizarea politică a raionului începe mai devreme, în iunie 1952. Noua instituție ce se baza pe un amplu aparat represiv avea nevoie de spații de cazare și nu de orice fel. Erau vizate casele situate în zona centrală a localității, cu un aspect arhitectonic plăcut, pe măsura pretențiilor nomenclaturii comuniste în formare. Acestea aparțineau aproape în totalitate celor

⁵⁴ Dumitru Tomoni, *Monografia orașului Făget*, Timișoara, 1994, p. 45.

⁵⁵ ANDJT, fond Pretura plășii Făget, dosar 8/1950, f. 231, Brașovan Livia în jud. Cluj, Bolocan Maria în jud. Vlaşca, Plevan Viorica în jud. Vaslui, Cursariu Traian în jud. Olt.

⁵⁶ Ibidem, dosar 1/1949, f. 4.

⁵⁷ Ibidem, dosar 4/1950, f. 49.

⁵⁸ Ibidem, f. 366.

⁵⁹ Ibidem, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 3/1952, f. 37.

⁶⁰ Valeriu Ureche, *Administrația județului Timiș la 30 de ani (1968–1998)*, Timișoara, 1998, p. 89.

declarați dușmani de clasă, deși mulți dintre aceștia nu aveau decât „vina” educației în cultul muncii și al respectului față de proprietatea de orice natură.

Dincolo de dramatismul și implicațiile unei astfel de situații, incredibilă într-o lume normală, producea groază însăși modalitatea de punere în aplicare a acestei măsuri diabolice. Printr-o simplă adresă, semnată în multe cazuri de un oarecare Petnehaizi, președinte al Sfatului Popular, nefericitului proprietar, numit când „locuitor”, când „tov.”, i se punea în vedere ca în aceeași zi – în unele cazuri i se dădea un termen de grație de 24 de ore – să evacueze clădirea și să se mute în altă casă din Făget. Unde? Acest lucru nu-i interesa pe reprezentanții locali ai regimului „democrat-popular”. După ce se preciza că locuința va fi pusă la dispoziția Sfatului Popular, somația se încheia cu binecunoscuta amenințare a recurgerii la forță dacă proprietarul nu o va respecta în totalitate⁶¹.

Majoritatea evacuărilor s-au făcut în ultima săptămână a lunii iunie 1952, pentru că de la 1 iulie a început să funcționeze la Făget raionul de partid. Casele evacuate au intrat în folosința conducătorilor instituției nou create, aduși din alte localități, dar și în folosința simplilor slujbași de la raion – șoferi, portari, femei de serviciu etc.

Intr-adevăr, la 29 iunie 1952 a avut loc prima ședință a raionului de partid Făget, cu secretarii organizației de bază, organizațiilor G.A.C. și G.A.S. din comunele și satele aparținătoare. Pentru că raionul Lugoj nu putea acoperi un teritoriu atât de mare, s-a hotărât înființarea unui nou raion, cu reședința la Făget, și instalarea noului birou. În funcția de prim-secretar a fost numit un activist verificat de regionala Timișoara, de meserie miner, și care a dovedit în cadrul regionalei Severin că „are o capacitate mare, este tov. bun și atașat clasei muncitoare, are perspective de dezvoltare”⁶². Despre un alt tovarăș, adus din Timișoara și numit în biroul raional Făget, se precizează în procesul verbal că este „pregătit politic, citește și are capacitate de muncă”. Cea mai mare parte a membrilor comitetului raional erau aduși din alte localități, tocmai pentru a fi străini de spiritualitatea zonei și a executa orbește dispozițiile partidului. Care erau aceste dispoziții, aflăm din același proces verbal: „consolidarea reformei bănești pentru a se da o lovitură speculanților”, socializarea agriculturii, eliminarea elementelor dușmănoase strecurate în aparatul de stat pentru a submina construcția socialismului⁶³.

---

⁶¹ Bătești, Bârna, Bethausen, Bujorul Bănățean, Bunea, Cliciova, Coșteiul de Sus, Curtea, Dumbrava, Făget, Fârdea, Gladna, Margina, Mănăștiur, Ohaba Lungă, Pietroasa, Remetea Luncă, Sudriaș și Tomești.

⁶² ANDJT, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 7/1956, f. 102.

⁶³ Dumitru Tomoni, *Făgetul sub teroare comunistă*, în „Făgeteanul”, an IV, nr. 20, iunie 1998, p. 2.

Într-un raport de activitate prezentat de conducerea raionului la 21 octombrie 1952 se evidențiază importanța înființării raionului pentru revitalizarea vieții de partid. Până la înființarea raionului Făget întreaga viață de partid din zonă – 67 organizații de bază – era lăsată în grija a 2 instructori care, de fapt, „se ocupau numai cu beția”⁶⁴. De aceea, înșelând „vigilența partidului”, conducerea organizațiilor de bază a fost acaparată de „elemente corupte, dușmănoase partidului: chiaburi, cuziști, agenți informatori ai burgheziei”.

Încă de la început raionul Făget a beneficiat de un aparat de partid, plătit sau voluntar, impresionant. Din cei 524 de tovarăși înregistrați sub faldurile drapelului roșu, 28 formau activul de partid, 27 activul organizațiilor de masă, 203 aparatul de stat, 85 erau secretari ai organizațiilor de bază, 40 erau profesori care predau științele sociale, 75 directori de școli etc⁶⁵. În ceea ce privește compoziția socială a acestui aparat de comunicare a zonei Făgetului, 136 erau muncitori, 151 țărani, 121 învățători, 33 funcționari, 19 medici, 7 ingineri, 4 profesori etc. Dacă adăugăm 6 directori de centru, 22 directori plătiți cu jumătate de normă, 3 bibliotecari sătești și 3 raionali, 3 activiști ai Casei de Cultură, 7 salariați ai cinematografelor, ce împreună coordonau activitatea celor 46 cămine culturale, 20 de case de citit, 8 colțuri roșii, 3 biblioteci sătești și una raională, o casă de cultură raională, un centru de radioficare și 5 cinematografe, avem imaginea reală a unei instituții specializate în spălarea creierului, distrugerea conștiințelor și formarea unui nou tip de om, după modelul sovietic. La această castă locală plătită din banii contribuabilului se adăugau și 38 directori de cămine și 63 bibliotecari ce-și ofereau serviciile în mod voluntar⁶⁶. Dacă numai în zona Făgetului partidul comunist uza de o asemenea desfășurare de forțe, atunci care erau proporțiile aparatului represiv și persuasiv la nivel național? Dar ale victimelor? De aceea făgețenii contemporani cu acele evenimente considerau pe bună dreptate că: „Înființarea raionului a echivalat literalmente cu un coșmar, cu o invazie de lăcuste, cu un pârjol, cu o reeditare a năvălirilor barbare”⁶⁷.

În ciuda faptului că se lichidaseră partidele de opoziție, presa democratică, proprietatea individuală, comunismul era departe de a se considera victorios. Rezervele majorității populației erau destul de mari, mai mult, nu lipseau nici acțiunile ostile regimului, chiar dacă securitatea își făcea cu abnegație meseria. Conducerea raionului s-a confruntat cu astfel de acțiuni doar la câteva luni de la

⁶⁴ ANDJT. fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 1/1952, f. 1.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, f. 66.

⁶⁷ Ibidem, dosar 2/1952, f. 23.

preluarea puterii locale, cu ocazia alegerilor de deputați pentru cea de-a doua legislatură a Marii Adunări Naționale din 30 noiembrie 1952.

La Făget s-au rupt noaptea afișele electorale, în ciuda faptului că Securitatea era în alertă. Manifestări dușmănoase au avut loc în timpul campaniei electorale la Făget, Bichigi, Temerești și Margina⁶⁸. În Tomești au fost scrise pe pereții cooperativei lozinci potrivnice regimului: „Vrem pace!”, „Nu votați FDP-ul!”, „Jos Republica Populară Română!”⁶⁹.

Și toate acestea se întâmplau într-o campanie electorală în care s-a recurs la o desfășurare de forțe propagandistice fără precedent. Începând cu 31 iulie 1952 s-a format la nivelul raionului o comisie de agitație și propagandă. S-au organizat în raion 412 cercuri de agitație și 82 de puncte cu probleme specifice. Cu ajutorul agitatorilor instruiți în acest sens s-au organizat 76 adunări comunale. Spre sfârșitul campaniei electorale s-a apelat și la elevi, astfel că numărul agitatorilor a crescut de la 770 la 1200⁷⁰. Nici culturnicii nu s-au lăsat mai prejos, mobilizând întregul potențial cultural al raionului: 7 tarafuri, două fanfare, 23 de echipe de dansuri, 25 de echipe de teatru și 18 cercuri culturale⁷¹.

În cea mai mare parte alegerile s-au desfășurat conform regiei stabilite. Astfel, până la ora 12 peste 70% dintre alegători se prezentaseră la vot. În unele localități mai mici până la ora prânzului se prezentaseră toți alegătorii, încolonați, cu drapele, portrete și lozinci mobilizatoare⁷².

Perioada raionului a fost, în cea mai mare parte, cea mai opresivă din întreaga epocă modernă. Activiștii zeloși și securiștii neiertători controlau discreționar întreaga viață economică, culturală și politică. Teama era sentimentul ce guverna viața oamenilor. De aceea, desființarea raionului prin Legea nr. 2 din 1968 a creat un sentiment de libertate relativă în rândul făgețenilor, excepție făcând doar cei peste 80 de funcționari plătiți, deveniți peste noapte „șomeri de lux”. Cum partidul trebuia să-și ajute oamenii de nădejde, majoritatea au fost plasați la conducerea comunelor nou înființate.

Din păcate, odată cu desființarea raionului și-au încetat activitatea și alte instituții din Făget: Protopopiatul Ortodox, Judecătoria, Notariatul de Stat, Cartea funciară, Filiala Băncii Naționale și filialele C.E.C. și A.D.A.S.

⁶⁸ Ioan Constatin Adam, *Cum am putea uita?*, în "Redeșteptarea", an. II, nr. 15, iulie 1991, p. 5

⁶⁹ ANDJT, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 2/1952, f. 24.

⁷⁰ Ibidem, dosar 7/1956, f. 123.

⁷¹ Ibidem, f. 95.

⁷² Ibidem, dosar 4/1952, f. 7.

L'IMPOSITION DU MODELE SOVIETIQUE
AU NORD-OUEST DU BANAT (1948–1962)

Résumé

Après l'abdication du roi Mihai I et la proclamation de la République Populaire Roumaine, le 30 décembre 1947, le dernier obstacle sur la voie de la soviétisation de la Roumanie a été écarté. Sous la protection de l'armée soviétique d'occupation, le régime communiste qui possédait tout le pouvoir politique a passé à la destruction de l'économie "bourgeoise" et à la nationalisation de l'industrie et à la collectivisation de l'agriculture par force et terreur.

Le nord-est du Banat a subi aussi cet expériment malgré la résistance manifestée par les habitants qui avaient le culte du travail et le culte de la propriété également.

Les paysans enrichis ont été déclarés paysans cossus, les artisans de génération en génération, les propriétaires de magasins et de boutiques, les intellectuels intègres et de grande valeur ont été étiquetés comme ennemis du peuple. Tous, sous une forme ou une autre, ont été éloignés de la tête de la collectivité, même si le long des années ils avaient fait preuve de crédibilité morale, professionnalisme et responsabilité. Ils ont été remplacés par les activistes, les mercenaires de profession, dans la majeure partie des étrangers par rapport à la spiritualité roumaine du Banat. Le rôle de ces activistes était celui de briser la moule de la tradition, d'appliquer dans le territoire une politique aberrante et étrangère aux intérêts nationaux. Eduqués "à l'école" dure de la lutte de classe, ils ont aspiré à l'accomplissement de la mission de parti et ils ont torturé les paysans pendant des années pour arracher leur blé afin de l'envoyer à "l'ami" de l'Est.

La collectivisation forcée a produit de grands traumatismes moraux dans une région où la plupart des paysans possédaient une parcelle de terre à la suite d'une massive mise en possession faite après la première guerre mondiale et qui ont été élevés dans le culte du respect envers la propriété.

La persécution communiste s'est abattue aussi sur les gens de culture et ceux qui aimaient la culture. Maltraités et terrorisés par les activistes ignorants et faux savants, beaucoup d'intellectuels ont été obligés à cacher leur credo et leurs sentiments et à détruire leurs propres bibliothèques en renonçant aux oeuvres de grande valeur acquises avec de grands sacrifices parce qu'elles ne portaient pas un message révolutionnaire. Les ennemis locaux de la culture, désireux de détruire

toute trace de “culture bourgeoise”, sont entrés dans les bibliothèques des sociétés et des réunions culturelles qui déroulaient une remarquable activité à l’époque de l’entre-deux-guerres, pour confier aux flammes impitoyables des livres et des publications représentatives pour la culture roumaine et universelle. L’une après l’autre, toutes les associations et les sociétés culturelles existantes à Făget ont été supprimées malgré le fait qu’elles s’étaient remarquées le long des années par une fructueuse activité culturelle.

Toute l’activité de soviétisation s’est déroulée sous la direction communiste du district Făget, qui réunissait 19 communes et 71 villages.

Cette période a été dans sa majeure partie la plus agressive de toute l’époque moderne du nord-est du Banat.

IMPACTUL CONFERINȚEI DE CONSTITUIRE A KOMINFORMULUI ASUPRA PCR

COSMIN POPA

Istoria partidelor comuniste din Europa consemnează o multitudine de modificări ale conduitei ideologice, unele situate în prelungirea doctrinei originare, altele în pură contradicție cu aceasta. Puține au fost momentele în care turnura s-a petrecut cu o rapiditate fulgerătoare. Unul dintre acestea a fost cel generat de conferința de constituire a Biroului Informativ al partidelor comuniste de la Szklarska Poreba, din Polonia, în septembrie 1947.

Deși impactul a fost uniform, traseul urmat de partidele comuniste de la diversitate la uniformitate nu a fost unul general valabil pentru toate. Despre Szklarska Poreba se poate afirma că a însemnat pentru partidele comuniste participante nu numai sfârșitul diversității, dar și acela al inițiativei ideologice, înțelegând prin aceasta capacitatea de a interpreta și integra într-o viziune marxistă realitățile specifice fiecărei țări în parte.

Nevoite să exercite puterea nu numai prin coerciție, dar și în baza unui „contract” cu societatea, cel puțin parțial, în perioada 1945-1947, partidele comuniste au fost puse în situația de a propune programe de acțiune care se doreau o chintesență între tradițiile pozitive și ideile revoluționare de stânga. Biserica, atât romano-catolică, cât și greco-catolică, existența unui segment consistent de proprietari agricoli mici și mijlocii, prezența minorităților, popularitatea partidelor socialiste și tradiția democratică au constituit problemele fundamentale, a căror compatibilizare cu programul de acțiune comunist a necesitat un efort de adaptare și modernizare doctrinară. Mai mult decât atât, treptat, soluțiile de compromis s-au transformat în programe pe termen lung, majoritatea liderilor fiind unanimă în a considera revoluția de tip bolșevic inutilă, în condițiile preponderenței militare sovietice pe Continent.

Se contestă, astfel, o teză des reluată în ultimul timp. Aceea potrivit căreia instaurarea totalitarismului comunist în Europa Orientală s-a înscris în permanenta „alunecare” spre autoritarism a țărilor de aici, dată fiind precaritatea instituțiilor democratice. În realitate, lucrurile au stat altfel. Sub presiunea tradițiilor culturale și religioase dar și a structurilor sociale generate și întărite de înproprietăririle din perioada interbelică, programul comunist a suferit modificări majore, punând accentul pe evoluție și nu pe revoluție. Preluarea puterii, limitarea marjei de acțiune a partidelor de opoziție și alianța cu Uniunea Sovietică erau singurele puncte din platforma inițială care nu suferiseră modificări în practică.

Chiar dacă istoricii sunt unanimi în a trata perioada fronturilor unice ca fiind un *intermezzo* tactic, lucrurile nu păreau așa de clare liderilor comuniști la nivelul anului 1947.

Referatele citite de aceștia în timpul consfătuirii sunt o dovadă credibilă în acest sens. Fără a fi prea bine informate asupra scopurilor urmărite de Stalin, partidele invitate au văzut în acest eveniment o ocazie de a trece în revistă realizările și eșecurile de până în acel moment și de a oferi o viziune de perspectivă. Confuzați și speriați de spectrul unui nou comintern, liderilor comuniști le-a fost imposibil să-și structureze propriul mesaj în funcție de noua viziune sovietică, pe care abia dacă o intuiau, până la momentul referatului lui Jdanov. Într-un oarecare sens a fost un moment al adevărului.

Gomulka, totuși unul dintre liderii bine informați, a insistat în raportul său asupra naturii „pașnice” a socialismului polonez, comparându-l cu cel din Iugoslavia și Bulgaria. În privința economiei, acesta a afirmat, fără nuanțe, că, „în acest moment, nu se pune problema lichidării elementelor capitaliste”¹. În plină isterie moscovită antisocialistă, Gomulka sublinia importanța tradițiilor socialiste din Polonia, afirmând că, „prin colaborarea cu PSP s-a realizat unitatea clasei muncitoare ... ceea ce a salvat țara de la numeroase cutremure politice”². Colectivizarea nu făcea parte nici ea din programul pe termen mediu al partidului: „pentru multă vreme, arăta Gomulka, partidul nostru a renunțat la ideea organizării de colhozuri, fără a propune țărănimii un program coerent de reorganizare a agriculturii.”

La rândul său, delegatul bulgar V. Cervenkov a dovedit că avea la activ lecturi buhariniene consistente, spunând despre cooperatie că are menirea de a relansa mica proprietate pentru a asigura surplusul necesar mecanizării agriculturii. „Cooperatia trebuie să joace în economie rolul pe care Frontul Patriotic îl joacă în politică.”³ Dimitrov, la ale cărui idei făcea referire Cervenkov, vedea în Frontul Patriotic nu o simplă coaliție de partide ci „o mișcare populară pentru renașterea țării pe fundamente democratice ... cea mai potrivită formă de înaintare către socialism în condițiile Bulgariei.”

În comunitatea partidelor comuniste existau însă două excepții care nu se revendicau de la noua formă de socialism național: Partidul Comunist Român și Partidul Comunist Iugoslav. Aflate într-o situație asemănătoare din acest punct de vedere, cele două partide urmaseră, totuși, două căi diferite.

Deși la Belgrad liderii partidului foloseau foarte des formula „socialism iugoslav”, regimul instaurat încă din anul 1945 era cea mai fidelă copie a stalinismului. În acest caz, atributul „iugoslav” dorea doar să sublinieze faptul că aplicarea politicilor comuniste în Iugoslavia era o inițiativă internă și nu un ordin venit de la Moscova. Singura particularitate care deosebea PCI de PCS(b) era aceea că, și după terminarea războiului, activitatea partidului rămăsese învăluită într-un mister total, comuniștii preferând să intre în contact cu societatea prin intermediul Frontului Patriotic.

---

¹ *Soveșania Kominforma – 1947, 1948, 1949 – Dokumenta i materiala, Protokol pervogo soveșania Kominforma 22-28 sentiabria 1947 g.*, Moskva, 1998, p. 56-57.

² *Ibidem*, p. 61.

³ *Ibidem*, p. 87.

Partidul Comunist Român a rămas până în 1947 formațiunea cu cea mai difuză agendă politică. Cu o conducere disputată și fără intelectuali care să ocupe un rol central, românii nu au dovedit tendința polonezilor, iugoslavilor sau a bulgarilor de a-și teoretiza experiența acumulată în timpul războiului. În perioada 1945-1947, conștienți de angajamentele internaționale ale URSS, dar și lipsiți de un bagaj conceptual adecvat, liderii români au preferat discursul tactic, axat preponderent pe problemele economice. Cucerirea totală a puterii, „democrația populară” sau noul sistem internațional sunt teme care nu au fost abordate din perspectivă teoretică de către liderii PCR.

Dacă toate celelalte partide comuniste au încercat să folosească perioada de incertitudine pentru a genera noi programe și pentru a găsi puncte de comunicare cu societatea, în acest răstimp PCR pare mai degrabă lipsit de o direcție precisă și incapabil să profite de relaxarea oferită de Moscova.

Raportul politic al Comitetului Central de la Conferința Națională a partidului din octombrie 1945, susținut de Dej, este un bun exemplu în acest sens. Structurat în două părți, prima dintre ele dedicată trecutului mișcării și evenimentelor care au dus la instaurarea guvernului Groza, iar a doua sarcinilor curente ale partidului, materialul pune în evidență tendința comuniștilor de a-și concentra efortul teoretizant mai mult pe recompunerea trecutului și mai puțin pe proiectarea viitorului⁴. În octombrie 1945 Dej număra printre sarcinile imediate reconstrucția economică, prin „creșterea industriei de stat și antrenarea alături de ea a celei particulare”, fără a oferi amănunte cu privire la tipul de economie preconizat⁵. Nici în privința agriculturii comuniștii nu erau mai expliciti. Numeroasele cuvântări și articole ale liderilor se limitau la a sublinia necesitatea unor măsuri pe termen scurt cum ar fi „finalizarea reformei” și înființarea stațiunilor de mașini agricole coordonate de stat.

Dintre sarcinile politice generale afirmate cu claritate se distingeau „înfăptuirea unității politice a clasei muncitoare” și alianța cu URSS. În aceasta privință, PCR nu constituia o excepție. Desființarea partidelor social-democrate și orientarea exclusivă a țării către URSS erau nelipsite din platformele postbelice ale partidelor comuniste, făcând parte din nucleul dur al programului sovietic de reorganizare a zonei.

Referatul susținut de Dej în Polonia s-a înscris în aceeași paradigmă. Expoziv și axat pe relatarea evenimentelor din perioada 1945-1947, materialul nu lăsa să se întrevadă nimic din concepția liderilor români cu privire la regimul aflat în curs de consolidare. Singura referire a fost aceea că „România a intrat în procesul de construcție a democrației populare”. Consecvent, liderul PCR ținea să sublinieze doar imperativul unificării „clasei muncitoare” prin înlăturarea „liderilor reacționari” ai PSD și pe acela al alianței cu URSS. Bun observator al realităților

---

⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *O politică românească de realizări democratice*, Edit. Partidului Comunist Roman, 1946.

⁵ *Ibidem*, p. 221.

sovietice, Dej încerca să evite orice opțiune teoretică clară pentru a-și lăsa deschise toate canalele de comunicare cu Moscova, în cazul unei schimbări bruște de atitudine.

Discursul a fost apreciat de către reprezentanții sovietici Jdanov și Malenkov, aflați în permanentă legătură cu Stalin, ca fiind „slab și de un nivel nesatisfăcător”⁶. Probabil că prevenit de schimbările pe care urmau să le anunțe sovieticii, Dej a preferat să prezinte un astfel de referat, din moment ce și-a amânat cu o zi discursul pe motiv că materialul nu era definitivat.

Echivalentul sovietic al discursului lui Churchill de la Fulton, referatul lui Jdanov de la Szklarska Poreba avea să producă schimbări majore în politica partidelor comuniste din Europa Orientală, schimbări asupra cărora am insistat cu alte ocazii. Pentru PCR, momentul septembrie 1947 avea să fie unul al clarificărilor, de natură să dea consecvență și legitimitate acțiunilor sale și nu să-l deturneze de la un „drum național” către socialism, drum pe care oricum nu-l preconizase. Odată rezolvate dilemele teoretice prin impunerea unei platforme unice, Dej a putut astfel să localizeze lupta cu rivalii săi pe terenul aparatului. Pe cel ideologic, tot ceea ce aveau de făcut concurenții era să-și dovedească, cât mai credibil, aderența necondiționată la teoria celor două „lagăre” antagoniste, cu toate consecințele sale în planul politicii interne.

Imediat după terminarea conferinței din Polonia forurile conducătoare ale partidului au preluat *in corpore* directivele lansate acolo, transmiterea către nivelurile inferioare făcându-se prin intermediul adunărilor de partid. Metoda cel mai des uzitată era citarea *in extenso* a materialului lui Jdanov, fără a se încerca aplicarea noii grile la alte situații concrete decât acelea invocate inițial.

Judecând după corespondența dintre redacția de la Belgrad a ziarului și CC al PCR, Bucureștiul nu a răspuns foarte prompt la cererile sovietice. Într-o adresă trimisă în noiembrie 1947, redactorul șef al ziarului Kominformului, P. Iudin, cerea Comitetului Central să îi comunice ce teme vor trata reprezentanții PCR în articolele lor, solicitând insistent ca liderii români să propună și alte teme decât cele stabilite la Szklarska Poreba. Pe lângă acestea, Iudin dorea ca forurile conducătoare să numească un om de legătură permanentă cu redacția, responsabil cu centralizarea, corectarea și trimiterea la Belgrad a articolelor⁷.

Inițiativa în Comitetul Central a fost preluată de Ana Pauker, unul dintre susținătorii cei mai activi, alături de iugoslavi, ai criticilor formulate de sovietici la adresa PCF și PCI. La începutul lunii decembrie a anului 1947, sub semnătura Anei Pauker, CC al PCR trimitea la Belgrad o adresă-răspuns prin care își stabilea un plan redacțional de durată și comunica sovieticilor echipa de corespondenți. Din aceasta făceau parte Dej, Pauker, V. Luca, T. Georgescu, Vasilichi, M. Constantinescu, G. Apostol, L. Răutu și S. Toma. Omul de legătură dintre redacția ziarului „Pentru o pace trainică, pentru democrație populară” și CC al PCR era Iosif Chișinevschi⁸.

⁶ *Soveșania Kominforma*, p. 322.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fondul Secția Relații Externe, Dosar 21/1947, p. 6.

⁸ *Ibidem*, p. 7.

Includerea liderilor români în rețeaua de propagandă a Kominformului, prin calitatea lor de „corespondenți speciali”, a făcut ca tematica ideologică să devină mult mai evidentă în luările lor de poziție. Printre articolele propuse de Comitetul Central se numărau: *Ideologia proletară și ideologia burgheză, Despre ideologia sovietică, Despre formele ofensivei ideologice ale lagărului imperialist și Lupta ideologică în România*. Așa cum se observă, invocând aproape abuziv problematica ideologică, PCR încerca să compenseze lipsa de până atunci a abordărilor teoretice și să dovedească faptul că a înțeles lecția predată în Polonia. De altfel, în repetate rânduri, responsabili sovietici au acuzat disproporția dintre influența politică a partidului și pregătirea teoretică precară a membrilor și liderilor săi.

Punerea accentului pe propagarea în Occident a imaginii luminoase a țărilor de democrație populară a deschis și românilor gustul pentru înființarea unor structuri de popularizare în străinătate a „realizărilor” noului regim. Pentru a exercita o influență cât mai puternică și pentru a face comunismul atractiv pentru masele populare din Occident, țările în cauză încercau să-și construiască o imagine pozitivă, prin instrumentarea unor personalități credibile. Era o confirmare a eșecului partidului în încercarea de a atrage în rândurile sale intelectuali valoroși și, totodată, începutul unei noi tactici de înregimentare a oamenilor de cultură.

În noiembrie 1947, probabil din partea Secției de Propagandă și Agitație sau a Ministerului de Externe, la CC al PCR a parvenit un material prin care se propunea „creierea Institutului pentru Relațiile cu Străinătatea, IRS”. În expunerea de motive se arăta că „formarea unei organizații românești de legatură cu străinătatea are o importanță deosebită nu numai pentru momentul actual, care determină necesitatea imediată de a organiza o temeinică propagandă pentru România și regimul ei democrat. Nevoia formării acestei organizații, este dictată de interesele generale naționale ale țării și pentru viitor.”⁹ (Câte ceva despre autor putem presupune amintind doar faptul că, în textul citat, anumite cuvinte sunt ortografiate greșit, în mod repetat, virgulele aproape că lipsesc, iar acolo unde există sunt puse între subiect și predicat)

Nu ne putem abține a nu observa că România avea și atunci o problemă de vizibilitate internațională. „În stăinătate, țara este cunoscută altfel decât este în realitate. Sunt țări mari ai căror oameni politici consideră România o țară semisălbatică”. Pornind de la aceste premise, autorul materialului supunea unei critici dure starea propagandei românești în străinătate, observând că „Ungaria are un aparat organizat mai bine”. Despre rețeaua atașailor de presă și de cultură din reprezentanțele românești se afirma că funcționează deplorabil, partidul nereușind să atragă de partea sa oameni competenți și bine pregătiți. Pentru înlăturarea acestor „neajunsuri”, autorii propuneau să se treacă imediat la formarea unei rezerve de cadre calificate și competente, prin înființarea unor școli care să

---

⁹ Ibidem, p. 8.

pregătească personal diplomatic. Propaganda oficială românească, așa cum era preconizată, pentru o credibilitate sporită, urma să fie susținută de intelectuali de notorietate, comuniștii ocupând în noile instituții doar poziții secundare.

Scopurile Institutului de Relații Culturale cu Străinătatea erau să pregătească noi cadre pentru aparatul de propagandă și diplomatic din străinătate, să promoveze imaginea României comuniste și să compromită în fața străinătății opoziția internă. Printre cei propuși să facă parte din conducerea IRS îi regăsim pe Valter Roman, pentru probleme legate de Spania, Italia, Belgia și Olanda, și Nicolae Goldberger, pentru Ungaria. Cel propus pentru postul de director al Institutului era Ștefan Nicolau, iar Matei Cristescu urma să ocupe funcția de director de studii¹⁰.

Nu cunoaștem reacția Comitetului Central la această propunere, relevantă este însă analiza făcută politicii culturale a partidului în perioada vizată. Lipsa unor alte documente referitoare la acest subiect în fondurile cercetate de noi ne face să credem că propunerea a fost respinsă sau amânată *sine die*.

Discursul oficial românesc a preluat textual formulele jdanoviste. Unul dintre primele documente care certifică schimbarea de direcție în politica PCR este cuvântarea ținută de Vasilichi la ședința cadrelor superioare ale PSD și PCR din 22 ianuarie 1948. Invocând prevederile conferinței din Polonia, Vasilichi a cerut trecerea imediată la „construirea socialismului”, afirmând că parcurgerea stadiului burghez al revoluției ar fi o „crimă”, date fiind condițiile prielnice create prin eliberarea Europei Orientale de către Armata Roșie¹¹. Pentru Vasilichi, România avea să treacă direct de la feudalism la socialism asemenea saltului făcut de Mongolia un sfert de secol mai devreme.

Rolul partidul a suferit modificări radicale. Din elită a proletariatului conștient, acesta a devenit „partidul întregului popor”. „Pe noi ne interesează nu numai ce face clasa muncitoare ... dar ne interesează toate problemele vieții de stat din România, chestiunile politice, chestiunile administrative, chestiunile economice, militare, de educație, de cultură, ne interesează care este atitudinea și ce trebuie să facă tineretul țării noastre ... Deci vedeți că noi suntem un partid care stă în vârful piramidei din punct de vedere al inițiativei, organizării și mobilizării tuturor treburilor de stat...”¹².

Momentul de fixare a noii viziuni despre socialism îl reprezintă primul congres al PMR din 21-23 februarie 1948. Raportul politic general susținut de Dej a debutat cu redarea principalelor teze din raportul lui Jdanov. Împărțirea lumii în doua lagăre, caracterul imperialist al Planului Marshall, eșecul democrației burgheze, fascizarea mișcării social-democrate, criza economiei capitaliste și ascuțirea luptei de clasă au devenit teme nelipsite din orice discurs public al unui

---

¹⁰ Ibidem, p. 12.

¹¹ Ibidem, Fond Cancelaria CC al PCR, D 1/1948, p. 8.

¹² Ibidem, p. 9.

lider comunist¹³. În ceea ce privește regimul intern, mesajul propagandistic a fost orientat către viitor, fără a neglija procesul continuu de rescriere a trecutului. După ce între 1945 și 1947 se vorbea ca despre o măsură planificată și atent aplicată de guvern, din 1948 reforma agrară a devenit nu numai rezultatul unui act politic, dar și al luptei de clasă desfășurată la sate¹⁴.

Încercările de teoretizare încep să-și facă și ele loc în discursurile lui Dej, acesta căutând să dea o definiție „democrației populare”. Încercarea sa a fost una palidă. „Republica populară este forma de stat prin care noi mergem spre realizarea țelului mare: desființarea exploatării și a claselor exploatare și instaurarea orânduirii socialiste în țara noastră.”¹⁵

Spre deosebire de celelalte partide din Europa Orientală, în cazul PCR „doctrina Jdanov” s-a așezat pe un teren virgin din punct de vedere ideologic. În consecință, ideile acestea au fost preluate extrem de rapid și fără a genera rezistență, fie și una de moment, așa cum a fost cazul PMP sau a PMB(c). Conferința de la Szklarska Poreba a oferit PCR un profil ideologic, o concepție politică unitară, fiind, mai curând, o etapă esențială de formare în istoria mișcării și nu momentul deturnării de la o cale particulară spre socialism.

De-a lungul istoriei sale, PCR a dovedit o incapacitate cronică de a genera curente de idei novatoare, fie și de natură intrasistemică. Acesta a reușit să se definească numai într-o relație antitetică, atât cu lumea înconjurătoare cât și cu celelalte partide, fără a depăși niciodată limitele impuse de paradigma stalinistă.

THE FOUNDING OF THE KOMINFORM AND ROMANIAN COMMUNISM PARTY

Abstract

Considered most of the time as being a crossroad in the history of the communist movement, the conference for establishing Kominform had a different impact on the parties invited to represent the future organization of coordination.

The concrete case is that of PCR. For the communists in Bucharest, September 1947 represented the „liberation” from the slavery of the ideological incertitude caused by the numerous doctrinal changes within the Soviet Communist Party.

---

¹³ *Raportul politic general făcut de Tovașul Gheorghe Gheorghiu-Dej la Congresul PMR din 21-23 februarie 1948*, Edit. PMR., 1948.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 19.

The launch of „Idanov Doctrine” and the imposing of a compulsory scheme for interpreting contemporary realities led to equal positions for the leaders in Bucharest as regards the chance to get the local power, the main fight referring to the apparatus, not to ideology.

Without hindering PCR to create its own method for constructing socialism, the establishing of Kominform offered this party a clear ideological profile, representing an essential stage in the process of its turning into a state-party of classical type.

EUROPA CENTRALĂ ȘI ORIENTALĂ – STUDII DOCUMENTARE

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI RELAȚIILOR ROMÂNNO- POLONEZE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1919 – 1939)

DANIEL HRENCIUC

Raporturile româno-poloneze în perioada interbelică – neoficial, anterioare anului 1919 – au purtat inevitabil, amprenta unui destin comun care, de cele mai multe ori, a reiterat necesitatea unor abordări comune a problemelor geopolitice din Europa Centrală și Răsăriteană. Situate într-o zonă geopolitică marcată, în mod determinant, de pericolul bolșevic, România și Polonia au conlucrat strâns pentru apărarea independenței și integrității lor teritoriale. În decursul anului 1919, armata română a ajutat armata poloneză în eliberarea Pocuției, teritoriu intrat, la un moment dat, sub ocupația trupelor ucrainene¹. Colaborarea militară a confirmat, cu acest prilej, obiectivele strategice comune ale celor două state în fața intereselor revizioniste ale Rusiei sovietice. În acest context favorabil, România recunoștea oficial Polonia la 17 ianuarie 1919². În aceste condiții, reluarea relațiilor diplomatice dintre cele două state – întrerupte timp de 123 de ani datorită celor trei împărțiri ale statului polonez (1772, 1793 și 1795)³ – a avut loc la 22 iunie 1919, prin înființarea Legației României de la Varșovia, respectiv a Legației Poloniei la București⁴. Primul deceniu interbelic a fost realmente decisiv pentru existența statului polonez. Dacă prin sistemul tratatelor de la Versailles, Poloniei îi vor fi recunoscute toate frontierele, complicatele și extrem de sensibile problemele teritoriale cu Rusia bolșevică și Germania îi vor marca întreaga existență ulterioară⁵. Excelent observator al realităților geostrategice internaționale de la începutul anilor '20, Józef Klemens Piłsudski, creatorul statului polonez, devenit între timp mareșal, inițiază crearea unei federații a statelor din Est⁶, ca o barieră în calea tendințelor revizioniste ale Germaniei și Rusiei bolșevice⁷. Proiectul nu s-a putut materializa, dar Polonia va încheia o Convenție de alianță defensivă cu România, la 3 martie 1921⁸, transformată ulterior în tratat de garanție în 1926 și reînnoit succesiv (1931 și 1936)⁹. În calitate de șef al statului polonez, a vizitat de mai multe ori România, existând perspectiva derulării unor proiecte comune de cooperare militară,

¹ Arhivele Militare Române (în continuare A.M.R.), București, fond *Marele Stat Major* (în continuare se va cita *M.St.M.*), *Serviciul istoric*, dosar nr. 477, f. 25-209.

² Henryk Bulhak, Antoni Zielinski, *Pologne et Roumanie (1918–1939)*, în „Acta Poloniae Historica”, 1980, nr. 41, p. 171.

³ Andrzej Wierzbicki, *Poland's historico-civilisational relation to Europe in the polish historiography of the partition Poland*, în „Polish Western Affairs”, t. XXXIII, 1992, nr. 2, p. 141.

⁴ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia. 1918–1931. Relații politice, diplomatice și militare*, Rădăuți, 2003, p. 56-61; Florin Anghel, *Construirea sistemului „Cordon Sanitar”. Relații româno-polone 1919–1926*, Cluj Napoca, 2003, p. 55.

⁵ Daniel Hrenciuc, *Relațiile politice româno-polone. 1918–1934 [Stosunki polityczne rumuńsko-polskie (1918–1934)]*, în vol. *Polonezi și români pe drumul cunoașterii reciproce [Polska i Rumunia na drodze do wzajemnego poznania]*, ed. Stanisława Iechimowski, Elżbieta Wieruszewska, Suceava, 2002, p. 67.

⁶ Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919–1939)*, București, 1991, p. 10.

⁷ Wojcik Włodzimierz, *Józef Piłsudski in history and legend*, în „Acta Poloniae Historica”, t. LXV, 1992, nr. 65, p. 62.

⁸ Gheorghe Oancea, *Convenția româno-polonă din 3 martie 1921 – mărturie a unei politici de bună vecinătate și destindere europeană*, în „Tibiscus”, 1977, p. 375.

⁹ Arhivele Diplomatice ale Ministerului de Externe (în continuare A.M.A.E.), București, fond 71/*Polonia*, vol. 52, f. 165. *Raport din 28 februarie 1921. Legația României din Varșovia, Al. Iacovaky pentru Ministerul Afacerilor Străine* (în continuare M.A.S.).

iar la un moment dat s-a evocat chiar posibilitatea unei uniuni dinastice între Polonia și România¹⁰. O sinceră prietenie l-a legat pe Józef Piłsudski de savantul Nicolae Iorga, indiscutabil cel mai mare prieten al Republicii a II-a Polone, un avizat cunoscător al istoriei, culturii și realităților politice din statul vecin. Având obiective similare, România și Polonia au colaborat activ în timpul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris (1919 – 1920), în atingerea obiectivelor lor naționale. Implicată într-o serie de conflicte militare pentru definitivarea granițelor, Polonia a intrat în cursul anului 1920 (25 aprilie – 18 octombrie), în război cu Rusia bolșevică. În acest context, Marile Puteri, mai cu seamă Franța, au căutat să determine România să intre în război de partea Poloniei. Guvernele românești au evitat implicarea în conflict, chiar dacă Rusia sovietică refuza să recunoască caracterul românesc al Basarabiei. Diplomația bolșevică, condusă cu abilitate de Gheorghe Vasilievici Cicerin, a sugerat părții române că de neimplicarea sa în război depinde recunoașterea Basarabiei și retrocedarea tezaurului confiscat de autoritățile bolșevice în 1917. Pe acest fundal, guvernele Alexandru Vaida-Voevod (1 decembrie 1919 – 13 martie 1920) și mai ales, Alexandru Averescu (13 martie 1920 – 17 decembrie 1921)¹¹ au purtat discuții neoficiale cu diplomații Moscovei pentru reglementarea amiabilă a chestiunilor aflate în litigiu. Oportunismul Kremlinului, manifestat direct proporțional cu evoluția ostilităților militare polono-bolșevice, era reflectat de conținutul propunerile de pace avansate guvernului român, în situații critice pentru armata bolșevică. În secret însă, bolșevicii aveau pregătit un plan de invadare simultană a României și Poloniei, aspect demonstrat de documentele identificate de noi în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din București (Fondul *România. Dosare Speciale. R.1*, vol. 42). Mai mult, concentrarea unor efective militare consistente la frontierele României și Poloniei aveau scopul bine definit de a crea o presiune psihologică constantă asupra celor două state¹². Pe de altă parte, putem afirma, bazându-ne pe aceleași surse arhivistice, că România a permis trecerea trupelor și a materialului militar pe teritoriul său în ajutorul armatelor contrarevoluționare, fără să se implice însă în războiul sovieto-polonez¹³. Diplomația română, condusă strălucit de Take Ionescu, a conștientizat inconsistența dar, mai ales, lipsa suportului veridic al propunerilor bolșevice, insistând pe ideea creării unei alianțe defensive compusă din cinci state (România, Polonia, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – Iugoslavia, Grecia și Cehoslovacia), cunoscută sub denumirea de Mica Înțelegere¹⁴. Paternitatea acestui sistem defensiv aparține în mod indiscutabil lui Take Ionescu, însă contextul politico-diplomatic a făcut posibilă concretizarea unui proiect similar incluzând doar trei state (România, Cehoslovacia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven) avansat de către diplomatul cehoslovac Eduard Beneš. Eforturile lui Take Ionescu, circumscrise materializării planului său inițial de realizare a unei alianțe de cinci state, au fost deosebit de generoase implicând efectuarea unor veritabile turnee diplomatice pe traseul București-Paris-Londra-Praga-Varșovia. Rezultatul a fost, dincolo de realizarea Micii Înțelegeri în trei (variantea propusă de Beneš), semnarea unei tratat defensiv între România și Polonia, la 3 martie 1921. Acest tratat este, în fond, o creație personală a diplomatului de talie care a fost Take Ionescu. Conștient de imperativele de securitate ale momentului, depășind complexitatea raporturilor dintre Franța și Anglia în principal, a reușit să finalizeze negocierile cu Polonia desfășurate pe parcursul anului 1920, pe fondul derulării războiului polono-bolșevic. Deloc întâmplător, această înțelegere se plasează cronologic la finele acestui conflict, secvențele strategice ilustrând, o dată în plus, complementaritatea intereselor politico-strategice dintre România și Polonia. Poziția Uniunii Sovietice în chestiunea Basarabiei, dar și pretențiile sale asupra Galiției, teritoriu polonez, au condus inevitabil la semnarea unei înțelegeri româno-poloneze pe tărâm politic și militar. Astfel, s-a ajuns la semnarea unei Convenții de alianță defensivă în anul 1921, prin care, pentru prima dată, două state își garantau reciproc granițele estice¹⁵. Această alianță care făcea parte, conform planului lui Take Ionescu, dintr-o alianță mai largă de cinci state¹⁶, era reînnoită odată la cinci ani, stabilea o colaborare strânsă între România și Polonia în plan

¹⁰ Ibidem, *Polonia. Politica internă, martie-decembrie 1926*, vol. 16, f. 398. *Raport din 27 octombrie 1926, Legația României din Varșovia, Al. Iacovaky către M.A.S.*

¹¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România (1918–1921)*, București, 1976, p. 261.

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond *Direcția Generală a Poliției* (în continuare D.G.P.), dosar nr. 1/1920, f. 114.

¹³ A.M.A.E., fond *România. Dosare Speciale. R1. Relații cu U.R.S.S.*, vol. 42, f. 20.

¹⁴ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, București, 1921, p. 3.

¹⁵ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1997, p. 56.

¹⁶ Take Ionescu, *op. cit.*, p. 7.

politico-militar. Chiar dacă eforturile de atragere a Poloniei în Mica Înțelegere nu s-au finalizat printr-un succes, statul polonez a activat alături de această alianță pentru asigurarea unui climat de pace și înțelegere în zona Europei Centrale. Relațiile bune dintre România și Polonia s-au datorat, într-o anumită măsură, și atitudinii comunității poloneze din Bucovina care, redusă numeric, a contribuit la concretizarea unor raporturi apropiate între cele două state¹⁷. Aceste comunități și-au pus amprenta pe ansamblul relațiilor dintre București și Varșovia, reflectând cu maximă fidelitate complexitatea legăturilor româno-poloneze. Demnă de subliniat este participarea etnicilor polonezi din Bucovina, înrolați voluntari în cadrul Legiunilor lui Józef Piłsudski, la luptele pentru refacerea statului polonez¹⁸. Ulterior, aceștia au luptat împotriva bolșevicilor în cadrul armatelor poloneze, fenomen care nu a fost încurajat ci mai degrabă prevenit, în limita posibilităților de care dispuneau, de către autoritățile române, respectiv supravegheat cu atenție, în spiritul neutralității de care aminteam anterior¹⁹. Polonia, care se simțea amenințată de Rusia bolșevică și de Germania, a încercat, prin intermediul alianței defensive cu România, combaterea „germanofiliei” (de care, în opinia Varșoviei, se făceau „vinovați” anumiți lideri politici de la București), inclusiv o atragere a României în garantarea frontierelor sale vestice, lucru care însă nu a fost posibil. Diplomația română, consecventă principiilor sale tradiționale de politică externă, a refuzat asumarea unor angajamente suplimentare față de Polonia. Apropierea dintre România și Polonia s-a făcut firesc, pe terenul intereselor comune de securitate pe care le aveau cele două state. Atât România cât și Polonia aveau teritorii râvnite de Rusia bolșevică. Dacă pentru România chestiunea Basarabiei este cunoscută, vom preciza că statutul acestei provincii fusese recunoscut de către Tratatul de Pace de la Paris din 28 octombrie 1920, fiind semnat între România și Franța, Italia, Anglia și Japonia. Cum Japonia nu a ratificat acest tratat, la presiune, se pare, discretă a Uniunii Sovietice, această problemă a reprezentat un reper vulnerabil al României în relațiile internaționale. Polonia a obținut Galiția Orientală beneficiind și de sprijinul României, cele două state având acum o graniță comună, dar și responsabilități reciproce de apărare în fața Uniunii Sovietice. Pe acest fundament politico-diplomatic și strategic s-a născut Convenția de alianță defensivă încheiată între România și Polonia, la 3 martie 1921. Inițial, alianța româno-poloneză trebuia doar să fie o etapă dintr-o alianță de cinci state care mai reunea Cehoslovacia, Iugoslavia și Grecia. Acest proiect fusese imaginat de către diplomatul român Take Ionescu, conștient de fragilitatea securității din zona Europei Centrale și de Sud-Est, pe fondul tendințelor anticipate de revanșă ale Germaniei și Rusiei bolșevice²⁰. Divergențele teritoriale dintre Polonia și Cehoslovacia pentru Teschen, relațiile privilegiate pe ruta Varșovia-Budapesta, au împiedicat aderarea în comun a celor două state la Mica Înțelegere. Faptul că Franța a sprijinit în cadrul Conferinței Păcii acordarea unei părți mai mari din Teschen, incluzând zona industrială, Cehoslovaciei, a alimentat, în opinia noastră, tensiunile dintre cele două state. Relația specială cultivată între Varșovia și Budapesta, faptul că Polonia nutrea în continuare speranțele unei puteri regionale au împiedicat includerea acesteia în Mica Înțelegere. Diplomația română a încercat constant atragerea Poloniei în Mica Înțelegere, dar singurul progres obținut s-a limitat la cooperarea româno-poloneză în cadrul diferitelor manifestări internaționale în apărarea intereselor comune. Rolul esențial în refacerea statului polonez l-a avut Józef Klemens Piłsudski, omul providențial pentru Polonia în perioada interbelică²¹, dar și un prieten sincer al României în același timp. Prin întreaga sa activitate politică, a urmărit de fapt, consolidarea internă și externă a statului polonez. Polonia a reușit relativ repede să depășească stadiul relațiilor încordate cu Uniunea Sovietică, spre deosebire de România, care nu a reușit acest lucru, cu toate eforturile depuse de diplomația română în această perioadă. În plus, România a întâmpinat serioase dificultăți în negocierea unui tratat defensiv și de prietenie cu Franța, iar atunci când va reuși acest lucru, în 1926, tratatul va avea o simplă valoare morală. Dacă în plan politic, raporturile româno-poloneze le putem caracteriza ca fiind apropiate, în plan economic ele nu au cunoscut aceeași intensitate. Infrastructura slab dezvoltată, lipsa unor industrii complementare, par să fi constituit doar câteva din motivele care au stat la baza acestei stări de lucruri. Cele două state au făcut eforturi

¹⁷ Daniel Hrenciuc, *Minoritatea polonă din Bucovina în contextul relațiilor româno-polone interbelice*, în „Gazeta de Bucovina”, I, Seria I, 18–24 septembrie 2001, p. 6.

¹⁸ „Polonus”, nr. 11 (72), noiembrie 1991, p. 3.

¹⁹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava (în continuare D.J.A.N.S.), fond *Serviciul de Siguranță Câmpulung*, dosar nr. 17/1920, f. 2-15.

²⁰ Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noi Europe” (1920–1923)*, Iași, 2003, p. 28.

²¹ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, București, 1993, p. 29.

consistente de cunoaștere reciprocă, demonstrate de numărul mare al societăților înființate în scopul popularizării culturii reciproce, o dovadă în plus că relațiile culturale, spre deosebire de cele politice, se mențineau intense și profunde. O mențiune aparte trebuie făcută în cazul minorității poloneze din Bucovina, care a jucat un rol relativ însemnat în aprofundarea relațiilor româno-poloneze. Etnicii polonezi au dat dovadă de loialitate față de autoritățile statului român și s-au integrat în noul stat, devenind cetățeni fideli ai României Mari. Au fost implicați în ajutorarea conaționalilor lor în timpul războiului sovieto-polonez, după ce anterior participaseră la refacerea statului polonez, luptând ca voluntari în cadrul Legiunilor lui Józef Piłsudski²². Treptat, vor ajunge să considere România ca a doua lor patrie, fiind practic singura minoritate din Bucovina care a acceptat unirea cu România fără rezerve. Acesta este și motivul pentru care minoritarii polonezi nu au dispus de partide organizate pe baze etnice și au preferat să activeze în cadrul partidelor românești, liberal sau țărănist²³. Relațiile româno-poloneze au cunoscut o evoluție sinuoasă, marcată de momente de colaborare strânsă și chiar de pasivitate. Dacă perioada anilor 1918–1921 poate fi caracterizată drept o etapă în care relațiile româno-poloneze au fost deosebit de apropiate, după 1923, când Polonia realizează o destindere în relațiile cu sovieticii, raporturile reciproce au mai scăzut în intensitate. Pe de altă parte, percepția generată de acțiunile diplomației poloneze după 1923 era că interesul pentru apărarea frontierei estice va fi înlocuit de tendința de a-și apăra frontierele occidentale cu Germania. Această orientare este direct proporțională cu reluarea accentelor revizioniste de către diplomația germană la conducerea căreia vine Gustav Stresemann²⁴. Din acest moment, devine tot mai evidentă, în opinia noastră, preocuparea Poloniei de a identifica o formulă diplomatică de securitate în zonă care să-i garanteze frontierele cu Germania. Pe acest fond se plasează preocupările statelor occidentale, în special, Anglia, Franța și Germania, de realizarea a unui pact de securitate care să realizeze pacea europeană. Evoluția relațiilor internaționale în zona Europei Centrale și de Sud-Est trebuie abordată în strânsă legătură cu evoluția politică a Poloniei. Istoriografia perioadei interbelice explică sinuozitatea raporturilor relațiilor internaționale dintre Marile Puteri prin complexitatea raporturilor polono-germane și polono-sovietice. Utilizând perspectiva cronologică a anilor 1922–1926 pentru a surprinde evoluția raporturilor româno-poloneze, trebuie să avem în vedere tendința Marilor Puteri, în special a Angliei, de a reface balanța puterilor prin reconcilierea franco-germană. Din această perspectivă, diplomația engleză a inițiat, pe filieră germană (D'Abernon-Stresemann), revenirea Germaniei pe scena politică europeană. Este vorba de înlăturarea *spiritului de la Versailles*, care culpabiliza Germania, cu *spiritul de la Locarno*, care însemna renunțarea la diferențele dintre învingători și învinși. Raportat la contextul geopolitic al epocii, la tradiția relațiilor încordate franco-germane, la disputa pentru supremație dintre Franța și Anglia, Locarno a însemnat o destindere în relațiile internaționale. Marile Puteri au făcut concesii Germaniei de dragul păcii europene. Aceste concesii au început cu planul Dawes, în plan economic și s-au încheiat cu Conferința de la Locarno, în plan politic. Indirect, sentimentul împărtășit de Londra sau Paris, era că aceste concesii făcute în spațiul Europei Centrale vor asigura pacea Europei Orientale. Acest lucru s-a făcut prin neglijarea intereselor de securitate a statelor din zona Europei Centrale, adică în mod direct a Poloniei și Cehoslovaciei. Indirect, România se simțea amenințată, și, prin urmare, întreprinde demersuri pentru încheierea unui tratat defensiv cu Franța, dar care să conțină garanții suplimentare de securitate. Dacă, inițial, Franța a agreeat această propunere, ulterior, prin implicarea sa în materializarea unui pact de securitate renan, decide amânarea negocierilor până după ratificarea acestuia. După Conferința de la Locarno, diplomația franceză a dat sentimentul unei abandonări a intereselor sale în Europa Central-Orientală, întrucât tratatele încheiate cu România, Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia nu mai au un suport practic concret, ilustrând, o dată în plus, mai mult dorința diplomației franceze de a-și păstra o zonă tradițională de influență, decât dorința de a se implica efectiv în securitatea acestei zone. Preluarea puterii de către Józef Piłsudski a însemnat și o impulsioneare a relațiilor româno-poloneze. Prin urmare este reînnoită alianța din 1921, prin completarea și extinderea prevederilor sale, devenind în noua formulă, pact de garanții, prin adaptarea conținutului său la spiritul Locarno. În opinia noastră, reînnoirea alianței bilaterale româno-poloneze din 1926, nu a însemnat neapărat un avantaj pentru România, raportat strict la evoluția raporturilor sale cu marele vecin de la Răsărit. Concret, dacă, potrivit stipulărilor alianței din 1921, asistența militară reciprocă se acorda imediat în cazul unui atac

²² „Polonus”, nr. 11, (72), 1999, p. 3.

²³ A.M.A.E., fond 71/România 1920–1944, vol. 385, f. 15.

²⁴ „Revista Vremii literare și politice”, nr. 13 din 23 septembrie 1923, p. 12.

din Răsărit, acum, în conformitate cu textul tratatului de garanții din 1926, asistența militară se acorda doar după epuizarea mijloacelor de soluționare pașnică a conflictului potrivit, Pactului Societății Națiunilor, care însă conținea câteva imperfecțiuni, printre care și faptul că nu prevedea nimic în cazul atacului declanșat de un stat nemembru al Societății Națiunilor. Ori, România avea probleme cu Uniunea Sovietică, stat nemembru al Societății Națiunilor și care va evita constant recunoașterea Basarabiei ca teritoriu românesc. În aceeași notă vor evolua raporturile româno-poloneze statuate prin Tratatul de garanții din 1926, care introducea noțiunea de *erga omnes* (față de toți)²⁵. Teoretic România se implica în garantarea tuturor frontierelor Poloniei, după cum și statul polonez își asuma responsabilitatea unor angajamente similare. În realitate, alianța era operabilă în continuare doar împotriva unui atac sovietic, după cum prevedea textul Aranjamentului tehnic care însoțea textul alianței politice. În plus, existau scenarii (deloc contrazise de complexitatea raporturilor internaționale), prin care, la un moment dat, Ungaria declara război României. Intervenția militară poloneză ar fi fost extrem de greu de anticipat, cunoscută fiind relația dintre cele două state fundamentate pe o tradiție și religie comună, de raporturile de rudenie existente între clasa nobiliară din cele două state, *chiar în condițiile în care textul tratatului româno-polonez din 1926 era deosebit de clar în această privință* (s.n.). Relevante sunt în acest sens, rapoartele diplomatice furnizate Londrei de atașatul său militar Robert B. Godden de la Varșovia²⁶. Pe de altă parte, era greu de stabilit dacă România, care făcea parte din Mica Înțelegere, s-ar fi implicat efectiv de partea Poloniei într-un eventual conflict militar cehoslovaco-polonez. Cu toate acestea, trebuie să precizăm că alianța româno-poloneză, în fond prima alianță de acest gen din Europa Centrală și de Sud-Est, a asigurat o coordonare reciprocă a acțiunii externe a celor două state. În acest spirit, Polonia a mediat o apropiere dintre România și Uniunea Sovietică în cazul aderării diplomației române la Protocolul Litvinov. Chiar dacă episodul în sine nu a dus automat la o reluare a relațiilor diplomatice româno-sovietice, a redus tensiunea acestor raporturi, înregistrându-se astfel primele contacte oficiale româno-sovietice. Începutul anilor 1930 marchează o ușoară îndepărtare a Poloniei de România, fapt care coincide, după părerea noastră, cu răcirea raporturilor polono-franceze. Alianța reciprocă româno-poloneză rămânea foarte importantă în sistemul defensiv estic în opinia liderilor de la București sau Varșovia, în condițiile în care Polonia considera Uniunea Sovietică inamicul său public numărul 1. Pe acest fond se plasează momentul reînnoirii alianței româno-poloneze din 1931, când practic procedura a decurs mai ușor decât în 1926. Faptul că Polonia a preferat să încheie un tratat de neagresiune cu Uniunea Sovietică în 1932, nu înseamnă neapărat o îndepărtare a celor două țări, cât, mai ales, victoria (sau monopolul între anumite limite, evident) a principiilor lui Nicolae Titulescu în relația cu Uniunea Sovietică. Sigur că acest lucru trebuie coroborat cu tendința Poloniei, vizibilă mai ales după venirea lui Józef Beck la conducerea diplomației poloneze, de a se considera o mare putere zonală. Era vorba de traducerea în practică a principiului *medmorze* (între mări), care echivala cu spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră, unde, prin tradiție, Polonia exercitase o mare influență în evul mediu. Dacă diplomația poloneză s-a vrut o politică independentă (sau a egalei distanțe între Moscova și Berlin), tot atât de adevărat e că balanța se va îndrepta spre Berlin, culminând cu pactul de neagresiune cu Germania²⁷, din 1934. Este, credem, sugestivă afirmația unui istoric francez care remarcă, pe bună dreptate, că Polonia nu avea de ales: „renăscuse prea slăbită ca să poată fi o mare putere, dar prea puternică pentru a se mulțumi cu postura de stat satelit”²⁸. Marota raporturilor politico-diplomatice dintre anii 1932–1936 a purtat amprenta rivalității dintre Nicolae Titulescu și Józef Beck, două personalități puternice, unite prin interesul comun față de problema securității statelor lor, însă plasate în tabere opuse, datorită viziunilor diferite asupra scenei politice internaționale. Nicolae Titulescu, diplomat de vocație și anvergură europeană, confirmată de formația și convingerile sale, s-a dovedit fidel politicii franceze și sistemului securității colective, manifestând un interes deosebit pentru încheierea unui pact mutual și de neagresiune cu Uniunea Sovietică, purtat cu Maksim Litvinov, Comisarul Poporului pentru Afacerile Externe. Demersurile lui Nicolae Titulescu – motivate prin speranțele obținerii recunoașterii diplomatice a Basarabiei de către partea sovietică – nu erau privite

²⁵ Arhiva Actelor Noi din Varșovia (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, în continuare A.A.N.), fond Ministerul Afacerilor Externe (Ministerstwo Spraw Zagranicznych, în continuare M.S.Z.), dosar nr. 6404, f. 124.

²⁶ Valeriu Florin Dobrinescu, *Titulescu, Antonescu și relațiile româno-engleze în anii '20*, Focșani, 1996, p. 53.

²⁷ Zygmund J. Gasiorowski, *The German Nonaggression Pact Of 1934*, în „Journal of Central European Affairs”, t. XV, aprilie 1955, p. 5.

²⁸ Piotr S. Wandycz, *O istorie a Europei Central-Răsăritene*, București, 1998, p. 226.

însă cu ochi buni de rivalii săi, proveniți atât din interiorul cât și exteriorul țării²⁹. Contextul internațional în care acționa Nicolae Titulescu se caracteriza prin eșecul sistemului securității colective și ascensiunea puternică a unor state precum Germania și Italia, care susțineau deschis revizionismului, configurând un mediu ostil eforturilor diplomatului român. România însăși era direct interesată, în aceste condiții, în scopul preservării frontierelor sale, de o apropiere de Germania, manevră împiedicată de politica pro-sovietică lui Nicolae Titulescu receptată cu ostilitate și neîncredere la Berlin, Varșovia și Roma³⁰. În plan intern, politica titulesciană era criticată deschis de către liderii legionari, în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu, alături de Gheorghe Brătianu, Octavian Goga, partizanii apropiierii de Germania și prin urmare, dușmani înverșunați ai Uniunii Sovietice³¹. Alte personalități importante ale eșichierului politic intern, precum Nicolae Iorga, Alexandru Vaida Voevod, Grigore Gafencu, V. V. Tilea, Zaharia Boilă, au contribuit în proporții diferite la înlăturarea lui Nicolae Titulescu³². Manevrele abile lui Mirosław Arciszewski depuse pe lângă regele Carol al II-lea (el însuși invidios pe succesele diplomatice titulesciene) – asociate unui întreg complex de factori – au furnizat motivațiile gestului monarhului român de a-l demite pe Nicolae Titulescu, la 29 august 1936, recurgând la o manevră de inspirație balcanică. Practic, guvernul Gheorghe Tătărăscu și-a depus demisia și s-a recompus apoi în aceeași formulă, exceptând portofoliul externelor, preluat de Victor Antonescu, fost ministru al României la Paris. Demiterea lui Nicolae Titulescu a stârnit comentarii diverse – pozitive la Berlin, Varșovia sau Roma, negative în Franța sau Anglia. Relansarea alianței româno-poloneze după demiterea lui Nicolae Titulescu reprezintă o certitudine confirmată documentar și demonstrată prin evoluția raporturilor politico-diplomatice ulterioare. În septembrie 1936, Victor Antonescu a vizitat Polonia, fiind primit foarte bine de mediile politice și diplomatice poloneze, aspecte reflectate de către presa din această țară³³. La rândul său, colonelul Józef Beck a fost și el în vizită în România, cele două state reafirmându-și, cu acest prilej, opțiunile strategice defensive fundamentale relative la marele vecin de la Răsărit. Opțiunea Varșoviei pentru cultivarea unor raporturi aparte cu Ungaria – în virtutea unor tradiții istorice și interese comune față de Cehoslovacia – a perpetuat o stare de suspiciune în rândurile cercurilor politice de la București. Polonia nu a ratificat niciodată – din motivele deja evocate în paginile anterioare – Tratatul de la Trianon, evitând constant angajarea sa în garantarea frontierei de vest a României. Mica Înțelegere alianță construită tocmai pe fundamentul unei politici defensive față de acțiunile revizioniste ale Ungariei, a generat, aproape în permanență în anii '30, comentarii defavorabile la Varșovia, alimentând, din acest motiv, suficiente speculații în rândurile cercurilor politice de la București. În pofida acestor aspecte, vizita regelui Carol al II-lea în Polonia (23 – 30 iunie 1937), atmosfera de caldă și profundă prietenie a populației, a cercurilor politico-diplomatice poloneze, articolele elogioase din presă la adresa României și suveranului său, au reafirmat dimensiunea afectivă a raporturilor româno-poloneze³⁴. Monarhul român a fost găzduit, împreună cu fiul său Mihai, la palatul Lazański³⁵, acolo unde, în urmă cu 15 ani, fusese cazată și perechea regală Ferdinand I și regina Maria³⁶. Îmbrăcat într-o uniformă strălucitoare de colonel polonez, regele Carol al II-lea a fost proclamat, cu această ocazie, comandant al Regimentului 57 Infanterie din Poznań. Evoluția în continuare a scenei politice europene a demonstrat, mai curând, existența unor interese diferite între România și Polonia, integrate contextului general al relațiilor politico-diplomatice interbelice. După Anschluss (alipirea Austriei)³⁷, realizat în martie 1938 de către Germania, politica revizionistă a lui

²⁹ Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, *Responsabili și martori ai demiterii*, în vol. *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, p. 300; *Pro și contra Titulescu*, București, 2002, p. 20.

³⁰ Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, 2003, p. 20.

³¹ Horia Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, Timișoara, 1994, p. 75; Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, vol I, Sibiu, 1936, p. 410.

³² Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 300.

³³ A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale* (în continuare *M.P.N.E.*), *Presa Externă*, dosar nr. 727/1936, f. 3-6.

³⁴ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice, 30 ianuarie 1937*, vol. II, ed. Stelian Neagoe, București, 1999, p. 320.

³⁵ A.M.A.E., fond *71/Polonia*, vol. 58, f. 265-266.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Andrzej Pankowicz, *Relațiile româno-germane oglindite în rapoartele diplomaților americani 1937-1941*, în „AIIA”, t. XXIV, 1987, p. 285; Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, București, 1996, p. 280-281.

Adolf Hitler s-a îndreptat spre Sudeți³⁸, regiune a Cehoslovaciei, locuită de două milioane de germani³⁹. Acordul de la München (29 – 30 septembrie 1938), prin care Sudeții erau transferați Germaniei, a ilustrat conciliatorismul Marilor Puteri și falimentul Micii Înțelegeri care – din rațiuni pe care nu le analizăm aici – nu a fost în stare să construiască o reacție eficientă. Nimeni și nimic nu l-a mai putut împiedica pe Adolf Hitler în materializarea Planului Verde⁴⁰ (Fall Grün)⁴¹, însemnând soluționarea problemei prin ocuparea militară a Cehoslovaciei⁴². La 1 octombrie 1938, orele 12, Polonia a dat un ultimatum guvernului cehoslovac⁴³, pentru a ceda și evacua districtele Teschen și Friestadt⁴⁴. După ce, între 1 – 10 octombrie 1938, trupele germane invadeau zona sudeată⁴⁵, la 2 octombrie 1938, Polonia a ocupat zona Teschen-Friedland⁴⁶. Ungaria a profitat de această ocazie pentru a ocupa o parte a Ucrainei Subcarpatice⁴⁷. Cu toate că era un prieten leal al statului polonez, Nicolae Iorga nu a ezitat să penalizeze atitudinea poloneză, sesizând panta periculoasă pe care alunecase politica externă a Poloniei, consemnând următoarele: „Crede oare cineva în Polonia [...], că acela care a înghițit Austria și tinde să înghiță sudeții va admite ca pe teritoriul care a aparținut odată Imperiului lui Wilhelm al II-lea să fie trasă de sabia biruitoare de odinioară rana care este accl drum prin carnea germană (Coridorul Danzig – n. n.)⁴⁸?”. Cu acest prilej, cercurile politice și diplomatice poloneze au căutat să atragă și România în dezmembrarea Cehoslovaciei, folosindu-se de interesul pe care partea română îl arăta față de problema celor aproximativ 60.000 de români care formau comunitatea românilor din Ucraina Subcarpatică⁴⁹. Intenția mediilor politico-diplomatice și militare poloneze, în frunte cu Józef Beck și Miroslaw Arczewski, era binecunoscută autorităților de la București. Aceștia, în calitate de membri ai Micii Înțelegeri, au încercat să construiască, spre nemulțumirea Varșoviei, o ripostă eficientă în fața pericolului dezagregării cehoslovace⁵⁰. Problema atragerii României în acțiunea de anexare a Ucrainei Subcarpatice a reprezentat scopul unei întrevederi speciale consumate între regele Carol al II-lea și colonelul Józef Beck, la Galați, la bordul iahtul „Luceafărul”⁵¹ (19 octombrie 1938)⁵². Nicolae Petrescu Comnen, în calitate de ministrul de externe al României, i-a precizat în cursul discuției lui Józef Beck că, în cazul anexării Ucrainei Subcarpatice, frontiera României cu Uniunea Sovietică – cel mai important potențial agresor al statului român – se prelungea cu aproximativ 125 km⁵³. Chiar dacă situația importanțelor comunități românești din Ucraina Subcarpatică preocupa realmente Bucureștiul, în pofida facilităților economice și strategice care ar fi decurs dintr-o eventuală anexare a acestui teritoriu, guvernul român a refuzat

³⁸ Walter Kolarz, *Mituri și realități în Europa de Est*, Iași, 2003, p. 120-125.

³⁹ *Documents Diplomatiques Françaises – M.D.A.E. Commission de politique des documents relatifs aux origines de la guerre 1939 – 1945. 2 Serie (1936–1939). Tome XII (3 octobre – 30 Novembre 1938)*, Paris Imprimerie Nationale, 1978 (în continuare D.D.F.), doc. nr. 27, p. 26.

⁴⁰ Cristian Troncotă, *Noiembrie 1938. S.S.I. informează. Mai întâi a fost Cehoslovacia*, în „Magazin istoric”, București, Serie Nouă, XXVI, nr. 3 (300), martie 1992, p. 44.

⁴¹ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (coord.), *Cronologia Europei Centrale (1848–1989)*, București, 2001, p. 309.

⁴² Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Molotov-Ribbentrop*, București, 1991, p. 32.

⁴³ *Documents British Foreign Policy*, Third Series (în continuare D.B.F.P.), London, vol. III, His Majesty Stationery Office, 1950, doc. nr. 242, p. 212.

⁴⁴ Ibidem, doc. nr. 98, p. 198.

⁴⁵ Jean Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, București, 2000, p. 314.

⁴⁶ Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940), Demokratie im autoritären Umfeld*, München, 1997, p. 265.

⁴⁷ Jacques Madaule, *Istoria Franței*, București, vol. II, 1968, p. 201.

⁴⁸ Apud Em. Bold, I. Ciupercă, *Europa în derivă*, Iași, 2001, p. 213.

⁴⁹ A.M.A.E., fond 71/Germania, vol. 69, f. 56.

⁵⁰ D.D.F., Tome XII, doc. nr. 57, p. 108. *Telegramele nr. 429 și 431 din 10 octombrie 1938. Ambasada Franței din Belgrad. Brugeré pentru Georges Bonnet.*

⁵¹ Ibidem, doc. nr. 178, p. 303. *Telegramele nr. 978 și 985 din 19 octombrie 1938. Ambasada Franței din București. Adrien Thierry pentru Georges Bonnet.*

⁵² *Istoria Românilor*, vol. VII, *România Întregită (1918–1940)*, coord. Ioan Scurtu, București, 2003, p. 514.

⁵³ D.D.F., Tome XII, doc. nr. 57, p. 108. *Telegramele nr. 429 și 431 din 10 octombrie 1938. Ambasada Franței din Belgrad. Brugeré pentru Georges Bonnet.*

ferm propunerea avansată de Józef Beck⁵⁴. Insistențele șefului diplomației poloneze de a realiza o reconciliere între România și Ungaria nu au dat nici ele rezultate, în principal din cauza maghiarilor, care nu acceptau să renunțe la poziția lor în problema Transilvaniei și a tratatului de la Trianon⁵⁵. Documentele consemnau refuzul regelui Carol al II-lea de a realiza o alianță cu Ungaria, caracterizată de către monarhul român „drept o axă în formare”⁵⁶. Autoritățile române au preferat soluția menținerii integrității teritoriale a Cehoslovaciei, neputând face însă nimic concret pentru a stopa disoluția acesteia, recunoscând măsurile luate de autoritățile cehoslovace pentru menținerea și dezvoltarea conștiinței etnice a românilor de acolo (Ucrainei Subcarpatice), în varianta cedării acestei provincii Ungariei⁵⁷. La 15 martie 1939, Cehoslovacia a fost desființată ca stat independent prin intervenția trupelor germane, apărând astfel un culoar favorabil în cazul unui război germano-polonez⁵⁸. În aceeași zi, Józef Beck adresa o telegramă ambasadorului polonez de la București, oferindu-și serviciile în mediarea tensiunii în relațiile româno-maghiare prin cointeresarea participării României la împărțirea Ucrainei Subcarpatice, România urmând să primească porțiunea până la linia Iasina-Sighetul Marmăției⁵⁹. Mediile politico-diplomatice române au declinat oferta – un anume rol având și poziția Ungariei – menținându-se pe linia comandamentelor tradiționale specifice guvernărilor guvernărilor românești interbelice, indiferent de orientarea lor ideologică. România a refuzat inclusiv oferta înaintată de către Augustin Voloșin, de încorporare a Ruteniei subcarpatice în cadrele teritoriale ale statului român⁶⁰. Bucureștii și-a păstrat deci echilibrul și moderația față de aceste propuneri, care puteau arunca în aer întregul sistem versailles, un raport al Biroului de presă al Statului Major al armatei franceze consemnând „*Roumanie y es hostile et tient a conserver unde liaison avec Prague*”⁶¹. Ulterior, după anexarea teritoriului menționat de către trupele maghiare (primul dictat de la Viena – 2 noiembrie 1938), Augustin Voloșin s-a refugiat pe teritoriul românesc, fiind tratat corespunzător de către autoritățile de aici. Perspectiva disoluției sistemului politic versailles și dezagregarea statului cehoslovac au amplificat, prin lipsa unei reacții eficiente din partea Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, partenerele esențiale ale Franței în Europa Centrală și Răsăriteană, dificultățile în care afla România, prinsă între interesele revizioniste ale Ungariei, Bulgariei și Uniunii Sovietice. În aceste condiții, diplomația română s-a îndreptat spre cultivarea unor raporturi apropiate cu Germania, fără a abandona însă relațiile tradiționale statornicite cu Franța și Marea Britanie, principalele garante ale sistemului versailles. Promovarea, într-un stil mai agresiv, de către Ungaria, a politicii sale revizioniste, impunea completarea prevederii *erga omnes* din alianța româno-poloneză într-o manieră care să facă posibilă intervenția Poloniei în ipoteza unei agresiuni suferite la frontiera de vest a României. Sesizând acest aspect, Richard Franasovici, ambasadorul român la Varșovia, îi sugera, la 3 februarie 1939, lui Grigore Gafencu – noul șef al diplomației române – să depună eforturi pentru a obține din partea Poloniei garantarea frontierei sale cu Ungaria⁶². În tot acest timp, Foreign Office-ul remarca creșterea influenței germane în România și

⁵⁴ Un punct de vedere diferit la Nicola Vegheș, Bodnar Volodimir, *România și Ucraina Carpatică. Din istoria colaborării economice și politice ucraineano-română în ajunul celui de al doilea război mondial (1938–1939)*, în vol. *Relații româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, p. 343-345; A.M.A.E., fond 71/Polonia, vol. 59, f. 375-379.

⁵⁵ D.D.F., Tome XII, doc. nr. 182, p. 307. *Telegramele nr. 785 și 787 din 20 octombrie 1938. Quai d'Orsay. Georges Bonnet pentru Leon Noël.*

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *România – Polonia. Relații diplomatice, 1918–1939*, vol. I București, 2003, doc. nr. 105, p. 204-210.

⁵⁸ *Documents Concerning Germano-Polish Relations And The Outbreak of Hostilities Between Great Britain of Germany on September 1939. Presented by the Secretary of State of Foreign Affairs to Parliament by Cabinet Of His Majesty*, London Printed and Published by His Majesty's Stationery Office, (în continuare *Documents ...*), doc. nr 9, p. 5; Gheorghe Zaharia, *Martie 1939. Doi atașați militari români descriu ocuparea Cehoslovaciei de trupele hitleriste*, în „Magazin istoric”, III, nr. 3 (24), martie 1969, p. 28.

⁵⁹ Corneliu Mihai Lungu, Ioana Alexandra Negreanu, *România în jocul Marilor Puteri (1939–1940)*, București, 2003, p. 161-162.

⁶⁰ A.M.A.E., fond 71/Anglia. Presă, vol. 18, f. 6; *Documents British Foreign Policy*, Third, London, vol. III, His Majesty Stationery's Office, 1950, Third Series (în continuare D.B.F.P.), doc. nr. 221, p. 197.

⁶¹ D.D.F., Tome XII, doc. nr. 87, p. 151.

⁶² A.M.A.E., fond 71/Polonia, vol. I, f. 186.

Ungaria, receptând însă cu îngrijorare și măsurile militare adoptate de către Ungaria⁶³. În primăvara anului 1939, Franța și Anglia sugerau Varșoviei extinderea prevederilor din alința încheiată cu România⁶⁴ – interesate desigur de menținerea echilibrului politic în regiune. Polonia s-a pronunțat, încă din 3 martie 1939, împotriva unei extinderi în sensul *erga omnes* din alianța de bază, Beck motivându-i lui Grigore Gafencu faptul că, astfel, țara sa ar fi venit în contradicție cu Ungaria, de care era legată printr-un tratat de alianță⁶⁵. Józef Beck și-a menținut cu încăpățănare poziția, susținând cu obstinență că alianța Poloniei cu România rămânea valabilă doar în cazul unui atac sovietic⁶⁶. Răspunsul diplomatului polonez la întrebarea ce va face Polonia în cazul unui atac venit din partea Ungariei asupra României a fost „evaziv”⁶⁷. Beck își mărturisea totuși speranța că un atac maghiar asupra României nu va avea loc, în această ipoteză reacția Poloniei fiind greu de anticipat⁶⁸. În scopul modificării poziției diplomației poloneze în chestiunea tratatului cu România, Grigore Gafencu a avut o întrevedere personală cu Józef Beck în seara zilei de 16 aprilie 1939, locația fiind un vagon de tren aflat în gara din Cracovia⁶⁹. În cursul discuției, Józef Beck s-a exprimat că „ajutorul pe care urmează România să-l dea Poloniei, în care aceasta din urmă ar fi atacată de Germania, ar fi iluzoriu, deoarece România este silită să-și păstreze armata la hotarele ei, ca să poată face față oricărei presiuni ungare și bulgare”, precizând că „o lărgire a tratatului (româno-polonez n. n.) n-ar servi decât să provoace supărarea Germaniei, care ar considera această acțiune de încercuire drept o provocare de nesuferit”⁷⁰. Evenimentele anului 1939 – atacarea Poloniei la 1 septembrie 1939 și începutul celui de al doilea război mondial – au pus încă o dată în lumină interesele comune ale României și Poloniei, fapt reflectat de către dezbaterile Consiliului de Coroană reunit la Cătrănești, la 6 septembrie 1939. Guvernul român a oferit adăpost celor aproximativ 100.000 de refugiați militari și civili împreună cu echipamentul și tehnica militară aferentă – gesturile de rădăcină ale populației române, reflectând compasiunea lor sinceră pentru refugiații polonezi, în frunte cu Ignacy Mościcki, președintele Republicii Polone, Edward Rydz Smigły, șeful Statului Major al Armatei poloneze, respectiv Józef Beck, ministrul de externe⁷¹. Episodul „potopului” polonez din 1939, evocat și reflectat în mod corect chiar în anii comunismului de pana diverșilor istorici, a înlocuit ipoteza intervenției militare a României contra Germaniei, întrucât alianța româno-poloneză nu avea valabilitate decât în cazul unui atac sovietic⁷². Acesta nu s-a lăsat prea mult așteptat numai că, survenind la 17 septembrie 1939, nu putea determina o angajare militară a României împotriva Uniunii Sovietice – statul polonez nemaexistând în mod oficial. În plus, Józef Beck însuși a solicitat, conștient de situația delicată a României, înlocuirea intervenției militare cu găzduirea refugiaților polonezi⁷³. Analiza cazurilor diplomaților și militarilor polonezi refugiați pe teritoriul românesc demonstrează că aceștia au plecat spre Occident, beneficiind majoritatea de complicitatea autorităților. Este și cazul lui Ignacy Mościcki – un demers imposibil de analizat într-un spațiu atât restrâns precum articolul de față. Din acest motiv (intenția noastră este de reveni ulterior, prin intermediul unei monografii consacrate special acestui episod) ne vom limita să inserăm strict contribuția financiară a statului român până la 1 august 1945, cifrată la un total de 2.093.337.156 lei, așa cum rezultă ea după consultarea unor surse documentare depistate de noi în cursul cercetărilor efectuate în fondurile Arhivelor Diplomatice ale Ministerului

⁶³ D.B.F.P., vol. IV, Third Series, doc. nr. 549, p. 526. *Telegrama din 26 martie 1939, Ambasada Marii Britanii din Budapesta. Knox pentru Halifax.*

⁶⁴ Ibidem, f. 188.

⁶⁵ Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995, p. 45.

⁶⁶ D.B.F.P., vol. IV, Third Series, doc. nr. 400, p. 371. *Telegrama din 18 martie 1939, Ambasada Marii Britanii din Varșovia Kennard pentru Halifax.*

⁶⁷ Ibidem, doc. nr. 447, p. 401. *Telegrama nr. 61 din 20 martie 1939. Ambasada Marii Britanii din Varșovia. Kennard pentru Halifax.*

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ A.M.A.E., fond 71/Anglia. Presă, vol. 18, f. 48.

⁷⁰ Petre Otu, *Relațiile româno-polone în anii 1939–1940. Sprijinul acordat de statul și poporul român refugiaților militari polonezi*, în vol. *Polonezi în vâltoarea anului 1939*, Craiova, 1996, p. 17.

⁷¹ Franz Wiszniowski, *Rădăuți cel mai german oraș din Țara Fagilor*, Waiblingen, 1966, p. 45.

⁷² România a permis tranzitarea tezaurului polonez, o parte fiind păstrat în seifurile B.N.R. din București până în 1947 când, în baza unui proces verbal, a fost înapoiat statului polonez: Ioan Suciu, *Refugiații polonezi în România*, în „Magazin istoric”, nr. 9, septembrie 1969, p. 66–67.

⁷³ A.M.A.E., fond 71/Polonia, vol. 60, f. 1-368.

Afacerilor Externe (București)⁷⁴. În concluzie, putem aprecia relațiile româno-poloneze interbelice drept complexe, sinuoase și modelate, în plan strategic, de interesul defensiv comun față de Uniunea Sovietică. Dimensiunea exactă a raporturilor româno-poloneze interbelice inserează multiple paliere în plan economic, cultural, spiritual, dificil de analizat în *extenso* într-un spațiu tipografic restrâns precum paginile de față. Relațiile dintre România și Polonia, raportate la o bogată tradiție medievală, s-au remarcat printr-o mare profunzime în plan cultural, confirmând, o dată în plus, rolul de intermediar asumat de spiritualitate între cele două popoare.

---

⁷⁴ Ibidem , vol. 65, f. 243.

MISIUNEA MILITARĂ A GENERALULUI MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK ÎN ROMÂNIA ÎN LUMINA DOCUMENTELOR DIN ARHIVELE ROMÂNE ȘI FRANCEZE

PETER KOPECKÝ

Articolele și studiile pe teme istorice se datorează, de regulă, unor sarcini prevăzute de planul de cercetare, dorinței de cunoaștere a specialistului, dar și unor motive aleatorii. În ceea ce privește contribuția de față, prin care dorim să cinstim memoria generalului slovac Milan Rastislav Štefánik¹, de la a cărei moarte tragică se împlinesc 85 de ani, aceasta este, de bună seamă, rodul spiritului de investigare ce-l animă pe autor, precum și al pregătirii sale euristice *ad hoc*. *Spiritus movens*, însă, l-a constituit lectura studiului istoricului român Ioan Saizu, care prezintă vizita lui T.G. Masaryk în România, în anul 1917, făcând referiri și la misiunea lui Štefánik². Președintele Consiliului Național Ceho-Slovac, viitorul președinte al Ceho-Slovaciei, a stat vreme mai îndelungată la Iași, în alte orașe zăbovind mai mult sau mai puțin doar în trecere. Însoțit de gazde, a vizitat chiar și pozițiile de pe frontul de la Mărășești. Întrucât presa locală cât și autoritățile i-au acordat președintelui atenția cuvenită, au fost consemnate, relativ detaliat, datele referitoare la sejurul acestuia. În ciuda importanței deosebite pe care o atribuim vizitei lui Masaryk, însemnătatea acesteia este mai degrabă una morală. Fermitatea armatelor ruse aliate a luat un curs descrescător pe câmpul de bătălie, iar după revoluția bolșevică acest fapt a dus în cele din urmă la părăsirea pozițiilor de luptă din nordul României. Masaryk trebuia, printre altele, să urmărească posibilitatea de întreținere și asigurare a armamentului pentru o mare unitate ceho-slovacă pe teritoriul României. Masaryk s-a convins că pe frontul românesc există probleme insolvabile privind aprovizionarea, iar condițiile de la fața locului, inclusiv administrația greoaie din cadrul armatei române și mentalitatea „orientală”, nu corespund pentru zecile de mii de legionari care ar fi trebuit să traverseze întregul teritoriu al României, ca să ajungă în Grecia și de acolo să plece în Franța. În cercurile militare franceze exista o mai îndelungată preocupare în privința formării de legiuni (armata ceho-slovacă din străinătate).³ Exemplul

¹ Misiunea lui Štefánik în România nu a constituit, până în prezent, obiectul unor studii detaliate. Centrul de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice din Pitești a permis, în anul 2000, la cererea Ambasadei Republicii Slovace din București, accesul la sursele arhivistice necesare unei atare cercetări. Pentru căutarea și executarea de copii ale acestora aducem mulțumiri cu deosebire domnului col. Gh. Nicolescu și domnului Ștefan Unatinský. Copiile acestor documente pot fi comparate, corelate și completate cu lucrarea amplă și bine documentată, conținând date exacte, a lui Jean Grandhom, *La mission Berthelot en Roumanie et dans la Russie meridionale*, Paris, 1999. Am făcut uz, de asemenea, de actele colocviului dedicat personalității generalului slovac, Milan Rastislav Štefánik, *astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne*. Coordonatorul volumului Bohumila Ferencuhová. Misiunea lui Štefánik în România constituie tema contribuțiilor cercetătorilor Zuzana Stanová-Faivre Dupaigne și Marian Hronský. Volumul a fost editat de Societatea Pentru Istoria și Cultura Europei Centrale și de Est, 1999, în cadrul proiectului VEGA 2/4089/99. Traducerea neoficială din limbile franceză și română, a documentelor de arhivă (versiunea slovacă), aparține autorului. Traducerea prezentului articol din limba slovacă în limba română a fost posibilă datorită bunăvoinței d-nei conf. dr. Dagmar Maria Anoca.

² Ioan Saizu, *Repere noi în relațiile româno-cehe, Octombrie 1917 T.G. Masaryk la Mărășești în 1917. Pe frontul de Est*, Focșani, 1997, p.275-292. T.G. Masaryk s-a aflat în nord-estul României între 21 octombrie 1917 și, probabil, până la 1 noiembrie 1917.

³ Concretizate în decretul privind armata cehoslovacă din Franța, din data de 16.12.1917, la care se adaugă statutul din 7.2.1918: M. Hronský, *Légie vo Francúzsku*, în „Historická revue“, 5/99, p.16. În acest sens, presupunem că doar istoricilor militari le e cunoscut faptul că pe teritoriul României, încă înaintea misiunii lui Štefánik și Masaryk, au luptat împotriva Puterilor Centrale numeroși combatanți cehi și slovaci. Este vorba de aproximativ 500 de cehi și slovaci (în majoritate ofițeri și subofițeri) care au trecut în vremea prizonieratului la ruși din Odesa la corpul de voluntari sârbi. Sub comanda colonelului Hagici au participat la luptele împotriva unităților bulgare și turce în Dobrogea lângă Medgidia în septembrie 1916. Monumentul ridicat în acele locuri amintește până în zilele noastre de luptele purtate.

voluntarilor sârbi a dus la ideea de a înființa legiuni și pe teritoriul României. Din aceste motive s-a deplasat în România František Král, confidentul lui Beneš, având funcția de „colonel onorific”, care a încercat la București, în prima săptămână a lunii septembrie 1916, să-i convingă atât pe reprezentanții misiunii militare franceze în România, cât și personalitățile române militare de rang superior în privința necesității de a transfera pe frontul românesc 40.000 de legionari cehi și slovaci din Kiev și Odesa, idee respinsă de către Masaryk în timpul vizitei lui la Iași, menționate mai sus, ca fiind neviabilă⁴. Ștefănik, a cărui misiune militară a durat din 28 octombrie 1916 până în 3 ianuarie 1917, urma să revină, din aceste considerente, la Iași spre sfârșitul lunii februarie 1918. Din cauza prelungirii șederii sale în Italia, a inactualității ideii respective, cât și datorită plecării sale în SUA, imposibil de amânat, deplasarea la Iași a fost anulată⁵.

Inițial, regele României se opusese înființării legiunilor pe teritoriul României, în virtutea cunoscutei filozofii dinastice: de vreme ce ostașii au jurat credință unui monarh, n-o mai pot jura și altuia. Pe de altă parte, presiunea exercitată de cei mai influenți politicieni francofili din perioada respectivă, T. Ionescu și I.C. Brătianu, precum și situația defavorabilă a unităților române au dus la o considerabilă modificare a poziției monarhului, de altfel ușor influențabil, astfel încât deși nu era de acord cu înființarea legiunilor pe teritoriul României, și-ar fi dat acordul la transferarea lor pe teritoriul României.

Misiunea lui Ștefănik în Rusia, respectiv în România, a constituit unul dintre elementele componente ale planului Ministerului de Externe al Franței, vizând „utilizarea elementului ceh aflat în străinătate, mai ales în Rusia”⁶. Ștefănik s-a identificat cu ideea aceasta, menționând în propunerea de inițiativă trimisă Statului-Major al armatei franceze „formarea armatei ceh independente din 50 până la 100.000 de bărbați, combatanți pe frontul francez, nu cel rus...”⁷.

Din aceste motive îl regăsim pe Ștefănik la mijlocul lunii august în Rusia, în calitate de membru al Misiunii Militare Franceze, aflată sub comanda gen. M. Janin⁸. Care au fost motivele concrete ce l-au determinat pe Ștefănik să plece din Mogilev și să-și lărgescă misiunea și asupra împrejurărilor periculoase și complicate din România?

Probabil, impulsul inițial l-au constituit neînțelegerile cu reprezentanții Consiliului Național Ceho-Slovac de pe lângă comandamentul rus. Predecesorul lui Ștefănik a fost ofițerul țarofil Jozef Dürich, deputat în parlamentul austriac și vicepreședinte al Consiliului Național Ceho-Slovac, care se afla în Rusia cu avizul Ministerului de Externe al Franței încă din luna mai 1916⁹. Acesta era „secondat” de locotenentii Stern (ulterior sub supravegherea poliției) și Stefl. Activitatea și comportamentul acestor trei persoane era privită cu ochi răi de către membrii vigilenți ai Misiunii Militare Franceze. Gen. Janin face referiri mai amănunțite la aceste aspecte în telegrama destinată șefului Statului Major al Armatei Franceze: „Trecutul lui Ștefănik, demnitatea lui, credința în victorie și integritatea morală ale acestuia și-au făcut aici efectul optim ... la propunerea gen. Gurko i-a fost decernată Crucea Sf. Vladimir, clasa IV cu spadă ... Pe de altă parte, nu sunt trecute sub tăcere temerile pricinuite de atitudinea altor trei (Dürich, Stefl, Stein – *n.n.*), de modul jignitor de a se exprima – avându-și originea, probabil, în calitățile excepționale ale spiritului național ceh – de cheltuielile exagerate care depășesc în mod suspect binecunoscutul cadru al veniturilor personale și militare oficiale, de viața lor dezordonată și legăturile suspecte cu persoane obscure”¹⁰.

⁴ E. Campus, *Thomas Masaryk, în Diplomați iluștri*, București, 1983, vol. IV, p. 268-270.

⁵ Zuzana Stanová-Faivre Dupaigne, *op. cit.*, p. 44.

⁶ Zuzana Stanová-Faivre Dupaigne, *op. cit.*, p. 42.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Dušan Kováč, *Deux hommes dans la Grande Guerre: Maurice Janin et Milan Rastislav Štefánik*, în „Guerres Mondiales et conflits contemporains”, avr. 1993, nr. 169, p. 51-58.

⁹ Zuzana Stanová-Faivre Dupaigne, *op. cit.*, p. 42.

¹⁰ După întoarcerea sa din Rusia pe data de 13 februarie 1917, Ștefănik îi pune în vedere lui Beneš că onoarea și mândria sa națională îl determină să întrerupă orice legătură cu Dürich, întrucât acesta a adus prejudicii intereselor Consiliului Național Ceho-Slovac pe lângă comandamentul rus și a pus sub semnul întrebării onestitatea membrilor acestuia în privința cauzei slave. Ștefănik, din aceste considerente, l-a scos din rândul Consiliului. Această intervenție, Ștefănik, de asemenea, o aduce la cunoștința Ministerului de Externe al Franței. *Ibidem*, p. 3.

Zuzana Stanová, în lucrarea menționată, confirmă părerea vehiculată, că Dürich, în mediul rusesc, acționa în favoarea făuririi principatului ceh cu uniune personală cu țaratul rus¹¹.

Cel de-al doilea motiv, care l-a convins pe Štefánik de justetea plecării sale în România, îl constituie faptul că șeful statului major rus și-a dat verbal avizul oficial privind evacuarea ostașilor recrutați în România cu destinația Franța. Este vorba, de bună seamă, despre soldații cehi și slovaci, dar partea franceză era interesată prioritar de alsacienii și lotaringienii din armata germană luați prizonieri în România la începutul războiului¹². În acest scop, Štefánik a început să furnizeze în Rusia comitete locale, care urmau să-i adune pe cei interesați de plecarea în Franța. În privința hotărârii cruciale luate de Statul-Major Rus, ne spune mai multe o altă mărturie a lui Janin: „... Štefánik a soluționat o chestiune ce trena de doi ani... a învins rezistența venită dintr-o direcție suspectă... Cred că sunt la mijloc și opinii politice diferite de ale noastre, în ceea ce privește Ceho-Slovacii și Austria, gelozia națiunilor occidentale referitor la un popor slav și, poate, trebuie să fac această precizare, pentru a fi complet, și intrigile venite din occident”¹³. Ce înțelegea gen. Janin sub contacte suspecte ale celor trei? Probabil legăturile lor cu cercuri reacționare din Germania, Austria ori poate chiar și din Franța, cercuri care nutreau un interes susținut pentru păstrarea regimurilor monarhice.

Cel de-al treilea motiv care l-a determinat pe Štefánik să plece în România consta, probabil, în intuiția sa, planurile sale de viitor și viziunile sale. Una dintre viziunile sale a fost, de pildă, coexistența eficientă a romanității cu lumea slavilor din Europa postbelică. Štefánik știa că următorul său drum, după ce va fi obținut prizonierii în vederea formării unor legiuni în Rusia și România, în mod necesar va duce în SUA unde era așteptat să-și împărtășească impresiile și opiniile în fața reprezentanților diasporei române¹⁴ care întrețineau contacte vii cu reprezentanții români din Paris – prietenii lui Štefánik. Românii transilvăneni din SUA, spre deosebire de slovaci din America, se înrolau în număr mare direct în rândurile armatei SUA¹⁵.

Prin urmare, Štefánik pornește în România după o bună cumpănire a lucrurilor, după ce are certitudinea că partea rusă va accepta rezultatele misiunii lui în România. De altfel această misiune a lui se desfășura pe fondul unei dure opoziții ruse față de Misiunea Militară Franceză din România, numeroasă și bine pusă la punct profesional (aproximativ 1500 de ofițeri și subofițeri)¹⁶. Rușii se temeau, probabil, de o armată română puternică, în eventualitatea în care după război se va disputa problema alipirii teritoriale a Basarabiei la România. După cum a confirmat-o evoluția ulterioară a evenimentelor, teama lor a fost într-un totuși justificată¹⁷.

¹¹ *Ibidem*, p. 49/14. Părerile asupra organizării politice și teritoriale postbelice a Cehiei și Slovaciei, respectiv ambelor unite, sufereau modificări frecvente în timpul războiului; spre pildă, istoricul slovac cu stagiu îndelungat în exil, prof. M. Dürica, în cuvântul său solemn din data de 5 mai 2003 în localitatea Ivanka pri Dunaji (în perimetrul catastral al acestei localități din Slovacia, pe data de 4 mai 1919 Štefánik s-a prăbușit cu avionul, pe locul tragediei fiind ulterior ridicat un monument sub formă de piramidă), a arătat că Štefánik din luna aprilie 1918, după o perioadă mai lungă de timp, petrecută în Italia, reflecta asupra ideii de a făuri un regat ceho-slovac, de uniune personală cu regatul Italiei. Principele italian urma, conform afirmațiilor prof. M. Dürica, să acorde Slovaciei statutul de independență, conducerea fiind asigurată de un locțiitor (în persoana lui Štefánik?), numit de către principe.

¹² Gen. Berthelot a purces la trierea alsacienilor și lotaringienilor din motive de logică. „Românilor le-ar veni foarte greu să priceapă de ce acordăm atâta atenție ășilor și manifestăm dezinteres pentru conaționalii noștri din zonele anexate...”; Jean Gradhom, *op. cit.*, p. 752.

¹³ Zuzana Stanová-Faivre Dupaigre, *op. cit.*, p. 43.

¹⁴ V.S. Mamatey, *The United States and East-central Europe*, Princeton, 1957, p. 129.

¹⁵ Românii din America nu au format o unitate de sine stătătoare în Franța; campania de recrutare a activiștilor din România s-a soldat cu un eșec în S.U.A., iar românii din America au luptat în cadrul a două batalioane speciale din armata americană; V.T. Podea, *Transilvania* (reeditare a originalului din 1936, fără anul apariției), p. 120-126, 174-175.

¹⁶ Generalul rus Gurko l-a învinuit pe Berthelot în cadrul unei conversații, mai în glumă, mai în serios, că ar fi „mai român decât înșiși românii” imputându-i chiar întâlnirile sale regulate cu regele român. „Ce interese vă conduc, ca armata română să fie reformată și încă atât de repede?” – încerca să afle Gurko. Discuția i-a lăsat lui Berthelot impresia că intenția ascunsă a rușilor era „să obțină din partea României achitarea notei de plată pentru efortul depus de Rusia pentru cucerirea ei.”; Jean Gradhom, *op. cit.*, p. 503.

¹⁷ Gen. Berthelot a reușit în cele din urmă să furnizeze o armată română operativă numărând 20 de divizii și aproape o jumătate de milion de soldați. După terminarea războiului armata română, bine pregătită, a intervenit prompt împotriva agitatorilor bolșevici și naționaliștilor ucraineni atât în Bucovina, cât și în Basarabia; *Dějiny Rumunska* (ed. Kurt W. Treptow), Praha, 2000, p. 252 și urm.

Ștefănik se deplasează mai întâi la Chișinău și pe 28 octombrie 1916 (conform calendarului iulian pe 15 octombrie) se află la Iași¹⁸. Din Iași la București, Ștefănik a ajuns cu avionul în data de 19 octombrie, iar pe 30 octombrie se și prezenta în fața gen. Berthelot, comandatul Misiunii Militare Franceze în România. Ca un om cu simț practic ce era, Ștefănik și-a adus cu el și echipamentul meteorologic necesar. Referitor la aceasta, la 28 noiembrie, gen. Berthelot nota în jurnalul său următoarele: „Acest fapt ne permite să organizăm serviciile meteorologice cărora aici le ducem lipsa”¹⁹. Astfel s-a creat germenul serviciului meteorologic din cadrul armatei române, serviciu condus ulterior de către locotenentul Demetrescu. La îndrumarea gen. Berthelot, serviciul meteorologic primea datele și mesajele necesare prin intermediul telegrafiei fără fir. Stația de telegraf se găsea la Vaslui și capta raporturile meteorologice din stațiile de observare de la Saloniki și Taranto. Ștefănik însă nu se putea ocupa în totalitate de misiunea meteorologică, întrucât avea un alt țel. Amănuntele referitoare la acesta le aflăm din nota gen. Berthelot trecută în evidență cu nr. 168, din 7 decembrie 1916, adresată regelui României: „Succesiunea rapidă a evenimentelor actuale (spus fără ocolișurile diplomatice, retragerea armatei române și evacuarea regelui, a guvernului și a Statului-Major din București la Iași, la 30 noiembrie 1916 – *n.n.*) cere neamănat luarea unei decizii cu privire la evacuarea în Franța a prizonierilor de naționalitate cehă ca și a prizonierilor de origine alsaciano-lotaringiană.

În timp ce guvernul Republicii Franceze nu va face cunoscut rezultatul tratatelor duse în acest scop, generalul, șeful Misiunii Franceze, cere ca imediat să se purceadă la trierea ostaticilor cehi și alsaciano-lotaringieni. Propune ca domnul locotenent Ștefănik (numele său este ortografiat în diverse moduri, în funcție de naționalitatea – franceză sau română – a celui care scria; semnele diacritice de rigoare lipseau oricum – nota noastră), avizat de Altețea Voastră, să fie desemnat pentru a purcede imediat la această operațiune și, în acest sens, să i se atribuie toate prerogativele necesare, atât în vederea trierii propriu-zise, cât și pentru pregătirea cadrelor care să constituie poliția necesară supravegherii prizonierilor, precum și pentru a face orice propuneri utile.

Prizonierii astfel triați, vor fi izolați și duși în locul găsit și propus Statului-Major de către locotenentul Ștefănik.

Dacă Altețea Voastră aprobă aceste propuneri, ar fi binevenită înmânarea imediată domnului locotenent Ștefănik a ordinului de serviciu care să-l îndreptățească la executarea acestei misiuni.

Generalul Berthelot, comandantul Misiunii Militare Franceze în România.”

Interesantă nu este forma notei, care este redactată la persoana a treia cum sunt și cele din zilele noastre. Notificarea constituie o combinație a conținutului unei note personale și verbale, în contradicție cu caracterul unor astfel de documente, în evidență ieșind urgența și presiunea asupra regelui. Gen. Berthelot însă trebuia, conform procedurii prestabilite – pentru a nu aduce atingere suveranității organismelor militare superioare ale țării gazdă – să depună nota la Statul Major (care figurează în documente ca Marele Cartier General) iar șeful acestuia o înainta regelui. Ștefănik vroia să-și înceapă activitatea imediat după audiența privată la rege, probabil pe 19 noiembrie 1917²⁰, încă înainte de a avea la dispoziție toate aprobările necesare. Poate credea că audiența la rege a înlăturat barierele și i-a deschis toate ușile și mai ales porțile taberelor de prizonieri. Cât de mult s-a înșelat reiese din corespondența și telegramele din arhiva militară din Pitești²¹. Gen. D. Iliescu, de la Statul Major a adăugat pe nota gen. Berthelot, citată mai sus: Ordin al Statului Major – colonel de Stat Major Mironescu – execuți!

Astfel Statul Major a pus în mișcare înceata birocrație administrativă militară, sui-generis, care în primul rând a tulburat în mod neplăcut imobilitatea de până atunci a comandanților taberelor

¹⁸ Abia pe data de 14 aprilie 1919 România adoptă calendarul gregorian. Documentele citate, provenite din arhivele româniști, sunt datate în marea majoritate conform ambelor calendare. Calendarul iulian „rămânea în urmă” față de cel gregorian cu 13 zile. Pentru o mai bună orientare în cronologia faptelor, toate datele din text respectă calendarul gregorian.

¹⁹ Jean Grandhom, *op. cit.*, p. 372.

²⁰ Ibidem, p. 722.

²¹ Centrul de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice, Unitatea Militară nr.02405, Pitești, fondul 5456, dosarul 984; de acum încolo, toate documentele de arhivă utilizate provin din acest dosar.

de prizonieri. În componența ordinului intra și circulara telegramă, bătută la mașină, cu nr. 2317 din 8 decembrie 1916, dată de colonelul Tabacovici, directorul serviciului de evidență a prizonierilor din cadrul Ministerului de Război. Circulara care ordonă fără echivoc ca locotenentul Štefánik să fie primit, iar însărcinarea sa să fie acceptată era destinată tuturor taberelor de prizonieri, adică taberelor din Bârlad, Șipote, Dobrovăț, Tecuci, Galați și Măstăcani, dar unii comandanți nu considerau că este suficientă, ceea ce reiese din telegrama cu nr. 817 din 12 decembrie, cu mențiunea de *cu precădere*, ceea ce însemna prioritate, trimisă la ordinul gen. Popovici, comandantul Etapelor (popasuri prestabilite ale armatei pe traseu) și a comunicațiilor cu sediul la Focșani. Textul telegramei a fost scris la Buzău, poartă ștampila poștei din Focșani și este adresat sus menționatului colonel Mironescu de la serviciul de statistică din cadrul Ministerului de Război. (În documentul anterior figura ca director al serviciului de evidență a prizonierilor.) Telegrama a fost trimisă probabil pe 10 decembrie, iar la Ministerul de Război a ajuns pe 11 decembrie 1916. Textul ei este elocvent: „Orдонаți ca locotenentul francez Štefánik să aibă *permis* de a face triajul prizonierilor cehi și alsaciano-lotaringieni în *taberele noastre de prizonieri*” (subl.n.).

Gen. Mironescu a notat pe telegramă: „prelucrat odată cu numărul 2350/2387... și în continuare... 24.XI.1916 (=7 decembrie) Focșani ... se va da (din reacția gen. Mironescu reiese că de fapt sub nr. 2350 aprobarea o dăduse deja pe 7 decembrie – nota noastră) de urgență ordin tuturor taberelor.” De aici se poate deduce că expeditorul telegramei, colonelul Popovici, cerea, în mod birocratic, și un *permis* special pe care Štefánik să-l aibă asupra sa. Într-adevăr, acest *permis*, întocmit caligrafic, trecut în evidență cu numărul 174 i-a fost eliberat lui Štefánik pe data de 11 decembrie, având următorul conținut: „Locotenentul francez Štefánik este din ordinul Statului-Major C 425/1916 însărcinat cu organizarea prizonierilor cehi și alsaciano-lotaringieni. Din aceste considerente, *comandanții taberelor de prizonieri vor permite domnului locotenent Štefánik să lucreze nestingherit* (subl.n.) și îi vor asigura toate facilitățile de orice natură care s-ar ivi în exercițiul misiunii sale. Șeful Serviciului prizonieri și persoane internate.”

Colonelul Mironescu avea, prin urmare, funcții cumulate de șef al serviciului de statistică și al celui pentru prizonieri și persoanelor internate care, evident, se află în strânsă legătură cu statistica și evidența. În documentul următor (nr.426) din 17 decembrie 1916, o telegramă de urgență, extraordinară, a gen. Mironescu, trimisă comandanților taberelor de prizonieri, se pune accentul pe faptul ca prizonierii de origine cehă și alsaciano-lotaringiană să fie imediat transferați la Bârlad; iar în cazul în care eventual s-ar afla la lucrările de consolidare din Dobrogea, să fie imediat retrași și puși la dispoziția lui Štefánik.

Având în vedere avansarea rapidă a trupelor germane care au înlocuit, pe liniile principale ale frontului, unitățile austro-ungare, prizonierii cehi și slovaci din Dobrogea, deci din sudul României, de la granița cu Bulgaria, pe atunci inamică, au fost în cele din urmă transferați în centrul de concentrare din Bârlad și pe urmă la Iași.

Štefánik a găsit în taberele amintite în jur de 1800 de cehi și slovaci. Slovaci erau mai mulți, dovadă fiind numele înscrise pe listele cu prizonierii din arhiva militară din Pitești²².

Štefánik a identificat, de asemenea, în jur de 200 de alsacieni și lotaringieni aflați mai ales în tabăra din Tecuci. Štefánik a găsit în tabere și persoane cunoscute, față de care nutrește încredere și care vor continua lucrările după plecarea sa. Lasă deoparte, însă, și zeci de improbi²³.

Štefánik intră în posesia aprobării oficiale în scris (documentul nr.426) în vederea trierii prizonierilor, din partea gen. Berthelot, abia pe 9 decembrie 1916 adică aproape la zece zile de la evacuarea regelui, a guvernului și Statului Major din București și exact la 40 de zile de la sosirea sa la București! Textul acestuia prevede: „... din ordinul Alteței Sale Regale sunteți autorizat să vizitați taberele de prizonieri în vederea 1. trierii tuturor prizonierilor de origine cehă și alsaciano-lotaringiană; 2. numirii ofițerilor din rândurile prizonierilor, care vor răspunde pentru purtarea și disciplina acestora; 3. transferul acestor prizonieri în tabere provizorii sau locuri de concentrare, se va face de la sine înțeles sub escorta și paza soldaților români”²⁴. După cum rezultă din alte materiale,

²² Ibidem, dosarul 462.

²³ Jean Grandhom, *op. cit.*, p. 723.

²⁴ Gardienii din tabere sunt calificați de documentele franceze drept „indivizi brutali și răzbunători”; *ibidem*, p. 752.

locul principal de concentrare l-a constituit orașul Bârlad, unde printre primii ajunși erau alsacienii și lotaringienii. Ștefănik în vremea aceea, practic, cam încheiasă trierea, îi rămăseseră doar catacombele din Galați, fapt confirmat de ultimul document de arhivă care face referiri la Ștefănik. Documentul respectiv (nr.428) este o telegramă de urgență extraordinară din 17 decembrie 1916, semnată de colonelul Mironescu, adresată comandantului trupelor terestre, gen. Ghica, aflat la Galați. Reia ordinul din 26 noiembrie (documentul nr. 426), pune accentul pe aprobarea misiuni din partea alteței regale, arată că misiunea este aprobată pentru toate locațiile din țară (ceea ce vine să susțină justetea presupunerii noastre avansate mai sus referitor la refuzul inițial al comandaților de tabere, dar și în afara lor, de a coopera) ca în încheiere să ceară pentru Ștefănik mijloc de transport și un însoțitor, acesta fiind desemnat în persoana locotenentului Trancu.

Demne de menționat sunt circumstanțele particulare legate de plecarea lui Ștefănik din București în ziua de 6 decembrie 1916, în pragul intrării germanilor în oraș. Ștefănik, suferind de agravarea bolii sale de stomac, aștepta să-i parvină sus amintita aprobare oficială din partea regelui. Amănunte referitoare la această situație se găsesc în memoriile lui Charles Vopička, legionar ceh aflat în serviciile diplomatice ale S.U.A. Acesta relatează despre momentele zbuciumate de atunci în felul următor: „... Suferindul Ștefănik nu putu să plece mai repede ... mi-a cerut o mașină, ca să-l ducă până la fostul sediu al Statului Major al armatei române. Ajuns acolo, găsi avionul său într-o stare de neutilizat. (De bună seamă, avionul, într-un spațiu părăsit și nepăzit nu a trecut neobservat de către niște persoane neavizate sau curioase – n.n.). Șoferul s-a văzut nevoit să-l ducă până la Ploiești, de unde a reușit să se salveze în ultima clipă... Ștefănik a fost unul dintre ultimii soldați care au părăsit orașul București... Germanii, și mai ales austriecii și ungurii ar fi exultat de bucurie dacă l-ar fi prins pe generalul (sic) Ștefănik”²⁵. Ștefănik însă, a revenit pe un drum ocolit la Galați și împreună cu un grup de ofițeri francezi (sursele indică numele ofițerilor Gaston Peter și Bahezre de Lanlay) a încheiat trierea în jurul datei de 16 sau 17 decembrie 1916²⁶.

Conform surselor franceze, majoritatea prizonierilor cehi și slovaci se opunea să stea în taberele de prizonieri în compania nemților și a ungurilor²⁷. Vizitele lui Ștefănik în tabere avuseseră darul să amplifice acest sentiment refractar. După cum se va vedea mai încolo, după plecarea lui Ștefănik, condițiile și regimul de viață din lagăr s-au îmbunătățit simțitor, motiv pentru care nu s-au mai înghesuit la recrutările pentru legiuni. În schimb însă, în urma încheierii armistițiului dintre România și Germania la Focșani, pe data de 17 decembrie 1917, și a tratatului de pace Brest-Litovsk îi amenința pericolul că vor fi predați Austro-Ungariei. Un astfel de caz s-a întâmplat, de exemplu, cu prizonierii slovaci din Rusia, care au intrat ulterior în componența regimentului 71 infanterie, cunoscut datorită evenimentelor tragice de la Kragujevaț.

Din alte documente de arhivă și din corespondență reiese clar că după plecarea lui Ștefănik controlul asupra situației și l-a asumat gen. Berthelot, preluând comanda unităților din Basarabia, care urmau să fie transferate în Franța, a adoptat un ton mai sever față de administrația militară românească și a însărcinat în mod special un ofițer cu continuarea trierii prizonierilor. Îl interesau, în mod prioritar, ofițerii, după cum reiese din documentul cu nr.129. Cerea pe data de 8 mai 1917 Ministerului de Război, concret Serviciului de evidență a prizonierilor să trimită prin intermediul ofițerului însărcinat – căpitanul Reimann – datele necesare pentru Misiunea Militară Franceză: a) câți prizonieri de război (ofițeri), atât cehi cât și slovaci, se află în tabere și câți alsaciano-lotaringieni; b) *înaintea* situația efectivelor la fiecare dintre națiunile arătate mai sus în fiecare tabără în parte.

Dintr-o notă adăugată, de mână, reiese că în tabăra Dobrovăț se găseau pe 23 aprilie 1917 ofițeri în următoarea componență: 5 cehi, 4 sârbi-croați, 2 ruteni 2 polonezi. În data de 20 mai 1917 Ministerul de Război emite către comandanții de tabere ordinul (documentul nr. 466) de a lua măsuri urgente în vederea separării prizonierilor „de origine slavă, cehi, croați-sârbi etc. de prizonierii germani și austrieci.” Același lucru este comunicat șefului Statului-Major al armatei române. În ultima decadă a lunii mai din același an, numitul căpitan Reimann din cadrul Misiunii Militare

²⁵ *Ibidem*. p. 723.

²⁶ Marián Hronský, Milan Rastislav Štefánik et l'armée étrangère tchécoslovaque – les légions, în Zborník, p. 54-56.

²⁷ Jean Grandhom, *op. cit.*, p. 723.

Franceze a găsit în tabere, în urma unei căutări asidue, doar 9 (nouă) prizonieri de origine ceho-slovacă, dispuși să se înroleze în legiunile ceho-slovace din Franța. Gen. Berthelot menționează acest fapt în scrisoarea către Ministerul de Război din data de 26 mai. Cei 9 prizonieri urmau să fie transferați de urgență în comuna Copol din suburbia orașului Iași, în clădirea de pe strada Sărărie, vis a vis de cazarmele regimentului 7 de cavalerie, adică în locul desemnat în prealabil de către Ministerul de Război.

Atenția ne-a fost atrasă, de asemenea, de documentul de arhivă purtând nr. 465, conținând date concrete referitoare la situația slovacilor și cehilor din taberele de prizonieri. Documentul constituie o adresă scrisă de mână, privind aplicarea unui tratament special prizonierilor polonezi, interesul nostru, însă, ni l-au suscitat două adnotări adăugate: "X Acest ordin este valabil și pentru prizonierii de război cehi și slovaci; XX În ceea ce privește prizonierii cehi și slovaci, responsabilitatea pentru ei îi revine Comitetului Național Cehoslovac (sic!) din Paris."

Adresa făcea posibil ca prizonierii să-și aleagă reprezentanții săi în vederea contactelor cu organele locale. prizonierii aveau dreptul să primească și să trimită corespondență și colete, să beneficieze de bucătări proprii (tradiționala mămăligă, gătită zilnic cu apă cam infectă, nu le era pe plac – fusesse de fapt unicul aliment vreme de câteva luni), în continuare aveau dreptul la asistență medicală, trimeri de reviste și ziare în limba maternă, la contacte cu reprezentanții birourilor militare din țările de proveniență, aveau acces neîngrădit la serviciile divine, în anumite condiții puteau locui chiar în particular (bolnavii, invalizii, ofițerii, intelectualii), li se permiteau vizite din partea rudelor apropiate, ba chiar și cununii cu persoanele de aceeași religie. Având în vedere circumstanțele, vremurile de război și tabăra de prizonieri, aceste măsuri erau mai mult decât liberale. De altfel, ele erau și un fel de carte de vizită lăsată în urma sa de Ștefánik și, concomitent, de bună seamă și reacția Consiliului Național Ceho-Slovac la cele raportate de el cu privire la misiunea în România.

Documentele de arhivă prezintă și alte aspecte concrete despre slovaci. Documentul nr.585, ordinul șefului Statului-Major, Constantin Prezan, arată expres, „ca 70 de slovaci să fie primiți la spitalul din Eghidni, în calitate de sanitari pentru îngrijirea răniților sau ca personal de serviciu.” Pe același document a fost adăugat de mână (poate chiar de însuși Prezan) un comentariu: „și în continuare se va cerceta, dacă în taberele de prizonieri se află și alți slovaci, câți dintre aceștia sunt sănătoși și câți bolnavi...”

Documentul nr. 587 cere același lucru comandanților taberelor din Șipot, Măstăcani, Bârlad și Galați (tabăra din Tecuci nu se mai afla în centrul atenției), la care se mai adaugă solicitarea informației privind numărul celor din lazaret, precum și al celor plecați la munci...”

Efectivele prizonierilor concentrați de Ștefánik la Bârlad diferă, oscilând între 1500 până la 4000²⁸. La drept vorbind, întocmirea unei evidențe exacte era îngreunată de soldații aparținând altor națiuni, subnutriția, tifosul, plecăările samavolnice, unii erau internați în lazarete etc. Care a fost până la urmă soarta prizonierilor slovaci și cehi din taberele de prizonieri din România? Un număr de 428 de prizonieri au ajuns în cursul lunii ianuarie 1918 împreună cu alsacienii și lotaringienii la Chișinău și prin Arhangelsk la Brest. Doar în cursul anului 1917 au ajuns în Franța pe această cale 2900 de alsacieni și lotaringieni. Faptul că s-au strâns rapid și au plecat în masă dovedește că mulți dintre ei au căzut (cu plăcere) în prizonierat rus imediat la începutul războiului, iar alții în timpul luptelor duse cu succes de către armata română la Mărășești și Oituz în luna august 1917. Organele franceze nu intenționau, din diverse motive, să-i trimită în Rusia²⁹. Țarul rus, în cursul lunii ianuarie 1917, nu numai că a permis transferul unei anumite părți a prizonierilor în Franța, ba chiar a aprobat oficial, la insistențele mareșalului Joffre (în spatele cererii remise de gen.Janin se afla Ștefánik), formarea legiunilor ceho-slovace. Ceilalți prizonieri slovaci și cehi din taberele de prizonieri de război din România pleacă deci, treptat, spre Kiev, unde sunt înrolați în unități mixte cu cei care se aflau în Rusia³⁰. Transferul legionarilor cehi și slovaci în Franța în efective de masă, a eșuat după revoluția bolșevică. Cei 428 de soldați menționați formau doar unul dintre primii piloni de susținere ai legiunilor ceho-slovace din Franța.

²⁸ *Ibidem*. Majoritatea surselor indică în jur de 1800 cehi și slovaci.

²⁹ *Ibidem*, p. 753.

³⁰ *Ibidem*, p. 724.

Cât privește soarta Misiunii Militare Franceze în România, după semnarea armistițiului dintre România și Germania din 17 decembrie 1917 ea fost obligată să părăsească temporar teritoriul României. Gen. Berthelot însă a revenit în noiembrie 1918 la București în fruntea unei expediții și a accelerat retragerea unităților germane din București. Aceasta însă se întâmpla în perioada când Germania accepta condițiile capitulării³¹.

Materialele obținute din arhivele militare românești ne permit o cunoaștere mai bună nu numai a împrejurărilor referitoare la șederea și activitatea lui Ștefănik în România, ci și a relațiilor dintre rege versus politicieni și conducerea armatei, a atmosferei din epocă, a situației din armată și a celei economice, ne fac cunoscute impresiile unor străini avizați referitor la raporturile militare ruso-române, dar și aspecte de limbă, ce decurg din corespondență, unitățile lexicale specifice epocii, calcurile și franțuzismele nefiind nicidecum o raritate la vremea respectivă. Ele permit, de asemenea, dezvoltarea regulilor sui-generis și microclimatul din taberele de prizonieri până la venirea lui Ștefănik și după plecarea acestuia. Ne-au permis, pe lângă altele, să-l prezentăm pe Ștefănik acționând în condițiile „muncii de jos“, departe de ministere și state- majore, condiții care puneau în primejdie viața, îl obligau să se confrunte cu situații birocratice neplăcute și să facă față unei igiene precare.

De un deosebit interes ar fi și identificarea la Pitești a altor documente inclusiv liste cu prizonieri, întrucât personal nu am reușit să facem copii xerox de pe întregul volum de materiale din cauza numărului mare de pagini. Ar fi utilă și cercetarea arhivelor și muzeelor, eventual a cronicilor din localitățile unde odinioară se aflau taberele. Ar fi de văzut, îndeosebi, muzeul regional din Vrancea. De bună seamă rezultate concrete ar aduce, de asemenea, un program de cercetare comună a oamenilor de știință români și slovaci. Nu ne referim doar la reputații „ștefănikologi“ din ambele părți (în România aceștia sunt spre pildă A. Porțeanu și C.M. Lungu), ci mai ales la acei istorici care s-au specializat pe primul război mondial, inclusiv istoricii militari. Lucrarea de față, poate, va constitui un imbold pentru cele două secții ale Comisiei Mixte de Istorie Slovaco-Română.

---

³¹ Conform celor povestite de persoanele din localitatea de frontieră Nădlac (centru al slovacilor din România), care își mai aduceau aminte de evenimentele petrecute, gen. M.R. Ștefănik, după capitularea Germaniei și Austro-Ungariei l-ar fi influențat pe șeful francez al Comisiei de Demarcare care stabilea în 1919 frontiera dintre România și Ungaria. La cererea fratelui lui Ștefănik, preot evanghelic la Nădlac, localitatea a fost împărțită în două, deși inițial urma să aparțină în întregime Ungariei.

RELAȚII DIPLOMATICE ROMÂNNO-FRANCEZE ÎN PRAJMA RĂZBOIULUI FRANCO-PRUSIAN DIN ANII 1870-1871

LUCIA TAFTĂ

Problematika relațiilor franco-române în ajunul conflictului franco-prusian din anii 1870-1871 este extrem de diversă, din cauza mulțimii de evenimente și date politice din viața politică internă și externă a celor două țări. Noi le vom prezenta mai jos, raportate la viața politică românească.

Autori de prestigiu¹ s-au aplecat asupra cercetării lor și au tratat anumite aspecte, cum ar fi: impactul vieții politice interne din România asupra Franței și atitudinea acesteia față de frământările intervenite la nivelul partidelor și a guvernării lor; chestiuni ale politicii externe privind statutul juridic internațional al statului român și acțiunile acestuia pentru accesarea la independență, implicarea diplomației de la București în culisele negocierilor dintre Franța și Prusia în timpul marii crize politice europene, legată de succesiunea la tronul Spaniei, motivație imediată a războiului din 1870; repercursiunile acestui conflict militar asupra vieții politice românești, cu reverberații până la capul statului, domnul Carol.

Materialele pe tema acestor chestiuni sunt încă extrem de bogate și ne-au permis, prin urmare, o reabordare a subiectului. Astfel că, cercetarea și studierea unor documente inedite din arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Franței – microfilmate de Arhivele Naționale – ne-a dat ocazia introducerii de noi date în circuitul internațional istoriografic, posibilități de a cunoaște alte aspecte și laturi ale temei relațiilor diplomatice româno-franceze, ca și a unei ordonări mai metodice și mai nuanțate a coordonatelor lor.

Ele au privit, în desfășurarea practică a legăturilor diplomatice, două mari compartimente: politica internă și politica externă românească, fiecare la rândul lor, cu un chestionar larg și divers.

În domeniul politicii interne, problemele la ordinea zilei care au avut impact asupra raporturilor cu Franța au fost în mare: luptele și jocurile politice dintre grupări pentru câștigarea guvernării, direcțiile de modernizare ale societății (economico-industriale, militare, culturale) și rivalitatea dintre influențele franceze și prusiene pe acest țărm, chestiunea acordării cetățeniei române străinilor, în mod special evreilor. Deceniul 1866-1876 a fost caracterizat pentru acest domeniu al vieții interne ca un “deceniu furtunos”, în care s-au petrecut puternice confruntări între cele două mari curente și opțiuni politice ale vremii: liberalismul și conservatorismul².

Divergențele și conflictele cele mai puternice dintre liberali și conservatori au izbucnit de la și în jurul elaborării Constituției din 1866 și a punerii în practică a principiilor sale de modernizare a României.

Liberalii, în special aripa lor radicală, în frunte cu I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, doreau lărgirea libertăților forului legislativ, angrenarea opiniei publice în lupta politică și restrângerea autorității domnului.

Conservatorii – ale căror interese economice și politice fuseseră periclitate din cauza reformelor lui Al. I. Cuza – luptau pentru a-și recâștiga influența pe arena politică internă și a îngredi

---

¹ Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zonner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870-1871*, în “Revue Roumaine d’Histoire”, t. X, 1971, nr. 2, p. 329-342; Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 – la 1877*, București, 1984; Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992; *La Roumanie face à la France et à la Prusse pendant la guerre franco-allemande*, în R.R.H., t. XXXIII, 1994, nr. 1-2, p. 63, 80-89; *România și Franța în timpul războiului franco-german din 1870-1871*, în vol. *România și Europa în perioada premodernă și modernă*, București, 1997.

² Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925; Frederic Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, ed. Felix Alcan, 1900; V. Russu, D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în A.I.I.A.A.D.X., t. VII, 1970, p. 139-142; Apostol Stan, Mircea Iosă, *Liberalismul politic în România*, București, 1966, p. 77-98; Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă (o perspectivă asupra strategiei dezvoltării)*, Iași, 1993, p. 101, 108-109.

tendința liberalilor spre “anarhic”, militând pentru “ordine”, idee plăcută atât fostului domn Cuza, cât mai ales principelui Carol, adept al ei prin educația germană.

Măsurile luate de liberalii radicali – în special între anii 1867-1868 – au fost cauza concretă a declanșării criticilor și confruntărilor vehemente³. Încercând să pună ordine în economia țării, printr-o lege de reorganizare a ministerului de Finanțe, radicalii au impus o serie de dispoziții privind crearea unui sistem monetar, folosirea unei monede naționale, reglementarea circulației financiare pe piață, care să conducă la independența economică a României. O altă lege curajoasă a fost aceea privind însemnele României, între care se definea și stema țării ce se dorea a fi gravată pe monede⁴.

Construcția de drumuri și mijloace de comunicație, îndeosbi a căilor ferate, a fost de asemenea în atenția liberalilor. Prin construirea de căi ferate se dorea conexarea României la fluxul economic european modern. Concesiunea realizării acestui program a fost și “piatra de încercare” a vieții politice românești și a domniei principelui Carol în deceniul premergător cuceririi independenței statale. Acest context a inspirat și titlul unei lucrări mai recente a unui istoric român⁵. Concesiunea Strousberg a fost unul din pilonii crizei politice interne din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁶.

Proiectul modernizării armatei – pus în practică încă din vremea lui Al. I. Cuza – cu ajutorul misiunii militare franceze, condusă succesiv de către frații Eugène și Paul Lamy, ofițeri superiori⁷ – a contribuit și el la tulburarea spiritelor politice. Odată cu instalarea pe tron a domnului Carol, apropiat prin origine și educație de Prusia, curentul filofrancez de modernizare a instituțiilor române a fost înlocuit cu spiritul și influența germană. Misiunea noii organizări militare, votată în Parlament la 11 iunie 1868, a fost încredințată de către Carol ofițerilor prusieni în locul celor francezi. Deja înzestrarea cu tehnică militară germană luase locul celci oferite de firma franceză Godillot încă din primăvara anului 1867. Noii ingineri și îndrumători ai armatei române erau conduși de colonelul prusian Krensky. El a fost mult timp consilierul militar al domnului. Avea să fie considerat de către liberali “ministrul de după perdea... care conduce destinele armatei române, a cărei natură și aspirațiuni nu cunoaște”⁸. Veleitățile și comportarea acestui ofițer german au stârnit nemulțumiri și convulsii chiar și printre conservatori. Reacția contra “prusianizării” s-a manifestat de asemenea în rândul armatei, cunoscute fiind în acest sens cazurile colonelului Dimitrie Crețulescu și maiorului Dabija⁹.

Problemele vieții politice interne au avut repercursiuni și asupra domnitorului. Carol de Hohenzollern s-a urcat pe tron cu bune intenții pentru România, ferm hotărât de a fi “un prinț suveran și nu un pașă turc”¹⁰. Sentimentele filofranceze ale opiniei publice românești și confruntările dintre politicienii români au îngreunat și întârziat însă sudura între națiunea valahă și prințul german¹¹. El a devenit curând principala țintă a mișcărilor șefilor radicali liberali, ranchiuna antidinastică a acestora mergând până la planuri de dețronare, cunoscute în istoriografie sub numele de “mișcarea anticarlistă” sau “mișcarea antidinastică”¹².

Anii 1869-1871 au fost dominați de pericolul unei iminente “explozii” sociale, a unei “revoluții” ce putea fi declanșată de agitațiile și incitațiile fervente ale radicalilor cu scopul de a-l răsturna pe domn și chiar de a instaura un regim republican¹³.

³ A. Stan, M. Iosa, *op. cit.*, p. 117-119; Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg*, București, 1991, p. 184, 188; Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866-1916*, București, 1994, p. 18-25.

⁴ N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României, 1859-1877*, p. 250-251; N. Adâniloae, P. Căncea, *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, București, 1985, p. 176-184.

⁵ A. Iordache, *Sub zodia Strousberg*, București, 1991.

⁶ *Memoriile regelui Carol I al României*, ed. Stelian Neagoe, București, 1993, p. 14-15.

⁷ Marcel Emérit, *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, în R.R.H., 1966, nr. 4, p. 575-586; *Relations entre l'armée française et l'armée roumaine*, în vol. *Hommage à de Saint-Aulaire*, Bucarest, 1930, p. 96-102.

⁸ V. Rusu, D. Vitcu, *op. cit.*, p. 168; N. Adâniloae, P. Căncea, A. Iordache, *Istoria Parlamentului*, p. 181-182; D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, p. 140.

⁹ V. Rusu, *op. cit.*, (II), p. 88-134; D. Berindei, *op. cit.*

¹⁰ F. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, p. 101, 174; D. Berindei, *op. cit.*, p. 157 despre caracterizarea făcută de Paul Lindenberg în lucrarea *König Karl von Rumänien*.

¹¹ D. Berindei, *La Roumanie face à la France et à la Prusse pendant la guerre franco-allemande*, în R.R.H., 1994, nr. 1-2, p. 67.

¹² Cităm doar câteva din lucrările mai noi, bazate la rândul lor pe o bogată bibliografie pe această temă: *Cum s-a înfipt în România modernă*, p. 115-116, p. 125-126; *Memoriile regelui Carol I al României*, p. 7, 71; D. Berindei, *op. cit.*, p. 68-70.

¹³ D. Berindei, *op. cit.*; Gh. Cliveti, *România și conflictul franco-german (1870-1871)*, în A.I.I.A.A.D.X., t. XXIV, 1987, nr. 2, p. 164, 176.

Conjunctura internațională avea să-și impună și ea amprenta asupra domeniului politicii interne românești. Marile puteri europene urmăreau atent situația ei, orice tulburare putându-le da posibilitatea unui pretext de intervenție. Mai ales că teama lor față de izbucnirea unei revoluții în sud-estul Europei, ce ar fi condus la ruperea echilibrului politic internațional era foarte mare. Atitudinea pregnantă în acest sens avea să vină din partea Franței, guvernată de Napoleon III. Prezența la guvernare a liberalilor radicali era considerată de guvernul imperial drept inoportună. Șefii liberali erau taxați drept „complotiști”, „revoluționari periculoși”, „roșii”. Zvonurile despre conspirația contra suveranului român erau neliniștitoare pentru al doilea imperiu francez. Un alt considerent al atenției crescânde a Franței față de România era și influența tot mai vădită a Prusiei. Această mică țară, căreia Franța – în calitate de „șef de orchestră” în concertul european – îi făcuse o favoare primind-o după războiul Crimeii la masa tratativelor de la Paris, își sporea, treptat, ca nucleu al „Confederației Germane de Nord”, autoritatea pe continent. Ea știrbea astfel poziția unor puteri ca Anglia, Franța, Austria, Rusia în teritorii considerate stief-uri „tradiționale”, „îndreptățite”, așa cum era sud-estul european¹⁴. Astfel că, agenția diplomatică a Imperiului francez la București a urmărit îndeaproape aspectele vicii politice interne românești. Rapoartele consulilor săi din prima jumătate a anului 1870 – până în preajma izbucnirii războiului franco-german – înregistrează aproape zilnic pulsul evenimentelor, cuprinzând numeroase date despre finanțe-economie, armată, concesiunea Strousberg, regimul străinilor, confruntările și mișcările politice etc. Un amplu raport al consulului Mellinet din 4 ianuarie 1870 cuprinde relatări extrem de minuțioase privind starea economiei, concesiunea Strousberg și, legat de acest context, imaginea principelui Carol în ochii opiniei publice românești. Din cauza „sacrificării interesului public speculațiilor prusiene – arăta Mellinet – spiritele sunt foarte agitate”, domnul fiind chiar atenționat pentru acest fapt. Litinski, un deputat de Ismail, într-o întrevedere acordată de suveran, „l-a declarat Alteței Sale că situația financiară a fost principala cauză a căderii Prințului Cuza” și că „o catastrofă asemănătoare era iminentă și pentru Alteța Sa”¹⁵.

Alte câteva rapoarte diplomatice franceze prezintă informații referitoare la această apropiată „catastrofă”, din cauza planurilor politicianilor români de răsturnare a domnului. Ele sunt mai deosebite, întrucât, alături de cunoscutele proiecte liberale – menționează și o atitudine de acest gen din partea conservatorilor, ce putea fi mai radicală. Depeșa telegrafică trimisă de Mellinet la 27 ianuarie 1870 Ministerului Afacerilor Externe la Paris anunța eventualitatea unei detronări a principelui Carol (știre furnizată de un deputat conservator agenției austriece) și atrăgea atenția și asupra unei replici a conservatorilor, a unei contralovituri antiliberale a acestora. Ea urma să fie directă, având drept obiectiv concret – pe lângă răsturnarea domnitorului – și separarea de Turcia, chiar o uniune personală cu Austria, păstrând însă „un guvern autonom”. Consulul francez făcea însă observația că acest proiect semăna cu alte fabulații „de tot felul” pe care „moldo-valahii le fabrică zilnic”. „Singurul lucru pozitiv” – adică cert – era „aversiunea întregii țări pentru prințul Carol și probabilitatea căderii sale”, pe care evenimentele externe pot s-o întârzie sau să o grăbească¹⁶.

Tema proiectului conservatorilor este reluată la interval scurt, peste numai două zile, în raportul lui Mellinet din 29 ianuarie 1870 către contele Daru, ministrul francez de Externe. Concluzia care se degajă din relatările consulului era certitudinea unei conspirații generale a politicianilor români împotriva suveranului lor. Faptul părea mai neliniștitor în privința conservatorilor. Dacă liberalii erau divizați prin rivalități în „proiectele lor subversive”, adversarii lor – conservatorii – „mergeau spre un scop bine determinat și nu așteptau decât un cuvânt de ordine din exterior, pentru a încerca o revoluție ca un mijloc de prevenire a loviturii pregătite de roșii, pentru a rămâne stăpâni pe situație”¹⁷.

Numerose documente ale consulatului francez ne oferă date despre criza politică din România în preajma conflictului franco-prusian și imaginea tot mai deteriorată a dinastiei germane, lovită adesea cu arme neloiale. Așa cum a fost și încercarea liberalilor de a folosi simpatia pentru fostul domn Cuza împotriva celui nou sau de a i se arunca în față originea lui prusiană, imputându-i-se faptul că „nu este român” și nu are „dreptul de a fi român” pentru că venise de puțin timp în țară, după cum a procedat negustorul Panait care a deținut un timp postul de primar al capitalei. Acesta fusese, incitat – ca și alți comercianți din București, Pitești și Craiova – de către I. C. Brătianu și C. A. Rosetti¹⁸.

¹⁴ Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 162-163; idem, *România și puterile garante, 1856-1878*, Iași, 1988, p. 91, 103-119.

¹⁵ D.A.N.I.C., microfilme Franța, M.A.E., A.D., C.P.C. Turquie-Bucarest, rola 15, vol 15, c. 1-4.

¹⁶ Ibidem, c. 22v-23.

¹⁷ Ibidem, c. 23v-26.

¹⁸ Ibidem, raport de la începutul lunii martie 1870, c. 40v-42; raport din 24 martie 1870, c. 88v-91v; c. 92v; c. 95v-96.

Motive de îngrijorare pentru Franța dădeau și măsurile de impozitare ale autorităților române pentru mărfurile străine. Ea s-a opus alături de celelalte puteri, care aveau tratate economice cu Imperiul otoman, impozitelor de 2% puse asupra produselor negustorilor străini, ca și asupra proprietăților acestora în România, spre exemplu hoteluri, magazine; de asemenea contra unui impozit de 20 franci pe persoană pentru supușii altor țări, taxei de timbru și altor plăți pe care le impunea fiscul din localitățile în care străinii făceau comerț¹⁹.

Situația armatei române și a raporturilor militare româno-franceze a suscitat importante observații din partea consulului francez. Astfel, într-un raport trimis Ministerului de Externe la 17 mai 1870, Mellinet descria pe larg starea organizării diverselor arme și servicii ale oastei române, înzestrarea cu tehnică de luptă. Raportul era redactat strict la obiect, fiind intitulat *Asupra stării actuale a armatei române*. El conținea, aproape la fiecare descriere – pe arme și servicii, inclusiv cel sanitar – critici la adresa noilor instructori germani și modelelor lor de tehnică și de strategie militară. La prima vedere criticile pot apărea îndreptățite. Cunoscând însă și o altă motivație – înlocuirea inginerilor și ofițerilor francezi, după instalarea pe tron a principelui Carol – considerăm că ele pot avea și multă subiectivitate. Acest lucru se poate vedea chiar de la începutul raportului: „Instrucția regulamentelor militare a fost în ultimul timp la fel de variată și de nesuferit confuză ca și diferitele reglemente (prusiene – n.n.), care au fost introduse succesiv. Înainte de 1866 trupele de toate armele aveau fără distincție ordonanțe franceze; de atunci s-au admis pentru cavalerie ordonanțe prusiene, s-au făcut modificări în ordonanțele de infanterie, de acolo confuzia cea mai regretabilă...”²⁰. Între alte “confuzii” care s-au produs, mai figurează măsurile de înzestrare cu puști prusiene și americane, care au dat naștere la “un amalgam de arme cu sisteme, calibre și cartușe diferite”.

Sistemul prusian de încărcare introdus în artilerie “crează confuzie și este considerat inutil, întrucât arsenalul român posedă încă din 1866 tunuri de bronz, după cel mai nou model francez”. Piesele, de exemplu chiuloasele – confecționate în Germania în servicii și ateliere diferite –, nu aveau aceleași dimensiuni, sistemul german fiind deci “rău conceput și confecționat, prezentând incetinelă la încărcare și chiar pericol pentru cei care servesc”. De asemenea, stabilimentele înființate anterior anului 1866 pentru repararea și construcția pieselor de artilerie și de fabricare a pulberii – care foloseau metode și utilaje de tip francez – au fost unele închise, altele desființate și s-a trecut la importarea pulberii și echipamentelor “străine”²¹, adică germane.

Guvernul român a rămas totuși în relații amabile cu Franța. Un raport din 10 mai 1870 al lui Mellinet către Paris, ne informează despre recompensarea de autorități de la București a ofițerilor ex-misiunii militare franceze “pentru servicii aduse României” cu ordine și decorații, obținute de la Poartă. Așa cum a fost decorația *Medjidie* clasa a III-a pentru comandantul Lamy și clasa a IV-a pentru căpitani Bodin și Russel, insignele lor fiindu-le transmise prin consulul francez²².

Legăturile pe linie militară au continuat în domeniul învățământului superior, întrucât școlile de specialitate franceze erau renumite pe continent. Consulul francez a fost solicitat de autoritățile române pentru obținerea autorizației admiterii unor ofițeri la cursurile unor institute ca: Școala Politehnică, Școala Statului Major, Școala de aplicație de la Metz²³.

O altă problemă a vieții interne românești, cu largi ecouri europene, a fost legislația în chestiunea evreiască, inițiată de liberali și atitudinea oamenilor politici din România față de ea. Din cauza unor măsuri de prigonire din partea autorităților austriece și ruse, intraseră către mijlocul secolului al XIX-lea în România grupuri masive de evrei. Penetrația lor ulterioară într-o serie de activități comerciale – mai ales cele legate de tutun și băuturi spirituoase – a creat o stare de neliniște în localitățile unde s-au așezat majoritar²⁴. Ea s-a manifestat uneori sub forma violențelor unor grupuri extremiste, dar și la nivelul autorităților române printr-o serie de legi și ordine emise în anii 1868-1870 – contra evreilor – între care și acelea de expulzare sub acuzația de vagabondaj, interzicerea negoțului cu tutun și băuturi, îngrădirea accesului la obținerea cetățeniei române.

¹⁹ Ibidem, raport din 16 aprilie 1870, c. 148-150; raport din 17 iunie 1870, c. 254-255; raport din 23 iunie 1870, c. 270v.

²⁰ Ibidem, c. 189v-190v.

²¹ Ibidem, c. 191v-198.

²² Ibidem, c. 8-9v.

²³ Ibidem, rapoartele din 20 mai 1870 și 18 iunie 1870, c. 198v-199, 260v-261.

²⁴ D. Berindei, *Evreii în Principatele Unite (1859-1866)*, în *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1977, p. 231-244; Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie 1866-1919*, Paris, 1978.

Protestul marilor puteri a fost energic și imediat. Evreii dețineau poziții importante în cercurile financiare, industriale și politice în țară ca: Anglia, Franța, Italia a căror dezvoltare o sprijiniseră moral și material. Cei mai învinuți politicieni români de către reprezentanții marilor puteri au fost liberalii, „roșii” (radicali), partidul lor fiind numit și „partidul personal al lui I. C. Brătianu”. Iar legislația antievreiască era considerată „opera guvernării lor”²⁵. Pentru Franța, țară unde conducătorii Alianței Israelite Universale dețineau funcții importante în Parlament, guvern, economie, problema evreiască din România a fost una din cele mai urmărite și mai abordate. atât cu autoritățile române cât și cu reprezentanții celorlalte mari puteri. Corespondența (note, scrisori, rapoarte) Agenției diplomatice a Franței la București cu guvernul imperial relevă această imagine. Ministrul de Externe, Daru, îi preciza consulului Mellinet de la București, la 28 ianuarie 1870, că „guvernul împăratului se grăbește să se pună de acord în chestiunea israelită cu cabinetul de la Londra, pentru a concerta acțiunea celor două țări asociind și Austria”²⁶, în scopul de a da mai multă autoritate demersurilor reprezentanților diplomați în România. Iar în nota către consul din 8 februarie același an, ministrul Daru îi dă instrucțiuni privind modalitățile practice prin care va trebui să explice poziția Franței și să combată „reacția de iritare” a lui Mihail Kogălniceanu față de intervenția diplomației străine. Agentul Franței trebuia să fie ferm opunerii ministrului român amestecului extern „într-o problemă de ordin intern”. El trebuia să-i specifice că „guvernul român nu poate contesta dreptul de intervenție (al marilor puteri – n.n.) într-o problemă de umanitate amenințată”²⁷.

Evoluția chestiunii evreiești pare una primordială între activitățile Ministerului de Externe imperial. Schimbul de note al acestuia cu agenția de la București este chiar zilnic. La 9 februarie se trimitea de la Paris o nouă notă consulului francez, însărcinându-l să se alăture hotărât „demersului colectiv” al diplomaților străini la București²⁸.

Din cea de a doua decadă a lunii februarie până la jumătatea lui martie 1870 se constată însă o anume slăbire a presiunilor și protestelor franceze asupra autorităților române. După cum reiese dintr-o depeșă trimisă agenției de la București, cabinetul francez indica „reținerea pe moment” a participării la demersul colectiv, întrucât avusese loc o schimbare de guvern în România și spera într-o îmbunătățire a situației evreilor²⁹.

Părerea lui Carol Iancu este aceea că demersul respectiv nu s-amai realizat datorită Prusiei. Ea a exercitat presiuni asupra guvernului român pentru a se retrage ordonanțele lui Kogălniceanu. Dar a căutat de asemenea să facă din România unul din pionii eșichierului politic german. Astfel că ministrul român, atât de criticat, a primit la trecerea sa prin Berlin o decorație germană³⁰.

Personalități franceze de origine evreiască – cum au fost publicistul Armand Lévy și marele rabin Antoine Lévy – au venit în România pentru a se informa la fața locului. Oficialitățile române și-au exprimat însă nemulțumirea față de atitudinea lor de încurajare a coreligionarilor lor la „rezistență” față de statul român. Ecoul acestui fapt este semnalat de către Mellinet, agentul Franței la București, într-un raport din 14 martie 1870. El informa, cu această ocazie, pe ministrul de Externe al țării sale, despre plângerea șefului român de cabinet, Al. G. Golescu, către consulat față de un asemenea gest. Dar consulul aprecia că cele două personalități în cauză, nu ar fi capabile de „gestul unei incitări la violență”³¹. Referiri pe marginea acțiunii celor două personalități franceze, în același timp deputați în Parlament și membri ai Alianței Israelite Universale au continuat în corespondența consulatului francez până aproape de izbucnirea războiului cu Prusia. La 5 iunie 1870 Mellinet trimitea la Paris un alt amplu raport în chestiunea evreiască, la care anexase atât protestele populației în cauză, cât și memoriul lui A. Lévy pe această temă³². Instrucțiunile trimise la 9 iulie 1870 de ducele Gramont, ministru de Externe al Franței, îl însărcinau să urmărească atent dezvoltarea chestiunii respective „în

²⁵ C. Iancu, *op. cit.*, p. 87-98.

²⁶ D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, vol. 34, c. 34v-36.

²⁷ Ibidem, c. 46v-54.

²⁸ Ibidem, c. 54v-56.

²⁹ Ibidem, c. 96v-98.

³⁰ C. Iancu, *op. cit.*, p. 98.

³¹ D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 102.

³² Ibidem, c. 165v-166.

scopul concret” de a se da un răspuns demersului scris al Comitetului Alianței Israelite Universale pe lângă guvernul imperial³³.

Cea mai deslușită atitudine a Franței, cu care încheiem discuția temei, am găsit-o în declarația lui Mellinet din raportul său, datat 15 martie 1870: “singurul mijloc de a-i pune pe israeliți la adăpost de noi persecuții trebuie să fie accesul lor la drepturi civile, în conformitate cu art. 46 al Convenției de la Paris din 1858”³⁴.

Obiectivele politicii externe românești și manifestările politicienilor români față de evenimentele, care se petreceau pe continent au fost de asemenea factori care au influențat relațiile româno-franceze.

Între 1866-1878 țelurile de bază ale diplomației României înglobau: unificarea teritorială, modernizarea, afirmarea și reglementarea cât mai concretă, *de jure*, a statutului său ca entitate politică europeană independentă, asemenea altor țări. Apartenența principelui Carol la marile case domnitoare din Occident era o motivație în plus pentru realizarea acestor cerințe. Programul național românesc avea să se confrunte însă cu poziția marilor puteri garante după 1856 ale situației politice a României, de asemenea cu interesele divergente ale acestora, în sud-estul european. Lumea și civilizația germană – Prusia în speță – se afirma tot mai mult ca lider pe continent în dauna Imperiului francez condus de Napoleon III, încă hegemon politic la începutul anului 1870. Acțiunile Prusiei – care au reușit să creeze o nouă structură politică: Confederația Germană de Nord – au schimbat echilibrul internațional și regroupările de interese. Astfel că, la granițele României a apărut hibridul politic al dualismului austro-ungar, Imperiul austro-ungar. Franța a trebuit în consecință să-și reorienteze jocurile diplomatice, să caute virtuali aliați contra Prusiei, cu care-și încrucișa tot mai mult preocupările politice, atât în Europa cât și la hotarele sale, prin statele germane din sud.

În aceste noi jocuri de putere programul național al României a întâmpinat serioase obstacole. Teritoriile sud-estului european – între care România – au fost incluse în calculele unor schimburi între marile capete încoronate³⁵. Împăratul mult simpatizatei Franțe de către români a fost de la început de acord cu dualismul austro-ungar și l-a sprijinit față de posibili săi contestatari, în speță popoarele oprite. Astfel că manifestările românilor de întregire și independență, ca și ajutorul oferit conaționalilor lor și altor popoare cuprinse în imperiile vecine – Austro-Ungaria, Rusia, Imperiul otoman –, au fost privite de către Franța nu numai cu reticență, dar și cu ostilitate, cu voită obstrucționare. Napoleon III l-a atenționat pe principele Carol asupra “grijilor Curții de la Viena” față de unelirile unui “anume partid” din România, ce “ar vrea să stabilească legături cu coreligionarii din Transilvania” și l-a sfătuit “să evite această primejdioasă propagandă”³⁶.

Chestiunile spinoase ale relațiilor franco-române în ajunul războiului cu Prusia sunt sintetizate, în mod ordonat într-un raport al Consulatului francez la București, întocmit în luna iulie 1870 și intitulat *Memoire sur la situation actuelle en Roumanie*. Le vom cita în ordinea enumerării lor în acest document inedit:

1. Propaganda “partidului roșu”, a celor ce se cheamă “le parti national et puis des chrétiens en Roumanie”.

2. Atacurile antidinastice din interior.

3. România ca refugiu și sediu al revoluționarilor balcanici, al Comitetului Central Bulgar, aflat sub patronajul Rusiei, tolerat și sprijinit de către “roșii” și în general de către populația întregii țări.

4. Problema evreiască, care a determinat intervenția personalităților franceze, de naționalitate evreiască pe lângă autoritățile române³⁷.

În culisele tuturor acestor probleme stăteau liberal-radicalii, socotiți tot mai mult de către Franța imperială “semănători de comploturi și revoluții”³⁸. Chiar acțiunile domnului Carol pe linie externă – erau suspectate de a fi inspirate negativ de către liberali.

³³ Ibidem, c. 286v.

³⁴ Ibidem, c. 117v-120.

³⁵ D. A. Sturdza, *Charles Ier, roi de Roumanie. Chroniques. Actes. Documents*, Bucarest, 1899, t. I, p. 391; D. Berindei, *Diplomația românească*, p. 161.

³⁶ Erich Zollner, *Istoria Austriei*, București, vol. II, 1977, p. 509-511; D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I*, p. 6; F. R. Bridge, R. Bullen, *The Great Powers and the European States System (1815-1914)*, London, New York, 1987, p. 98.

³⁷ D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 352v-354v.

³⁸ V. Russu, D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernului D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în A.I.I.A.A.D.X., Iași, t. VII, 1970, (I), p. 162; A. Stan, M. Iosă, *Liberalismul politic în România*, p.

“Grijile” Franței față de politica în afară a României se aliniau “grijilor Curții de la Viena”. Încă din noiembrie 1868, aceasta publicase – intrată în maximă alertă – o *Carte roșie* împotriva României, care era prezentată drept “un element tulburător și vrăjmaș declarat al frontierelor Austro-Ungariei”³⁹.

Hotărârea domnului Carol de Hohenzollern și a guvernului de la București de a cere Porții și marilor puteri recunoașterea titlului de România și de a bate monedă națională, cu inscripția “Carol domn al românilor”⁴⁰ a fost văzută, în primul rând de către Austria, ca un atentat la suveranitatea sa.

Autoritățile habsburgice și reprezentanții lor în străinătate au solicitat intervenția Franței – a cărei influență asupra românilor era bine cunoscută – pe lângă guvernul de la București. Scrisoarea contelui von Beust către Cavalerul de Zulauf, agentul său în România – inclusă între actele Consulatului francez –, îi cerea în mod expres agentului său să solicite lui Mellinet efectuarea unor demersuri pe lângă Executivul românesc, în direcția renunțării la emiterea unei asemenea monede⁴¹.

Instrucțiunile Cabinetului de la Paris din aprilie și iunie 1870 către consulul său în România merg pe linia susținerii cererii contelui von Beust, adăugând că pretențiile românilor sunt jignitoare și pentru Poartă, întrucât efigia de pe monedă nu cuprindea și tongra sultanului, însemnul suzeranității otomane⁴².

Într-unul din actele Consulatului, Mellinet califică atitudinea românească drept o “infrafracțiune a angajamentelor luate”. El adăuga că, în consecință, Franța nu-și va mai da concursul la negocierea titlului de România, dacă aceasta nu va renunța la chestiunea monedei. Agentul francez era foarte îngrijorat și pentru faptul că situația putea scăpa de sub control. Marele vizir Ali Pașa trimisese o scrisoare de protest principelui Carol care “a excitat la Prințul domnitor un sentiment de iritare, ce s-a tradus de la început prin amenințarea de a proclama independența țării”. Pentru a-l calma pe domn au fost necesare “sfaturile agentului Prusiei și domnilor Strat și Sturdza, care se găseau în acel moment pe lângă Alteța Sa”⁴³.

Pentru a rezolva chestiunea monedei și “a concilia amorul propriu al Prințului Carol și justele susceptibilități ale Porții a fost necesară trimiterea lui Ion Strat la Constantinopol și “concursul binevoitor” al lui Boromée (unul din membrii ambasadei franceze de aici)”⁴⁴.

O altă manifestare de independență a României a fost proiectul legii organice a bisericii române referitor la autocefalia sa față de patriarhia din Constantinopol, în conformitate cu articolul 20 din Constituția din 1866. Din comentariile agentului francez la București asupra acestuia se degaja opinia sa privind posibila influență a Rusiei, consecință a întrevederii dintre prințul român și țar la Livadia⁴⁵.

România a continuat și după 1866 – ca și în vremea lui Al. I. Cuza – să întrețină relații de prietenie și chiar de alianțe cu popoarele balcanice pentru o mișcare comună de independență având simpatie – conform declarației din 1868 a lui I. C. Brătianu în Adunarea Deputaților – “pentru toți cei care suferă, pentru toți cei care aspiră la libertate”⁴⁶. Această simpatie s-a materializat în sprijin moral și material pentru refugiații bulgari, sârbi, albanezi, polonezi, chiar în refuzul extrădării lor, lucru pe care Constituția română l-a și stipulat în articolul 30. Liderii liberali – care fuseseră la guvernare – făcuseră declarații supărătoare în acest sens pentru marile puteri. Unii dintre ei, ca I. C. Brătianu, răspuseseră cererilor de extrădare a “refugiaților turbulenți” făcute de către unele puteri, că românii “refuză să devină călăii statelor mari”. Iar M. Kogălniceanu replicase că “administrațiunea română” nu poate să impună refugiaților bulgari “tăcerea mormântului, răspunderea cuvântului și strângerea mâinei cu mâna”. Iar domnul Carol însuși asista la reprezentații teatrale pe tema confruntărilor dintre turci și bulgari⁴⁷.

O serie de rapoarte ale agenției Franței la București se ocupă aproape special de legăturile “revoluționare” ale românilor cu popoarele din Balcani. Într-unul din ele, datat 27 ianuarie 1870, Mellinet atrăgea atenția ministrului de Externe, Daru, că “în actualele condiții, politica externă a guvernului român s-ar putea schimba”. Era vorba despre reîntrirea în viața politică în urma alegerilor, a lui I. C. Brătianu și C.

³⁹ V. Netea, *Înființarea agenției de la Viena, în Reprezentările diplomatice ale României*, București, 1967, p. 163-164.

⁴⁰ N. Corivan, *relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984, p. 251-252; D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 28v-31v.

⁴¹ D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 136-136v.

⁴² Ibidem, c. 137v-138, 275v-276v.

⁴³ Ibidem, c. 162v-165.

⁴⁴ Ibidem, c. 207v-209.

⁴⁵ Ibidem, c. 124v-125.

⁴⁶ D. Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, p. 318; N. Ciachir, *România și Sud-Estul Europei*, București, 1968, p. 101.

⁴⁷ D. Berindei, *op. cit.*, p. 321-322.

A. Rosetti. S-ar putea "precipita proiectele revoluționare, cu siguranță cele de independență"⁴⁸. La succesul liberalilor în alegeri își aduseseră contribuția – după informațiile consulului – și refugiații bulgari, mulți din ei îndeletnicindu-se în România cu fructuoase activități comerciale⁴⁹.

La 7 februarie și 4 martie 1870 Mellinet atenționa Parisul, prin amplele sale relatări, asupra pericolului pregătirii și punerii în practică a unor proiecte de insurecție antiotomană în sud-estul european din partea românilor și a altor popoare de aici (bulgari și sârbi în principal), ajutați de Rusia. Un număr de ofițeri ruși, între care colonelul Nicolae Mosolov, s-au deplasat în provinciile Imperiului otoman – Egipt, Grecia, Serbia, Bulgaria, România – și au stabilit contacte cu emigranții și comitetele lor de acțiune. Între altele, aceștia au fost autorizați să viziteze cazărmile, arsenalele și chiar un câmp de manevre de lângă Focșani. Agenții Serbiei și Muntenegrului erau în bune raporturi cu rușii. Cel din urmă a vizitat Petersburgul și la întoarcere a trecut prin București, de unde a plecat spre Belgrad însoțit de o deputație bulgară. "Misiunea acestui agent – opina Mellinet – nu poate fi străină planurilor de rebeliune"⁵⁰.

În luna iulie 1870 atenția și îngrijorările Franței s-au mărit. Pericolul războiului era imediat, Cabinetul imperial urmărind orice acțiune în această parte a continentului, întrucât România era la graniță cu Rusia, potențial aliat al Prusiei. Napoleon III și miniștrii săi nu doreau o complicație prin deschiderea unui alt front de luptă. În consecință, agenții francezi în România supraveghează în principal mișcările "roșilor" și virtualele lor legături cu emigranții sud-dunăreni și cu Rusia. Rapoartele agenției franceze din luna iulie 1870 prezintă "partidul Brătianu-Rosetti" drept "instrumentul Rusiei" și informează cu îngrijorare Parisul despre debarcarea la Ismail a unor colete – probabil cu muniții – de pe vasul rus Messendria, destinate emigranților, de asemenea despre acțiunile tot mai febrile, ce par a pune la cale o "insurecție" a comitetelor refugiaților bulgari din orașele de la Dunăre: Giurgiu, Zimnicea, Oltenița, Alexandria⁵¹.

România a constituit așadar pentru Franța, în preajma războiului franco-german, o zonă de observație permanentă pe continent și o bogată sursă de informare, privind oscilațiile și influența echilibrului politic în sud-estul european, evoluția societăților de aici. Atât politica ei internă cât și cea externă îndreptăteau cabinetul de la Paris s-o considere un eventual focar revoluționar. Influența radicalilor liberali era considerabilă, iar o acțiune a lor putea provoca o criză, așa cum a fost cea antidinastică, antrenând intervenția marilor puteri. Planurile românești de independență, împărtășite deopotrivă de toate grupările politice, inclusiv de către principele Carol, întăreau îngrijorarea Franței față de România privită ca o certă zonă seismică revoluționară. Ca bază de date privind oscilațiile balanței echilibrului european, România oferea informații referitoare la mișcările aliaților și adversarilor Franței, și implicit, la starea creșterii sau decreșterii influenței sale în această parte a continentului. Astfel că poziția Franței a fost aceea de observator permanent, sfătuitor – interesat – în anumite chestiuni, ponderând sau chiar stopând adesea gesturile românești mai viguroase în direcția ascensiunii sale la independență.

Autoritățile franceze aveau însă să se convingă încă o dată de însușirea românilor de a specula evenimentele externe în speranța câștigării de imagine în ochii marilor puteri, cu scopul de a-și realiza planurile de neatârnare. Succesiunea la tronul Spaniei și războiul franco-prusian aveau s-o dovedească. În contextul implicării dinastiei germane Hohenzollern în conflictul dintre Franța și Prusia pentru coroana iberică, diplomația românească – prin persoana lui Ion Strat – găsea un moment deosebit de exprimare a utilității și calității sale⁵².

În perspectiva medierii diferendului franco-prusian pe această temă și a conflictului militar ce i-a urmat, Franța avea să-și schimbe parțial atitudinea, întrucât interesele sale au găsit în România un mediator inteligent și un partener neutru binevoitor, ca și un posibil aliat combatant.

⁴⁸ D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 26v-27v.

⁴⁹ Ibidem, discursul negustorilor bulgari la banchetul dat în onoarea lui I. C. Brătianu, cf. raportului din 22 februarie 1870, c. 78v-79v; raportul din 9 iulie 1870, c. 287v-290.

⁵⁰ Ibidem, c. 43v-45, 89v-91.

⁵¹ Ibidem, c. 281-283, 287v-290.

⁵² Albert Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, Paris, 1875, vol. I, p. 93-94; Emile Ollivier, *L'Empire liberal*, Paris, 1908, vol. XIV, p. 138-139; V. Slăvescu, *Ion Strat (economist, finanțist, diplomat)*, București, 1946, p. 252-268; Gh. Cliveti, *România și conflictul franco-german (1870-1871)*, p. 166-167; D. Berindei, *România între Prusia și Franța în timpul războiului franco-german din 1870-1871*, în vol. *România și Europa*, p. 330; *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 109-110, 119.

NEGOCIERI ȘI TRATATE DE PACE (1615-1627) ÎNTE CASA DE AUSTRIA ȘI IMPERIUL OTOMAN

ILEANA CĂZAN

Secolul al XVII-lea a fost secolul în care diplomația modernă prinde contur și în care relațiile diplomatice joacă un rol important atât pentru menținerea păcii cât și pentru pregătirea alianțelor militare, care au premers confruntările de pe câmpul de luptă în cadrul *războiului de 30 de ani*. De menționat faptul că generalizarea ambasadelor permanente, încă din secolul al XVI-lea, a permis o regularizare a raporturilor diplomatice, care devin o componentă de bază a politicii externe a statelor moderne. Acest lucru presupune organizarea unei ambasade, ierarhizarea funcțiilor diplomatice, între care cea de ambasador reprezintă cel mai înalt rang, stabilirea unui sediu permanent și a cheltuielilor aferente funcționării ambasadei. Toate aceste aspecte presupun bani și oameni pregătiți special pentru a face față cerințelor funcției pe care o aveau de îndeplinit.

Lucrurile devin și mai complicate atunci când se pune problema organizării ambasadelor în Imperiul otoman, unde nimic din ceea ce reprezenta protocolul cunoscut în Europa nu mai era valabil¹. Schimbul de ambasade, darurile obligatorii, miza pe care o așteptau marii dregători, protocolul complicat și umilitor de la curtea sultanului, toate aceste aspecte au fost învățate treptat și de reprezentanții diplomați ai Imperiului german. Spre deosebire de Venetia, Franța și Anglia, ambasadorii imperiali au fost priviți mereu cu suspiciune, confruntarea dintre cele două imperii pentru supremație în Europa central-răsăriteană tensionând în mod logic și raporturile diplomatice.

De exemplu, schimbul de ambasadori între Viena și Istanbul a fost rar. În timp ce în capitala Imperiului otoman Habsburgii au avut, cu unele intermitențe, începând cu anul 1547, ambasade permanente, în sens invers nu soseau decât ambasade extraordinare, cu durată limitată în timp², care aveau de regulă misiunea de a încheia etapa finală a unor negocieri, de a înmăna mesaje diplomatice de maximă importanță sau de a-l felicita pe împărat cu prilejul urcării pe tron. Cu aceleași ocazii și Casa de Austria trimitea la Istanbul ambasadori *extraordinari și plenipotențari*, rangul diplomatic cel mai înalt.

Misiunea permanentă era însă în sarcina unor *rezidenți* sau *trimiși permanenți*, cu rang diplomatic mai mic, dar care, în decursul timpului, au servit interesele Imperiului german mai bine decât ambasadorii extraordinari. Rangul diplomatic al rezidenților era acela de *internuntius* și acest lucru a fost stabilit încă din secolul al XVI-lea³. În perioada de început titlul emisarului Habsburgilor oscilează între *orator*, *internuntius*, *nuntius* și *ambasciator*, *legatus*, *commisarius*⁴. Formula se stabilește în 1612 la *internuntius*, rangul diplomatic imediat inferior celui de ambasador, dar nu dispăre nici cea de *resident*, mai ales pentru cei care își începuseră cariera ca secretari de ambasadă și rămăneau în locul diplomatului rechemat la Viena.

Nici un post din diplomația Casei de Austria nu cerea calități mai complexe și o răbdare fără margini, cum era funcția de la Istanbul. După cum nici un post diplomatic nu era mai puțin dorit decât acesta. Pe lângă rangul inferior al funcției existau și dificultățile deosebite, născute din necunoașterea limbii țării în care rezidentul își desfășura activitatea, din diferențele de cultură și de mentalitate care erau mai mari decât oriunde în altă parte.

¹ Ileana Căzan, *Habsburgi și otomani la linia Dunării. Tratatate și negocieri de pace între 1526-1576*, București, 2000, p. 19 și urm.

² Această aparentă inegalitate se datora în primul rând prevederilor Coranului, care nu permiteau stabilirea credinciosului musulman în teritoriile *ghiaurilor* (necredincioșilor). Orice călătorie în afara Casei Islamului (cum era numită comunitatea credincioșilor islamici) trebuia să aibă o durată limitată, pentru ca cel plecat să se poată întoarce pentru a se putea purifica de contactul cu necredincioșii.

³ Karl A. Roider Jr., *Austria's Eastern Question*, Princeton, 1982, p. 8.

⁴ Il. Căzan, *op. cit.*, p. 13.

Limba oficială din capitala sultanilor era cea osmană, adică un amestec de persană și turcă, scris în caractere arabe, ceea ce era complet străin civilizației occidentale tradiționale. În secolul al XVI-lea și în primele decenii ale secolului al XVII-lea activitatea curentă a reprezentanților diplomați se desfășura cu ajutorul unor traducători sau tâlmaci, care proveneau de regulă dintre prizonierii luați din spațiul central european și care, trecuți la Islam, deveneau funcționari la Înalta Poartă. Tâlmacii mai puteau fi *împrumutați* de la misiunea diplomatică a Veneției, unde de la început au existat persoane special pregătite pentru funcția de traducător (*dragoman*).

Nemulțumiți de serviciile unor asemenea tâlmaci, care de multe ori traduceau voit eronat textul tratatelor și conținutul negocierilor, Habsburgii inițiază, începând cu anul 1578, funcția de *Sprachknebe*, funcție cu rangul cel mai mic în ambasadă, dar care devine foarte importantă deoarece forma tineri de la vârsta adolescenței pentru a cunoaște limba osmană, dar și cutumele țării, pentru a sluji cât mai bine interesele diplomatice habsburgice la Înalta Poartă. Primul adolescent menționat în ambasadă cu această funcție este Peter von Wollzogen, care l-a însoțit pe rezidentul Joachim von Sinzendorf. Deși obiceiul se păstrează, el are un caracter aleator și abia în 1640 se înființează prima școală de limbă otomană, ce funcționa pe lângă ambasadă⁵. În acest scop se angajează doi tineri croați, care au fost instruiți pentru a fi angajați ulterior ca traducători.

Timp de 100 de ani de la această dată, una din sarcinile rezidentului la Istanbul a fost și aceea de a supraveghea instruirea viitorilor traducători. Numărul acestora devine tot mai mare, fiind pregătiți într-o adevărată școală. Ei erau folosiți nu numai în misiunea diplomatică din capitala otomană, ci primeau sarcini și în zona de graniță, unde diferendele se țineau lanț sau erau trimiși în alte state islamice. Unii erau angajați la curtea imperială pentru a fi traducători oficiali, cu prilejul primirii reprezentanților sultanului, care încep să fie mai numeroși în secolul al XVII-lea.

În secolul al XVIII-lea absolenții școlii de traducători devin chiar rezidenți diplomați la Istanbul, deoarece nimeni nu cunoștea mai bine decât aceștia dedesubturile vieții politice din capitala Imperiului otoman. Școala de traducători a funcționat la Istanbul până în anul 1753, când misiunea ei a fost preluată de recent înființata *Academie de studii orientale* în Viena⁶.

Eficiența sistemului de pregătire inițiat pe lângă ambasadă era atât de mare, încât diplomatul englez Paul Rycaut îl dădea de exemplu în 1666⁷ și propunea ca o școală asemănătoare să se înființeze și pe lângă ambasada engleză. De asemenea, menționa că acest tip de învățământ era deja folosit de către misiunea diplomatică franceză din capitala Imperiului otoman.

Dacă ambasadă imperială de la Istanbul a fost de rang inferior, nici în ceea ce privește funcționarea ei condițiile nu au fost prea bune din cauza lipsei banilor. În anul 1593, după începerea *războiului lung*, rezidenții imperiali pleacă din capitala Imperiului otoman și situația diplomatică nu avea să se normalizze decât mulți ani mai târziu. O imagine a ceea ce însemna reședința misiunii permanente la Istanbul a lăsat Salomon Schweigger, care în anul 1608 publică la Nürnberg lucrarea *Ein neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem...Mit hundert schönen neuen Figuren...In III unterschiedlichen Bucher Auffsfleissigst einiger Person verzeichnet und abgerissen durch Salomon Schweigger*. Lucrarea cuprinde deci relatarea lui Salomon Schweigger, predicator protestant al ambasadorului imperial Joachim Freiherr von Sinzendorf, ultimul rezident imperial pe lângă curtea sultanului, înainte de conflictul militar de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Lucrarea prezintă călătoria lui Schweiger de la Tübingen la Viena, apoi drumul spre Constantinopol, prin Buda, Belgrad, Sofia, Plovdiv, Edirne. Partea a doua a lucrării se oprește asupra vieții cotidiene din Constantinopol, asupra locuitorilor, prezintă curtea sultanului, sistemul de învățământ, religia, familia, arhitectura etc., iar partea a treia se referă la pelerinajul la Ierusalim. La Istanbul emisarii împăratului au fost primiți și găzduiți în reședința rezidentului în funcție, David Ungnad, prilej pentru pastorul protestant de a descrie sediul misiunii diplomatice imperiale. Impresia generală a fost bună, dar din cele prezentate reiese clar că ambasada nu avea bani suficienți pentru

⁵Karl A. Roider Jr, *op. cit.*, p. 9.

⁶*Ibidem*, p. 10.

⁷ Observațiile referitoare la Imperiul otoman se găsesc în lucrarea *The present state of Turkish Empire*, London, 1666; Ezel Kural Shaw, C.J. Heywood, *English and continental views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, London, 1985, p. 52.

întreținerea curentă. I-a întâmpinat o clădire mare cât un castel, construită ca un patrulator, cu camere așezate pe fiecare latură. În fiecare cameră „se află ferestre de câte 1/5 coți x 3 coți”, construite în adâncimea perçilor groși⁸. Toate camerele sunt boltite și sunt înalte de 12 picioare, spune Schweigger. Casa este în întregime din piatră. În fiecare cameră se află un cămin, dar nu se face peste tot focul pentru că *lemnurile sunt scumpe* (o legătură costă ½ de taler). Lemnul pentru soba din bucătărie este procurat din banii visteriei sultanului, pentru restul casei trebuie să plătească ambasadorul. În ceea ce privește confortul, acesta este relativ: în toate camerele există un pat cu o saltea făcută din păr de cal. Dormitoarele nu erau însă deloc comode pentru că în timpul nopții prin ele „mișună șoareci, șobolani, gândaci, muște, purici și ploșnițe, ca niicăieri altundeva”⁹. Mai mult, Schweigger a găsit și un șarpe în pat. Cauza acestui dezastru este pusă pe seama podcelor vechi, cu scânduri prost îmbinate. Deasupra intrării se află o frumoasă sală de primire, alături de care se găsește o cămăruță de lucru, amândouă fiind foarte curate. În total locuința ambasadorului avea 30 de camere, dar din acestea nu erau folosite decât o parte, pentru că nu existau suficienți bani pentru întreținerea lor (încălzire, curățenie, mobilier complet). În mijlocul patrulatorului se află o curte interioară, cu plante și cu o fântână: la parter se află grajdurile, ce pot adăposti 40 de cai. Schweigger ne informează că această locuință făcea partea din complexul moscheii lui Ali, destinat special găzduirii misiunilor diplomatice străine. Bucătăriile se află deasupra porții de intrare și există și pivnițe. Deși complexul moscheii lui Ali era destinat oaspeților străini, în caravansera locuiau și meseriași, ce aveau și atelierle în același loc. Ca mijloc de supraveghere în fața porții erau postați permanent un ceaș și 4 ieniceri. teoretic aflați acolo pentru securitatea ambasadorului, pe care îl însoțeau de câte ori ieșea pe stradă. În realitatea paza avea scopul de a supraveghea atent mișcările diplomatului. Înteressant este că plata acestei mici gărzi revenea ambasadorului imperial, care le datora 50 de ducăți pe an și câte un caftan. În condițiile în care ambasadorii Casei de Austria au fost mulțumiți de serviciile de pază au acordat chiar și 100 de ducăți pe an și cadouri numeroase¹⁰. Putem bănui că buncele servicii amintite se refereau mai ales la discreția celor însărcinați cu supravegherea ambasadorului, care omiteau să informeze despre toate mișcările și întâlnirile acestuia.

Relațiile diplomatice habsburgo-otomane au fost relativ tensionate imediat după încheierea păcii de la Zsitva-Török în anul 1606, deoarece, în ciuda unor succese diplomatice notabile înregistrate de acest tratat, împăratul Rudolf al II-lea a vrut să îl revoc, pentru că a fost nemulțumit de modul în care partea otomană a interpretat problema tributului și a rezolvat, numai în favoarea sa, situația cetăților de graniță și a jurisdicției fiscale a satelor din această zonă. Încercarea lui Rudolf din 1608 de a redeschide negocierile, prin Adam Freiherrn zu Herberstein și de a obține un alt tratat s-a încheiat cu un eşec.

La 20 ianuarie 1612 moare la Praga împăratul Rudolf al II-lea și îi urmează fratele său Mathias I. Cu alegerea noului împărat relațiile bilaterale între Casa de Austria și Imperiul otoman păreau că vor primi o altă orientare, știut fiind ce eforturi depuseseră Mathias în anul 1606 ca să îl convingă pe împărat să ratifice textul păcii negociate sub supravegherea arhiducelui.

După un an de calm, raporturile se tensionează însă, amenințând să ducă la un nou război. În centrul neînțelegerilor a stat controversa în jurul Transilvaniei. Eforturile diplomatice ale Vienei de a-l atrage de partea ei pe principele Gabriel Báthory au dat greș și atunci s-a ales soluția militară. Campania condusă în iunie 1611 de către Sigismund Forgács a eșuat. După armistițiul încheiat la Tokay împăratul a continuat demersurile diplomatice cu aceeași finalitate, atragera Transilvaniei în sfera controlului politic habsburgic. În acest scop Mathias a folosit toate mijloacele, inclusiv pe acela de a-l discredita pe Báthory la Înalta Poartă. Tentativa a fost deșăgată de chiar principele transilvan, care a știut să se apere și să își întărească poziția în capitala Imperiului otoman¹¹.

În mai 1612 Mathias trimite o ambasadă extraordinară la Istanbul, condusă de Andreea Negroni, pentru a cere Transilvania. Rezultatul a fost același ca și în cazul problemei contribuabililor

⁸ Salomon Schweigger, *Zum Hofe des türkischen Sultans*, ed. Heide Stein, Leipzig, 1986, p. 55.

⁹ *Ibidem*, p. 56.

¹⁰ *Ibidem*, p. 57.

¹¹ Elisabeth Mayr Kern, *Habsburgische Türkenpolitik 1606-1648*, Salzburg, 1987, p. 54.

din zona Ezstergom, adică refuzul hotărât al Porții de a discuta această problemă. Pe moment Mathias nu a mai insistat asupra cererilor, pentru că nu își consolidase încă puterea politică.

• Locțiitorul imperial, Melchior Klesl, a considerat că pentru a aplană posibilele focare ale unui război civil în Imperiul german ar fi potrivit dacă s-ar reînvia planurile de luptă antiotomană, pentru care să solicite și ajutorul partidei protestante, dând astfel cât de cât o coeziune și un punct comun de acțiune principilor din imperiu. Opinia sa în această problemă a fost clară: „pagubele ar fi mult mai mari dacă turcii ar ocupa Germania și dacă ar interzice religia catolică, decât dacă s-ar da satisfacție protestanților în câteva puncte”¹². Din păcate, nici situația fortificațiilor de graniță, nici finanțele imperiului nu au permis în această perioadă realizarea planurilor de luptă cu turcii.

Prima încercare de a obține asentimentul principilor din Imperiul german pentru lupta cu turcii a fost făcută de împărat și de Klesl în Dieta de la Regensburg din august 1613. Pe ordinea de zi a Dietei au fost două probleme: restabilirea ordinii în justiția imperiului și votarea subsidiilor pentru lupta antiotomană. Un posibil conflict cu Înalta Poartă a fost trecut pe planul doi, discuțiile izbucnind violent în jurul problemei religioase. Zvonurile referitoare la pericolul otoman erau contradictorii și principii le-au luat în considerație doar pe cele mai liniștitoare. Când la sfârșitul lunii septembrie la Regensburg a sosit zvonul unui nou atac otoman înspre Transilvania, spre disperarea lui Klesl, au existat voci care au spus că dacă există pericolul unei asemenea invazii ar fi mai bine să fie abandonată odată pentru totdeauna această provincie în mâinile turcilor, pentru ca niciodată împăratul să nu mai fie obligat să organizeze campanii pentru controlul acestui principat¹³. Nu este de mirare că Dieta a votat la sfârșitul lunii octombrie 1613, în locul unor subsidii suficiente pentru echipamente, soldă și provizii pentru o campanie de 260 de luni (*Römermonate*), plata unei sume echivalente pentru 30 de luni de campanie. Suma urma să fie plătită în următorii 2 ani, în 4 rate, numai în anumite condiții: Ungaria, Boemia și teritoriile patrimoniale ale Casei de Austria aveau să fie obligate la aceeași cotă-parte din impozitele extraordinare ca și celelalte provincii din imperiu și subsidiile nu aveau a se folosi decât pentru apărarea granițelor, nicicum pentru un război ofensiv. De altfel, protestanții s-au abținut să voteze și această soluție¹⁴.

Odată cu stoparea planurilor de luptă împotriva turcilor prin hotărârea Dietei de la Regensburg, a fost clar pentru împărat că nu are altă soluție decât menținerea bunelor relații cu Imperiul otoman. La sfârșitul lunii mai 1614 Negroni se întorcea de la Istanbul însoțit de un trimis al Porții, care aducea împăratului scrisori din partea sultanului, prin care acesta își exprima dorința de a menține bunele relații. Acest emisar otoman a fost reținut în imperiu până când curtea imperială avea să se hotărască ce poziție să adopte. La insistențele marelui vizir, Nasuf pașa, care reclama vehement încălcările de graniță și aștepta întoarcerea solului trimis, s-a găsit o explicație plauzibilă, aceea că, datorită dificultăților de comunicare cu solul, nu s-au putut desfășura negocierile. Pretextul era foarte puțin plauzibil, pentru că Andreea Negroni era un bun cunoscător al limbii osmane, fapt demonstrat în 1608, când l-a informat imediat pe împăratul Rudolf al II-lea, în calitate de traducător oficial al curții, că zu Herberstein fusese păcălit la Istanbul și că în realitate negocierile sale și darurile trimise nu schimbaseră cu nimic textul tratatului de pace din 1606, care rămăsese în vigoare și nu fusese amendat, cum dorise împăratul.

Înalta Poartă a luat însă în considerație doleanțele împăratului și a hotărât trimiterea unui reprezentant diplomatic care să cunoască bine limba germană. Cel însărcinat a fost croatul Gaspar Graciani, care la 5 iulie 1614 pleacă spre Viena, pentru negocieri la curtea împăratului¹⁵.

Noua misiune diplomatică condusă de Gaspar Graciani, însoțit la Linz, unde se afla împăratul, de către ceașul Muza, a început sub auspicii bune, pentru că împăratul și consilierul său Klesl se hotărâseră să mențină relațiile pașnice cu Imperiul otoman. Deși exista disponibilitatea negocierilor, faptul că emisarii otomani au venit fără nici un fel de daruri a fost privit însă cu nemulțumire și ca urmare Graciani nu a fost primit într-o audiență oficială de către împărat. Reprezentatul Înaltei Porți a

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 56.

¹⁴ *Ibidem*, p. 59.

¹⁵ Manfred Stoy, *Wirken Gaspar Gracianis (Grañianis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4 Februar, 1619 in „Südost-Forschungen“*, t. XLIII, 1984, p. 49-116.

discutat cu Klesl, care a răspuns că propunerile de pace ale marelui vizir sunt binevenite, dar că răspunderea pentru tensiunile din ultimii ani se datorează și emisarului imperial, Andreea Negroni, care nu și-a îndeplinit corect misiunea pe lângă Nasuf pașa. De aceea, pentru modul defectuos în care și-a îndeplinit misiunea diplomatică, Negroni a și fost pedepsit, fiind închis la Linz¹⁶. Reprezentații Imperiului otoman au fost asigurați, încă o dată, înainte de a părăsi orașul Linz, că negocierile se vor relua foarte curând, printr-o ambasadă imperială la Istanbul.

Pe drumul de întoarcere Gaspar Graciani s-a oprit la Buda, unde a discutat cu *beglerbegul* în funcție, Sefer pașa, despre raidurile de jaf întreprinse de trupele neregulate otomane, raiduri reclamate de Klesl în timpul întrevederilor de la Linz. Sefer pașa a promis încetarea acestor raiduri.

Disponibilitatea ambelor părți de a menține bunele relații se vede și din porunca dată de marele vizir, Damad Öküz Mehmed, intrat în funcție în octombrie 1614, către noul pașă de Buda, Ali, de a respecta prevederile tratatului din 1606 și de a-l asigura pe Johann von Molart, președintele Consiliului de Război, de dorința sa de pace¹⁷.

Reîntors la Istanbul, Gaspar Graciani a fost însărcinat să revină în teritoriile austriece, de data aceasta ca însoțitor al ambasadorului extraordinar trimis pentru negocieri, Ahmed Kahaya. Datorită intrigilor din capitala otomană delegația nu a plecat la data fixată, în noiembrie, ci mai târziu, la 16 decembrie 1614. Nici în Imperiul habsburgic situația nu rămăsese aceeași. La curtea imperială acțiunile energice ale lui Gabriel Bethlen, noul principe al Transilvaniei, nu erau văzute cu ochi buni, iar neînțelegerile cu acesta nu puteau avea urmări pozitive pentru relațiile cu Înalta Poartă. La 24 ianuarie 1615 Dieta ungară a fost întrebată dacă este cazul să se continue tratativele cu Transilvania, care este considerată drept *patrimoniu* al sultanului și Gabriel Bethlen drept un *guvernator* numit de către Imperiul otoman. Dieta a votat pentru continuarea tratativelor, dar Bethlen a fost nemulțumit de modul în care fusese pusă problema și a început să urzească intrigi la curtea sultanului, împotriva împăratului. Cum pentru împărat o campanie împotriva lui Bethlen era prea riscantă, se ajunge la primul tratat cu principele, încheiat la Tmava la 1 mai 1615.

Interesant este faptul că ostilitatea lui Bethlen a fost perfect disimulată în timpul acestor tratative, care cuprindeau și o clauză prin care principele Transilvaniei se angaja să ofere ajutor militar împăratului împotriva sultanului¹⁸.

Misiunea diplomatică otomană a început la data de 12 mai 1615 și a fost formată dintr-o delegație de 136 de persoane. La 14 mai Gaspar Graciani, de confesiune catolică, ia parte la procesiunea condusă personal de împărat cu ocazia sărbătorii *Corpus Christi*. În aceeași zi a fost primit de Klesl, după care a urmat audiența oficială la împărat, în cursul căreia Ahmed Kahya a înmănat darurile onorifice, trimise de sultan¹⁹.

Împăratul și Klesl au fost nevoiți să plece la Praga și negocierile au fost lăsate în seama președintelui Consiliului de Război, Johann von Molart, și a cardinalului Sigismund Forgács, primatul Ungariei. Amândoi au manifestat însă un dezinteres fățiș pentru rezultatul tratativelor. În prima zi Forgács a întârziat, iar în următoarele zile von Molart a părăsit Viena, pentru a se duce la Baden, pentru cura anuală de ape minerale²⁰. În fața acestei situații Klesl s-a întors la Viena, pentru a relua negocierile, în care principalul reprezentant era Gaspar Graciani, deși oficial misiunea a fost condusă de Ahmed Kahya.

Problemele litigioase ajung la o primă rezolvare la 3 iunie 1615, dar la numai câteva zile negocierile amenință să ajungă din nou în impas, iar pentru a grăbi lucrurile Klesl amenință că va părăsi din nou Viena²¹. Cu eforturi se ajunge la 14 iulie 1615 la redactarea unui nou tratat, cu o durată de 20 de ani și la semnarea lui. Cu această ocazie se pune capăt problemei diferitelor variante ale păcii din 1606, iar forma ratificată de către împăratul Rudolf al II-lea la 9 decembrie 1606, pe care el însuși încercase să o revoce, este desemnată drept document valabil și autentic.

¹⁶ *Ibidem*, p. 64

¹⁷ El Mayr Kern, *op. cit.*, p. 60.

¹⁸ A. Goos, *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen*, Wien, 1913, p. 483-453.

¹⁹ El Mayr Kern, *op. cit.*, p. 62.

²⁰ Manfred Stoy, *op. cit.*, p. 84.

²¹ *Ibidem*, p. 87-88.

În ceea ce privește formulele de protocol, acestea sunt respectate în conformitate cu prevederile păcii din 1606, Mathias fiind numit „*împărat roman înalt prea stimat*”²². În continuare se revine asupra cetățitor de graniță și a problemei jurisdicției fiscale a satelor din regiunea Eger, Kanisza, Alba Regală, Pesta, Buda, Szolnok și Hatvan, care rămân toate sub control otoman. Satele din regiunea de graniță Novigrad reveneau împăratului. Pentru celalalte urma a se întruni o comisie mixtă, care să stabilească în ce cazuri se va păstra o jurisdicție dublă și în ce cazuri jurisdicția revine Casei de Austria sau sultanului²³. Articolul 4 prevede ca cei care, de ambele părți, încalcă prevederile tratatului de pace, să fie imediat pedepsiți și în acest sens partea otomană cere rezolvarea problemei atacurilor din zona Albei Regale, care avuseseră loc în urmă cu 4 luni²⁴.

Articolul 5 dispune ca palăncile ridicate la granița ungară să fie inspectate de o comisie mixtă și acolo unde acestea încălcă prevederile păcii din 1606 să fie dărâmate. Din cele 158 de sate cerute de otomani, în regiunea Esztergom li se promit 60, asupra celorlalte având să hotărască aceeași comisie. Articolul 7 stabilește pentru toți catolicii din teritoriile ocupate de otomani („credincioși ai Maiestății sale Cristos și cei care sunt cunoscuți ca preoți, frați și ieziuiți”) libertatea cultului.

În zona de graniță, pusită de incursiunile trecute, este permisă colonizarea de ambele părți, iar cei nou așezați aveau să fie impuși din punct de vedere fiscal atât sultanului cât și împăratului (art. 8).

Importantă este și clauza comercială ce reapare în acest tratat, după ce în 1606 fusese neglijată, deși ea fusese în atenția tuturor negocierilor din secolul al XVI-lea. Articolul 9 hotărâște că negustorii din amândouă imperiile „pot să meargă și să vină ca să facă comerț”. Negustorii din Imperiul habsburgic aveau nevoie de scrisori de liberă trecere, obținute din partea emirilor de la graniță, pe care aveau obligația să le arate autorităților locale pe tot parcursul drumului lor, iar acestea trebuiau să le ștampileze de fiecare dată sau să semneze pe documentul de călătorie. În cazul în care negustorii veniți din teritoriile habsburgice aveau să călătorească prin zone periculoase, oficialii otomani aveau obligația să le pună la dispoziție o escortă armată pentru protecție. „Nimeni, după ce a plătit vama cuvenită ambelor părți, nu are voie să fie deranjat sau împiedicat de a merge acolo unde dorește”. Această clauză comercială este importantă pentru preocuparea curții de la Viena de a promova comerțul în Levant, un tronson de bază al comerțului oriental, dar clauza negociată cu partea otomană, deși menită să încurajeze inițiativele, nu a avut urmări importante pe moment. Încercările de comerț în Imperiul otoman au fost reduse tot secolul al XVII-lea. Nici măcar în secolul al XVIII-lea, când statul s-a implicat direct în organizarea comerțului levantin, inițiativele nu au fost încununate de succes, falimentele dezastruoase oprind elanul întreprinzătorilor²⁵.

Negoțul în Imperiul otoman nu era atractiv și din cauza taxelor mari pe care tratatul le stabilește la ieșirea din Imperiul habsburgic și la intrarea în Imperiul otoman. În primul rând, cei care nu aveau certificate semnate de împărat și de autoritățile otomane de graniță puteau să își piardă marfa, ce era luată în custodie de slujbașii imperiali sau otomani. Vama era de 3% pentru toate produsele cumpărate și de 3% pentru toate produsele vândute, iar pentru osteneala autorităților vamale imperiale și otomane se mai plătea 2°. Dacă în cursul călătoriei un negustor murea, autoritățile de la graniță aveau obligația de face un inventar al bunurilor, pe care le luau în custodie comună. Trezoreria statului otoman nu avea voie să se amestece în astfel de situații. Mărfurile odată vămuite nu mai puteau fi supuse altor taxe vamale, indiferent dacă mai treceau prin puncte de vamă sau nu. Oric procese legate de litigii comerciale nu se mai judecau pe loc, ci se remiteau la Înalta Poartă, căzând în sarcina cadiului²⁶.

În fine, articolul 11 garantează, din partea otomană, respectarea inviolabilității corespondenței diplomatice²⁷, ceea ce nu însemna mare lucru având în vedere cât de mult dura un schimb de scrisori

²² *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy*, ed. Lajos Fekete, Budapest, 1932, p. 215.

²³ *Ibidem*, p. 216.

²⁴ *Ibidem*, p. 217.

²⁵ Harald Heppner, *Austria și Principatele dunărene. O contribuție la politica sud-est europeană a Habsburgilor*, Cluj, 2000, p. 103-111.

²⁶ *Türkische Schriften*, p. 219-220.

²⁷ *Ibidem*, p. 220.

între Viena și Istanbul, în mod normal circa 2 luni, iar în perioade de criză peste 4 luni. Într-un răstimp atât de lung scrisorile puteau fi citite și retrimise sau pur și simplu reținute și acest lucru nu conta prea mult, pentru că oricum atunci când ajungeau la destinație conțineau știri care nu mai erau de actualitate.

Graciani și Ahmed Kahya au primit promisiunea că imediat ce avea să fie ratificat documentul de către sultan urmau să se întoarcă acasă. Delegația otomană a fost invitată la Praga, unde urma să fie așteptat răspunsul sultanului. Răspunsul a sosit mult mai repede decât a fost așteptat, la sfârșitul lunii octombrie 1615. Oficialii din imperiu au fost luați pe nepregătite, nu s-a mai pus problema unei ceremonii de adio pentru delegația otomană, care a rămas pe loc până când a fost gata ambasada imperială ce urma a pleca la Istanbul²⁸. În primul rând, nu au existat fondurile necesare pentru ceremonie, banchet și daruri. În al doilea rând, împăratul Mathias a sesizat în traducerea latină a textului ratificat o serie de greșeli și a anulat documentul, cerând redactarea altuia, ratificat abia la 10 mai 1616.

Paralel cu negocierile cu Imperiul otoman au loc și schimbări rapide de situație în raporturile cu Gabriel Bethlen, împotriva căruia Habsburgii îl instigă pe fostul domn muntean, Radu Șerban, aflat în exil la Viena să se alieze magnatului ungar, Georg Drugeth de Hommona, să îl detronizeze pe principe. Aceste acțiuni merg mână în mână cu înrăutățirea relațiilor lui Bethlen cu Poarta, provocate de preluarea de către acesta a fortificațiilor de la Lipova și Ineu. Ali pașa, *beglerbegul* Budci, s-a pregătit să ocupe cu forța fortărețele, dar în ultimul moment, în iunie 1616, Bethlen a eliberat Lipova²⁹ și a rămas în litigiu doar problema fortăreței Ineu, pe care otomanii acceptă să o lase în stăpânirea principelui în 1619. Bethlen reușește să învingă trupele lui Hommona, iar acesta se retrage spre Viena. În condițiile în care poziția sa la Poartă nu mai era la fel de puternică, Bethlen hotărăște să înnoiască negocierile cu împăratul, cu care încheie la 31 iulie 1617 al doilea tratat de la Trnava, care relua clauzele primului³⁰.

Sub aspectul relațiilor cu Imperiul otoman, tratatul ratificat la data de 10 mai 1616 de către împăratul Mathias I a fost trimis la Istanbul, cu o ambasadă extraordinară, condusă de guvernatorul orașului Praga, Hermann von Czernin, care mai călătorise în Levant. Acesta a plecat din Viena la data de 20 mai 1616, însoțit de Caesare Gallo, translatorul oficial al curții imperiale și de o delegație de 150 de persoane. Cu 5 zile mai devreme avusese loc și ceremonia de adio pentru delegația otomană, care primea permisiunea de a pleca spre casă³¹.

La intrarea cortegiului imperial în Istanbul, Czernin a dat prima probă de stângăcie diplomatică, prin modul fastuos în care a organizat această intrare. Delegația călare, cu clopoței la harnașament, a fost precedată de steagul imperial, ce avea brodat pe una dintre fețe imaginea lui Cristos răstignit pe cruce. Ca urmare, ambasadorul a fost condus de slujbașii otomani la reședința rezidentului imperial la Istanbul și a fost reținut acolo câteva zile, sub pază strictă. Lipsa lui de modestie, modul ostentativ și fastuos în care intrase în Istanbul au fost cât pe ce să îl coste capul pe dregătorul otoman ce avea în sarcină organizarea ceremoniilor de primire³². Durata misiunii lui Czernin a fost mai mare decât s-ar fi așteptat, otomanii *revanșându-se* astfel pentru timpul petrecut de delegația otomană în Imperiul habsburgic.

În acest timp, la sfârșitul lunii martie 1617, noul pașă de Buda, Mehmed, deschide noi negocieri în prezența trimișilor otomani și imperiali (Gaspar Graciani, Ahmed Kahya și Caesare Gallo), întorși din misiunea de la Înalta Poartă. Scopul noilor tratative a fost acela de a se reglementa încălcările de frontieră, care produseseeră din nou reclamații de ambele părți³³.

Impresionanta delegație otomană a sosit la Komaron la 27 aprilie, spre disperarea reprezentanților imperiali, care nu făcuseră cheltuielilor provocate de cazarea și aprovizionarea acesteia. De aceea se pune clar problema limitării numărului de membri ai misiunilor diplomatice otomane³⁴.

²⁸ M. Stoy, *op. cit.*, p. 87.

²⁹ Katalin Péter, *L'Âge d'or de la principauté de Transilvanie (1606-1660)*, în *Histoire de la Transilvanie*, Budapesta, 1992, p. 306.

³⁰ El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 64.

³¹ *Ibidem*, p. 65.

³² *Ibidem*.

³³ *Türkische Schriften*, p. 221.

³⁴ Manfred Stoy *op. cit.*, p. 194.

O parte a delegației pleacă în iulie spre Praga pentru a înmâna împăratului darurile. Atitudinea lui Graciani, deloc preventivoare față de împărat, a fost interpretată ca un răspuns la modul în care Czernin se comportase la Istanbul. Faptul că ambasadorul imperial nu se făcuse deloc plăcut turcilor a fost demonstrat încă o dată, când acesta pe drumul de întoarcere, în octombrie 1617, a fost prădat și arestat pentru mai multe zile. Pentru a exercita presiuni, în scopul de a rezolva cât mai curând situația lui Czernin, autoritățile imperiale au arestat pentru scurt timp delegația otomană. Litigiul s-a încheiat când Pietro Bonomo s-a deplasat la Buda pentru a-l elibera pe Czernin³⁵. Așa se explică de ce negocierile nu au început decât la jumătatea lunii noiembrie. La 27 noiembrie 1617 a putut fi semnat la Viena un nou tratat, dar negocierile finale s-au desfășurat la Komaron și s-au încheiat în februarie 1618.

La 18 martie este semnată forma finală a documentului, care pune capăt unei faze a relațiilor habsburgo-otomane. Cele 60 de sate din regiunea Ezstergom sunt trecute în posesiune otomană, iar împăratul consimte să nu mai strângă impozitele din această regiune. Pentru dărâmare palâncilor se fixează un termen de 4 luni și se stabilesc măsuri pentru reglementarea conflictelor de graniță și pentru schimbul de prizonieri. Se încheiau astfel 12 ani de negocieri pentru punerea în practică a tratatului de la Zsitva-Török³⁶.

În anul 1618 singura opțiune politică pentru Habsburgi nu putea fi decât menținerea cu orice preț a păcii cu Imperiul otoman, pentru că problemele religioase din Imperiul german ajunseseră la un punct periculos, care a și provocat conflagrația europeană. Un război cu turcii în acel moment nu putea însemna decât sfârșitul Casei de Austria. De aceea eforturile imperialilor s-au concentrat în următorii 30 de ani pentru menținerea bunelor relații cu Poarta. Deși au mai existat momente tensionate și planuri de luptă antiotomană, în cele din urmă Habsburgii au preferat soluția negocierilor și reînnoirea tratatelor anterioare.

În februarie 1618 sultanul Osman al II-lea îl trimite pe Omer aga să înștiințeze Viena despre succesiunea sa la tron. În lunile imediat următoare a fost trimisă de către Habsburgi o ambasada extraordinară, care să îl felicite pe noul sultan, dar să aducă și tratatul de la Komaron, ratificat de împărat. Delegația pleacă spre Istanbul împreună cu misiunea diplomatică otomană, care lăsa în urma ei cheltuieli apăsătoare pentru trezoreria imperială. În mijlocul acestor probleme financiare se petrece *defenestrarea de la Praga*, care a grăbit plecarea ambelor delegații, pentru simplu motiv că împăratul și Klesl nu au dorit să îl lase pe Graciani „*spectator huius fabulae*”³⁷. De altfel, toți demnitarii de la curtea vieneză au fost de acord că luptele interne ce se desfășurau în Imperiul german nu erau, în ochii ambasadorilor otomani, o bună carte de vizită pentru prestigiul împăratului. La sfârșitul lunii iulie 1618 Ludwig von Molart, fratele președintelui Consiliului de război, a fost desemnat pentru misiunea la Istanbul, dar a plecat împreună cu Gaspar Graciani abia la 4 octombrie 1618³⁸. Grosul delegației otomane plecase deja, împreună cu Ahmed Kahya, din luna august.

Ludwig von Molart a aflat la Belgrad, de la *sangeacbeg*-ul Hassan pașa, că rebelii din Boemia au cerut ajutor turcilor împotriva împăratului. De altfel nu ar fi fost prima dată când Poarta s-ar fi implicat în luptele interne din teritoriile Habsburgilor, în timp ce în mod oficial ar fi negat orice amestec. La 9 septembrie 1618 arhiducele Leopold, fratele viitorului împărat Ferdinand al II-lea, informează că „rebelii din Boemia” s-au aliat cu Bethlen și cu turcii și, împreună cu alte puteri, intenționează să invadeze Ungaria³⁹.

La 23 decembrie 1618 Ludwig von Molart a sosit la Istanbul, dar datorită precedentului creat de ambasadorul extraordinar Hermann von Czernin i s-a interzis să intre în oraș cu convoi oficial, care să aibă steagurile desfășurate și clopoței la harnașamentul cailor, ceea ce fusese interpretat deja de către autoritățile de la Înalta Poartă ca o jignire adusă maiestății sultanului. Era primul rezident care sosea la Istanbul după retragerea ambasadei din 1593. Până în 1618 relațiile diplomatice fuseseră întreținute doar prin schimburi de ambasade extraordinare.

³⁵ El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 65.

³⁶ *Türkische Schriften*, p. 236.

³⁷ *Briefe und Akten zur Geschichte der Dreissigjährigen Kriege. Neue Folge. 1618-1651*, vol I-1, München, Wien, 1966, p. 62.

³⁸ El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 68.

³⁹ *Briefe und Akten*, p. 222-223.

Primul contact al lui von Molart cu demnitarilor otomani a decurs mulțumitor. La 1 ianuarie a fost primit în audiența oficială la sultanul Osman al II-lea și a rămas convins că situația este pozitivă pentru misiunea sa diplomatică.

Nici schimbarea survenită în ianuarie 1619, când marele vizir Halil pașa a fost înlocuit cu Damad Öküz Mehmed pașa, nu a adus modificarea climatului de bună înțelegere ce părea să domnească în jurul rezidentului imperial. Acesta află că din punct de vedere militar Imperiul otoman avea alte priorități: încheierea păcii cu Persia și conflictul cu Polonia pentru teritoriile de la granița cu tătarii. În ceea ce privea *răscoala* din Boemia, unii dintre viziri au promis chiar lui von Molart ajutor militar de câteva mii de oameni pentru cauza imperială. Nu se puneau problema unor trupe turcești, ci doar detașamente ale altor neamuri din Imperiul otoman⁴⁰.

La 20 martie 1619 împăratul Mathias moare și succesorul său Ferdinand al II-lea trimite la Istanbul un curier care să anunțe schimbarea la tron și să reafirme dorința sa de pace. Ca urmare sultanul Osman al II-lea îl împuternicește pe ceașul Abdi să aducă la Viena urările sale de bine. Acesta a sosit în capitala Habsburgilor la începutul lunii iulie 1619 însoțit de curierul imperial Hans Panthier și a plecat înapoi la jumătatea lui august, având asupra sa 2 scrisori ale lui Ferdinand către sultan.

Odată cu îndepărtarea lui Klesl de la conducere, de către Ferdinand al II-lea, care, nemulțumit de linia politică precută în problemele religioase, îl arestează pe cardinal la castelul Ambras din Tirol, adepții Contrareformei câștigă teren la curte și influențează negativ măsurile luate de împărat. Această schimbare de atitudine nu a avut însă nici un efect referitor la politica față de Înalta Poartă. În această direcție Ferdinand a fost fericit să poată prelungi cât mai mult tratatele de pace existente, care îi lăsa libertate de mișcare pe frontul ce avea să se deschidă întâi în Boemia, apoi în întreg Imperiul german.

Cu toate acestea, au rămas probleme care să tensioneze din timp în timp legăturile cu Înalta Poartă. În primul rând, a fost aspectul nerezolvat al raportului de putere între cele două imperii, tratat deosebit de către curtea de la Viena și de cea de la Istanbul. În al doilea rând, au fost intrigile permanente ale lui Gabriel Bethlen, care a urmărit cu încăpățănare până în 1626-1627 să obțină pentru Transilvania cea mai bună poziție politică, atât în raporturile cu Habsburgii, cât și cu Înalta Poartă. Această poziție a urmărit inclusiv titlul regal pentru principele transilvan.

În 1622 sultanul Mustafa I, readus pe tron după 4 ani de detenție și ca urmare a detronării nepotului său Osman al II-lea, compromis în campania din 1621 împotriva Poloniei, trimite la Viena o misiune diplomatică prin care să anunțe urcarea sa pe tron. Ca răspuns, împăratul expediază ambasada extraordinară condusă de către Jakob Kurz von Senftenau, însoțit și de cel ce avea să îl înlocuiască pe Starzer, secundul lui von Molart, anume Sebastian Lustrier von Liebenstein⁴¹. Misiunea acestei ambasade era aceea de a-l felicita pe sultan și de a-i cere să oprească orice ajutor pentru Gabriel Bethlen. Când ambasada a ajuns la Istanbul pe tronul Imperiului otoman l-a găsit pe Murad al IV-lea, fiul de doar 11 ani al lui Osman al II-lea, care îl înlocuise după numai 3 luni de domnie pe Mustafa I⁴². De ambele părți s-au reinnoit tratatele de pace, care au reluat clauzele păcii de la Zsitva-Török și Viena. Preocuparea împăratului a fost aceea ca schimbarea de domnie să nu aducă abrogarea tratatelor existente.

Cel care și-a oferit cu insistență bunele servicii pentru reinnoirea tratatelor existente între Habsburgi și otomani nu a fost altul decât Gabriel Bethlen. În conformitate cu dreptul islamic, un tratat de pace încheiat de către un sultan, pe o anumită durată, era valabil în timpul vieții acestuia, iar urmașii aveau obligația de a-l reinnoi dacă era încă în vigoare sau de a-i renegoia clauzele, dacă situația politică se schimbaseră între timp. Așa se explică de ce tratatul din 1606, deși a fost recunoscut în toate negocierile ce au urmat ca fiind perfect valabil, a fost reinnoit de atâtea ori.

Gabriel Bethlen a considerat că reglementarea raporturilor transilvano-austriece trebuie să fie o condiție *sine qua non* în cadrul negocierilor de la Gyarmat, încheiate cu tratatul din 25 mai 1625, și de la Szöny, perfectate cu ultimul acord habsburgo-otoman, până în 1640, cel din 13 septembrie 1627. Strădaniile diplomației transilvane de a fi prezentă ca mediator la aceste convorbiri se bazează pe precedentul din anii 1605-1606. După cum Bethlen însuși mărturisea, interesul pentru aceste

⁴⁰ El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 70.

⁴¹ *Ibidem*, p. 71.

⁴² V.J. Parry, H. Inalcik, A. N. Kurat, J.S. Bromley, *op. cit.*, p. 135-136.

negocieri era dat de dorința de a asigura pentru Transilvania recunoașterea diplomatică a independenței principatului, a granițelor sale, precum și o garanție viitoare, referitoare la suzeranitatea și obligațiile financiare ale statului.

În problema jurisdicției cetăților și a satelor de la graniță, principele Transilvaniei a depus eforturi susținute cu prilejul negocierilor de la Gyarmat, intervenind atât la curtea de la Viena, cât și pe lângă demnitarilor otomani (fie cei de la Istanbul, fie cei aflați în provincii, cum era cazul *beglerbegului* de Buda). Bethlen a cerut la Poartă ca Transilvania să fie parte la negocierile de pace, cu același rol ca în 1606⁴³. Cererea principelui era greu de luat în considerație după ce el însuși încheiase cu Habsburgii tratatul de la Viena din mai 1624.

În cursul anului 1624 principele a primit asigurări formale, atât din partea marelui vizir, Kara Ali pașa, cât și din partea *beglerbeg*-ului de Buda, Sofu Mehmed pașa, că Transilvania va primi rolul de mediator al păcii, în conformitate cu prevederile păcii de la Zsitva-Török. În plus i se garanta că toate posesiunile transilvane, înscrise ca atare în tratat, aveau să rămână neschimbate. Asigurările Porții păreau a fi lipsite de conținut în condițiile în care aceasta urmărea încheierea rapidă a unui tratat cu Casa de Austria. De aceea reprezentatul Transilvaniei la Istanbul, Janos Gáspár, s-a adresat ambasadorilor Franței, Angliei, Venetiei și Olandei, pentru a neutraliza obiecțiile demnitarilor otomani referitoare la tratatul din mai 1624, prin care Bethlen își lua angajamente ferme față de Habsburgi. Se mai cerea și obținerea unui firman *antedatat* prin care Gabriel Bethlen să aibă dreptul de a întreține pe cont propriu relații diplomatice cu puterile europene. Aceasta părea calea cea mai sigură ca principele să se mențină în continuare în grațiile Porții și ar fi înlăturat toate obiecțiile rezidenților imperiali referitoare la participarea Transilvaniei la tratative⁴⁴. Eforturile au fost parțial încununate de succes, pentru că în pacea de la Gyarmat (25 mai 1625) Transilvania a fost inclusă ca un stat de sine stătător. La insistența împăratului Ferdinand al II-lea au fost însă înlăturați de la tratative delegații transilvani, iar Bethlen a trimis proteste repetate privind excluderea garanțiilor cerute pentru principat. În redactarea textului nu avuseseră relevanță pentru cele două părți cetățile de la granița transilvano-habsburgică, de aceea nu fuseseră nominalizate. Ca urmare, Bethlen a cerut nici mai mult, nici mai puțin decât anularea tratatului. Cum protestele au fost tardive, eforturile sale s-au îndreptat spre împiedicarea ratificării acestui document.

Discuțiile purtate în cursul anilor 1625 și 1626-1627 cu reprezentanții diplomați ai ligii protestante i-au arătat principelui transilvan clar faptul că, datorită tratatelor încheiate cu Habsburgii în 1624 și 1626 și datorită prezenței Transilvaniei în tratatul de la Gyarmat (privit doar ca un armistițiu, pentru că nu fusese ratificat), speranța unui ajutor militar din partea statelor europene sau a Porții era foarte slabă. În aceste condiții Bethlen continuă să se plaseze pe poziția de mediator al păcii între cele două imperii vecine, deși sprijinul nu îi fusese solicitat. La această orientare au contribuit fricțiunile provocate de trupele otomane la granița transilvană, precum și greutățile întâmpinate de Înalta Poartă pe frontul din Iran. Acestea l-au determinat pe principe să abandoneze linia politică agresivă, inaugurată la începutul secolului de Ștefan Boeskey, înțelegând că nu mai poate conta pe ajutorul militar otoman pentru realizarea planurilor sale antihabsburgice.

Evoluția negocierilor habsburgo-otomane în cursul anului 1626 i-au oferit lui Bethlen ocazia unui joc politic pe cât de subtil, pe atât de periculos. El s-a hotărât să anuleze sau măcar să aplaneze punctele rămase nerezolvate în tratatele anterioare⁴⁵.

Nemulțumirea Porții față de spiritul întreprinzător și independent al politicii transilvane a crescut, mai ales după zvonurile ce au urmat păcii de la Bratislava (din decembrie 1626, între Habsburgi și Bethlen) și acuzațiilor lui Yussuf aga, referitoare la faptul că atitudinea reprezentanților Olandei și ai altor state protestante la Istanbul (inclusiv Transilvania) lezează interesele otomane. Cel mai înverșunat opozant al acestora s-a dovedit a fi nu marele *mufתי*, Yussuf aga, ci ambasadorul englez, sir Thomas Roc, care a manifestat o totală neîncredere în clauzele păcii din 1626. De aceea

⁴³ Cristina Feneșan, *Die Bemühungen Siebenbürgens als Friedensvermittler zwischen Habsburg und der Pforte, 1605-1627*, în *Habsburgisch-osmanische Beziehungen*, Wien, 1985, p. 151.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 152.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 153-154.

principele transilvan a fost obligat să facă eforturi disperate, prin emisarul său Sigismund Mike, să recâștige încrederea înalților demnitari otomani⁴⁶.

Disponibilitatea diplomaților transilvani de a purta negocieri cu înalții dregători de la Înalta Poartă pentru a rezolva problema, rămasă deschisă în 1625, a unui tratat de pace habsburgo-otoman a făcut ca guvernarea de la Viena să ceară, în cele din urmă clar și răspicat, medierea Transilvaniei în negocieri. Nu este de mirare deci că sultanul Murad al IV-lea a cerut principelui Gabriel Bethlen să se implice, ca mijlocitor, în încheierea unui tratat final între Imperiul habsburgic și cel otoman. Nici de această dată nu au lipsit zvonurile răuvoitoare la adresa principelui, considerat o persoană în care nu se poate avea încredere.

Neîncredere întâmpină și la Viena delegația transilvană și împăratul Ferdinand al II-lea l-a respins dintre membrii acesteia pe Michael Tholdalagi, care a fost înlocuit cu Francisc Mikó, omul de încredere al principelui pe lângă *beglerbeg*-ul de Buda, Murteza pașa. Prin această mișcare, favorabilă în cele din urmă lui Bethlen, acesta s-a asigurat că toate clauzele ce ar interesa Transilvania ar fi fost înscrise în textul final. Pentru a-și atinge mai bine scopul, Bethlen a scos din tratat unele clauze privind țările române, pentru a le folosi ulterior ca mijloc de presiune atât față de pașa de Buda, cât și față de omologul acestuia, palatinul Miklós Eszterházy.

Acesta fusese ales la 25 octombrie 1625 de către Dieta de la Bratislava ca palatin al Ungariei *regale*⁴⁷, în momentul în care raporturile diplomatice dintre Habsburgi și Imperiul otoman se aflau într-o perioadă de acalmie. Conform înțelegerilor perfectate de ambele imperii, funcția sa a devenit deosebit de importantă pentru că împreună cu *beglerbeg*-ul de Buda avea sarcina de a veghea la respectarea tratatelor în vigoare și de a aplană eventualele conflicte de graniță.

Problemele controversate au fost aceleași ca și în tratatele anterioare (jurisdicția și impozitele asupra satelor de graniță și ocuparea de către turci a cetății Weizen /Vác, ca și problema darurilor către Poartă și interpretarea acestui gest, ca plată sau nu a tributului). În cursul anului 1626 Eszterházy protestase în scris referitor la încălcările de frontieră⁴⁸, mai ales că cetatea Weizen /Vác fusese trecută în sfera de control a Habsburgilor începând cu anul 1606.

În final noile negocieri au fost purtate la Szöny. În prezența lui Gabriel Bethlen, care s-a străduit, de această dată, să împace cele două părți pentru a da un caracter stabil noului tratat.

Strădaniile personale ale principelui transilvan de a cuprinde în textul tratatului de la Szöny (încheiat la 12 septembrie 1627) clauze speciale referitoare la Transilvania au fost fără rezultat. Ca și în textul păcii de la Gyarmat, nu au fost înscrise nici un fel de garanții pentru poziția Transilvaniei și pentru posesiunea acesteia asupra celor 7 comitate (*partes Hungariae*)⁴⁹. Având în vedere că articolul 1 al noii păci întărește clauzele tratatelor anterioare (Zsitva-Török, Viena și Gyarmat), rezultă, chiar dacă acest lucru nu a fost înscris în mod explicit, că poziția Transilvaniei și posesiunea asupra celor 7 comitate rămănea neschimbată. Cu toate acestea, principele a fost nemulțumit de situație, deși în anul următor reprezentatul său la Istanbul, Michael Tholdalagi, îl asigura că includerea clauzelor cerute nu reprezenta nici o garanție în cazul unei invazii austriece în Transilvania. Eforturile lui Bethlen nu au rămas totuși fără urmări.

Nepotrivirile dintre varianta latină și cea osmană a textului păcii din 1628 au fost explicate prin slaba cunoaștere a limbii osmane de către traducătorii imperiali. Aceste nepotriviri, poate nu chiar atât de întâmplătoare, au adus necesitatea unor noi runde de convorbiri între pașa de Buda și

⁴⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁷ *Türkische Schriften*, p. XVII. Miklós Eszterházy s-a născut la 8 aprilie 1583, la Galanta, în comitatul Pressburg, într-o familie protestantă. În 1600 a trecut la catolicism, ca urmare a studiilor făcute în școala ieșuită de la Vágsellyé. Trecerea la catolicism l-a despărțit de tatăl său. De aceea se mută la unchiul său matern, Ștefán Illésházy, pe care avea să îl însoțească în Polonia, între 1603-1605. În 1617 devine comite (*obergespan*) în comitatul Bereg. În 1618 deține cu același titlu comitatul Zólym (Sohl), iar din 1626 și comitatul Pozsony (Pressburg). Miklós Eszterházy a fost un apărător înfocat al Habsburgilor, în calitate de regi ai Ungariei, față de atacurile lui Gabriel Bethlen și a fost un exponent înverșunat al catolicismului. Ca urmare în 1622 devine *judecuria* și comandat general al fortăreței Újvár (Neuhäusel).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 239.

⁴⁹ Cr. Feneșan, *op. cit.*, p. 155.

palatin⁵⁰, problemele rămase în litigiu persistând până în 1664. De asemenea, orice încercare a împăratului de a se amesteca în problemele transilvane la moartea principelui Gabriel Bethlen a fost drastic respinsă de partea otomană, care prin pașa de Buda, Hasan, scria palatinului la 1 octombrie 1630 că Transilvania este în stăpânirea sultanului și în problemele ce se ivesc în acest principat nimeni nu are voie să se amestece⁵¹.

În urma ratificării oficiale a tratatului de Szöny, în anul 1628 a fost trimis ca ambasador extraordinar la Istanbul Ludwig von Kuefstein, iar la Viena a sosit Receb pașa. A fost pentru prima dată când s-a făcut schimb simultan de ambasade între cele două puteri. Până la acea dată ambasadele se succedau una pe alta, deși tratatul din 1606 prevăzuse acest schimb simultan.

Nepotrivirile dintre forma latină și cea otomană a tratatului din 1627 au întârziat plecarea ambasadei până târziu în toamna anului 1628. Întârzierea a fost bine venită pentru că a permis trezoreriei imperiale să facă față veșnicei probleme, cea a banilor pentru daruri.

În concluzie, relațiile diplomatice între Casa de Austria și Imperiul otoman între 1615-1627 au stat sub semnul dorinței de pace manifestată de ambii parteneri de negocieri. Imperiul german a avut nevoie de acalmie pe frontul antiotoman pentru a se lansa în ofensiva europeană, începută în 1618. De cealaltă parte, Înalta Poartă a trecut, începând cu anul 1617, printr-o perioadă deosebit de dificilă, marcată de instabilitate politică chiar în sânul dinastiei domnitoare, amenințată chiar cu extincția, lucru nemaîntâlnit până în secolul al XVII-lea. Ca urmare, se abandonează legea nescrisă a fratricidului și se inaugurează noul sistem al detenției rudelor masculine ale sultanului, pentru a se preîntâmpina o eventuală criză dinastică. Existența unor potențiali moștenitori legitimi ai tronului a dus însă, inevitabil, la lupte pentru tron, soldate cu intrigi de palat puse la cale de *partida femeilor* din harem, ce avea să conducă statul otoman până în anul 1632. În acest context, reluarea ofensivei pe frontul din Europa centrală nu a fost nicidecum o prioritate pentru politica Înaltei Porți, iar păstrarea bunelor relații cu Habsburgii a devenit o necesitate.

---

⁵⁰ A se vedea schimbul de scrisori din 1628-1630, *Türkische Schriften*, p. 273-275.

⁵¹ *Ibidem*, p. 283.

IZVOARE ȘI METODE DE CERCETARE

JAMES BAILIE FRASER ȘI CĂLĂTORIA SA ÎN PRINCIPATE LA 1836

DANIELA BUSĂ

Cunoscut ca secol al redeșteptării naționale, al modernizării, al afirmării dorinței de unitate și independență națională, de libertate individuală și, în multe cazuri, al materializării acestor idealuri, veacul al XIX-lea constituie totodată și o perioadă caracterizată printr-o mare diversificare a surselor de informare. Într-o epocă, în care ideile și informațiile au cunoscut o circulație fără precedent, la aceasta contribuind în principal interesul și dorința oamenilor de a veni în contact cu realități și locuri cât mai îndepărtate și mai variate, importanța relatărilor de călătorie este deosebită. Fără a omite latura „inevitabil subiectivă și fragmentară”, compensată însă de „spontaneitatea contactului direct și a detașării”¹, mărturiile călătorilor străini despre români și spațiul locuit de ei, vin să completeze informația, să o îmbogățească, să-i adauge noi valențe și, de ce nu, în unele cazuri să aducă un plus de savoare sau să evidențieze aspecte și nuanțe, parțial, incomplet sau deloc desprinse din cercetarea izvoarelor istorice tradiționale.

După ce secole de-a rândul a constituit o primejdie pentru o mare parte din statele Europei, Imperiul otoman ajunsese să se teamă pentru propria existență. Situat în prim-planul atenției politicii și diplomației europene încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, el a rezistat cu greu evenimentelor primei jumătăți a veacului al XIX-lea: conflicte cu rivalii, războaie de independență ale unora dintre supuși, expediții de pedepsire, intervenții diplomatice, economice și chiar militare din partea marilor puteri. Toate aceste realități au sporit interesul pentru sud-estul Europei, fapt evidențiat și de diversitatea socială și profesională a celor ce l-au vizitat, cu diverse trebură, misiuni sau pretexte². Pe lângă cei ce proveneau din centrul și apusul Europei, care au fost cei mai numeroși, întâlnim călători din sudul continentului, din Peninsula Scandinavă, dar și din Orientul Apropiat sau din centrul Asiei. Aceștia din urmă au fost cei mai puțini. Constrânși de împrejurări, ei au străbătut teritoriul locuit de români, însoțiți de literați sau ziariști occidentali, de regulă buni cunoscători ai lumii asiatice, ale căror însemnări le-au semnalat de altfel și prezența.

În toamna anului 1836, când se împlineau doi ani de la prima călătorie în țările române a reverendului Benjamin Barker³, unul dintre misionarii Societății biblice britanice pentru străinătate, foarte legat de țările române, la un an de la vizita în Țara Românească a tânărului ofițer prusac,

¹ Paul Cernovodeanu, *Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV-XVIII*, în „Revista de istorie”, t. 32, 1979, nr. 12, p. 2353.

² Despre originea socială și profesiile călătorilor străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Paul Cernovodeanu, *Importanța corpusului de călători străini pentru istoria țărilor române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista istorică”, serie nouă, t. III, 1992, nr. 11-12, p. 1099-1100; idem, *Imaginea celuilalt: tipologia imaginii societății românești în viziunea călătorilor străini (sec. XVIII – prima jumătatea a sec. XIX)*, în vol. *Orașul românesc și lumea rurală. Realități locale și percepții europene la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, (ed. Ileana Căzan, Daniela Bușă), Brăila, 2004, p. 35-36.

³ Între 1834-1857 reverendul Benjamin Barker a vizitat țările române și chiar a locuit aici câțiva ani, intrând în contact cu sistemul de învățământ, dar și cu diferite personalități culturale, politice și mai cu seamă religioase. Informații și observații despre toate acestea se găsesc în corespondența și rapoartele adresate de reverend Societății biblice; Eric D. Tappe, *A Bible Society in the Romanian Principalities*, în „The Slavonic and East European Review”, t. XLII, 1964, no. 99, p. 388-402. De asemenea, George Potra, *Bucureștii văzuți de călătorii străini (secolele XVI-XIX)*, București, 1992, p. 150-155.

Helmuth von Moltke⁴, viitor mareșal, una din figurile proeminente ale secolului al XIX-lea, cel care a învins armata lui Napoleon al III-lea în războiul franco-prusac, cam în același timp cu un alt cunoscut călător, Stanislas Bellanger⁵ și cu cca. jumătate de an înaintea expediției științifice (vara 1837) întreprinsă de grupul de savanți în frunte cu învățatul principe de San Donato, Anatol Nicolaevici Demidov, Principatele române primeau vizita unor oaspeți orientali. Aceștia erau prinții persani Riza Culi Mârza, Negief Culi Mârza și Timur Mârza, însoțiți, la însărcinarea guvernului britanic, de James Bailie Fraser. Cine erau cei trei prinți și englezul care se bucura de atâta încredere și prețuire din partea guvernului Marii Britanii?

Călător și literat, James Bailie Fraser era fiul cel mai mare al lui Edward Satchell Fraser, născut în 1783 la Reelick în Inverness în Scoția. În 1815, odată cu terminarea războiului cu Nepalul, a întreprins o călătorie de cercetare în Himalaia împreună cu fratele său, William Fraser, la acea dată agent politic în armata generalului Martindale. În cursul călătoriei, care a durat două luni și a prilejuit străbaterăa unor zone de o sălbăcie și un pitoresc neobișnuit, participanții au ajuns până la izvoarele Jumnei și Gangelui. În 1820, Fraser avea să publice la Londra impresiile acestei călătorii sub titlul *Journal of a Tour through part of the Rivers Jumna and Ganges*, întregită de propriile desene și schițe. În anul următor, el l-a însoțit pe doctorul Jukes în misiunea în Persia, ajungând pe 29 noiembrie 1821 la Teheran. După o ședere de o lună în capitala Persiei, la 27 decembrie, îmbrăcați în haine persane, au părăsit orașul, continuându-și călătoria spre Khorasan și Bokhara. La Masbed, unde au sosit la 2 februarie 1822, aveau să afle că drumul spre Bokhara trecea printr-o zonă recent răsculată. Vestea a schimbat planurile celor doi și i-a determinat să se îndrepte spre Kurdistan și Marea Caspică, punctul final fiind orașul Tabris. Această nouă călătorie avea să-i ofere lui Fraser material pentru două cărți: *Narrativ of a Journey into Khorasan in the years 1821 and 1822, including some Account of the Countries to the Nord-east of Persia. With remarks upon the National Character, Government and Resources of that Kingdom*, London, 1825 și *Travels and Adventures in the Persian Provinces on the Southern Banks of the Caspian Sea. With an Appendix containing short Notice on the geologi and Commerce of Persia*, London, 1826. În 1823 s-a căsătorit cu fiica lui Alexander Fraser Tytler, lord de Woodhouselee.

Socotit bun cunoscător al Orientului, guvernul britanic i-a încredințat o misiune diplomatică în Persia în iarna 1833-1834. Între Crăciunul anului 1833 și 8 martie 1834, Fraser a străbătut cca. 2.600 de mile pe traseul Semlin–Constantinopol–Teheran, întregul parcurs, ca și considerații despre oamenii și locurile întâlnite, făcând obiectul cărții *A Winter's Journey (Tatar) from Constantinople to Teheran. With Travels through various parte of Persia*, London, 1838. Ccele două călătorii în Persia l-au familiarizat cu limba persană, pe care o stăpâna destul de bine și i-au prilejuit cunoașterea obiceiurilor, culturii și istoriei acestui stat asiatic.

⁴ La acea dată căpitan, von Moltke, în calitate de conducător al unei misiuni militare prusace, s-a deplasat la Constantinopol, la cererea sultanul Muhamed al II-lea, pentru a pune în practică planul de refacere și modernizare a armatei otomane. Drumul de la Orșova la Giurgiu a fost făcut pe uscat prin Oltenia, sudul Munteniei și București. Impresiile despre această călătorie au fost publicate sub titlul *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus Jahren 1835 bis 1836*, Berlin, 1917. Pentru detalii, C.I. Karadja, *Craiova și Muntenia în 1835 după ziarul de drum al contelui Moltke*, în "Arhivele Olteniei", t. VIII, 1929, nr. 45-46, p. 528-530; Francisc Pall, *Cu prilejul unei comemorări. Moltke și românii*, în "Convorbiri literare", an LXXV, 1942, p. 588-597; George Potra, *op. cit.*, p. 155-159.

⁵ Catalogat de George Potra drept „petrecăret”, negustorul și literatul francez Eugène-Stanislas Bellanger a întreprins mai multe călătorii de afaceri și cu interes religios și cultural în răsăritul Europei și Orient. În două rânduri (1836-1837 și 1846-1847) a fost oaspetele românilor. Însemnările și observațiile consemnate cu aceste prilejuri s-au materializat în două lucrări memorialistice: *Trois ans de promenades en Europe et en Asie*, vol. I-II, Paris, 1842 și savuroasa *Le Kéroutza. Voyage en Moldo-Valachie*, vol. I-II, Paris, 1846. Detalii despre scrierile lui Bellanger și misiunile sale, Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. II, vol. III, București, 1929, p. 218-220; Georges Cioranescu, *Un orientaliste peu connu: Stanislas Bellanger et sa mission littéraire en Turquie*, în "Revue des études islamiques", 1970, nr. 1, p. 55-73; George Potra, *op. cit.*, p. 159-165.

Fraser este și autorul unor romane cu caracter istoric și memorii. Dar, în ciuda numeroaselor creații literare, el nu s-a impus ca scriitor, ci ca autor de însemnări de călătorie. Acestea au oferit, la vremea apariției, informații interesante despre locurile străbătute, despre locuitori, despre obiceiurile, datinile și moravurile lor, mulți dintre cei întâlniți fiind aproape necunoscuți contemporanilor lui Fraser din Europa apuseană. Cât privește datele și informațiile astronomice, acestea nu numai că au completat cunoașterea în domeniu, dar au făcut și un real serviciu cartografiei Asiei. Spre sfârșitul vieții s-a retras la Reelick, unde a avut o funcție administrativă. A murit în ianuarie 1856.

În 1835 guvernul englez, întotdeauna prudent și atent față de diferiți lideri asiatici, l-a însărcinat pe Fraser să-l însoțească pe prinții persani Riza Culi Mârza, Negief Culi Mârza și Timour Mârza, atât pe timpul cât au locuit la Londra, cât și pe drumul de întoarcere până la Constantinopol. Fii ai fostului pretendent la tronul Persiei, Huscin Ali Mârza, cei trei prinți fuseseră siliți să fugă în străinătate după asasinarea tatălui lor, trecând prin Bagdad, Damasc, Beirut, Gibraltar până în Anglia. Perioada șederii la Londra ca și drumul de întoarcere al prinților face obiectul cărții *Narrative of the Residence of the Persian Princes in London in 1835 and 1836. With an account of their journey from Persia, and subsequent adventures*, vol. I-II, apărută la Londra în 1838. În prefața ei, Fraser ține să precizeze că publicarea acesteia este o datorie față de britanici, care aveau dreptul să știe adevărul despre șederea în Anglia a celor trei oaspeți persani, mai ales că erau "într-adevăr primii prinți asiatici ce vizitau vreodată această țară".

Până la începutul deceniului patru al secolului al XX-lea paginile lui Fraser au rămas necunoscute românilor. Abia în 1931 Constantin I. Karadja⁶ publica primele mențiuni despre trecerea prinților persani prin țara noastră. Peste câteva decenii, în lucrarea dedicată Bucureștilor văzuți de călătorii străini, George Potra⁷ făcea la rândul-i referiri despre acest eveniment, el oprindu-se numai la considerațiile lui Fraser privitoare la capitală, cărora le-a adăugat, conform propriilor mărturisiri, „și alte informații, precum și cuprinsul unci scrisori inedite a consulului englez (n.n. Colquhoun) în legătură cu călătoria lor”⁸.

Cum relatarea călătoriei de la Londra la Viena nu intră în preocupările noastre, ca de altfel nici avaturile drumului prin Marea Neagră până la Constantinopol, în cele ce urmează ne vom opri numai asupra însemnărilor lui Fraser referitoare la teritoriul locuit de români. La mijlocul lunii august 1836, cei trei prinți persani, însoțiți de Fraser, părăsesc Londra cu destinația Constantinopol. La începutul lunii septembrie ei soseau la Viena unde aveau să se producă și prima schimbare în planul prestabilit. Aici, convinși de cunosători că în ciuda recentelor facilități oferite de înființarea primei companii austriece a vaselor cu abur⁹, drumul cu vaporul pe Dunăre nu oferea destul confort și

⁶ Constantin Karadja, *Vizita unor prinți persani la București în anul 1836*, în „Revista istorică”, t. XVII, 1931, p. 75-80.

⁷ George Potra, *op. cit.*, p. 165-168.

⁸ *Ibidem*, p. 165.

⁹ Încurajată de evenimentele din sud-estul Europei de la începutul secolului al XIX-lea, deranjată că Tratatul de la Adrianopol avea prevederi asupra cărora nu fusese consultată și totodată conștientă că Dunărea constituia cea mai sigură și eficientă cale de extindere a controlului și dominației asupra Peninsulei Balcanice, Austria și îndeosebi cancelarul Metternich au considerat, după 1830, că momentul era propice pentru înființarea primei societăți de navigație cu abur la Dunărea de Jos. Obiectivul era transportul mărfurilor și al pasagerilor, dar mai ales neutralizarea poziției primordiale a Rusiei la gurile fluviului. „Erste Kaiserlich Königliche Donau-Dampfschiffahrt Gesellschaft” urma ca, în schimbul sprijinului acordat de stat, să înființeze două linii de navigație, una pentru a porturile românești de la Dunărea de Jos de până la vărsarea în mare și a doua de aici până la Constantinopol și unele porturi de pe țărmurile Asiei Mici. Pentru detalii, C.I. Băicoianu, *Le Danube. Aperçu historique, économique et politique*, Bordeaux, 1917, p. 31-32; Gh. Popescu, *Navigațiunea și transportul pe apă în România*, București, 1929, p. 4-5; L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre*, București, 1957, p. 71-92; G.G. Florescu, *Navigația în Marea Neagră prin strămtori și pe Dunăre. Contribuții la studiul dreptului riveranilor*, București, 1975, p. 115.

siguranță¹⁰, înalta suită a ales varianta pe uscat, cu trăsura, prin Budapesta, Seghedin, Timișoara. Banatul este străbătut în fugă, cu opriri numai pentru odihna din timpul nopții sau schimbatul cailor de poștă, astfel că impresiile sunt scurte, parțiale și influențate de cei cu care drumeții vin în contact. În vreme ce majoritatea celor ce au parcurs același traseu, au ținut să evidențieze calitățile și nivelul de dezvoltare ale orașelor bănățene, remarcând eforturile de modernizare ale Timișoarei, fără a omite însă să semnaleze și aspectele ce se cereau remediate, Fraser nu a considerat nimic demn de menționat, oamenii și locurile prilejuindu-i numai remarci negative. Astfel, Timișoara este descrisă ca o „fortăreață pe jumătate neglijată, înconjurată de șanțuri și mlaștini, acum secate”, care în timpul iarnii erau „pline de apă, iar toamna de mirosuri pestilențiale”, cu străzi „retrase” și case ce „păreau pline de murdărie și mirosuri neplăcute”. Orașul apare ca lipsit de cele mai elementare atribute ale civilizației, unde drumețul nu poate găsi „o cameră decentă”, hotelul fiind „unul dintre locurile cele mai mizerabile”¹¹. Despre Lugoj informațiile sunt extrem de lapidare, Fraser mulțumindu-se să noteze doar că aici este „în ceea ce privește cazarea mai rău decât [în] celelalte locuri”¹². În schimb, la Chizătău un sat în apropiere de Lugoj, același autor notează că „am fi putut spune că am stat mai bine”. Aceasta se datorește faptului că unii dintre călători au fost găzduiți peste noapte în casa șefului stației de cai de poștă, deși muștele și țânțarii le-au fost o companie permanentă și săcâitoare¹³.

Odată depășit Lugojul și satul Coșava, „micuț, dar dulce”, drumeții părăseau Banatul. De aici drumul continua printr-o zonă împădurită, pe valea Mureșului, spre Orăștie unde aveau să înnopteze. Cea mai mare problemă a călătorilor s-a dovedit ca și până acum găsirea unui loc de dormit. Hanul „Două pistoale”, spre care au fost îndrumați ca fiind „cel mai bun de prin partea locului”, s-a dovedit a fi deplorabil: „apartamentele erau murdare și împrăștiate unul de altul” și în plus „nu prea era nimic de mâncare”¹⁴.

Pe 8 octombrie întregul alai sosea la Sibiu. Potrivit propriei mărturisiri, Fraser aștepta cu interes contactul cu Sibiul despre care servitorul său, un transilvănean, îi povestise că era „un oraș mare”, „„vesel”, strălucitor”. Mare a fost dezamăgirea englezului care nu a văzut în Sibiu nimic din toate acestea; „nu era altceva decât o biată așezare, nici măcar egal cu un oraș de mână a treia din Franța; el mi-a amintit puțin de St. Omer”¹⁵. Străzile sunt prost pavate, deși largi, cu canale pe mijloc; există și câteva case bune, în principal în stil austriac, pictate și cu ferestre duble. Era duminică, așa că magazinele erau închise, iar pe stradă erau doar puține persoane. În anumite părți ale orașului, care păreau a fi ocupate de cei din păturile superioare, străzile păreau a se bucura de mai multă atenție, iar ferestrele cu perdele și flori în spatele acestora sugerau ideea de curățenie și confort, dar nu exista nici un semn de progres și prosperitate. Inițial, orașul fusese fortificat, dar zidurile erau acum niște ruine, iar în afara lor, într-un loc, am găsit un fel de promenadă publică, cu fântâni și un monument al unui guvernator sau al altcuiva care era autorul acestei îmbunătățiri”¹⁶.

La cel mai bun hotel din oraș, cum îi fusese recomandat *Împăratul Roman*, găzduirea a fost deplorabilă, iar locul nimic altceva decât „un caravanserai întunecos și murdar, prost mobilat și în care cu greu puteai găsi vreun apartament confortabil”¹⁷.

¹⁰Până atunci au existat călători care au ales calea fluvială. Printre acești s-au aflat în 1834 reverendul Benjamin Barker și prințul Albert al Prusiei, fratele regelui Frederick Wilhelm al IV-lea. Primul a venit de la Viena pe Dunăre în timp ce ultimul a călătorit de la Constantinopol la Giurgiu la bordul vasului cu abur austriac „Argo”.

¹¹James Bailie Fraser, *Narrative of the Residence of the Persian Princes in London in 1835 and 1836. With an account of their journey from Persia, and subsequent adventures*, vol. II, Richard Bentley, New Burlington Street, London, 1838, p. 119.

¹²*Ibidem*, p. 120.

¹³*Ibidem*. Azi Chizătău (în text Kisseta) este sat al comunei Belint, județul Timiș.

¹⁴*Ibidem*, p. 122.

¹⁵St. Omer, oraș în Franța, departamentul Pas-de-Calais.

¹⁶*Ibidem*, p. 126.

¹⁷*Ibidem*, p. 124.

La Sibiu călătorii au zăbovit două zile, printre altele și pentru rezolvarea unor probleme bănești. În acest scop au făcut o vizită „unui domn din casa Pop, un bancher cu afaceri în Viena și Sibiu și o persoană extrem de civilizată și îndatoritoare”. Acesta nu era altul decât bancherul Zenovie Pop, fiul marelui negustor Hagi Constantin Pop, care cu un deceniu în urmă făcuse o călătorie în Anglia. Bun cunoscător al realităților locului, bancherul Pop a insistat și l-a convins pe Fraser să renunțe la ruta prin Brașov, care „nu era numai mai rea, dar și mai lungă decât cealaltă” și să meargă prin Turnu Roșu unde drumul, deși mai greu de străbătut, era mai puțin expus la pericole. În plus bancherul sibian l-a sigurat că pentru a nu zăbovi pe parcurs va trimite vorbă consulului englez la București, Robert Colquhoun¹⁸, pentru a „netezi orice obstacole care ar apărea pe drum”¹⁹.

Referitor la acest aspect George Potra consideră că schimbarea traseului i se datorază consulului englez, care la 10 octombrie 1836 îi adresa o scrisoare bancherului sibian prin care îi cerea să ia „toate măsurile ce vă stau în putere pentru a ușura acestor domni călătoria în Țara Românească” și să-l determine pe Fraser să renunțe la traseul convenit la Viena. Pentru a facilita drumul fusese trimis în întâmpinare secretatul personal al consulului²⁰.

Convinși de argumentele bancherului, pe 10 octombrie, după ce fuseseră luate toate măsurile, călătorii s-au îmbarcat în trăsură pentru a parcurge ultimele 200 de mile până la București. La Turnu Roșu, un sat unde se afla cartierul general al comandantului frontierei dintre Imperiul Habsburgic și Țara Românească, după controlul actelor care s-a prelungit aproape o oră datorită „indolenței unui colonel austriac sau a soldaților săi”, au pătruns în trecătoare. Drumul s-a dovedit anevoios, șerpind de-a lungul Oltului printr-o zonă împădurită. Într-un loc mai deschis, la cca. 5 mile de Turnu Roșu au întâlnit stația de carantină, „un grup de case construit pentru a servi scopurilor unei leprozerii și pentru ofițerii și însoțitorii necesari; o barieră mai perfectă nici că ar putea fi imaginată – sălbatică și destul de romantică la vedere dar, destul de tristă pentru a fi închis în ea”²¹. Aici autoritățile austriece au făcut ultimul control al actelor, iar Fraser și prinții persani au avut parte de un tablou surprinzător oferit de oamenii și caii ce urmau a fi înhamăți la trăsură. Un amestec pestriț de forme și culori, de vestimente și încălțăminte, de influențe orientale adaptate la realitățile locului, dădea țăranului valah un exotism și un farmec aparte, greu de descris, ce-i fascina și contraria deopotrivă pe drumeți. „Cojoacele din piele de oaie, mantalele zdrențuite, surtuțe, pălăriile din castor în formă de ciupercă, căciulile rotunde negre, albe sau roșii și turbane mari ca ale bărbaților turci, toate purtate cu nădragi largi sau fuste lungi, sandale sau cizme, sau ceva din ambele, și o sută de alte petice și zdrențe și alte aplicații pentru veșminte care nu pot fi descrise, compuneau înfățișarea țăranului valah și, amestecat cu acestea, în cantități care depășesc toate noțiunile noastre despre ce ar putea fi necesar, se aflau mârțoagele mici și nepieptănate, care urmau să fie agenții imediați în continuarea drumului nostru”²². Acestora li se adăugau vizitii, „cu surtuțe gri grosolane brodate cu fir albastru și fiecare purtând o insignă de alamă la piept și pistoale al brâu”²³.

Dar poate cel mai incitant și neverosimil tablou era oferit de cei 12 cai, „cu coame, cozi, cu smocuri de păr în frunte și la copite, încălcite în mase solide cu țepi de prin pășunile prin care fuseseră prinși erau acum puși în fața trăsurii”²⁴. Fără doar și poate impresia era a unei adunături de animale salbatice prinse în grabă de pe câmp, tocmai în acel moment, pentru a fi înhamăți pentru prima dată.

Primul contact cu autoritățile Țării Românești s-a făcut în satul Căineni, unde un fost șef de stație cai de poștă, devenit comerciant, încasa cheltuielile de transport. În satul Pripoare, aflat la

¹⁸ Robert Gilmour Colquhoun, consul al Marii Britanii la București (1834-1859).

¹⁹ *Ibidem*, p. 125.

²⁰ George Potra, *op. cit.*, p. 166.

²¹ James Bailie Fraser, *op. cit.*, p. 133.

²² *Ibidem*, p. 134.

²³ *Ibidem*, p. 136.

²⁴ *Ibidem*, p. 135.

ieșirea din defileu au fost întâmpinați de trimisul consulului Colquhoun, însoțit de garda sa, „o splendidă figură în port albanez din roșu purpură și auriu, cu pistoale montate în aur și iatagan”²⁵. Aceștia aveau misiunea să-i însoțească pe călători și să le faciliteze deplasarea spre București.

Drumul a continuat pe valea Argeșului prin Curtca de Argeș, „un important oraș și o mănăstire grecească frumoasă” și apoi prin Pitești, unde au fost primiți „cu revărsare de torțe” și întâmpinați de ispravnic și fratele acestuia. După o „cină excelentă”, drumeții și-au reluat călătoria, dorind să ajungă cât mai repede la București²⁶.

După trei zile de drum, la 12 octombrie cei trei prinți persani, împreună cu însoțitorul lor englez, soseau la București unde au avut parte de o primire triumfală. Încunoștințat de înalta vizită, domnul Alexandru Dimitrie Ghica a trimis în întâmpinare un husar care i-a însoțit până la intrarea în oraș, unde au fost preluați de un ofițer și o trupă de husari. Drumul, „care, dacă ar fi să fie într-adevăr calea principală de pătrundere în oraș din această parte are mai mult un aspect asiatic decât european”, trecea „prin gropi și sute de cuptoare de cărămidă”.

În capitala valahă prinții persani au fost găzduiți în casa unui boier, plecat din oraș, iar la poartă li s-a pus o gardă de onoare. În ziua următoare domnul i-a poftit la palat. Nu insistăm asupra acestui episod reprodus și de George Potra²⁷.

Inițial șederea în București era programată să se rezume la câteva zile pentru odihnă, dar informații despre o epidemie de ciumă izbucnită la Constantinopol a făcut ca ea să se prelungească peste o lună, timp în care Fraser a avut răgazul să cunoască îndecaproape orașul. Pentru călătorul englez, capitala valahă apărea ca „o mulțime de locuințe prost combinate ce se intersectează atât de mult cu copaci și grădini că pe timpul verii nu poți vedea decât o mică parte din clădiri”, un amestec de case, „mici și mari, medii sau cu mari pretenții, colibe și palate, răspândite peste o suprafață joasă de-a lungul cursului unui râu; acest râu este un curs de apă mic și noroios, rostogolindu-se între malurile sale mizere prin mijlocul orașului”²⁸. Văruitul, un obicei „curat și sănătos”, „folosit în mod liber în București”, dădea caselor un aspect „vesel și ornamental”²⁹. „Umezeala climei și natura materialelor folosite invită la erodare, astfel încât un aer de dărăpănare și disconfort plutește deasupra”, dând clădirilor impresia „că nu sunt terminate”³⁰. În verne ce de pe dealul Mitropoliei privești este „plăcută și atrăgătoare”, ea suferă serioase corecții atunci când te încumeti să pătrunzi pe „ulițele înguste, colite și murdare”. Numai câteva fuseseră pavate în ultimii 3-4 ani, piatra fiind, după cum remarca Fraser, un articol „extrem de rar în împrejurimile Bucureștilor”. Multe ulițe continuau să fie podite cu grinzi „din care au obținut ceea ce la ei încă păstrează numele de pod”. Dar cele mai numeroase, mai cu seamă cele puțin mai depărtate de centru sau aflate la marginea orașului, „și printre acestea marile drumuri de la intrare”, nu erau nici podite, nici pavate, așa încât iarna după dezgheț și primăvara sau toamna după ploi „noroii este atât de adânc și gropile atât de numeroase și profunde că nici carele și nici căruțele nu pot trece sau, dacă încearcă să o facă, rămân imediat înțepenite în mlaștină. Nimic, cred eu, din ceea ce înseamnă un oraș nu poate expune o priveliște mai deprimantă, lipsită de speranță și demnă de milă decât Bucureștiul după o cădere de zăpadă, când topirea a înaintat; este un oraș plutind într-un ocean de noroi negru”, încheia trist călătorul englez³¹.

²⁵ *Ibidem*, p. 141. Trimisul consulului englez se numea Sotiri. Despre el a scris și un alt călător englez, Sir David Wilkie; Eric D. Tappe, *Sir David Wilkie's Portrait of Sotiri, Principal Albanian to the British Consulate in Bucarest*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, 1970, p. 115-117; George Potra, *op. cit.*, p. 166.

²⁶ James Bailie Fraser, *op. cit.*, p. 144.

²⁷ *Bucureștii văzuți de călătorii străini*, p. 166-168.

²⁸ James Bailie Fraser, *op. cit.*, p. 176.

²⁹ *Ibidem*, p. 177.

³⁰ *Ibidem*, p. 178.

³¹ *Ibidem*, p. 177-178.

Deși numeroase, „aproximativ atâtea câte zile în an”, bisericile nu prezintă, conform opiniei lui Fraser, importanță din punct de vedere arhitectural sau artistic, deoarece „nu există nici una care să aibă o măreție sau o frumusețe ieșite din comun și ornamentele, în marea lor majoritate pictate de artiști evrei, sunt grosolane și împoșonate”³². Afirmatia este evident falsă și ea vine din necunoașterea specificului și a tradiției autohtone.

În ciuda puținelor prefaceri, a timidității semnelor înnoitoare, Fraser considera „Valahia de fapt o țară în ascensiune și cuprinsă de frământări, după ce a fost burdușită și călcată în picioare de puteri rivale care, asemeni unor câini care pentru un ciolan, se certau pentru bucățița râvnită. De aceea, nu putem judeca ceea ce (n.n. Valahia) ar fi putut să fie sau poate să fie încă. Posibilitățile ei sunt excelente și resursele ei sunt mari; și cu un joc cinstit și odihnă pentru a permite propriilor energii să se dezvolte ea poate ajunge la o mare prosperitate”. Semne ale unei schimbări existau și acestea veneau din parte celor tineri. „Există deja o lumină care sparge întunericul. Vechile prejudecăți se epuizează; mulți dintre boieri au avut mai multe avantaje decât părinții lor. au avut ochii deschiși spre interesele lor adevărate și spre cele ale națiunii: dă-le, după cum am spus, un joc cinstit și nu am nici un dubiu de progrese rapide în direcția cea bună. Opinia publică – aceasta fiind opinia națiunilor Europei față de care țările care ies din întuneric sunt cele mai sensibile – îi va călăuzi și îi va îndrepta pe drumul cel bun.”³³.

Cu aceste sentimente părăsea călătorul englez capitala Valahiei la 16 octombrie 1836 îndreptându-se pe un drum de țară anevoios prin Bărăgan spre Galați unde aveau să ajungă două zile mai târziu. Aici prinții au fost găzduiți în casa vice-consulului englez, Charles Cunningham³⁴, iar Fraser și consulul Cloquhoun în casa ispravnicului, colonelul Balș³⁵. Întârzierea vaporului ce avea să-i ducă la Constantinopol, datorată dirijării spre o altă rută cât și îmbolnăvirea celui mai în vârstă dintre prinți i-au dat mari emoții lui Fraser în privința continuării călătoriei. Orice amânare mărea disperarea călătorilor și îndepărta posibilitatea efectuării drumului propus, mai ales că se apropia iarna când Dunărea devenea impracticabilă datorită înghețului.

Ca și Bucureștii și Galații anilor '30 ai secolului al XIX-lea erau un oraș în care puține realități aminteau de binefacerile civilizației apusene. În ciuda vaselor cu aburi ale companiei austriece, ce poposeau regulat în rada portului pentru a transporta mărfuri și călători, nu se putea încă vorbi de modernizarea orașului. Cu excepția unei singure ulițe podite cu bușteni, restul se transformau, atunci când ploua sau când Dunărea se revărsa, „în canale de noroi în care carele se pierd uneori”. Noroiul era atât de gros și mare încât „nu poți să ieși din casă până la vecini fără trăsura: cei care nu au acest lux poartă cizme lungi în care înnoată până la genunchi în poridge-ul gros”³⁶. Din această cauză orice tentativă de curățare a cailor, harnașamentului sau trăsorii era zadarnică. Cu excepția ploii, „nimeni nu gândește la o astfel de muncă în zadar”. Chiar și locuințele aveau mult de suferit din cauza noroiului. Astfel, în marea majoritate a cazurilor, încăperile situate la partea inferioară a casei erau îmbibate cu o „crustă de noroi și trebuie că este așa datorită trecerii în continuare a servitorilor cu picioarele înnoiroate”³⁷.

La începutul lunii decembrie vasul cu abur „Ferdinand I” sosea la Galați, provocând o mare bucurie în rândul călătorilor. Nu numai că prințul bolnav a găsit resursele să se echipeze rapid de drum, ceea ce cu o zi în urmă părea o întreprindere încă anevoioasă pentru el, dar, în timp record, și-a pus

³² *Ibidem*, p. 179.

³³ *Ibidem*, p. 181-182.

³⁴ Charles Cunningham, vice-consul al Marii Britanii la Galați între 1837-1860, apoi consul (1860).

³⁵ Theodoriță Balș, colonel, pârcălab de Galați; Mihai Răzvan Ungureanu, *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași, 1997, p. 23. Mai târziu caimacam al Moldovei.

³⁶ James Bailie Fraser, *op. cit.*, P. 196.

³⁷ *Ibidem*, p. 198.

„costumul de călătorie și aștepta nerădător ora plecării”³⁸, alăturându-se celorlalți drumeți. În noaptea de 2 spre 3 decembrie întreg alaiul s-a urcat la bord, iar vasul a ridicat ancora, îndreptându-se spre mare. În drum au trecut pe lângă Isaccea și Tulcea. Pe data de 4 decembrie intrau în apele Mării Negre.

Fără îndoială, însemnările de călătorie al lui James Bailie Fraser își au importanța lor pentru istoria românilor din prima jumătate a veacului al XIX-lea, constituind un izvor ce nu poate fi ignorat. În general observațiile și constatările sale coincid cu cele consemnate de alți călători, ce au trecut sau au staționat vremelnice în Principate și sunt rodul propriilor percepții în contact direct cu românii și spațiul locuit de ei, deși în unele cazuri formulările și concluziile s-au dovedit pripite și influențate de trăiri anterioare.

---

³⁸ *Ibidem*, p. 203.

REPREZENTĂRILE GRAFICE ÎN ANALIZA STATISTICĂ A DATELOR ISTORICE

IRINA GAVRILĂ

Cercetarea istoriografică mondială acordă în ultimele decenii o importanță crescândă aspectului cantitativ al studiului istoric, ca auxiliar al narativului. Și pentru ca studiile de istorie cantitativă să nu devină prea aride sau greu de urmărit și înțeles, reprezentările grafice ocupă un prim loc în aplicarea statisticii matematice în istorie, ele înscriindu-se printre tehnicile statisticii descriptive cel mai des utilizate.

Reprezentările grafice reprezintă abilitatea de a folosi și produce expresii grafice ale cunoașterii. Aspectul grafic al cercetării istorice a căpătat noi dimensiuni odată cu pătrunderea pe scară largă, în cercetare, a calculatoarelor personale și cu apariția unei bogății de software special scris pentru sintetizarea grafică a informației istorice cantitative. Termenul de *vizualizare* s-a încetățenit nu numai în limbajul specialiștilor în calculatoare. Cu alte cuvinte, asistăm la dezvoltarea unui adevărat limbaj vizual, specific cercetării istorice.

Ca orice alt limbaj, limbajul grafic posedă o serie de posibilități. O primă distincție ar putea fi făcută între aspectul activ și cel pasiv al limbajului grafic, cel activ nefiind necesar pentru interpretarea produselor software de grafică, în timp ce aspectul pasiv formează un background necesar pentru cel dintâi.

Forma tradițională a reprezentării grafice în istorie implica transpunerea grafică a analizei statistice a datelor istorice, de cele mai multe ori sub forma unor grafice simple, în diverse sisteme de coordonate. Istoria cantitativă devine însă din ce în ce mai sofisticată ca metodă și, în aceste condiții, apare cu necesitate o grafică structurată, care organizează informația, precum și o grafică funcțională, de utilizare a informației cu maximă eficiență, în care interpretarea semnelor simbolice presupune cunoașterea contextului cultural. Grafica topologică devine un instrument al geografiei istorice în timp ce grafica scalară, secvențială sau dinamică devine instrument de cunoaștere pentru alte domenii ale cercetării istorice.

Scurt istoric

Deși reprezentarea grafică schematică este cunoscută, ca metodă statistică, chiar dinainte de secolul al XVIII-lea, acesta este de fapt secolul considerat ca fiind secolul de început pentru acest tip de comunicare vizuală. Lucrarea, care servește ca punct de referință atunci când este vorba de istoricul reprezentărilor grafice, este publicația lui H.G. Funkhouser, *Historical Development of the Graphical Representation of Statistical Data*, apărută în 1937 și care, deși există și alte cercetări recente în acest domeniu, este totuși cel mai adesea citată. Către sfârșitul secolului al XIX-lea, majoritatea diagramelor și reprezentărilor grafice de bază cunoscute până în ziua de azi fuseseră deja inventate. În perioada interbelică o mare dezvoltare cunosc reprezentările grafice din domeniul economic, dar adevărata explozie se produce după cel de-al doilea război mondial, pentru ca astăzi răspândirea calculatoarelor personale să deschidă o nouă eră pentru reprezentările grafice.

O cronologie a dezvoltării reprezentărilor grafice pomenește, ca strămoș al acestora, cea mai veche hartă, pe o tăbliță de lut, care datează cam din anul 3800 î.Chr.¹. Alte exemple, anterioare sfârșitului de secol XVIII, ar fi listele și tabelele, de multe ori cronologii, care deși verbale, sunt ordonate într-o manieră grafică sau arborii genealogici și schemele biografice.

Cea mai importantă realizare obținută, înainte ca statisticienii să se ocupe ca breaslă de reprezentările grafice, a fost cea a lui William Playfair. În textele de secol XIX, cum ar fi atlasul statistic al Franței, din 1805, el este considerat inventatorul graficii statistice, deși această afirmație a

---

¹ J.R. Beniger, D.L. Robyn, *Quantitative Graphics in Statistics: A Brief History*, în "The American Statistician", t. 32 (1978), nr. 1, p. 1-11.

fost deseori contestată. Astfel, au existat multe încercări de a da datelor o expresie grafică, dar niciunul dintre predecesorii lui Playfair nu i-a egalat creativitatea, productivitatea și efortul sistematic în dezvoltarea mijloacelor grafice de reprezentare statistică a fenomenelor într-o anumită perioadă de timp. Printre cei care l-au studiat se numără și Biderman care, spre deosebire de Funkhouser, Beniger și Robin, crede că influența carteziană a fost un obstacol pentru dezvoltarea graficii statistice², favorizând latura abstractă în detrimentul celei practice. Graficele dezvoltate de Playfair cer puține cunoștințe de geometrie, el creionând, de fapt, regulile a ceea ce se numește *metafora grafică*, adică transformarea valorilor fizice în unități de lungime în plan, fără o fundamentare cu adevărat științifică. Tot Playfair a fost acela care a “mințit” cu ajutorul graficelor sau cel puțin a “ajustat” datele, iar metoda sa de reprezentare grafică este cea care s-a utilizat de la mijlocul secolului al XVII-lea și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Viața, moartea și bolile erau cele trei elemente asupra cărora se aplicau principiile și metodele științelor exacte. Se pare că André-Michel Guerry este cel care a introdus, în 1833, termenul de “statistică morală”, deși el este asociat mai ales cu Adolphe Quételet, matematician, statistician și astronom belgian. Pentru o întrecere generativă de statisticieni, lucrarea sa *Essai de physique sociale* (1835) este cartea de capăt. Quételet este entuziasmat de calculul probabilităților și de legile pe care acesta le induce în domeniul social. Urmând exemplul lui Laplace, formulat în *Essai philosophique sur les probabilités*, “să aplicăm în științele politice și morale metoda întemeiată pe observație și pe calcul, metodă care ne-a servit atât de bine în științele naturale”, el include în lucrarea sa elemente de statistică a populației, antropometrie, precum și generalități despre organizarea sistemului social. Și inginerii au jucat un rol important în crearea și dezvoltarea instrumentelor de corectare pentru științele sociale și, în acest sens, un bun exemplu este inginerul francez Minard, a cărui hartă asupra războiului purtat de Napoleon în Rusia poate fi considerată cea mai bună hartă a acestui eveniment făcută vreodată³.

În secolul al XIX-lea, ceea ce se conturase deja ca fiind “metoda grafică” a căpătat popularitate printre oamenii de știință în general și printre statisticieni, în special. Este perioada în care se pun bazele statisticii matematice ca știință, iar în cadrul ei un rol de seamă îl vor juca reprezentările grafice. La primele congrese internaționale de statistică, de la mijlocul și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, metoda grafică a captat interesul multor statisticieni de renume⁴.

Răspândirea și acceptarea metodei grafice au fost relativ rapide. La sfârșitul secolului, mijloacele grafice erau considerate ca fiind o metodă uzuală de explorare a fenomenelor sociale în mod științific. Cartea lui E.J. Marey, *La méthode graphique dans les sciences expérimentales*, apărută la Paris în 1879, este martoră a creativității în domeniul metodelor experimentale și grafice aplicate socialului.

Dezvoltarea statisticii matematice ca știință, apariția unor metode din ce în ce mai sofisticate la începutul secolului XX au adus o schimbare de atitudine față de metoda grafică, hărțile și diagramele fiind considerate acum ca material statistic lucrativ. Acest statut s-a schimbat relativ recent, odată cu dezvoltarea statisticii explorative.

Ca și în alte domenii, dezvoltarea graficii a fost favorizată de războaie, fapt pentru prima oară menționat de W.C. Brinton, care explică evoluția metodei grafice în timpul primului război mondial prin aceea că putea sumariza în mod eficient o mare cantitate de date strategice⁵.

Progresul reprezentărilor grafice între cele două războaie mondiale poate fi privit ca fiind determinat atât de statistica matematică în sine, cât și de utilizarea crescândă a elementului grafic în mass media. Un alt factor de progres pentru metoda grafică a fost și dezvoltarea economică, după principiul că orice întreprindere bine gestionată este direct sau indirect dependentă de statistică⁶.

² A.D. Biderman, *The Playfair Enigma: the Development of the Schematic Representation of Statistics*, în “Information Design Journal”, t. 6 (1990), nr. 1, p. 3-25.

³ H. Wainer, *How to Display Data Badly*, în “American Statistician”, t. 38 (1984), nr. 2, p. 37-47.

⁴ Ce de-al treilea congres internațional de statistică de la Viena, din 1857, a discutat pe larg despre metoda grafică, fiind organizată chiar o expoziție de cartografie și grafice.

⁵ W.C. Briton, *Graphics Methods for Presenting Facts*, New York, 1914.

⁶ J.C. Riggelman, *Methods for Presenting Business Statistics*, New York, London, 1938.

Pentru mulți manageri din perioada 1934-1939, reprezentările grafice însemnau ceea ce însemnau pentru inginerii proiectele. Totuși, a existat un declin al rolului jucat de reprezentările grafice în știința statistică, declin atribuit dezvoltării de noi metode statistice, care au introdus noi concepte matematice. Indicii numerici erau considerați, în acea perioadă, ca fiind mai reprezentativi pentru un fenomen, decât reprezentarea lor grafică. Statisticienii profesioniști și-au reconcentrat însă repede atenția asupra metodei grafice, extrem de importantă astăzi în cercetările asupra unor volume mari de date, care sunt explorate grafic în dorința de a descoperi tipare și modele, pe care algoritmi nu le pun în lumină. Tiparele descoperite prin scanare vizuală pot fi apoi studiate prin alte metode statistice.

Rolul graficii în cercetarea istorică

Existența variabilelor istorice multiple, dificil de interpretat și reprezentat în termeni pur matematici, este unul din factorii principali care pledează în favoarea reprezentărilor grafice în cercetarea istoriei. Pe lângă aceasta, calculatoarele oferă azi istoricului posibilitatea de a desena grafice foarte rapid, chiar dacă are cunoștințe limitate de statistică descriptivă. Descoperirea unor modele, a unor tipare într-o mulțime de date este de asemenea înlesnită de scanarea vizuală și reordonarea datelor pe ecran, în timp scurt. Un alt avantaj al graficii în istorie este exploatarea mulțimii de date înainte de a aplica o anumită metodă statistică de analiză. Metoda grafică s-a îmbogățit, în ultimii treizeci de ani fiind concepute noi tipuri de grafice⁷, extrem de utile pentru reprezentarea fenomenelor istorice.

Sfârșitul secolului al XX-lea deschide și era publicațiilor destinate principiilor metodologice care guvernează reprezentările grafice. În acest sens, un adevărat avânt se înregistrează în Statele Unite după primul război mondial, din acest moment cititorul confruntându-se cu o adevărată avalanșă de titluri pe tema reprezentărilor grafice, ca metodă a analizei statistice. Cartea lui D. Huff, *How to Lie with Statistics*, a fost și este una dintre cele mai bine vândute cărți, de la prima sa ediție din 1954, dar "păcatele" pe care le descrie apar nu numai în lucrări de popularizare, ci și în cele științifice⁸. Capcanele întinse de metoda grafică sunt discutate adesea în literatura de specialitate, dar sunt de cele mai multe ori ignorate de împătimiții ei⁹.

În istorie, reprezentările grafice constituie o metodă extrem de utilă pentru interpretarea fenomenelor cantitative și temporare. Până nu demult însă, puțini erau istoricii care să țină seama de legile și regulile care guvernează metoda grafică. Nu este mai puțin adevărat că această stare de fapt poate fi pusă și pe absența, din literatura de specialitate, a unor lucrări destinate special istoricilor, care să pună accentul pe caracteristicile specifice reprezentării grafice a fenomenului istoric. Primele manuale de statistică pentru istorici au neglijat aproape complet aspectul grafic al cantitativului și un exemplu ar putea fi lucrarea lui William O. Aydelotte¹⁰, care, în afara câtorva tabele, nu conține nimic grafic. Deși corecte din punct de vedere metodologic, reprezentările grafice prezentate de Roderick Floud sunt rudimentare¹¹. Abia aparițiile relativ recente în materie de metode statistice aplicabile în istorie dedică capitole întregi reprezentărilor grafice, în care abordarea lor depășește stadiul indicațiilor asupra modului în care trebuie alese axele de coordonate, accentul fiind pus pe varietatea lor, pe continua dezvoltare și înnoire a acestui capitol din statistica descriptivă și pe rolul lor în studiul și interpretarea fenomenului istoric¹². Este clar faptul că grafica cantitativă, limbajul grafic în general, și-a găsit locul în metodologia istorică, deși a-l obișnui pe cercetător cu utilizarea lui este încă un

⁷ W.S. Cleveland, R. McGill, *Graphical Perception: Theory, Experimentation, and Application to the Development of Graphical Methods*, în "Journal of the American Statistical Association", t. 79 (1984), nr. 387, p. 531-554.

⁸ D. Huff, *How to Lie with Statistics*, London, 1954.

⁹ Recomandări și reguli referitoare la utilizarea reprezentărilor grafice există și în lucrările: M. MacDonald-Ross, *How Numbers Are Shown. A Review on the Presentation of Quantitative Data in Texts*, în "Audio Visual Communication Review", t. 25 (1997), nr. 4; M. Monmonier, *How to Lie with Maps*, London, 1991; H. Wainer, *How to Display Data Badly*, în "American Statistician", t. 38 (1984), nr. 2, p. 37-47.

¹⁰ W.O. Aydelotte, *Quantification in History*, Reading, Mass., 1972.

¹¹ R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, London, 1979.

¹² K.H. Jarausch, K.A. Hardy, *Quantitative Methods for Historians*, Chapel Hill, 1991; P. Saly, *Méthodes statistiques pour les historiens*, Paris, 1991.

proces dificil. Una din cauze ar fi lipsa unei educații sistematice în acest sens a umaniștilor, chiar la nivelul liceului, unde accentul se pune foarte mult pe partea verbală, narativă și mai puțin sau deloc pe cea vizuală, grafică¹³. Se pare că, așa cum este astăzi predată în lume, istoria favorizează narativul, îndepărtându-l pe viitorul cercetător de aspectul cantitativ, care permite analize statistice, de cele mai multe ori susținute de grafice și tabele.

Principii ale reprezentării grafice în istorie

În reprezentarea grafică a datelor istorice, cercetătorul trebuie să aibă în vedere câteva principii de bază și, mai ales, să se asigure că diagrama sau graficul său va fi corect perceput de către cititor. În literatura de specialitate există câțiva factori de care istoricul trebuie, în mod necesar, să țină seama atunci când recurge la metoda grafică¹⁴.

Primul factor este buna diferențiere a semnelor grafice utilizate, astfel încât ele să poată fi ușor percepute și să se poată ușor distinge unul de celălalt. Nu există reguli absolute în această direcție, iar o printare defectuoasă poate afecta un grafic bine conceput. De asemenea, diferențele mici în termeni cantitativi sunt greu de perceput, chiar dacă ele sunt semnificative pentru fenomenul istoric studiat. Așa numitele proprietăți vizuale ale unei reprezentări grafice au fost mult discutate de adepții metodei grafice și se referă la poziționarea diagramei, la lungimi, direcții, unghiuri, arii, volume, curburi și culori¹⁵. Asupra culorii s-au oprit pe larg Bertin și Tufte, care au pus în evidență avantajele, dar și limitele utilizării ei în reprezentările grafice¹⁶. În cartografia istorică au fost adesea discuții asupra dimensiunilor potrivite pentru semnele cartografice. Există deja suficiente rezultate experimentale în acest domeniu, care pot fi un prețios ghid pentru istoricul implicat într-o analiză grafică a datelor sale. Un factor care încă se studiază este influența pe care o au elementele vizuale unul asupra celuilalt.

Într-o reprezentare grafică, unele elemente sunt detectate înaintea altora, de exemplu, culorile vii sunt percepute înaintea celor terne, liniile groase înaintea celor subțiri, nuanțele întunecate înaintea celor pale. Toate acestea țin de factorul referitor la prioritățile de procesare ale unei reprezentări grafice. Specialiștii recomandă utilizarea liniilor groase pentru a pune în evidență informațiile esențiale, în timp ce axele de coordonate să fie astfel trasate încât să constituie doar un suport. În secolul al XIX-lea și chiar la începutul secolului XX, cei care desenau grafice adesea ignorau aceste reguli, ceea ce se întâmplă și azi, în epoca graficelor construite cu ajutorul calculatorului. Unele programe specializate în reprezentări grafice atribuie automat nuanțe și culori, fără să țină seama de ceea ce intenționează cel care face cercetarea. Ceea ce adăugăm pentru a înfrumuseța o reprezentare grafică nu trebuie să afecteze conținutul ei științific. Culorile trebuie alese și folosite cu grijă, pentru a respecta prioritățile diagramei. În timp ce nuanțele, de al intens al pal sau invers, pot înlesni percepția ordinii unor elemente cantitative, culorile pot crea echivoc.

Lipsa de precizie în reprezentarea grafică a fenomenelor istorice poate surveni în multe moduri. Ea se întâlnește mai cu seamă în istoria economică, atunci când este vorba de reprezentarea suprafețelor și a volumelor.

Metoda grafică, în orice domeniu de cercetare ar fi utilizată, trebuie să înlesnească perceperea fenomenului studiat, de aceea are nevoie de reguli precise care să organizeze informația în așa fel încât ea să fie corect și ușor percepută.

Compararea grafică a două sau mai multe fenomene istorice poate, de asemenea, ridica probleme. Percepția lor pe grafice separate poate deveni greoaie, în timp ce reprezentarea pe un grafic unic poate deveni confuză datorită supra-aglomerării acestuia cu informații. O soluție ar fi să

¹³ H. Gardner, *The Development of Symbolic Literacy*, în M.E. Wrolstad, D.F. Fischer (ed.), *Toward a New Understanding of Literacy*, New York, 1986, p. 39-56.

¹⁴ S.M. Kosslyn, *Graphics and Human Information Processing*, în "Journal of the American Statistical Association", t. 80 (1985), nr. 391, p. 499-512.

¹⁵ W.S. Cleveland, R. McGill, *Graphical Perception: Theory, Experimentation, and Application to the Development of Graphical Methods*, în "Journal of American Statistical Association", t. 79 (1984), nr. 387, p. 531-554.

¹⁶ J. Bertin, *Sémiologie graphique; les diagrammes, les réseaux, les cartes*, Paris, 1967; E.R. Tufte, *The Visual Display of Quantitative Information*, Cheshire, Connecticut, 1983.

reprezentăm grafic tipare, tendințe istorice, în timp ce datele brute, de detaliu să fie prezentate sub formă de tabele și anexe. Întotdeauna vom fi confrunțați cu discrepanța care există între agregarea propriu-zisă a datelor și agregarea lor grafică. Ambiguitățile care pot apărea se datorează fie unor informații lipsă, fie unor percepții care pot conduce la două sau mai multe interpretări.

Există și o etică în reprezentarea grafică a fenomenelor istorice. Una dintre problemele fundamentale ar fi dacă reprezentarea grafică este sau nu fidelă datelor primare. De primă importanță este rezolvarea problemei datelor lipsă, ceea ce se poate face cu ușurință prin trasarea unei linii discontinue care să indice absența datelor. Lucrurile sunt mult mai dificil de rezolvat în cazul distribuției și agregării informației istorice. Statisticienii au elaborat o mulțime de metode pentru a grupa datele în clase. Deși corecte din punct de vedere matematic luate fiecare în parte, aplicarea uneia sau altele dintre metode poate crea diferențe dramatice. B. Coelman a testat douăsprezece dintre ele și a arătat în ce mod interpretarea datelor poate fi influențată de aplicarea în funcție de o metodă sau alta. Tot el este cel care a imaginat un mod de comparare a datelor grupate în clase. Metodele matematice de optimizare permit testarea gradului de acuratețe al informațiilor clasificate. De asemenea, agregarea spațială a datelor istorice prezintă dificultăți, dar utilizarea corectă a unei metode statistice adecvate datelor o poate rezolva.

Orice reprezentare grafică are o mare putere de sugestie. Mulți autori s-au aplecat asupra acestui aspect și au ajuns la concluzia că există multe posibilități de a altera grafic informația istorică brută. Corectitudinea unei diagrame sau a unui grafic poate fi percepută la diverse nivele ale acestora. Lăsând la o parte întrebarea dacă datele istorice brute și manipularea lor statistică sunt corecte, există totuși întrebarea dacă posibilitățile grafice de reprezentare a lor corespund tipului de date cu care se lucrează. Acestea trebuie să fie adaptate după cum datele istorice primare sunt nominale, ordinale sau de interval, fiecare din aceste trei tipuri de date având propria logică. Bertin este cel care a elaborat cea mai coerentă teorie asupra corectitudinii graficelor, combinând elementele vizuale cu proprietățile datelor¹⁷.

Potrivit studiilor lui Bertin, numai coordonatele planului și mărimea elementelor vizuale sunt cu adevărat adecvate să reprezinte în mod proporțional cantități și, prin urmare, sunt privite ca fiind cantitative.

Imaginea grafică poate fi percepută ca fiind organizată sau ordonată, spre deosebire de o imagine oarecare. Axele de coordonate ale planului de reprezentare, mărimile și chiar culorile sunt cele care impun ordonarea.

Diferențierea între caracteristici poate fi obținută prin elemente vizuale disociative care creează o ierarhie vizuală și care ne dau posibilitatea să distingem între diferite elemente ale reprezentării grafice.

Textura, culoarea, unghiurile și formele, prin faptul că dau vizibilitate egală imaginilor care le dețin, pot fi considerate ca fiind elemente asociative.

Bertin și succesorul său, Serge Bonin, au arătat, prin numeroase exemple, cum pot fi aplicate principiile metodei grafice, mulți istorici francezi beneficiind de experiența acumulată în cadrul laboratorului fondat de aceștia. Aplicarea teoriei lui Bertin presupune a combina înțelegerea datelor brute, primare, cu cea a operațiilor statistice la care acestea sunt supuse și a alternativelor grafice care fac posibilă extragerea unui maxim de informații din date. Bertin s-a oprit mai puțin asupra problemelor pure de statistică matematică și a influenței pe care alegerea unei anumite metode grafice o are asupra datelor. Complexitatea teoriei sale o face destul de dificil de înțeles, acesta fiind și unul din motivele pentru care adepții ei, în special cartografi, nu sunt în număr mare.

Spre deosebire de Bertin, Kosslyn a elaborat un cadru propriu în care înscrie grafica statistică și cartografia cantitativă, bazându-se pe cercetarea psihologică empirică¹⁸. Punctul său de plecare este un model al procesării informației vizuale, în care imaginile sunt percepute și stocate în memoria de scurtă durată și de capacitate limitată, a unei persoane. Filtrate și codificate, aceste imagini sunt apoi stocate în memorie pe termen lung. În același timp, memoria pe termen lung furnizează cunoștințe despre informația procesată în trecut și ajută la organizarea și reorganizarea impresiilor noi, provenite din reprezentările grafice, prin compararea lor cu informația stocată codificat

¹⁷ J. Bertin, *Graphics and Graphic Information Processing*, Berlin, New York, 1981.

¹⁸ S. Kosslyn, *Understanding Charts and Graphs*, în "Applied Cognitive Psychology", 1989, nr. 3, p. 183-226.

Concluzii

În prezent se poate vorbi de o adevărată inflație în domeniul reprezentărilor grafice. Din mulțimea lor, unele au căpătat cu siguranță o mai mare popularitate, chiar dacă din punct de vedere al statisticii matematice nu sunt chiar corecte. În ultimii treizeci de ani, statistica explorativă a creat nenumărate metode grafice, dar puține și-au găsit cu adevărat aplicabilitate în istorie. Familiarizarea numai cu o anumită parte a formelor grafice, de mare popularitate, a făcut ca tot ele să fie îmbrățișate și atunci când au devenit accesibile pe calculator, fără a fi supuse prea mult criticii.

Răspândirea largă a calculatoarelor personale ar fi putut însemna un imbold fără seamăn pentru metoda grafică. Deocamdată aceasta s-a materializat doar într-un număr mare de programe de grafică, care nu sunt întotdeauna foarte riguroase în ceea ce privește aspectul metodologic, al statisticii matematice.

Pentru ca reprezentarea grafică a informației istorice să devină o artă trebuie ca ea să combine efectul vizual cu abilitatea de a explora și analiza datele istorice.

ISTORIA REVISTELOR DE ISTORIE

„REVISTA ISTORICĂ” CENZURATĂ

ANDREI PIPPIDI

Accastă revistă, care și-a redobândit vechiul nume în 1990, și-a avut prima perioadă de existență între 1914 și 1940, cât timp a fost condusă de către întemeietorul ei. O extrem de rară broșură cuprinde p. 313-344 din tomul XXVI, deci nr. 10-12 din anul 1940. Aceste pagini se găseau în corectură la cutremurul de la 10 noiembrie 1940, care a distrus zădul, împrejurări care sunt explicate într-o lapidară notiță finală. „Acest număr a fost editat în iunie 1941 de N.A. Constantinescu și d-ra Liliana N. Iorga”, se spune pe coperta a doua. Înainte de moartea-i năprasnică, N. Iorga redactase vreo 15 dări de seamă, care apar acolo, precedate de această lămurire: „Articolele, din motiv de economie, ajutorul Ministerului Educației Naționale fiind retras, se vor da când ne vom înlesni. Autorii care ni le-au trimis pot să înalteze, pentru ca ele să apară, costul tiparului”.

Recenziile, retipărite după șpalturile rămase pe masa de lucru a autorului, se referă la culegerile de documente editate de P.P. Panaitescu și Andrei Veress, precum și la câteva cărți rare, textul cel mai consistent fiind prilejuit de lectura volumelor lui George Fotino, *Din vremea Renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*.

Volumul următor, XXVII, deasupra titlului *Revista istorică, dări de seamă, documente și notițe*, care, așa reductiv, nu mai corespundea conținutului în care acum au intrat și articole, are pe copertă, în loc de „Institutul de Istorie Universală”, indicația „Institutul de Studii Sud-Est Europene”, deoarece, între timp, publicația trecuse sub conducerea profesorului N. Bănescu, care moștenise direcția acestui institut și a celui de Bizantinologie. Ele, fiind evacuate din Str. Banu Mărăcine nr. 1, își aveau acum sediul în Șoseaua Bonaparte nr. 6, vechea casă a lui N. Iorga dăruită statului din timpul vieții învățatului. În clădirea care fusese ultima locuință a istoricului în cursul anilor 1938–1940, Institutul de Istorie Universală, cu adresa în Șoseaua Jianu (care se va numi din 1941 „Mareșal Ion Antonescu”) la nr. 3, funcționa redacția celeilalte reviste create de Iorga, *Revue Historique du Sud-Est européen*, având ca director pe Gh.I. Brătianu, cu un comitet format ca și înainte de 1940 din I. Nistor și N. Bănescu, cărora li se alătură, din 1941, ca secretar de redacție, M. Berza. Pentru ambele reviste, al căror volum corepunzător anului 1941 a apărut de fapt în 1942, câte un substanțial mănunchi de texte postume ale lui N. Iorga au fost pregătite pentru tipar de fiica acestuia, Liliana Iorga, care a transcris ultimele manuscrise ale părintelui său.

Numărul 10-12 din vol. XVII al publicației în limba franceză a fost cel din urmă tipărit la „Datina Românească” din Vălenii de Munte (tipografia lui Iorga, închisă definitiv în februarie 1941), după care revista se va muta la Imprimeria Națională, la București. Acel ultim fascicul cuprindea în afară de sfârșitul unui manuscris de pe la 1830, cu privire la Basarabia din vremea care a urmat anexării din 1812, și ceva corespondență de familie a lui Edgar Quinet, căsătorit, precum se știe, cu fiica lui Asachi, numai articole de N. Iorga, el semnând și rubricile de recenzii și note de lectură în întregime. Așa se face că, în vol. XVIII din *Revue Historique du Sud-Est européen*, spațiul ocupat de texte postume ale lui N. Iorga – o recenzie critică la istoria Imperiului bizantin publicată chiar atunci de Ostrogorsky, două articole neterminate despre reflectarea realităților otomane din secolele XVI–XVII în surse occidentale contemporane și un copios material bibliografic – este mai limitat decât în *Revista Istorică*.

Acolo, vol. XXVII se deschide cu un cuvânt introductiv al lui N. Bănescu, remarcând că „revista își încheia un sfert de veac de existență în momentul în care ilustrul ei întemeietor era smuls prin cea mai odioasă crimă din mijlocul nostru” și cu clogiul rostit de același în plenul Academiei Române și în prezența tânărului rege Mihai, ca un omagiu datorat lui N. Iorga de către savant, corp în

„Revista istorică”, tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 221 – 224

a cărui activitate el fusese atât de prezent vreme de peste patruzeci de ani. Încă trei evocări ale lui Iorga de către Jerome Carcopino, Th. Capidan și I. Simionescu erau însoțite de studii, pe alte subiecte, de Ion Nistor, G. Oprescu, generalul Radu Rosetti, N.A. Constantinescu, D. Berciu și Traian Ionescu-Nișcov. Ca note și recenzii, din același fond de manuscrise Iorga, parcă ineputabil, încă 120 de pagini.

Moștenirea istoricului nu se reducea doar la atât. În anii următori au mai apărut tot prin grija Lilianei Iorga *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* (București, 1943, 141 p.), încă un volum de inedite dintr-o serie care n-a mai putut fi continuată: *Conferințe și prelegeri*, I (București, 1943, 103 p.), ediția a treia din *Generalități cu privire la studiile istorice* (București, 1944, 350 p.) și o reeditare a *Vieții lui Constantin-Vodă Cantemir* de Dimitrie Cantemir, în traducerea lui N. Iorga după originalul latin (Craiova, 1943). În aprilie 1947 va fi încheiată și munca de pregătire pentru tipar la cea din urmă operă a învățatului, vasta sinteză căreia el îi închinase strădaniile sale din 1938–1940, pentru a se despărți de ea doar când îi băteau la ușă ucigașii. Ea ar fi trebuit să poarte titlul *Materiale pentru o istoriologie umană, fragmente inedite publicate de Liliana și D.M. Pippidi*. Șpalturile, având pe prima pagină data 1948, sunt tot ce a mai rămas din acel volum pe care cenzura l-a trimis la topit.

Anul 1947 a fost ultimul în care a apărut și *Revue Historique du Sud-Est européen*, tomul XXIII, pe coperta căruia scrie 1946, are 386 pagini, cuprinzând contribuții semnate de G.I. Brătianu (trei texte), D.M. Pippidi (trei articole), Em. Condurachi (două articole), Vitalien Laurent (trei studii), Valeria Costăchel, Maria Holban și M. Berza. Era expresia unei echipe unite și active, care adusesse revista la un nivel neobișnuit de înalt, asigurându-i un mare prestigiu internațional. Disparația ei a fost primul semn al suprimării institutului care purta numele lui Iorga. A fost de ajuns ca o broșură a lui Leonte Răutu, ecou al ofensivei lansate de Jdanov la Moscova, să denunțe „cosmopolitismul” studiilor întreprinse de colaboratorii lui Brătianu, în timp ce începea și prigoana împotriva acestuia personal, înlăturat de la catedră și arestat la domiciliu într-o izolare care prevestea închisoarea. Odată cu Institutul de Istorie Universală, în iunie 1948, au sucombat și celelalte două, de Bizantinologie și de Studii Sud-Est Europene, pentru ca în locul lor să fie organizat un institut unic, de Istorie și Filozofie.

Am socotit că ultimul număr al „Revistei Istorice” din vechea serie a fost tomul XXXII, reunind articole de N. Bănescu, Em. Lăzărescu, M. Berza, Valeriu Papahagi și Em. Vîrtosu. De aceea, găsind între hârtiile lui M. Berza, după moartea acestuia în 1978, șpaltul articolului *Metodă istorică și personalitate creatoare* și prima pagină dintr-un manuscris intitulat *Mărturii despre istorie și istoric*, le-am considerat inedite¹. A crede că întregul tiraj al volumului a fost nimicit în corectură era firesc, având în vedere și soarta volumului IX din „Balcania”, periodicul Institutului de Balcanologie condus de Victor Papacostea. Când, totuși, am găsit la anticariat un extras al articolului lui V. Papahagi, *Un diplomat spaniol la București în 1801*, până atunci complet necunoscut, am avut prima dovadă că volumul din care făcea parte, deci „Revista Istorică” pe 1947, a avut un fel de existență. Bănuiala s-a confirmat după câțiva ani, în urma altei vizite la un anticar: a ieșit astfel la iveală prețiosul volum, probabil unic, de 212 pagini.

Pe copertă: „Institutul de Studii sud-est european. Revista Istorică, fondator N. Iorga, publicație semestrială, vol. XXXIII, n-le 1-12, ianuarie-decembrie 1947”. Tipografia este „Bucovina, institut de arte grafice”, spre deosebire de numerele precedente ale revistei care apăruseră, din 1941, la „Cartea Românească”. Chiar această schimbare de adresă este semnificativă: I.E. Torouțiu, fiind un vechi devotat al lui Iorga și coleg de Academie cu Bănescu, probabil că a acceptat, la rugămintea acestuia, să găzduiască revista în tipografia sa. De altfel, la scurtă vreme după aceea, ruinat și deprimat de persecuțiile politice, care suprimaseră chiar revista pe care el o conducea, „Convorbiri literare”, el s-a sinucis.

¹ Andrei Pippidi, *Studiu introductiv*, la M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, București, 1985, p. VII, n. 3, și p. XXIX.

Cuprinsul volumului recuperat este următorul:

Articole:	pag.
N. Bănescu, <i>Kekaumenos și „preistoria” Românilor</i>	1- 6
M. Berza, <i>Metodă istorică și personalitate creatoare</i>	7 - 8
V. Papahagi, <i>Un diplomat spaniol la București în 1801</i>	29- 62
V. Costăchel, <i>Legături feudale în Marele Principat al Lituaniei</i>	63- 78
E. Vîrtosu, <i>Panachida și panachidarii în paleografia românească</i>	79-100
A. Cazacu, <i>Vechile organizări românești. O ipoteză asupra lor</i>	101-131
L. Patachi, <i>Românii în răscoalele lui Petru Seghedinaț</i>	133-154
M. Berza, <i>Mărturii despre istorie și istoric</i>	155-167
Documente:	
C.I. Ceahoreanu, <i>Amintirile lui N.Fekete Negruțiu. Trei scrisori</i>	169-174
E. Vîrtosu, <i>Documente</i>	175-190
Dări de seamă:	
M. Romanescu, <i>Contribuții la cunoașterea lui Tudor Vladimirescu</i> (N. Bănescu)	191
C. Moisil, <i>Sigiliile lui Mircea cel Bătrân</i> (N. Bănescu)	192
Paul Lemerle, <i>Actes de Kutlunus</i>	193-195
Th. Capidan, <i>Numele geografice din România și Dicționarul Toponimic român</i>	197-203
N. Bănescu și M. Berza, <i>Cronică</i>	203-208
Necrologe:	
Aurel Morariu (C.I. Ceahoreanu)	209-211
V. Ispir (N. Bănescu)	211
Milena Iacob-Clemens ² (N. Bănescu)	212

Față de acest conținut, e îngăduit a presupune că o oarecare autocenzură a intervenit – deși nu de ajuns – în stabilirea sumarului. Primul text al lui Bănescu este, de fapt, o recenzie la studiul lui M. Gyoni din „Revue d'histoire comparée”, iar articolul lui Papahagi transcrie și comentează câteva documente din arhivele de la Madrid, ilustrând un episod minor de istorie diplomatică (popasul de vreo două săptămâni la București al unui emisar spaniol în drum spre Constantinopol). Despre articolul doamnei Costăchel, desigur legat de preocupările de istorie socială ale autoarei, care-și încheiase de curând teza despre imunități, nu se poate spune nimic, fiindcă paginile respective au fost smulse din exemplarul regăsit. E posibil ca ele să fi fost incriminate în mod special, intrând în zona istoriei rusești. Paginile lui Vîrtosu, în schimb, au rămas netăiate: ele reprezintă o contribuție foarte tehnică la istoria scrierii chirilice ca materie predată în școli (autorul avea să publice, mult mai târziu, un manual de paleografie chirilică). Aurel Cazacu, care avea studii de drept, dar care a lucrat temeinic în domeniul istoriei sociale, se ocupase de textul, pe care n-avea cum să-l bănuiască fals, cum îl va dovedi Sevcenko, al lui „Toparcha Gothicus”. El susținea că organizarea militară și politică a românilor din evul mediu ar fi fost direct moștenită de la Imperiul roman de Răsărit, deci de tip bizantin timpuriu, și nu de origine slavă, așa cum era, spune el, ”teoria admisă oficial”. Se poate ca nemulțumirea cenzorului să fi fost provocată de această afirmare de independență. De asemenea, referirile la figuri culturale bucovinene, sub condeiul unui altfel necunoscut C.I. Ceahoreanu, vor fi fost găsite și ele cu totul inoportune. Considerațiile de metodă ale lui M. Berza aveau drept țintă, continuând o polemică încă prea puțin disimulată, rigiditatea filologică a școlii Russo-Giurescu, dar nu recomandau nicidecum recursul la marxism. Ba chiar, pentru a aduce în sprijinul concepției lui N. Iorga citate convergente din gânditorii contemporani, el făcea apel la Croce, invocând de-a dreptul

² Biblioteca Institutului de Bizantinologie.

unele lucrări în care filosoful italian combătuse materialismul istoric. În partea de recenzii, câteva rânduri de Caius Jiga despre prima ediție, în limba engleză, a jurnalului contelui Ciano – document care prilejuise și o conferință a lui D.M. Pippidi la Institutul de Istorie Universală prin 1946³ – nu aveau tonul agresiv fără de care nu se mai putea adîni nici o referire la fascism.

Ținând seama de aceste circumstanțe, distrugerea tirajului devine explicabilă. Cu atât mai mult cu cât, pe copertă, cu creionul, cineva a notat: „Pentru Roller (urgent)”. Așadar, exemplarul-semnal a fost imediat prezentat ideologului care trebuia să decidă soarta revistei. Pentru articole absolut neutre, ca al lui Papahagi sau al lui Virtosu, au fost puse în circulație puține extrase, dar hotărârea lui Roller a oprit publicarea „Revistei Istorice”, din care volumul XXXIII rămîne o raritate bibliografică.

---

³ D.M. Pippidi, *Quelques souvenirs personnels sur l'Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga”*, RRH, t. XXV, 1986, nr. 4, p. 265.

BALCANIA, IX, 1946: AMINTIRI DESPRE O REVISTĂ CARE NU A MAI APĂRUT

OCTAVIAN ILIESCU

Sub egida Societății Macedo-Române din București, profesorul Victor Papacostea (1902–1963) edita în anul 1938 primul tom al revistei „Balcania”, publicație de un înalt nivel științific, cu preocupări pluridisciplinare, extinse pe întreaga arie a Peninsulei Balcanice. Numit în același an director al Institutului de Studii și Cercetări Balcanice, abia creat, Victor Papacostea a continuat să editeze „Balcania”, de data aceasta în noua sa calitate și sub egida Institutului pe care îl conducea. Rând pe rând, au apărut astfel următoarele tomuri ale revistei: II – III, 1939-1940; IV, 1941; V, 1942; VI, 1943; VII, 1-2 (două volume), 1944; VIII, 1945, cu care „Balcania” își încetează apariția. Există însă și tomul IX, 1946, deși nu a mai ieșit de sub tipar. Am avut privilegiul de a mă fi numărat printre colaboratorii „Balcaniei” și, în această calitate, am cunoscut de aproape împrejurările care au împiedicat-o să mai apară. Despre soarta acestei remarcabile reviste românești vom depăna câteva amintiri în cele ce urmează.

Pe scurt, mai întâi, despre colaborarea noastră la această revistă. Ea a început într-un mod mai puțin obișnuit, prin publicarea în 1944 a unei hărți numismatice, elaborate și executate de autorul acestor rânduri. Această hartă prezenta răspândirea în Dacia a tetradrahmelor emise de orașul Thasos și de regiunea Macedonia Prima; ea însoțește studiul cu această temă publicat de profesorul Constantin Moisil (1876-1958)¹, la a cărui solicitare a fost realizată.

Cea de-a doua colaborare urma să apară în „Balcania”, tomul IX, 1946, și, prin urmare, a împărțit soarta pe care a avut-o revista. Iată despre ce este vorba. Am publicat în 1943 trei monete de argint provenind din vechea colecție Luigi Paulon (Craiova)² și care constituiau la acea dată o emisiune monetară cu totul necunoscută în literatura română de specialitate; ele prezentau pe avers capul lui Zeus, preluat de pe aversul tetradrahmelor emise de regele Macedoniei Filip al II-lea (659-336 î.e.n.), în vreme ce reversul lor era o imitație puțin reușită a tipului iconografic Zeus tronând de pe reversul tetradrahmelor lui Alexandru cel Mare (336-323 î.e.n.), al cărui nume era de altfel greșit redat³. Particularitățile iconografice și epigrafice constatate la aceste trei monete ne-au determinat să le atribum monetăriei dacilor⁴.

Ulterior am luat cunoștință de existența altor două monete de acest tip, păstrate în colecția Muzeului Național din Sofia și publicate în 1925 de numismatul bulgar N.A. Mușmov, care însă le-a considerat ca reprezentând cea dintâi emisiune de tetradrahme de argint a lui Alexandru cel Mare⁵.

Drept urmare, am revenit asupra acestui subiect și, într-o comunicare prezentată în 1945 la Societatea Numismatică Română, am arătat că teza propusă de Mușmov nu poate fi susținută, deoarece monetele în discuție erau în mod cert produsul unui atelier barbar și nicidecum al unei monetării greco-macedonene din regatul lui Alexandru cel Mare⁶. Prezent la această comunicare, profesorul Em. Condurachi (1912-1987) mi-a cerut să-i remit textul ei în versiune franceză pentru a-l publica în

¹ Const. Moisil, *Les tétradrachmes de Thasos et de Macédoine I et leur circulation en Dacie*, în „Balcania”, t. VII, 1944, nr. 1, p. 3-22 și 3 pl. nenumerate; harta respectivă la prima planșă, cu legenda: La diffusion des tétradrachmes de Thasos et de Macédoine I-ere en Dacie.

² Despre Luigi Paulon și colecția sa numismatică, Octavian Iliescu, *Une vieille collection de monnaies grecques et romaines: la collection Luigi Paulon de Craiova (Roumanie)*, în „Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche”, t. 22, 1993, p. 309-334.

³ Octavian Oct. Iliescu, *Un nou tip monetar dacic*, în CNA, t. 17, 1943, p. 170-173.

⁴ *Ibidem*, p. 172-173.

⁵ N.A. Mouchmov, *La numismatique au Musée National de Sofia*, în „Aréthuse”, t. 2, 1926, nr. 1, p. IV.

⁶ Octavian Oct. Iliescu, *Monete dacice sau tetradrahme de la Alexandru cel Mare?* (comunicare prezentată în ședința Societății Numismatice Române din 25 februarie 1945).

revista „Balcania”, IX, 1946, pentru care tocmai începuse să strângă material redacțional. Ceea ce, bineînțeles, am și făcut⁷.

Din nefericire, anul 1945 începuse sub auspiciile cele mai sumbre. Revistele românești, mai vechi sau mai noi, dar toate de o înaltă ținută, înfruntau tot mai multe greutăți în încercarea lor de a-și continua apariția și una câte una dispăreau de pe rafturile librăriilor, unde cititorii fideli le căutau zadarnic. „Balcania”, firește, nu putea face excepție. Reușește, totuși, să scoată de sub tipar tomul VIII, 1945. Tipărirea tomului IX, începută în 1946 – anul căderii cortinei de fier – mergea din ce în ce mai greu. În 1947 regimul comunist impus României la 8 martie 1945 desființază fără nici un temei Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, punând astfel capăt unei frumoase inițiative românești de deschidere spre sud-estul Europei. De la acea dată, soarta tomului IX al revistei „Balcania”, și implicit a colaborării mele, mi-a rămas necunoscută.

Mult mai târziu, în anul 1960, m-a vizitat la Cabinetul numismatic⁸ profesorul Victor Papacostea, cu care am făcut cunoștință abia cu acest prilej. A scos din servietă și mi-a prezentat un teanc de foi tipărite. Era ultima perie (corectura în pagini) din „Balcania”, IX, 1946. Am avut plăcuta surpriză să descopăr, la paginile 155-158, textul tipărit al articolului meu despre preținsele tetradrahme ale lui Alexandru cel Mare. Distinsul meu interlocutor mi-a relatat că, deși Institutul Balcanic a fost desființat în 1947, imprimarea tomului IX al revistei s-a prelungit până în anul următor, când, după desființarea Academiei Române și înlocuirea ei cu Academia R.P.R. de strictă obediență sovietică, toate publicațiile științifice au fost suprimate, zațul celor ce se aflau în tipar fiind dat de topit. Așa se face că pentru cele mai multe periodice, anii 1946–1947 au fost și ultimii ani de apariție. „Balcania”, IX, 1946, a avut aceeași soartă.

Din fericire, Victor Papacostea a păstrat ultima corectură a acestui tom⁹. În 1950, editorul-coordonator al „Balcaniei” a fost arestat și aruncat în pușcărie de către regimul comunist, casa în care locuia a fost confiscată, iar soția și fiica au fost evacuate în stradă, fiind lăsate să ia cu ele numai strictul necesar, cât a încăput în două geamantane. Cu toate acestea, între lucrurile pe care le-au adunat în mare grabă din locuința confiscată cu mobilier cu tot, s-a aflat și corectura ultimului tom al revistei „Balcania”.

Încheind relatarea acestor dureroase evenimente, profesorul Victor Papacostea mi-a permis, cu multă bunăvoință, să fotocopiez paginile ce conțineau textul articolului propriu. Textul este publicat în continuare aici, fără nici o modificare, ca document, în semn de sincer omagiu adus memoriei celui care a fost profesorul Victor Papacostea.

MONNAIES DACES OU TETRADRACHMES D'ALEXANDRE LE GRAND?

Nous avons publié, dans un des derniers numéros de la revue roumaine *Cronica Numismatică și Arheologică*¹, une intéressante série de monnaies barbares: trois belles tétradrachmes provenant de Craiova, en Olténie. Ces pièces d'un type encore inconnu pour nous au moment de leur publication, imitaient à la fois les tétradrachmes de Philippe II, dont elles représentent sur le droit la tête barbue et laurée de Zeus, et les tétradrachmes d'Alexandre le Grand avec Zeus aëtophore assis sur son trône sur le revers. La figure du dieu, à peine barbarisée, est d'une beauté remarquable pour la numismatique

⁷ Idem, *Monnaies daces ou tétradrachmes d'Alexandre le Grand?* (dactyloscript, 4 p., aprilie 1945)

⁸ Ca unitate distinctă, în cadrul Bibliotecii Academiei Române, Cabinetul numismatic a luat ființă la 1 ianuarie 1911, deși începuturile colecțiilor sale datează încă din 1871. Din 1911 și până la 20 octombrie 1958 funcția de conservator al acestui cabinet numismatic a fost exercitată de profesorul, din 1948 academicianul, Constantin Moisil. După moartea sa, prin hotărârea Prezidiului Academiei R.P.R. din 24 octombrie 1958, în aceași funcție a fost investit cel ce semnează nota de față.

⁹ Aceeași soartă a avut-o și „Hrisovul”, t. VIII, 1948, a cărui ultimă corectură în pagini a fost salvată și păstrată de profesorul Emil Vărtosu (1902–1977).

¹ Oct. Oct. Iliescu, *Un nou tip monetar dacic* (Un nouveau type monétaire dace) dans, *Cronica Numismatică și Arheologică*, XVII, no. 127-8, juillet-décembre 1943, p. 170 et suiv.

barbare. Quant au revers, le style en est moins soigné. On ne voit plus cette finesse de détails qui apparaît sur le droit. Vu la provenance de ces monnaies², nous nous sommes demandés s'il ne fallait pas admettre la présence d'un nouveau type monétaire dace, sans doute l'un des plus anciens (fig. 1-3).

Ce type monétaire n'était pourtant pas aussi rare que nous étions tentés de le croire au début de nos recherches. Il y a une vingtaine d'années, N.A. Mouchmof, ancien conservateur du cabinet numismatique du Musée National de Sofia, publiait deux pièces presque identiques aux nôtres, dont son Cabinet venait de faire l'acquisition. Selon le numismate bulgare, dont nous allons citer les conclusions, ces deux pièces étaient des tétradrachmes d'Alexandre le Grand et non pas des monnaies barbares, comme nous étions enclins à le croire: „La dernière acquisition du Musée y a fait entrer deux tétradrachmes d'Alexandre le Grand, avec la tête de Zeus au droit, et le type connu des monnaies d'Alexandre au revers. Ce sont les premières pièces de ce type qui soient venues à ma connaissance. Je ne sais comment expliquer l'apparition du type de Philippe II sur des pièces d'Alexandre. Selon moi, ces monnaies ne sont pas de coins barbares. Je ne trouve à signaler qu'une pièce tout à fait barbare publiée par M. Forrer dans sa *Keltische Numismatik* (p. 179, no. 341, pl. XXXIV). Je suppose qu'il faut voir ici des exemplaires des premières monnaies d'argent d'Alexandre, frappées à son avènement. Alexandre prit alors pour type du droit de ses monnaies le type usité par son père et, plus tard seulement, substitua à la tête de Zeus sa propre effigie divinisée sous les traits d'Héraclès (fig. 4-5, 6)³.

Les conclusions du numismate bulgare ne sauraient pas toutefois être acceptées. Bien que d'une exécution supérieure à la plupart des monnaies „barbares”, les pièces de Craiova sont loin d'atteindre la perfection réalisée par l'art monétaire à l'époque de Philippe II et d'Alexandre le Grand. Un examen même superficiel des monnaies de ces deux souverains macédoniens, des pièces de Craiova et du musée de Sofia nous oblige à douter de l'hypothèse émise par l'ancien conservateur du Cabinet numismatique bulgare. Il faudrait, pour accepter cette hypothèse pour le moins improbable, accepter aussi un déclin temporaire de l'art monétaire grec après la mort de Philippe II. Déclin temporaire s'il en est puisque, vu la rareté des pièces appartenant à cette catégorie d'émissions, il faut admettre que cette éclipse artistique ait duré fort peu.

Il est prouvé d'autre part que les barbares ont combiné assez souvent les types monétaires qu'ils venaient d'adopter. On a trouvé, pour donner un seul exemple, des pièces qui portent au droit la tête d'Héraclès, imitée des tétradrachmes d'Alexandre le Grand et, au revers, le type du chevalier des monnaies de Philippe II. C'est donc un procédé inverse par rapport aux pièces dont nous nous occupons⁴. Forrer connaît d'ailleurs lui aussi une monnaie que N. A. Mouchmoff considère comme tout à fait barbare et dont les types du droit et du revers nous offrent la même combinaison iconographique: tête laurée de Zeus et Zeus assis sur le trône⁵.

Ce n'est pas tout. Dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, M.C. Moisil a publié une brève information, communiquée par feu L. Ruzicka, sur la découverte d'un trésor monétaire faite à Sadova, dép. de Dolj, en Olténie, toujours dans la région de Craiova⁶. Ce trésor contenait 160 monnaies barbares d'argent, ayant au droit la tête de Zeus et au revers Zeus aëtrophore barbarisé. La plupart de ces monnaies ont été acquises par L. Ruzicka qui avait l'intention de les publier plus tard. On ne connaît pas le sort de ces monnaies après sa mort. Il faut quand même admettre que l'existence de monnaies barbares appartenant à ce type monétaire est par ce fait suffisamment démontrée⁷.

² Craiova, chef-lieu de l'Olténie, est un des centres les plus connus de Roumanie par ses trésors de monnaies daces. Citons, à titre d'exemple, les monnaies au type de Janus et les monnaies découvertes à Sarabatoarea, dans les environs de la ville, qui imitent les stateres de Larisse.

³ N.A. Mouchmoff, *La numismatique au Musée National de Sofia*, dans *Aréthuse*, IIe année, no. 1, janvier 1925, p. IV.

⁴ Cf. K. Pink, *Die Münzprägung der Oukelten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1930, p. 72.

⁵ La monnaie publiée par Forrer est toutefois d'un type bien différent.

⁶ Cf. C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România (monnaies et trésors monétaires découverts en Roumanie)*, dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, X, no. 20, juillet-décembre 1913, p. 63, no. 22.

⁷ Cette information n'est pas toutefois exempte de doutes et il faut l'accepter avec une certaine réserve. Il serait possible que les pièces du trésor de Sadova fussent des imitations des tétradrachmes d'Alexandre le Grand ou même de Philippe III Arrhidée. Cf. L. Ruzicka, *Die Frage der dakischen Münzen*, dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, XVII, nos 41-42, janvier-juin 1922, p. 13. Voir aussi Pink, *ouvr. cit.*, p. 116.

Il existe encore un élément qui pourrait prouver l'origine barbare de ces pièces. Sur le droit de chacune des monnaies dont nous nous occupons on voit une incision, assez peu profonde d'ailleurs, faite à l'aide des ciseaux. Cette incision, qui défigure le portrait de Zeus, on la retrouve aussi sur une des pièces présentées par N.A. Mouchmoff. A un examen sommaire, on pourrait affirmer que c'est là un argument de plus en faveur de son hypothèse: après avoir choisi un nouveau type pour le droit de ses tétradrachmes – la tête d'Héraclès coiffée de la peau de lion – Alexandre aurait démonétisé de cette manière toutes les pièces émises avant cette date et qui portaient sur leur droit la tête laurée de Zeus. Nous croyons toutefois qu'un pareil procédé trahit plutôt le barbare que le grec. Ce dernier avait à sa disposition d'autres moyens pour indiquer le remploi des anciennes pièces. Le système des contemarques en était un et le plus souvent employé. Par contre, on a trouvé parmi les monnaies barbares découvertes en Dacie, nombre de pièces qui portent de semblables incisions. C'est surtout en Dacie que de telles monnaies, frappées sans aucun doute par des tribus daces, ont été trouvées en plus grande quantité. On a émis beaucoup d'hypothèses pour expliquer ce phénomène. Nous nous contentons seulement de souligner l'emploi de ce procédé en Dacie⁸.

Il faut d'autre part remarquer que toutes les pièces qui font l'objet de cette note ont été trouvées au nord des Balkans. En effet, les deux premières monnaies, présentées par N.A. Mouchmoff, proviennent de Vidin, sur la rive droite du Danube, tandis que les nôtres ont été découvertes quelque part en Olténie (le lieu exact de la découverte reste malheureusement inconnu). Si l'on ajoute le trésor de Sadova, cité plus haut, on voit bien qu'il s'agit de trouvailles faites très loin de la Macédoine. Comment pourrait-on expliquer leur présence dans ces parages, si ces monnaies représentaient, comme l'affirmait le numismate bulgare, les premières émissions d'Alexandre, émissions remplacées si vite par les émissions classiques du grand conquérant macédonien? Force nous est donc d'admettre que toutes ces pièces, celles de Vidin comme celles de Craiova et de Sadova, appartiennent à la même série de monnaies barbares dont les travaux récents ont réussi à dresser un si riche bilan.

---

⁸ Cf. par exemple C. Moisil, *Monetele Dacilor* (Les monnaies des Daces), dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, XV, nos 35-36, juillet-décembre 1920, pp. 68-69.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

7-8 iunie 2004

Sesiunea anuală de comunicări a membrilor Institutului de Istorie “Nicolae Iorga” s-a desfășurat în zilele de 7 și 8 iunie 2004, fiind deschisă de directorul Institutului, prof. univ. dr. Ioan Scurtu. În prima zi, după *Alocuțiunea de deschidere* rostită de directorul Institutului, comunicările s-au prezentat în plen.

Sub tema *Ștefan cel Mare – Dimensiunea europeană a domniei*, moderată de prof. univ. dr. Ioan Scurtu și Ileana Căzan, referenții au prezentat următoarele comunicări: Eugen Denize, *Relațiile moldo-otomane în anii 1473-1474. De la pace la război*; Ovidiu Cristea, *Pacea din 1486 și raporturile moldo-otomane în ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare*; Nagy Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea (1484-1504)*; Anca Popescu, *Vama otomană de la Akkerman (1484): un caz de continuitate*; Ștefan Andreescu, *Amintirea lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*; Nichita Adăniloaie, *Spiru Haret – inițiatorul și organizatorul comemorării lui Ștefan cel Mare în 1904*.

A doua zi, 8 iunie, lucrările sesiunii s-au derulat în două secțiuni: prima “Istorie medievală și modernă”, moderată de Ștefan Andreescu și Daniela Bușă, a doua “Istoria secolului XX”, moderată de Eugen Denize și Viorel Achim.

În prima secțiune au prezentat referate: Ileana Căzan, *Epoca lui Matei Basarab în contextul politicii central-răsăritene a Casei de Austria*; George Lazăr, *Câteva familii de negustori munteni în secolele XVII-XVIII*; Adrian Tertecel, *Călătoria unei corăbii militare ruse pe Marea Neagră în anul 1699*; Marian Stroia, *Aspecte ale vieții urbane în relațiile călătorilor străini în Principate (1774-1822)*; Daniela Bușă, *James Bailie Fraser, un călător englez în Principate, mai puțin cunoscut (1836)*; Lucia Taftă, *Mărturii franceze inedite despre cheștiunea Basarabiei și gurilor Dunării în timpul Războiului de Independență*; Raluca Tomi, *Sfaturi pentru un tânăr principe. Corespondență inedită Carol I – Hortance Cornu – Ion Bălăceanu (1866)*; Adrian Silvan Ionescu, *Moștenirea lui Barbu Iscovescu și avatarurile ei*; Adriana Gheorghe, *Studenți români la Universitatea din Cluj (1872–1918). Un studiu de istorie socială*.

În a doua secțiune au fost susținute următoarele comunicări: Irina Gavrilă, *Cercetarea istorică asistată de calculator*; Alexandru Mamina, *Tactica socialiștilor români până la primul război mondial*; Radu Tudorancea, *Cheștiunea aromânilor în ansamblul relațiilor româno-elene la începutul secolului XX*; Viorel Achim, *Despre contactele lui Sabin Manuilă cu experții germani în politica de populație*; Vasile Cristian, *Arestările din rândul clerului în anii 1944–1948*; Cosmin Popa, *Participarea P.M.R. la Biroul informativ al partidelor comuniste muncitorești*; Eugen Denize, *Câteva considerații pe marginea personalității lui Vasile Luca*; Cezar Miță, *Sovietizarea instituțiilor de stat 1948–1953. Cazul justiției*; Mioara Anton, *Aspecte privind viața internă a P.M.R. în anii 1948–1953*.

Comunicările prezentate, urmate de discuții interesante, au avut un nivel științific deosebit, ceea ce a contribuit la succesul acestei manifestări anuale a membrilor Institutului de Istorie “Nicolae Iorga”.

Nagy Pienaru

SESIUNEA SOLEMNĂ ÎNCHINATĂ COMEMORĂRII A 500 DE ANI DE LA MOARTEA VOIEVODULUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT Academia Română, 30 iunie 2004

Sub egida Academiei Române și a Ministerului Culturii și Cultelor, în aula Academiei, în ziua de 30 iunie 2004, în prezența președintelui României, a Patriarhului României și a reprezentanților altor culte religioase, a numeroși oameni politici (senatori și deputați), ambasadori, academicieni etc. s-a comemorat solemn jumătate de mileniu de la moartea lui Ștefan cel Mare.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de Președintele Academiei Române, acad. Eugen Simion, care a adus în expunerea sa argumente pentru conservarea mitului lui Ștefan cel Mare, voievodul creator de renume Moldovei în lumea creștină. În *Cuvântul de salut*, Președintele României, Ion Iliescu, a prezentat în sinteză laturile esențiale ale domniei lui Ștefan cel Mare, un conducător de geniu cu o operă constructivă genială. Patriarhul României, Prea Fericitul Teoctist, în comunicarea *Ștefan cel Mare și Sfânt* a expus dimensiunea voievodului, ctitor de altare sfinte și protector de cultură. Prima tentativă de canonizare a voievodului erau s-a produs în anul 1955. Acad. Dan Berindei, în conferința *Ștefan cel Mare în conștiința românilor*, a analizat modul în care imaginea voievodului s-a conservat în izvoare narative interne, medievale și moderne. Despre *O epocă de afirmare a conștiinței europene a poporului român* a conferențiat acad. Ștefan Ștefănescu. Vorbitorul a definit locul și rolul voievodului, care a creat un model domnesc.

Cultura epocii a fost abordată în expunerea susținută de acad. Răzvan Teodorescu, *Artă ștefaniană între sumă și sinteză*, și în comunicarea prof. Gheorghe Mihailă, *„Letopiseșul de când s-a început Țara Moldovei” – Letopiseșul lui Ștefan cel Mare*. Acad. Camil Mureșan a pus în lumină în *O schiță istorică a lui Bariț privitoare la domnia lui Ștefan cel Mare* conjunctura reapariției figurii lui Ștefan cel Mare sub imperativul solidarității tuturor românilor. În încheierea sesiunii solemne a conferențiat prof. Alexandru Zub despre *Repere simbolice în posteritatea ștefaniană*.

Cu acest prilej s-a lansat volumul *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*, tipărit sub egida Ministerului Culturii și Cultelor.

Nagy Pienaru

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE “23 AUGUST 1944 DUPĂ 60 DE ANI. INTERPRETĂRI ȘI REINTERPRETĂRI” Academia Română, 23 august 2004

În aula Academiei Române, în ziua de 23 august 2004, în prezența Patriarhului României, s-a desfășurat un simpozion științific dedicat semnificațiilor zilei de 23 august 1944. *Cuvântul de deschidere* a fost rostit de președintele Academiei Române, acad. Eugen Simion, care a reliefat motivele reanalizării momentului 23 august și necesitatea prezentării adevărului, inclusiv a fațetelor ascunse ale realității tragice din vara anului 1944.

Sesiunea a fost moderată de acad. Dan Berindei, care a prezentat comunicarea intitulată *O dată memorabilă a istoriei naționale între politică și istorie*. De-a lungul timpului actul de la 23 august a fost perceput inexact și diferit de istorici. Deși existau viziuni diferite, partizane, s-au emis sentințe fără drept de recurs. La 23 august 1944 regele a jucat un rol coagulator, însă interpretarea mesajului regal din această zi ca un moment de revenire la pace, la normalitate a fost eronată, deoarece practic a fost începutul unui lung calvar. Actul de la 23 august a fost practic un armistițiu proclamat unilateral și nerecunoscut de beligeranți.

Dr. Florin Constantiniu, în expunerea *O zi decisivă a celui de-al doilea război mondial*, a analizat, pe baza unor informații inedite și mai puțin cunoscute, semnificația militară a ieșirii

României din război în conjunctura în care Germania, contrar opiniei multor specialiști, se afla într-o perioadă de creștere masivă a producției de tehnologie militară.

Prof. Gheorghe Buzatu a prezentat comunicarea *Actul de la 23 August 1944 – bilanț, noi interpretări și perspective*, prin care a radiografiat evoluția bibliografică a studiilor aferente momentului din vara anului 1944. În ziua de 23 august existau mai multe soluții probabile. Mareșalul I. Antonescu ar fi urmărit să încheie un veritabil armistițiu cu aliații, proiect care avea premise deoarece liderii politici îi acordaseră sprijinul, în vreme ce alții, grupați în jurul regelui, nu vroiau ca mareșalul să semneze armistițiul, și, sub presiunea timpului, considerau ca suficientă anunțarea arestării Antoneștilor, ceea ce de fapt a însemnat o capitulare.

Prof. Ioan Scurtu, directorul Institutului "N. Iorga", în *Rolul forțelor politice în pregătirea și înfăptuirea actului de la 23 August* a oferit o imagine globală asupra rolului jucat de principalele forțe politice în îndeplinirea actului de la 23 august și a evoluției aprecierii participanților direcți. Presa din zilele următoare arestării lui I. Antonescu i-a elogiut pe rege și pe liderii politici și l-a acuzat pe mareșal. După instaurarea regimului totalitar, comuniștii au diminuat rolul lui I. Antonescu și al liderilor partidelor politice, însă ulterior anului 1947 s-a produs o nouă voltă prin care regele era definit în discursul oficial drept reacționar.

Prin comunicarea *Armata română și schimbarea de alianță din 1944*, colonelul Petre Otu a pus în lumină aspecte mai puțin cunoscute ale situației oștirii române și a capacității de rezistență a sistemului de fortificații din aliniamentele interne de apărare.

Nagy Pienaru

SEMINARUL „TEOLOGIE ȘI POLITICĂ”

Cheia, 16-18 octombrie 2003

Între 16–18 octombrie 2003 s-a desfășurat la Cheia (jud. Prahova) seminarul intitulat „Teologie și Politică”, manifestare organizată de Fundația Konrad Adenauer în colaborare cu Parohia ortodoxă Stavropoleos din București. Absența unei dezbateri serioase referitoare la relația dintre Biserică și Stat a fost una din motivațiile principale care i-a determinat pe organizatori să reunească istorici, teologi, filosofi, politologi și chiar oameni politici – creștini de diferite confesiuni: ortodocși, greco-catolici, catolici și protestanți.

Pe parcursul celor trei zile de dezbateri s-au succedat patru sesiuni de comunicări care au acoperit raporturile teologiei cu politica de la Sfinții Părinți la perioada strict contemporană. La manifestare au participat și reprezentanți de marcă ai culturii române, precum Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici, Dan Pavel, Alexander Baumgarten. În prima sesiune, intitulată *Creștinismul și Europa Unită*, discuțiile s-au concentrat în jurul dezbaterilor teologice și politice pe marginea Cartei drepturilor fundamentale și a Constituției Europei, cu accent asupra polarizărilor referitoare la (ne)includerea în Preambulul acestei Constituții a moștenirii creștine.

În cadrul Sesiunii a II-a (*Patristica et medievalia*), două comunicări au zăbovit asupra operei augustinene (Pr. Daniel Benga, *Creștinism și Imperiu. Teologia „politică” la Meliton de Sardes și Augustin*; Alin Tat, *Teologie și politică la Sfântul Augustin*); dezbaterile nu s-au limitat doar la problematica antichității și a evului mediu, ci s-au extins și asupra perioadei contemporane. Se pare că diversitatea confesională a participanților la Seminar a favorizat controversele și polemicile, menținute însă la un nivel cordial. Alin Tat a insistat asupra rolului cardinal pe care Sfântul Augustin îl acordă Dreptății în construcția politică. Deși conferențiarul (greco-catolic) nu a sugerat că teologiei ortodoxe i-ar lipsi preocuparea pentru Dreptate și nici nu a făcut vreo aluzie la chestiunea retrocedării fostelor bunuri greco-catolice, totuși, pornind de la unele remarci venite din zona asistenței, părintele Iustin Marchiș a lansat o întrebare provocatoare: „dacă doamna Doina Cornea ar fi fost ortodoxă, ar fi fost la fel de radicală în problema retrocedărilor de proprietăți ecleziastice greco-catolice?” Întrebarea părintelui ni s-a părut excesivă, din moment ce mulți cărturari legați de ortodoxie au susținut legitimitatea solicitărilor patrimoniale ale Bisericii Române Unite după 1989. În plus, nu trebuie uitat

gestul exemplar al mitropolitului ortodox al Banatului, Nicolae Corneanu, care a retrocedat după 1990 bisericile ortodoxe, foste greco-catolice.

În cadrul aceleiași sesiuni am remarcat alte două interesante comunicări: Miruna Tătaru-Cazaban, *Drept canonic și teologie politică în Evul Mediu târziu* și Bogdan Tătaru-Cazaban, *Îngerii neamurilor. Reflecții patristice și medievale*. Ultimul conferențiar a rezumat istoria bogată a problemei îngerilor neamurilor, prilejuindu-i lui Andrei Pleșu, autorul best-seller-ului *Despre îngeri*, câteva remarci percutante referitoare la naționalismul ortodox. Chiar dacă a admis că este „o temă care enervează pe mulți”, Andrei Pleșu a insistat asupra argumentelor teologice contra naționalismului. Se știe că hotărârea lui Dej și mai apoi a lui Nicolae Ceaușescu de a instrumentaliza sentimentul național a înlesnit colaborarea Bisericii Ortodoxe cu autoritățile statului, deoarece BOR se considera păstrătoare a tradiției naționale și apărătoare a identității poporului român. În cele din urmă această apropiere s-a dovedit nefastă. Andrei Pleșu a redat foarte plastic o discuție a sa cu IPS Antonie Plămădeală de dinainte de 1989: când primul a invocat erezia filetistă, cu aluzie și la pericolul ce pândește BOR, mitropolitul a replicat inocent: „Da, există această erezie! E a grecilor!”

În contrast cu intervenția erudită și plină de farmec a lui Andrei Pleșu, Constantin Dudu Ionescu, fost coleg de cabinet al filosofului între 1997–1999, a eșuat în tentativa de a formula un mesaj argumentat și pertinent. Domnia sa a citat din opera lui ... Socrate și, în plus, a găsit de cuviință să-i dojenească pe conferențieri: „m-aș fi așteptat să se vorbească mai mult despre personalism, despre Luigi Sturzo, Maritain etc.” Invocarea unor teoreticieni sau doctrinari creștin-democrați de către un om politic care se revendică de la această ideologie, dar tocmai a părăsit partidul creștin-democrat cel mai reprezentativ pentru unul concurent, autodeclarat „social-liberal”, ni se pare cel puțin bizară. Poate că dl Constantin Dudu Ionescu ar fi trebuit să-și demonstreze apartenența la familia creștin-democrată și apropierea de societatea civilă prin reformarea Ministerului de Interne și a instituțiilor din subordine, inclusiv a Arhivelor Naționale...

Sesiunea a III-a, intitulată *Problema teologico-politică a modernității*, a fost dominată de reflecții și interogații pe marginea teologiei catolice și a consacrat o dinastie de cărturari – familia Vianu – reprezentată la Cheia de un tânăr filosof româno-elvețian, Ștefan Vianu. Doctor în filosofie la Universitatea din Geneva, Ștefan Vianu a susținut o comunicare despre *Politică și teologie la Fénelon*, analiză erudită a discursului rostit de prelatul catolic francez la consacrarea electorului de Colonia, la 1 mai 1707, în care se vedește concepția lui Fénelon despre relația dintre teologie și politică.

Profesorul Al. Zub a surprins apropierea dintre cler și intelectualitatea laică în epoca modernă românească în conferința *Teologie și politică în perioada regenerării naționale*. La discuții însă, reputatul istoric și-a exprimat dezamăgirea în legătură cu îndepărtarea ierarhiei ortodoxe din Iași, după 1990, de cărturarii ieșeni, în contrast cu realitățile evocate în comunicare. De altfel, îndepărtarea Bisericii, în special a ierarhiei, de intelectualitatea laică sub regimul comunist a fost una din principalele teme dezbătute în cadrul ultimei sesiuni (*Biserica în timpul prigoanei comuniste*). Semnificativă pentru dificultatea dialogului dintre intelectuali și clerul superior ni s-a părut evocarea de către Dragoș Petrescu (*Biserica Ortodoxă Română sub comunism. O abordare instituțională*) a întâlnirii din 1995 între studenții Facultății de Istorie din București și părintele Constantin Galeriu. Atunci când studenții au ridicat cu insistență chestiunea demolărilor de biserici din anii '80, practic dialogul a devenit unul al surzilor. Totuși, Dragoș Petrescu a ținut să evidențieze în finalul conferinței sale primele semne importante de ieșire din imobilism a ierarhiei ortodoxe.

În comunicarea noastră, intitulată *Îngerii politici în viața Bisericii ortodoxe în primii ani ai regimului comunist*, am subliniat greutățile pe care le întâmpină cercetătorul care studiază relațiile Biserica–Stat în epoca postbelică, în condițiile în care arhivele ecleziastice sunt zăvorâte de ierarhie fără explicații convingătoare. Firește, la nivelul diriguitorilor acestor arhive domnește teama că, o dată declassificate, documente importante vor incrimina ierarhia care s-a aflat în fruntea BOR după 1948. Părintele protosinghel Iustin Marchiș a mărturisit audienței că nici Sfinției Sale nu i s-a permis să studieze în această arhivă, în schimb l-a surprins pe vicarul patriarhal responsabil cu Arhiva rupând pur și simplu documente reprezentând corespondența Patriarhiei cu Departamentul Cultelor.

Dar prin blocarea accesului istoricilor la Arhiva Sfântului Sinod nu se pot pune în evidență nici cazurile de clerici și prelați ortodocși care au sfidat puterea politică: Nicodim Munteanu, Irineu Mihălcescu, Nicolae Popovici. Personalitatea celui din urmă prelat, episcopul de Oradea, Nicolae Popovici, exilat chiar la Cheia timp de 10 ani, după pensionarea sa abuzivă de către Sfântul Sinod, a fost reflectată în comunicarea lui Adrian N. Petcu, *Cazul Nicolae Popovici*. Din nefericire, H.-R. Patapievici avea dreptate atunci când, la discuții, conchidea cu tristețe: „mă aștept să existe rezistență la nivelul unor ierarhi atunci când se va pune problema evocării episcopului Nicolae Popovici”. Într-un fel, părintele Iustin Marchiș l-a confirmat: casa memorială Nicolae Popovici, pe care Sfinția Sa a înființat-o la Cheia, a fost desființată chiar de un ortodox.

Cum se explică însă, în aceste împrejurări, actuala popularitate a Bisericii în sondajele de opinie? Andrei Pleșu crede că este vorba mai degrabă de un semn al disperării prin care trece societatea românească și a adăugat: „Am mai multe rațiuni pentru a fi pesimist, pe termen scurt, în ceea ce privește o schimbare radicală, o renovare a Bisericii. Există la noi o etică a nevinovăției, a impenitenței. Aceasta este aproape o gândire națională a românilor, nu numai a teologilor și a preoților. Toți suntem nevinovați! Sunt de vină: rușii, ungurii, țiganii sau evreii. Or, Biserica nu are noblețea să facă excepție de la acest model. Ea administrează taine, dar nu se spovedește! Cum se poate să interzici accesul istoricilor la propriile arhive?! Când Biserica se va schimba, când va ieși din acest echivoc, atunci voi deveni cel mai feroce apărător al ei! Altminteri va fi aceeași șubrezenie morală, iar în plan internațional vom fi jalnici”.

Am reținut și discursul de final al unui preot ortodox care a ținut să rămână anonim. Evocând martirajul unor preoți ortodocși, precum și arestarea altor aproape 2000, părintele a precizat că: „Din păcate, anii '50 se prelungesc și azi. Nu ne-am rupt suficient de trecut. (...) Prea Fericirea Sa știe aceste lucruri foarte bine... Există și oameni care au pactizat cu regimul, iar unii din ierarhii abia promovați sunt moștenitorii acestora. Sunt și arhierei, preoți și teologi de mare valoare, dar adeseori, când ne raportăm la instituția ecleziastică, așteptăm o vorbă de la ceilalți exponenți, cei aflați la vârf. Pentru a schimba situația trebuie o... scurtcircuitare a oamenilor din vârful Bisericii”.

Lucrările tuturor sesiunilor au fost moderate cu har și diplomatie de părintele protosinghel Iustin Marchiș, un model de implicare în viața culturală și socială postdecembristă, neurmat, din păcate, de prea mulți clerici ortodocși. Ar mai fi de semnalat pledoaria emoționantă pentru *Necesitatea reînființării așezămintelor interconfesionale și diaconice*, făcută de dr. Petru Oprean și Martin Turk-König, precum și comunicările prezentate de Dan Lazea (*Vattimo și teologia Bisericii Catolice*), Robert Lazu (*Maria. Lecții de teologie politică*), Csaba Sogor (*Problema Bisericii și a autorității la Calvin*) și pr. Valeriu Median (*Atitudinea ierarhilor Bisericii Române Unite cu Roma față de instaurarea comunismului*).

Cristian Vasile

SIMPOZIONUL: “ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT – ATLET AL CREDINȚEI CREȘTINE”

Putna, 18-25 aprilie 2004

Sub binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, în perioada 18-24 aprilie 2004, la mănăstirea Putna s-a desfășurat un simpozion științific internațional dedicat comemorării a 500 de ani de la trecerea în neființă a voievodului, fără pereche în istoria Moldovei, Ștefan cel Mare.

Lucrările simpozionului au început la 18 aprilie, după oficierea unui *Te Deum*, în biserica catedrală a mănăstirii Putna. În prima zi a sesiunii științifice, luni 19 aprilie, s-au prezentat următoarele comunicări: Voica Maria Puscașu, Nicolae N. Pușcanu (†), *Mormintele Putnei*; Maria Magdalena Székely, *Mănăstirea Putna – loc de memorie*; Dumitru Nastase, *Vulturii bicefali de la Putna*; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Însemnele imperiale ale doamnei Maria As mîna Paleologhina*.

A doua zi au susținut referate: Constantin Rezachevici, *Neamul doamnei Evdochia de Kiev în legătură cu descoperirea pietrei sale de mormânt la Suceava*; Tatiana Yashaeva (Sevastopol), *Ținutul Chersan de la sfârșitul sec. XIV până în sec. XVI*; Alexander Gertsen, Nadezhda Gertsen (Simferopol), *Moldova și principatul Theodoro la 1475*; Ioan Moldoveanu, *Anvergura ecumenică a voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt*; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzemakis (Atena), *Ștefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Sfântul Munte*.

Miercuri, 21 aprilie, au comunicat Ovidiu Cristea, *Războiul antiotoman al lui Ștefan cel Mare în context internațional. Studiu de caz: noi mărturii venețiene cu privire la anul 1484*; Nagy Pienaru, *Ștefan cel Mare și tătarii*; Raluca Iosipescu, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman* și Sergiu Iosipescu, *O cronică neștiută a Moldovei sub Ștefan cel Mare*.

Joi, au conferențiat: Dan Ioan Mureșan, *De la înscăunarea lui Ștefan cel Mare*; Ștefan Andreescu, *Pătrăuți și Arezzo: o comparație și consecințele ei*; Benoît Joudiou (Toulouse), *Ștefan cel Mare, moștenitor și succesor*; Liviu Pilat, *Modelul constantinian și imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare*. Secvența de comunicări s-a încheiat prin expozeul elevat *Gesta Dei per Stephanum voievodam*, oferit de Ștefan S. Gorovei.

În ultima zi, sâmbătă 24 aprilie 2004, comunicările au fost susținute de: Șerban Papacostea, *Comerț, alianțe și război în politica lui Ștefan cel Mare 1457-1462* (expunere lecturată de O. Cristea); Tatiana Panova, *Mormintele de la Kremlin ale urmașilor lui Ștefan cel Mare* (prelegere tradusă și lecturată de M.M. Székely); Mihaela Puiu, *Filigranele manuscriselor ștefanienne – conservare muzeală*; Doina Creangă, *Aspecte inedite în conservarea copertilor din piele ale manuscriselor aflate în colecția Mănăstirii Putna*; Iuliana Nechita, *„Patimile Mântuitorului” în iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Mănăstirea Putna*.

Participanții la simpozion, grație amabilității gazdelor, au vizitat în ziua de 23 aprilie câteva dintre celebrele ctitorii moldovene: Humor, Voroneț, Sucevița, Pătrăuți, Bălinești și Rădăuți, unde au fost primiți de Înalț Prea Sfințitul Pimen, arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților.

Încheiem această succintă prezentare subliniind pe de o parte calitățile de amfitrion spiritual, strânse laolaltă în persoana Prea Sfinției Sale, arhimandritul Melchisedec Velnic, starețul mănăstirii Putna, și, pe de altă parte măiestria cu care Ștefan S. Gorovei a dirigit întregul mers al acestei manifestări. Suntem îndatorați aparte vrednicului părinte Marcu și nu vom uita discuțiile colocviale, diurne și nocturne, datorate profesorului D. Nastase.

Cu certitudine lucrările de la Putna au contribuit la o cunoaștere mai profundă și mai nuanțată a istoriei Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare, voievodul animator al vieții spirituale, apărător de hotare și ziditor de altare. Într-un cuvânt un *model demn de urmat*.

Nagy Pienaru

CONFERINȚA „SPAȚIUL PUBLIC ÎN ROMÂNIA”

București, 26 august 2004

La începutul anului 2004, o dată cu relansarea publicației „Cuvântul”, s-a deschis o foarte incitantă serie de conferințe având ca temă generală raportul dintre identitatea românească și identitatea europeană. Între conferențieri s-au numărat Ion Pop (*Avangarda românească, avangardă europeană*) și Mircea Martin, editor senior al revistei „Cuvântul”, dar și moderator al conferințelor (*Conștiință românească, conștiință europeană*).

Joi 26 august 2004, în cadrul ediției a VI-a a Conferințelor „Cuvântul”, dl Sorin Antohi, profesor la Central European University (CEU) din Budapesta, a susținut comunicarea intitulată *Spațiul public în România. De la premodernitate la postistorie*. Conferențiarul a atins în intervenția sa patru puncte importante: problema spiritului public; geografiile simbolice, identitățile colective și

instituțiile; morfodinamica spiritului public și modalitățile de articulare a unui proiect vast de analiză a spațiului public.

Sorin Antohi și-a expus propriile opinii în legătură cu definirea spațiului public românesc în ultimele trei secole pornind în principal de la textele a doi autori: Pompiliu Eliade și Alexandru Duțu. Conferențiarul a recurs la un interesant decupaj analitic, reliefând meritele predecesorilor săi, dar și delimitându-se discret de unele viziuni controversate determinate de o exagerare a influenței franceze (la Pompiliu Eliade) și de constrângerile cenzurii (la Al. Duțu).

Din analiza lui Sorin Antohi nu a lipsit demersul comparatist (raportarea la cazul francez), deși cercetătorul are astăzi reale dificultăți în încercarea de a surprinde spiritul public în România sub regimul comunist. Legat de geografiile simbolice – sintagmă pe care conferențiarul însuși a introdus-o în lexicul istoriografiei române –, profesorul de la CEU a încercat să răspundă unor întrebări doar în aparență facile: unde este România, când este [vorba de] România, care sunt vectorii receptării spiritului public și de ce nu există în spațiul autohton o adevărată piață a ideilor.

În opinia lui Sorin Antohi, absența acestei piețe a ideilor este generată într-o măsură însemnată de criza instituțiilor românești care, cu puține excepții, vădesc mari slăbiciuni. Această criză nu a intervenit în 1948, ci este mai veche, fiind aproape o boală congenitală. Sorin Antohi crede că s-ar putea învăța din experiența unui stat vecin, Ungaria, unde instituțiile au avut o continuitate ușor perceptibilă și au fost mai puțin afectate de regimul comunist maghiar. Această idee a inexistenței unei piețe a ideilor a fost contrazisă într-un mod oarecum stângaci și neadecvat de dl Andrei Oișteanu care a insistat asupra *boom*-ului editorial și a dezbatelor din spațiul intelectual autohton.

În încheiere, conferențiarul a prezentat pe scurt un proiect ambițios de studiere a spațiului și a spiritului public românesc în ultimele trei veacuri. Deși proiectul nu-și propune să atingă valențele normative ale Tratatului de *Istoria românilor*, el este absolut necesar pentru istoriografia română.

Cristian Vasile

CONFERINȚA „PARADIGMA CLANDESTINITĂȚII. PCR ÎN ANII LUPTEI PENTRU PUTERE 1945–1948” București, 15 octombrie 2004

Vineri, 15 octombrie 2004, Institutul Român de Istorie Recentă (IRIR) a găzduit conferința scriitorului și politologului Stelian Tănase, intitulată *Paradigma clandestinității. PCR în anii luptei pentru putere 1945–1948*, întemeiată în principal pe documente inedite cuprinse în fondul Siguranța Statului al Arhivelor Militare (conferențiarul a ținut să sublinieze că este vorba de Arhiva Marelui Stat Major).

În fapt, conferința s-a concentrat mai mult asupra evoluției PCR în perioada interbelică, profesorul de Științe Politice având ca scop evidențierea modelului organizațional comunist, moștenit de la V.I. Lenin, acela al subteranei, al clandestinității. Structuri clandestine au existat și în perioada în care PCR era un partid recunoscut oficial, iar această realitate se regăsește și în Occident, unde partidele comuniste activau legal.

Însă teza care îl distinge pe Stelian Tănase de alți istorici ai comunismului românesc este aceea că, de fapt, nu a existat un Partid Comunist Român până în 1944, ci au existat doar niște rețele bolșevice răspândite în mai multe localități, care nici nu comunicau foarte intens între ele. Activitatea acestor rețele nu a avut continuitate și, în plus, devenea vizibilă doar atunci când era alimentată cu fonduri de Moscova. De altfel, în opinia conferențiarului, „nu a existat nici un activist comunist voluntar, toți erau stipendiați”. Comuniștii din România nu au fost în nici un caz oameni politici, chiar adaptați la clandestinitate, ci în primul rând „teroriști și spioni” în slujba Kremlinului. Nici chiar Lucrețiu Pătrășcanu nu este o figură luminoasă, deoarece – demonstrează Stelian Tănase – a fost un „agent cominternist tipic”, iar celebra frază „înainte de a fi comunist sunt român” nu-i poate fi

atribuită. În schimb, pe baza materialelor inedite consultate, Stelian Tănase a stabilit că Bela Brainer i-a urmat la conducerea PCR lui Boris Ștefanov și nu Ștefan Foriș, așa cum se consemnează în cronologiile publicate până acum.

După 1945, deși PCR a funcționat legal, nu a renunțat la metodele folosite în clandestinitate. Dacă înainte de 1944 toți comuniștii se simțeau frustrați într-o societate deschisă – pentru a-l parafraza pe Belu Zilber –, după 6 martie 1945, cu ajutorul violenței au transformat România într-o societate închisă.

În final, Stelian Tănase a respins ideea că ar fi un privilegiat al deținătorilor de arhive și a evocat dificultățile accesului la documente. A recunoscut însă că este foarte îndatorat lui Mircea Chirițoiu care i-a pus la dispoziție fondul Siguranța Statului, fond necercetat de alți istorici. Conferențiarul a deplâns comportamentul discreționar al conducerii Arhivelor Naționale, care nu pune la dispoziția cercetătorilor documente esențiale privind comunismul românesc. Stelian Tănase a sugerat că, dacă în decembrie 1996, în contextul alternanței la putere, ar fi acceptat funcția de director general al Arhivelor Naționale, istoria s-ar fi scris altfel. Și la propriu și la figurat. Politologul a optat însă atunci pentru un stagiul la Los Angeles.

Cristian Vasile

NOTE ȘI RECENZII

PUIU DUMITRU BORDEIU, *Mișcarea legionară în Dobrogea între 1933-1941*, Edit. Ex Ponto, Constanța, 2003, 413 p.

Problema legionară, legionarismul se înscriu în categoria subiectelor care au aprins spiritele istoriografiei postcomuniste românești, dar și a celei occidentale, într-o etapă de analiză și redefinire a totalitarismului ca ideologie politică, fie că se revendica de dreapta sau de stânga. În numeroase articole, studii, monografii, emisiuni radio sau TV, conferințe ale unor cercetători ai istoriei contemporane dar și ale unor supraviețuitori ai mișcării legionare sau ale continuatorilor actuali s-au exprimat opinii *pro* și *contra*, s-au adus argumente sociale, economice, politice, dar și sentimentale cu privire la mediul în care a apărut și s-a dezvoltat mișcarea de extremă dreaptă în România dintre cele două războaie mondiale.

Din această perspectivă lucrarea domnului Puiu Dumitru Bordeiu se încadrează în interesul general al societății românești pentru cunoașterea și explicarea a ceea ce au fost mișcarea și doctrina legionară. Ceea ce reprezintă însă o noutate demnă de semnalat și apreciat de către comunitatea științifică este maniera de abordare a unui astfel de subiect. Încercarea de elaborare a unei viziuni obiective asupra evoluției și semnificației mișcării de extremă dreaptă în România într-o perioadă extrem de agitată din punct de vedere politic, economic, dar și al relațiilor internaționale este realizată din perspectiva activității locale a acestei organizații în provincia istorică Dobrogea. Demersul este cu atât mai important, deoarece nu putem să nu fim de acord cu opinia unor autorități în domeniul istoriei contemporane a României conform căreia cunoașterea și înțelegerea semnificațiilor legionarismului la nivel național trebuie să survină ca rezultat al unor profunde investigații asupra acestui fenomen politic la nivel local. În această privință arhivele locale precum și alte surse de informare se pot dovedi – și lucrarea analizată demonstrează cu prisosință această constatare – deținătoare ale unor informații de primă mână asupra evoluției și impactului extremei drepte românești la nivelul maselor (problemă căreia autorul i-a dedicat un capitol special în prima parte). Iar mișcarea legionară nu este singurul subiect controversat al istoriei contemporane asupra căruia informațiile de interes local ar putea să ridice vâlul impus de trecerea timpului sau inaccesibilitatea surselor centrale.

Lucrarea domnului Puiu Dumitru Bordeiu este structurată pe trei părți, prima referindu-se la apariția și dezvoltarea structurilor legionare în prima jumătate a deceniului IV, între 1933 și 1938, autorul apreciind că, deși o organizație legionară a fost creată încă din 1927 (Legiunea Arhanghelului Mihail), anul 1933 a reprezentat „anul unui proces de consolidare și de extindere la nivel național a Gărzii de Fier” (p. 23). În cadrul acestui proces se înscrie și formarea primelor organizații legionare în Dobrogea. Cea de a doua parte este axată pe analiza mișcării legionare în Dobrogea în perioada monarhiei autoritate, iar ultima parte tratează scurta perioadă a prezenței la guvernare a legionarilor între noiembrie 1940 și ianuarie 1941.

Din cuprinsul lucrării dorim să ne aplecăm asupra unor aspecte care evidențiază valoarea de necontestat a acestui demers istoriografic. Autorul face ample și pertinente referiri la cadrul politic, social și economic în care a apărut și s-a dezvoltat mișcarea legionară atât la nivel național, cât și pe plan local. În acest context sunt reliefate eforturile unor organizații de a contribui la protejarea și

dezvoltarea elementului etnic românesc în Dobrogea, concept care a devenit unul dintre izvoarele de bază pe care s-a întemeiat legionarismul dintre Dunăre și Mare. În dezvoltarea mișcării pe plan local ne sunt oferite informații interesante asupra biografiilor membrilor fondatori și viitori lideri ai mișcării, până acum mai puțin cunoscute și vehiculate în lucrările dedicate fenomenului legionar românesc: Ion Caratânase, Traian Puiu, Ștefan Georgescu, Octav Morărescu, Eugen Teodorescu, Nicolae Arnăutu, Victor Silaghi (p. 20-21, 29).

Bun cunoscător al structurilor organizatorice legionare, autorul furnizează date importante cu privire la numărul cuiburilor legionare din Dobrogea și numărul membrilor acestora (p. 77), accentuând asupra specificului etnic. Astfel, un spațiu destul de mare este dedicat împrejurărilor care au favorizat prezența în număr mare a aromânilor în mișcare, determinată, printre altele, de situația românilor colonizați în Cadrilater, de nemulțumirile membrilor acestei comunități față de unele disfuncționalități ale organelor administrative locale și centrale, dar și de tendințele revizioniste ale unor membri ai comunității bulgare, tendințe care au constituit nota distinctivă a propagandei legionare în Dobrogea (p. 118). În același timp este evidențiat rolul important pe care liderii naționali ai mișcării legionare l-au acordat, de exemplu, studenților aromâni legionari în răspândirea ideologiei mișcării în Dobrogea datorită ascendentului pe care aceștia l-ar putea avea asupra familiei și prietenilor (p. 76). Membrii acestei comunități, așa după cum demonstrează în mod documentat autorul, au reprezentat elementele de legătură între organizațiile din sudul Dobrogei, cele din restul regiunii cu cele din alte regiuni ale țării după scoaterea în afara legii a mișcării în 1938 (p. 174).

Așa cum rezultă din informațiile furnizate de autor, organizațiile din Dobrogea ale mișcării nu aveau un rol nesemnificativ în proiectarea acțiunilor legionare la nivel național dacă judecăm doar după prezența unor lideri dobrogeni în preajma lui Corneliu Zelea Codreanu în preajma organizării asasinării lui I.Gh. Duca (cazul lui Victor Silaghi care l-a însoțit frecvent pe Corneliu Zelea Codreanu la mai multe întâlniri conspirative unde s-au pus la cale detaliile acestui asasinat, p. 60). De asemenea, tot în Dobrogea, la Carmen Sylva a fost înființată cea mai importantă tabără legionară din țară, ce aduna membri ai mișcării din toate colțurile țării, iar la Tulcea a avut loc primul Congres al Partidului „Totul pentru Țară” la 12 noiembrie 1935.

Pentru perioada guvernării legionare date importante ne sunt oferite în legătură cu activitatea organizațiilor subordonate Regionalei a V-a Constanța, ponderea numerică a organizațiilor județene, numărul de ședințe desfășurate, stadiul strângerii cotizațiilor și nemulțumirile privitoare la deficiențele apărute în această privință. În același timp evenimentele din Dobrogea din timpul rebeliunii legionare, acțiunile de forță ale acestora, de o anvergură variabilă, vin să întregescă imaginea tentativei de lovitură de stat care a dus la eliminarea completă a mișcării din peisajul politic românesc.

Valoarea lucrării este întregită și de numeroasele documente prezentate în anexă în sprijinul observațiilor făcute de autor, iar sursele de informație folosite sunt dintre cele mai variate. Domnul Puiu Dumitru Bordeiu demonstrează o solidă cunoaștere a literaturii dedicate problemei, la care a adăugat un fond documentar arhivistice și divers, având ca rezultat o interpretare pertinentă și echilibrată a fenomenului legionar. Din această perspectivă – cu speranța că autorul va întregi demersul său și cu o analiză a diverselor interpretări istoriografice pe care evoluția mișcării legionare le-a generat de-a lungul timpului – lucrarea domnului Dumitru Puiu Bordeiu reprezintă cu adevărat o lucrare de referință ce aduce o contribuție importantă, prin ineditul informației puse în circuitul științific, la cunoașterea unui capitol important, uneori dramatic și dureros al istoriei României.

Emanuel Ploeanu

IULIU HOSSU, *Credința noastră este viața noastră. Memoriile cardinalului dr. Iuliu Hossu*, ed. Silvestru Augustin Prunduș, Edit. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2003, 496 p.

La sfârșitul anului 2003, atunci când editura Episcopiei greco-catolice de Cluj-Gherla a tipărit volumul de memorii al episcopului Iuliu Hossu, evenimentul a stârnit senzație. Nu foarte multă lume avea cunoștință de faptul că episcopul unit a reușit să aștearnă pe hârtie povestea detenției sale în închisorile regimului comunist. Timid, încă din anii 1960–1970, în istoriografia română Iuliu Hossu a putut fi evocat ca participant la Marea Unire – era singurul personaj istoric care mai trăia dintre delegații transilvăneni ce au adus la București, în decembrie 1918, vestea alipirii Ardealului la România. Abia după 1989 s-au publicat studii cuprinzătoare și serioase privind biografia episcopului Iuliu Hossu. În pofida redescoperirii acestei personalități ecleziastice remarcabile, ignoranța unor istorici s-a vădit recent în unele lucrări întocmite în pripă și fără o documentare riguroasă (de exemplu, confundarea prelatului greco-catolic fie cu un activist comunist omonim, fie cu ... „episcopul reformat Ioan Hossu”!; *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, București, Arhivele Naționale ale României, 2002, p. 425).

Cele trei caiete manuscrise care ni s-au păstrat de la episcopul Clujului au fost salvate de familie și sunt acum tipărite datorită părintelui Silvestru Aug. Prunduș, îngrijitorul ediției, care, din nefericire, s-a stins un an mai târziu, în 2004. Volumul de memorii este însoțit de o notă asupra ediției, semnată de doamna Letiția Gavrilă, de un cuvânt al Prea Sfinției Sale Florentin Crihălmeanu, precum și de alte patru texte lămuritoare: *Episcopul cardinal dr. Iuliu Hossu – un suflet pentru Cristos*, de preoții Silvestru Aug. Prunduș și Alexandru Nicula; *Episcopul cardinal dr. Iuliu Hossu – martir al Bisericii și al națiunii române*, de pr. prof. dr. Ioan M. Bota; *Întrebări obsedante*, de pr. Ioan-Vasile Botiza, și, în chip de postfață, *Cardinalul în fundră de oaie*, un alt text al părintelui Silvestru Aug. Prunduș.

Memoriile, redactate pe când Iuliu Hossu se afla în domiciliu obligatoriu la mănăstirea Căldărușani, într-un interval foarte scurt – august–noiembrie 1961 – sunt concepute ca o lungă scrisoare adresată credincioșilor săi (p. 36), credincioși de care episcopul a fost despărțit prin forță de un regim pentru care teroarea era un fapt banal. Iuliu Hossu rememorează pe rând arestarea preoților din eparhia sa, tentativa comunistă de distrugere a Bisericii sale – „ceasul marii încercări” –, domiciliul obligatoriu petrecut în mănăstirile ortodoxe alături de confracții săi episcopi, precum și cumplita detenție de cinci ani de la Sighet. În fapt, este vorba de o emoționantă cronică a 15 ani tragici din istoria Bisericii Unite. Despre cartea de memorii a episcopului Hossu merită scris un studiu de mari dimensiuni, însă în acest spațiu limitat am consemnat doar ce ni s-a părut mai semnificativ.

Partea cea mai dureroasă și delicată a memoriilor este cea consacrată raporturilor cu ierarhia ortodoxă, Iuliu Hossu consemnând cu o profundă tristețe purtarea cinică și lipsită de pocăință a unor prelați ortodocși, precum patriarhul Justinian Marina, mitropoliții Nicolae Bălan și Justin Moisesescu, episcopii Nicolae Colan și Teoctist Arăpașu. Cu cel din urmă, Iuliu Hossu a purtat mai multe discuții în contradictoriu atât la Curtea de Argeș, cât și la mănăstirea Ciorogârla. Ierarhul greco-catolic notează că, la 14 august 1956, a fost vizitat la Ciorogârla de episcopul vicar Teoctist și de Alexandru Ionescu, vicar patriarhal, care i-au adus trista veste a separării de cei doi confracți, episcopii Alexandru Rusu și Ioan Bălan. Aceste întâlniri sunt surprinse și de documentele organelor represive: spre exemplu, o notă a Securității din 12 septembrie 1956 consemnează că: „din convorbirile avute cu Iuliu Hossu și [Ioan] Bălan, se constată că ei nu renunță cu nimic la credința lor politică și religioasă. Hossu a declarat în fața episcopului T[eoctist] Arăpaș, Al. Ionescu și I. Florea: «Credința noastră este viața noastră. Atunci când ni se va lua viața, atunci vom fi dezlegați de credința noastră»”; ACNSAS,

fond Informativ, dosar 736, f. 181; vezi și *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945-1989. Documente și mărturii*, Iași, ed. Polirom, 2003, p. 102, unde numele episcopului vicar ortodox apare anonimizat. (Cercetătorul care dorește să reproducă un document din dosarele de urmărire informativă aflate în custodia CNSAS se confruntă cu anonimizarea terților – este și cazul episcopului vicar amintit; în plus, conform prevederilor legii pentru protecția persoanelor cu privire la prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date, act normativ din 12 decembrie 2001, cercetătorii CNSAS și cei acreditați sunt asimilați „operatorilor de date cu caracter personal” și trebuie să respecte prevederile art. 5 din lege: „Orice prelucrare de date cu caracter personal (...) poate fi efectuată numai dacă persoana vizată și-a dat consimțământul în mod expres și neechivoc pentru acea prelucrare”. Această prevedere este anulată atunci când un eveniment care implică acel terț devine de notorietate).

Este remarcabilă acuratețea cu care episcopul Iuliu Hossu relatează evenimentele trăite, chiar și în urmă cu mai bine de un deceniu: fără îndoială, a fost ajutat de faptul că a avut la îndemână un mic caiet de buzunar, salvat și după detenția de la Sighet, caiet în care a transcris conținutul unui registru cu evidența liturghiilor sale de până în 1961 (p. 43-44). Totuși, presiunea sub care Iuliu Hossu a fost nevoit să-și scrie amintirile a favorizat câteva mici confuzii, între care plasarea naționalizării școlilor confesionale în 1947, în loc de 1948 (p. 40–41).

Poate că editorii ar fi trebuit să stăruie asupra unei afirmații a episcopului: „Într-aceea – susține Iuliu Hossu – s-a ținut în primăvara anului 1947 (s. n.) conferința de la Moscova unde au participat părintele patriarh cu arhieriei însoțitori; se spunea atunci că au dus cu sine și un raport asupra Bisericii române unite cu Roma, despre activitatea ei în ultimii 30 de ani (s. n.). De acolo a pornit organizarea planului pentru desființarea Bisericii noastre. A urmat vizita patriarhului Alexei al Moscovei în țară la noi, pentru a țese înainte planul sinistru” (p. 47-48). Într-adevăr, chiar și documentele sovietice confirmă faptul că soarta Bisericii greco-catolice din România pare să fi fost pecetluită încă de la sfârșitul anului 1946 și începutul anului 1947. Dacă vizita patriarhului Alexei în România s-a produs în 1947, conferința de la Moscova a survenit un an mai târziu, în vara lui 1948. Având ca pretext sărbătorirea a 500 de ani de la dobândirea autocefaliei de către Biserica Ortodoxă Rusă, la Moscova s-a desfășurat între 7-18 iulie 1948 o conferință panortodoxă care a reunit în principal Bisericile din Europa răsăriteană și care trebuia să-și însușească directivele Kremlinului în problema catolică. În fruntea delegației românești s-a aflat chiar patriarhul Justinian Marina, abia înscăunat, iar referatul prezentat de BOR a fost redactat de prof. Teodor M. Popescu și s-a intitulat *Atitudinea Vaticanului față de ortodoxie în ultimii 30 de ani*. Imediat după încheierea conferinței, la 19 iulie, intra în vigoare legea de denunțare a Concordatului semnat cu Sfântul Scaun, moment de început al politicii represive atât față de greco-catolicism, cât și față de Biserica Romano-Catolică.

O dată cu declasificarea fondurilor arhivistice ale Secretariatului de Stat pentru Culte, istoricii vor putea face și unele identificări (după știința noastră, preotul Al. Ionescu, pomenit în memoriile lui Iuliu Hossu, a fost doar vicar al administrației patriarhale, nu episcop vicar; dl Neicoff, inspector în Ministerul Cultelor, ar putea fi aceeași persoană cu Gheorghe Nenciu, ajuns ulterior în fruntea Departamentului Cultelor).

Semnalam în final și o eroare a îngrijitorilor ediției: Biserica greco-catolică din Cehoslovacia nu a fost desființată în anul 1946, așa cum se afirmă în nota 5 de la p. 41, ci în 1950. Dincolo de unele mici stângăcii și de întârzierea cu care acest volum de amintiri a apărut, echipa care a muncit la prezenta ediție merită elogiată pentru reproducerea unui adevărat monument al memorialisticii românești.

Cristian Vasile

ANNELI UTE GABANYI, *Literatura și politica în România după 1945*, Edit. Fundației Culturale Române, București, 2001, 231 p.

La sfârșitul anului 2001, Editura Fundației Culturale Române a avut fericita inițiativă de a tipări în limba română, în colecția Istorie (coord. Mihai Retegan), volumul *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, publicat de Anneli Ute Gabanyi în anul 1975 la München (sinteza era cunoscută și citată doar de un grup subțire de inițiați, bariera lingvistică fiind principala problemă).

Lucrarea, împărțită în opt capitole, este una dintre primele tentative de cercetare serioasă a relației dintre ideologia politică și literatură în România comunistă. Deși între timp, mai ales după 1989, s-au publicat studii mai cuprinzătoare ale cercetătorilor români și străini (Katherine Verdery, Marin Nițescu, Ana Selejan, Eugen Negrici, Marian Popa), cartea semnată de Anneli Ute Gabanyi a rămas în bibliografia obligatorie a temei atât datorită periodizării, cât și a interpretărilor.

În anii 1944–1947 nu se poate vorbi de o „politică culturală coerentă, care să dirijeze și conducă întreaga viață spirituală și artistică” – apreciază autoarea (cap. I *Cultura și lupta de clasă 1944–1947*, p. 11) – realitate ce a facilitat o „înflorire spirituală notabilă”, un „progres considerabil al producției literare și artistice” care, însă, nu s-a aflat printre intențiile conducerii Partidului Comunist de la acea vreme (p. 13).

Tot acest câștig s-a pierdut după 1948, când s-a vădit „absolutismul dogmatic al realismului socialist” (cap. II *Bazele noii politici culturale: 1948–1952*). Ideologizarea crescândă a tuturor domeniilor de activitate a atins apogeul în anul 1952 (p. 16) și chiar inițiativele aparent generoase aveau o finalitate politică oneroasă: reforma învățământului și combaterea analfabetismului au servit „la crearea unor premise pentru răspândirea conceptelor ideologice marxist-leniniste” (p. 26). Autoarea insistă asupra mecanismelor administrative și de manipulare, evocând inclusiv sistemul de stimulare și recompensare materială a conformismului unor scriitori. Este semnificativă replica lui Iosif Chișinevski, atunci când subordonații săi din Direcția Propagandă și Agitație i se plâneau că scriitorii nu pot crea din cauza lipsei de timp și a motivelor financiare: „dați-mi o listă a oamenilor care nu creează din motive exclusiv financiare și această problemă va fi rezolvată”.

În cap. III este analizată scurta perioadă de „calm ideologic” din anii 1953–1957, etapă în care procesul de destalinizare s-a desfășurat la o scară destul de redusă (p. 44). Tendințele de liberalizare în domeniul literar au fost foarte timide și s-au confruntat cu o critică extrem de dură din partea dogmaticilor. Totuși, conducere PMR părea să renunțe la forță și teroare, în schimbul accentului pus pe îndoctrinare.

Evenimentele din Ungaria, dar și alte considerente au schimbat acest curs (cap. IV, *Noua „eră glaciară”: 1958–1960*), determinând o adevărată răfuială cu promotorii curentului „liberalist” din literatură. În opinia noastră, perioada ar putea fi chiar extinsă spre anii 1961–1962.

Descentralizarea editurilor, ameliorarea vieții literare datorită înființării Consiliului de Stat pentru Cultură și Arte (iunie 1962), precum și reînnoirea Teatrului sunt doar câteva elemente care definesc „Liberalismul controlat” din perioada 1960–1965 (cap. V). Anneli Ute Gabanyi surprinde și acțiunile oponenților acestui proces de „liberalizare”: Mihai Beniuc și Mihail Novicov. În volumul său de amintiri literare, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940–1975)*, primul scriitor citat nu oferă nici o explicație credibilă, pierzându-se în clișee propagandistice. Fostul președinte comunist al Uniunii Scriitorilor dovedește într-adevăr că este „omul care nu a înțeles nimic” (Mihai Zamfir, „România literară”, nr. 17, 5–11 mai 2004, p. 7). Merită totuși semnalată delimitarea formală a lui M. Beniuc de stalinism și – chiar dacă mai nuanțată – de URSS cu prilejul dezbaterii *Declarației din aprilie*, în fapt o ședință din 8 mai 1964 care i-a reunit pe I.Gh. Maurer și pe oamenii de știință atașați de PMR:

„Tovarăși – preciza Beniuc – cred că atunci când e vorba de polemică nu putem să spunem așa: mai vinovat este cutare decât cutare. Vinovați sunt cu toții în ultimă instanță. Am impresia că tovarășul Hrușciov a făcut o treabă foarte bună când, la Congresul al XX-lea al PCUS, a început combaterea cultului personalității. Părerea mea este că această treabă este foarte complicată și nu este sigur că ea a fost pe deplin rezolvată. Această problemă trebuie bine rezolvată la fiecare acasă, mă refer și la Uniunea Sovietică, unde cultul personalității lui Stalin a adus atâtea daune interne și externe...” (ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 32/1964, f. 54). Că această „treabă” nu era pe deplin rezolvată nici în România comunistă a dovedit-o momentul *Tezelor* din iulie 1971, precum și revenirea la cultul personalității – al lui Ceaușescu, de data aceasta. Nu numai că M. Beniuc n-a devenit un ferm opozant în această perioadă, dar a revenit în forță în spațiul cultural dominat de ideologie. Poate că memoriile lui Mihail Novicov, odată tipărite, ne vor lămuri mai mult în legătură cu culisele vieții literare din prima jumătate a deceniului șapte.

Perioada 1965–1968, primii ani ai lui N. Ceaușescu, a fost extrem de densă (cap. VI, *Liberalizarea sub Ceaușescu – Teorie și practică 1965–1968*). În ciuda deschiderilor indiscutabile, conducerea PCR nu a acceptat ideea „autonomiei” artei față de societate, iar de aici a izvorât și disputa dintre scriitorii „liberali” și înalții funcționari de partid, susținuți de „bătrânii dogmatici” din Uniunea Scriitorilor. Merită semnalat că cei câțiva scriitori care în ultimul deceniu comunist s-au remarcat ca apărători zeloși ai regimului (Adrian Păunescu, Eugen Barbu) în publicații precum „Flacăra” și „Săptămîna”, acum se plasau în tabăra „liberală” (p. 146 și p. 161).

Deși scriitorii se aflau încă sub semnul euforiei de după discursul lui Ceaușescu din 21 august 1968, demiterile unor oameni de cultură din fruntea unor importante redacții anunțau parcă o inevitabilă înrăutățire a vieții literare. În opinia autoarei, *Tezele* din iulie 1971 ale lui Ceaușescu vin pe fondul unei „schimbări de climat”, detectabilă încă din 1969 (cap. VII).

Penultimul capitol („*Revoluția culturală*” a lui Ceaușescu: 1971–1974) demonstrează că schimbarea operată de conducerea PCR în raporturile cu scriitorii nu a apărut deloc pe neașteptate, fiind de mult pregătită. Anneli Ute Gabanyi amintește și de Plenara CC al PCR din 3–5 noiembrie 1971, care a dovedit că secretarul general al PCR nu reușise să-i convingă nici măcar pe toți membrii CC din rândul scriitorilor de necesitatea revoluției sale culturale (p. 200). Din păcate, chiar și după mai bine de 14 ani după 1989, istoricii nu au putut valorifica stenograma Plenarei, deși în mod normal Arhivele Naționale ar fi trebuit să declassifice acest document încă din anul 2001.

Deși nu afectează cu nimic valoarea cărții, se cuvin, totuși, semnalate câteva erori. Partidele politice „burgheze”, nu au fost desființate în august 1947, cum susține autoarea la p. 14; alegerile pentru Marea Adunare Națională nu s-au derulat la 3 martie 1948 (p. 25), ci la 28 martie; naționalizarea întreprinderilor industriale a fost legiferată la 11 iunie 1948, nu cinci luni mai târziu, cum menționează A.U. Gabanyi. Autoarea semnalează dispariția din peisajul publicistic a „Jurnalului de dimineață”, „la începutul anului 1948”; alte surse precizează că acest important cotidian a fost nevoit să își întrerupă activitatea încă din primăvara lui 1947.

La p. 16, A.U. Gabanyi sugerează că gruparea Ana Pauker ar avea „partea cea mai mare de vină în ceea ce privește tendințele excesive de sovietizare” din perioada 1945–1952. De fapt, atât gruparea „patriotică” a lui Gh. Gheorghiu-Dej, cât și gruparea Pauker, „moscovită”, au concurat pentru a obține grațiile lui Stalin și s-au dovedit la fel de dogmatice. Recent, Florin Constantiniu a susținut că debarcarea lui Vasile Luca, apropiat al Anei Pauker, s-a produs din cauza opoziției sale la impunerea reformei monetare dorită de sovietici.

Cristian Vasile

ALEXANDRU MAMINA, *Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze*, Edit. Corint, București, 2002, 229 p.

Erudita analiză a gândirii contrarevoluționare franceze certifică afinitatea autorului¹ pentru un domeniu ocultat de către istoriografia română, cel al istoriei intelectuale. Surprinderea resorturilor intime, ale determinațiilor spirituale subiacente, care au alcătuit "mecanismul" discursului ideologic al Contrarevoluției, sunt scopurile mărturisite în prefața lucrării. Intenția autorului nu este de a prezenta o simplă istorie a gândirii politice contrarevoluționare, ci de a dezvălui și sublinia, pe baza unei bogate biografii secundare și a „recitirii” textelor fundamentale, scrise de reprezentanții francezi ai acestui curent, componenta religioasă, esența ce transformă această meditație „într-un fenomen intelectual complex, care cuprinde și exprimă, în egală măsură, opțiuni politice, atitudini mentale și convingeri filozofice și religioase” (p. 219).

Demersul cercetătorului se circumscrie acelor gânditori care resping în întregime principiile revoluționare, „adepti nu ai unei revoluții contrare, ci ai contrarului Revoluției” (p. 9). Aceștia sunt teocrații Joseph de Maistre, Louis de Bonald, Pierre Simon Ballanche, Félicité de Lamennais (cu nuanțarea evoluției sale spre catolicismul social), cvasiliberalul François de Chateaubriand, Jacques Mallet du Pan, Albert de Mun. Sunt surprinse componentele religioase, filozofice în jurul cărora se articulează viziunea lor politică, morală, excluzându-se voit activitatea lor politică, care nu reflectă, datorită compromisurilor conjuncturale, „puritatea” principiilor susținute de contrarevoluționari.

Dacă în primul capitol autorul a simțit nevoia să delimiteze sensul noțiunii de Contrarevoluție, să prezinte motivele pentru care și-a restrâns analiza asupra gânditorilor enumerați, următoarele două sunt complementare. Într-unul² se critică, pornind de la argumente religioase, principiile Revoluției Franceze, distingându-se două perioade temporale ale demersului contrarevoluționar. Cea din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în care gânditorii, trăitori nemijlociți ai prefacerilor revoluționare, vor medita în principal asupra naturii regimurilor politice, a suveranității și legitimității, a rolului statului, a structurii și ierarhiei sociale, a raportului dintre individ și comunitate (p. 16). A doua perioadă apare spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când practic societatea franceză își asumase genetic principiile revoluționare, iar sfera criticii se îndreaptă spre spectrul social. Dar gândirea contrarevoluționară nu însemna numai atacul structural al Revoluției, ci și soluții pentru reconstrucția politică a societății în jurul lui Dumnezeu. Acesta este subiectul capitolului intitulat *Proiectele politico-sociale*, în care autorul distinge trei orientări. Prima era cea teocratică autoritară, susținută de Joseph de Maistre – care pornea de la afirmarea celor două caracteristici ale suveranității, unitatea și infailibilitatea, argumentând astfel legitimitatea regimului monarhic și preeminența papalității (p. 53-62); de Louis de Bonald, al cărui argument original în susținerea regimului monarhic era cel al autorității prezent în structura celor trei nivele ale existenței: familial, public, spiritual (p. 66-76); într-o primă fază de Lamennais, care debuta prin a crede că Papa era „piatra unghiulară a civilizației, facturul ei de coeziune spirituală” (p. 64). Orientarea „liberal”-elitistă îi avea ca reprezentanți pe Jacques Mallet du Pan, adeptul unei restaurații monarhice graduale, la care erau chemați să participe chiar și cei implicați în Revoluție; Pierre Simon Ballanche, ce considera că umanitatea evolua pe un traseu ce o apropia de divinitate, deci nimic nu era imuabil, nici măcar Vechiul Regim. Se pronunța pentru un regim care să respecte Charta din 1814. Altă personalitate a acestei orientări a fost Chateaubriand,

¹ Amintim câteva dintre contribuțiile autorului: *Societate, instituții, reprezentări sociale. Studii de istorie a mentalităților și a imaginarului*, București, 1998; *Afectivitatea romantică din perspectiva psihologiei analitice*, în „Revista de istorie”, serie nouă, t. XIV, 2003, nr. 1-2, p. 179-188; teza de doctorat susținută în 2004, *Structurile intelectuale ale romantismului revoluționar și contrarevoluționar: cazurile francez, german și român*.

² *Discursul împotriva ideologiei revoluționare*, p. 16-52.

„republican prin natură, monarhist prin rațiune și burbonist prin onoare” (p. 84), adept ca și Ballanche al Chartei, convins fiind că libertatea este un drept natural, că progresul este o lege organică a societății, iar instituțiile trebuie să se adapteze realităților sociale pentru a se preîntâmpina tulburările sociale. Orientarea populist-democratică era reprezentată de Lamennais, care argumenta „dreptul la rezistență în situații limită” prin convingerea sa că poporul este reprezentantul societății, toți oamenii fiind „creaturi ale lui Dumnezeu” (p. 93).

Principiile gândirii religioase este un capitol lămuritor, explicativ, fundament pentru ultimele diviziuni ale cărții. Structura gândirii religioase, pe baza căreia și-au clădit demersul politic susținătorii Contrarevoluției este „demonstrată”, autorul distingând următoarele paliere: principiul unității și cel teleologic – corespunzător ontologiei, principiul inițiativ – corespunzător gnoseologiei, principiul ierarhiei calitative – corespunzător antropologiei, principiul ascetic – corespunzător eticii. Frumusețea și delectarea capitolului constă în argumentarea riguroasă și amplă a fiecărui element. Este un itinerar cult, ce trădează lecturi asidue, de la Teresa din Ávila, Ignățiu de Loyola, Sfântul Augustin, Dionisie Areopagitul, până la Carl Gustav Jung, Hajime Nakamura etc.

Fiecărui principiu îi este închinat un capitol de sine stătător tocmai pentru a demonstra substratul religios al gândirii contrarevoluționare franceze, ce a încercat într-o lume ce se îndrepta amețitor spre individualism, egocentrism, competiție, concurență, să atragă atenția asupra importanței spiritualizării societății, chiar dacă susținea o soluție anacronică: reafirmarea lui Dumnezeu. Pentru că așa cum remarcă autorul, ce se poate reproșa gânditorilor era „o confuzie a planurilor. Contrarevoluția nu a greșit atunci când a susținut importanța religiei pentru om, ci atunci când a căutat să o transpună asupra întregii existențe social-politice” (p. 222). Dar susținătorii Contrarevoluției nu au fost în totalitatea lor adepții regimurilor autoritar-monarhice, teocratice, unii au recunoscut în virtutea acceptării ideilor de evoluție, progres legitimitatea regimurilor constituționale. În această diversitate și nuanțare a pozițiilor gânditorilor contrarevoluționari francezi constă și importanța lucrării, ce deschide un drum nou în cercetarea de gen în istoriografia română.

Raluca Tomi

NECHITA RUNCAN, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Edit. Ex Ponto, Constanța, 2004, 629 p.

Analizelor dedicate relațiilor dintre cele două mari Biserici – Ortodoxă și Catolică – se adaugă și teza de doctorat a lui Nechita Runcan, susținută în cadrul Universității „Ovidius” din Constanța, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*. Tema abordată este una deosebit de interesantă, autorul propunându-și, între altele, o investigație într-o problematică din cadrul relațiilor internaționale care să abordeze cât mai obiectiv situația raporturilor dintre România și Vatican în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Lucrarea este structurată în două părți: a. *Ortodoxia și Catholicismul în spațiul românesc*; b. *Politică – diplomatie – religie între teorie și practică în relațiile dintre România și Vatican*.

La rândul lor, acestea sunt împărțite în opt capitole (*Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică: actualitatea unei controverse*; *Catholicismul în spațiul românesc*; *Diplomația Vaticanului în perioada dintre cele două războaie mondiale*; *Specificul relațiilor dintre România și Vatican după 1918*).

Chestiunea "Patronatului Suprem"; Concordatul Sfântului Scaun cu România; Concordatul în raport cu prevederile Constituției din România și cu Legea Cultelor; Receptarea Concordatului în România. Chestiunea "status"-ului romano-catolic ardelean în relațiile României cu Vaticanul).

Așa cum reiese din *Cuvânt înainte*, problematica, tratată într-o viziune largă, subliniază rolul pe care l-a avut Statul în relația cu Biserica Catolică, ai cărei enoriași reprezentau între 60 și 70 % din populația românească a Transilvaniei. După Marea Unire de la 1918, Bisericii Ortodoxe i s-a recunoscut statutul de Biserică Națională, ceea ce a făcut ca în provinciile care au aparținut Monarhiei Austro-Ungare situația să se schimbe radical. Astfel, Biserica Catolică, cea mai reprezentativă în imperiu înainte de 1918, a devenit minoritară în România interbelică, chiar dacă din punct de vedere juridic era egală cu celelalte culte, așa cum prevedea Constituția din 1923. Necesitatea reglementării noului statut a impus negocieri cu privire la semnarea Concordatului dintre Vatican și România. Bineînțeles, reacțiile juriștilor, istoricilor și teologilor români (ortodocși și catolici) nu au întârziat să apară. Spre exemplu, Ioan Lupaș, unul dintre cei mai mari istorici transilvăneni ai primei jumătăți a secolului XX, definea Concordatul drept „o rămășiță fosilă” a concepțiilor medievale privind relațiile dintre Biserică și Stat. Pe o poziție asemănătoare s-a situat Onisifor Ghibu (un ideolog naționalist, în definitiv, unul dintre creatorii Universității române din Cluj), profesor cu preocupări multiple în cercetarea problemelor de natură religioasă și politică.

Autorul se străduiește să facă o trecere în revistă a principalelor momente și contexte politico-ideologice, definitorii pentru construirea cadrului general al discuției, soluția științifică adoptată de autor fiind, între altele, urmărirea dezbaterilor parlamentare referitoare la acest act diplomatic.

În acest context sunt prezentate intervențiile lui Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, care, după cum era de așteptat, nu s-a declarat de acord cu prevederile documentului: „ținând seama și respectând normele cuprinse în Constituție, noi, Episcopatul ortodox, credem că este inadmisibil ca unul dintre cultele minoritare din România să fie favorizat, aplicându-i-se un regim special, în afară de prevederile adoptate de Constituție” (p. 220). După ce a catalogat Concordatul drept neconstituțional, înaltul prelat amintit a făcut referiri și la inadverențele ce ar fi fost așteptate prin punerea în practică a textului incriminat: „statul român, desigur, din lipsa unui studiu temeinic a chestiunii, prin reforma agrară (din 1921) a considerat acele averi ca proprietăți ale Bisericii Romano-Catolice și, expropriindu-le în mare parte, a plătit confesiunii catolice preț de expropriere ca oricărui alt particular” (p. 222). În împrejurările prezentate, mitropolitul Ardealului concluziona că statul român plătea, pentru un bun care îi aparținea, preț de expropriere confesiunii catolice, pe care o considera doar „uzufructuara” pământului.

Chiar dacă pare paradoxal, și Elemér Gyárfás, președintele laic al „Status”-ului romano-catolic ardelean, a condamnat Concordatul, act diplomatic care, după părerea sa, nu schimba în bine situația Bisericii al cărei reprezentant era. Demnitarul ungar era de părere că, mai mult, documentul agrava situația Bisericii Romano-Catolice prin „contopirea episcopiei Oradiei-Mari cu cea a Sătmarului” (p. 227).

Răspunsul la întrebarea „pentru cine se face acest Concordat?”, pe care și-a pus-o Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului; a venit din partea episcopului greco-catolic al Gherlei, Iuliu Hossu, care îl considera „de folos pentru țară” (p. 236). Același prelat sublinia faptul că acest Concordat „nu crează o situație extrem de favorizantă Bisericii Romano-Catolice, ci fixează numai drepturile asigurate prin Constituția țării” (p. 239).

Alături de nenumăratele dispute, surprinse sistematic de către autor, se regăsesc și alte probleme sensibile, cum ar fi discordanța cu alte acte similare sau chestiunea „status”-ului romano-catolic ardelean, acestea dând unitate volumului în discuție. Referitor la primul dintre aspecte, Nechita Runcan a făcut un studiu comparativ al textelor Concordatelor încheiate până la acea dată, susținând teoria conform căreia cel semnat de Statul Român, la 10 mai 1927, ar reprezenta unul dintre

cele mai avantajoase pentru Sfântul Scaun. De pildă, articolul V, susține autorul, a creat „condiții pentru ca scaunele episcopale să poată fi ocupate, în înțelegere cu Statul Român și de ierarhi cu o altă cetățenie decât cea română” (p. 302). Această situație nu era întâlnită nici în Concordatul cu Letonia, Polonia, Italia sau Bavaria, state cu structuri confesionale majoritar catolice. Singurul text ce poate fi comparat cu cel semnat cu România, în privința „prerogativelor cvasi-nelimitate” după cum susține Nechita Runcan, este Concordatul Austriei cu Sfântul Scaun din 1855, dar care a fost denunțat formal în 1870, datorită proclamării infailibilității papei.

Autorul subliniază că, în România, Concordatul nu a influențat viața politică internă într-o manieră categorică, așa cum s-a întâmplat în Polonia și Lituania, unde grupurile catolice aveau un cuvânt greu de spus în deciziile guvernelor de la Varșovia și respectiv Kaunas. Asta și datorită faptului că România era singura țară ortodoxă cu care Vaticanul a semnat un tratat de acest fel.

Volumul beneficiază de o importantă informație, bazată în primul rând pe investigarea izvoarelor arhivistice (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Naționale, Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, arhivele unor centre eparhiale ortodoxe și catolice precum cele din Sibiu, Blaj, Alba Iulia), din păcate din sursă exclusiv românească în cea mai mare parte, ceea ce poate conferi o imagine univocă. Folosirea într-o măsură mai mare a istoriografiei ungare și italiene ar fi dat, atât autorului, cât și cititorului, o imagine mult mai completă și mai echilibrată.

Trebuie subliniat că volumul semnat de Nechita Runcan, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, este prima lucrare monografică publicată în problematica relațiilor dintre cele două state în perioada interbelică. Acest fapt reiese din maniera lipsită de complexe de abordare, în mare parte obiectivă, chestiunile declarat sensibile (raporturile interconfesionale, de pildă), fiind abordate fără partizanatul întâlnit în perioada interbelică.

Daniel Citirigă

FLORIN ȘPERLEA, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948–1955)*, Edit. Ziua, București, 2003, 333 p.

Instaurarea regimului comunist în România a presupus schimbarea în totalitate a vechilor instituții și înlocuirea lor cu structuri copiate după modelul sovietic. De altfel, este în general cunoscut faptul că transformările instituționale au reprezentat una dintre principalele pârgii prin care Moscova și-a asigurat controlul asupra sateliților săi. O bună cunoaștere a fenomenului comunist presupune o la fel de bună cunoaștere a instituțiilor și a mecanismelor de funcționare ale acestuia. Istoricul Florin Șperlea realizează una dintre primele analize ale procesului sovietizării armatei române. Domeniile propuse de autor sunt: impunerea modelului sovietic; mecanismele de control ale partidului asupra armatei; relația dintre armată și partid; efectele dublului control politic și informativ; propaganda și indoctrinarea.

Lucrarea se deschide cu o analiză a contextului internațional care a urmat celui de-al doilea război mondial. Fără îndoială că înțelegerile perfectate între marile puteri încă din timpul războiului au reprezentat cheia pentru evenimentele care aveau să se deruleze ulterior. În acest caz politica de concesi s-a intersectat cu sentimentul de permanentă insecuritate resimțit de către liderii sovietici.

Din această perspectivă, rezultatele războiului au permis Uniunii Sovietice să-și construiască brâul de securitate prin instaurarea guvernelor comuniste. Controlul Moscovei era asigurat de prezența trupelor sovietice, însoțite de „specialiști“, mare parte dintre ei proveniți din aparatul NKVD, precum și de partidele comuniste. Doctrina Truman, refuzul Planului Marshall, în 1947, crearea Kominformului au fost evenimente care au definitivat în totalitate traiectoria statelor din sud-estul Europei, iar România nu a făcut excepție.

Cum s-au reflectat aceste transformări asupra uneia dintre cele mai importante instituții? Sub titlul „democratizării“, partidul comunist a programat epurarea armatei încă din ianuarie 1945 (p. 41). Înființarea, la 8 mai 1945, a Direcției Superioare a Educației, Culturii și Propagandei în cadrul Ministerului de Război avea să aducă armata sub controlul total al partidului comunist. Prezența comisarilor politici, proveniți din rândul diviziei Tudor Vladimirescu, a avut grave consecințe: vechea elită militară a fost eliminată și înlocuită cu un aparat de cadre devotat partidului (p. 46). În sprijinul acestei acțiuni a venit o nouă legislație care a asigurat schimbarea vechii gărzi. Ca și în alte domenii, epurările, pensionările, marginalizările cadrelor „necorespunzătoare din punct de vedere politic și ideologic“ au avut ca rezultat final crearea *armatei populare*. În ansamblu, controlul partidului s-a realizat prin: intermediul unei Direcții Politice; impunerea lucrătorilor politici în cadrul structurilor militare; utilizarea poliției secrete (p. 75). O nouă reorganizare, în fapt consacrarea modelului sovietic, precum și o nouă doctrină inspirată din cea sovietică au reprezentat alți pași importanți pentru definitivarea programului anunțat în 1945. Ministeriatul lui Emil Bodnăraș – unul dintre cadrele de bază și care își dovedise de-a lungul timpului fidelitatea față de partid – consacrase controlul deplin al partidului asupra armatei. Dar efectele procesului de sovietizare s-au resimțit mai ales asupra structurii sociale a armatei (capitolul III al lucrării). Armata populară a presupus nu numai înlocuirea corpului de cadre, ci și a criteriilor de selecție și de promovare. Vechiul corp profesionist a fost treptat înlocuit. În raportul dintre profesionalism și ideologic, a predominat ideologicul. Astfel, partidul obținea nu numai controlul, cât mai ales uniformizarea instituției.

Schimbarea compoziției sociale s-a realizat prin eludarea vechilor regulamente referitoare la vechime și stagiu în grad; selecționarea cadrelor numai după criteriu politic; avansarea numai a celor care corespundeau cerințelor „politico-sociale“; reeducarea cadrelor care își dovediseră fidelitatea față de regim; eliminarea vechilor cadre; sistemul de învățământ (p. 129). Datele statistice pun în evidență efortul constant al autorităților comuniste pentru schimbarea compoziției sociale a armatei.

Copierea modelului sovietic nu a fost caracteristic numai pentru cazul românesc. Autorul ne propune, pentru comparație, o incursiune în istoria instituțională a celorlalte democrații populare (analiza sa se oprește doar asupra armatei). Deosebirile nu sunt semnificative, modelul sovietic predominând atât în practica, cât și în teoria militară. Rezultatele obținute pun în evidență cel puțin trei aspecte comune: afirmarea controlului sovietic, prin intermediul partidului comunist; constituirea unor noi armate (în cazul Iugoslaviei și Albaniei au fost folosite armatele de partizani); înlăturarea vechii elite prin epurare și politizare (153). Transformările rapide (cu unele mici diferențe de ritm) ridică următoarea întrebare: a fost dorința lui Stalin de a accelera schimbările sau au reprezentat rezultatul excesului de zel manifestat de cea mai mare parte a liderilor comuniști? Un întreg complex de factori au asigurat „succesul“ procesului.

Un capitol aparte este consacrat efectelor politizării în exces și a influenței nefaste a partidului asupra actelor decizionale ale armatei. Prezența lui Nicolae Ceaușescu în fruntea Direcției Superioare Politice a Armatei (1950–1953) a contribuit la accentuarea controlului politic. De altfel, în 1953 Nicolae Ceaușescu cerea o intervenție energică a partidului în rezolvarea problemelor armatei. O atenție deosebită a fost acordată propagandei și pregătirii ideologice a cadrelor (p.190-209).

Utilizând o bogată bibliografie, dar mai ales surse arhivistice, deosebit de importante pentru un asemenea demers, considerăm că este o lucrare de pionierat pentru istoria instituțională a partidului comunist. Chiar dacă ea se referă doar la un singur capitol – armata –, poate fi utilizată ca model pentru viitoare abordări. Descifrarea mecanismelor decizionale, prezența și presiunea consilierilor sovietici, subordonarea față de partid, graba cu care liderii comuniști au aplicat reformele sunt părți ale unei istorii care așteaptă să fie descifrate.

Mioara Anton

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, 2002, nr. 1; 2003, nr. 2.

În 2001 Înalta Prea Sfinția Sa, Ioan Robu, arhiepiscop romano-catolic de București, a creat centrul de studii istorico-eceziastice „Biserica și Istoria” cu misiunea de a cerceta și valorifica trecutul catolicismului din arhiepiscopie. Principalul rezultat al acestei inițiative este apariția unei noi reviste de istorie cu un profil specific. Inițiativa este salutară și răspunde unei preocupări tot mai prezente de recuperare a trecutului religios al României.

La începutul primului număr este reprodusă scrisoarea circulară din 2 februarie 1997 a Comisiei pontificale pentru bunurile culturale ale Bisericii, care tratează importanța arhivelor bisericești, normele de păstrare și inventariere și asigurarea accesului pentru cercetări (p.19-38). După această introducere metodologică urmează un grupaj consacrat episcopului Anton Durcovici, episcop de Iași și administrator al arhiepiscopiei de București. Contribuțiile la acest grupaj sunt semnate de Leonard Ciobanu (*Episcopul Anton Durcovici – repere biografice*, p.41-43)¹, Vittorio Blasutti (*Aducere aminte*, p. 45-50) care i-a fost elev episcopului, Anton Despinescu (*Monseniorul Anton Durcovici, așa cum l-am cunoscut*, p. 51-56), Anton Lucaci (*Monseniorul Anton Durcovici un martir al furtunii dezlănțuite de comunism*, p. 57-60).

Gabriel Popa semnează un studiu documentat despre Klemens Maria Hofbauer (*Klemens Maria Hofbauer – 250 de ani de la naștere. Un sfânt european care s-a preocupat de viața creștină catolică din România*, p. 61-74). Klemens Maria Hofbauer, născut în Austria în 1751, călugăr redemptorist și preot din 1785, și-a desfășurat activitatea la Varșovia și Viena, unde moare în 1820, dar a existat intenția de a fi numit episcop de Nicopole și administrator al vicariatului Valahiei. În locul său va fi numit călugărul pasionist Fortunato Ercolani, dar Hofbauer va trimite câțiva călugări redemptoriști la București, unde vor crea o școală și o capelă (călugării rămân în Țara Românească până în 1822)². Cu cercetări sistematice privind operele școlare ale Bisericii catolice în România, Dănuț Dobos, istoric de profesie, semnează un studiu privind prima școală catolică de la București (*Despre începuturile școlii catolice din București*, p. 77-87). Nu este clar când se deschide această școală, în 1815 sau 1816. Mai mult, autorul susține că Hofbauer a decis retragerea călugărilor redemptoriști de la București în 1820, în vreme ce Gabriel Popa avansează anul 1822. Nu putea lipsi dintre temele abordate problema Concordatului, care este tratată de Cornel Damian (*Concordatul dintre Sfântul Scaun și România. Aspecte istorico-juridice*, p. 89-99). Articolul se ocupă de fapt de preistoria Concordatului, inițiativele din perioada domniei lui A.I. Cuza și cele de la începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, care s-au soldat cu înființarea arhiepiscopiei de București, care ar fi trebuit

---

¹ Greșește când scrie că prin decretul 176 din 3 august 1948 privind „reforma învățământului” ar fi fost confiscate mănăstirile, spitalele, și instituțiile Bisericii (p. 42). Atunci au fost confiscate imobilele care serveau funcției școlare a Bisericii. De asemenea este greșită plasarea datei arestării lui Anton Durcovici la 24 iunie 1949 (p. 43), arestarea are loc la 26 iunie.

² Nu înțelegem formularea autorului „așa-zisul Act de Toleranță din 1781” (p. 63, nota 7). A existat aievea un asemenea act legislativ promulgat de Iosif II care a declanșat procesul de eliminare a discriminărilor pe criterii religioase

să aibă două episcopii sufragane, la Iași și la Galați, guvernul de la București acceptând-o doar pe prima. În același registru tematic se înscrie și studiul lui Octavian Bârlea (*Alexandru Ioan Cuza și ideea unui concordat cu Sfântul Scaun*, p. 101-119), care este traducerea unui fragment dintr-o lucrare publicată în franceză în 1959. Este interesantă scrisoarea din 2 decembrie 1864, reproducă în studiu, a lui Nicolae Rosetti-Roznovanu către Filaret, mitropolitul Moscovei, în care este denunțată politica lui Cuza în favoarea unirii Bisericii Ortodoxe Române cu Roma, interpretată ca o acțiune contra Rusiei. Nikolaus Netzhhammer evocă o personalitate fondatoare a arhiepiscopiei de București, arhiepiscopul Raymond Netzhhammer într-un studiu care descrie arhiva acestuia conservată la Erzingen, Baden, la mănăstirea Einsiedeln din Elveția și desigur de la București (*Arhiva Netzhhammer. Documente ale unei epoci și ale unei vieți*, p. 121-138). Cantitatea impresionantă de documente rămasă de la arhiepiscopul Netzhhammer permite indiscutabil elaborarea unei vaste biografii. Tot în domeniul arhivistic se menține și contribuția lui Ion Dumitriu Snagov³ (*Arhiva arhiepiscopiei romano-catolice de București. Un caz particular de ordonare și inventariere*, p. 139-151), care descrie arhiva arhidiecezei, sistematizată pe rând de Carol Auner, Raymond Netzhhammer și ultima dată în 1964-1973. Descrierea inventarelor se oprește în perioada interbelică. Dănuț Doboș adaugă acestui articol o notă privind preluarea abuzivă de către Arhivele Statului în 1973 a unor documente din anii 1630-1896 din arhiva diecezană. La final, Ieronim Iacob consacră un foarte util studiu lui Angelo Parsi, episcop din secolul al XIX-lea (*Din viața și activitatea Monseniorului Angelo Parsi, episcop de Nicopolis ad Hystrum și administrator apostolic al Valahiei, 1800-1863, episcop din 1847*, p. 153-168). Autorul consideră că din 1743 episcopii de Nicopole devin și administratori apostolici ai vicariatului Valahiei, iar episcopul Dovanlia (1777-1804) mută în 1782 sediul diecezei de la Nicopole la București⁴. Angelo Parsi este un refondator al operelor catolice din Țara Românească: reface reședința episcopală distrusă de marele incendiu din 1847, fondează școli, aduce congregații școlare în vicariat (în 1852 Doamnele Engleze care vor construi celebra școală din mahalaua Pitar Moș, iar în 1861 sosesc membrii ai Fraților Școlilor Creștine). Numărul pe anul 2002 se încheie cu o secțiune de recenzii și note bibliografice.

Numărul pe anul 2003 este pus sub semnul împlinirii a 120 de ani de la crearea arhidiecezei de București și începe cu evocarea lui Leonard Ciobanu (*Arhiepiscopia romano-catolică de București*, p. 15-18)⁵. Urmează scurtul articol al lui Iosif Gabor, reproducerea unui fragment dintr-un manuscris din 1983, privind reacțiile adverse în România la crearea arhidiecezei de București (*Înființarea arhiepiscopiei catolice de București și opinia publică românească*, p. 19-23). Ieronim Iacob este autorul unui extins studiu despre primul arhiepiscop de București (*Monseniorul Ignazio Paoli 1818-1885, episcop de Nicopole și administrator apostolic al Valahiei 1870-1883, primul arhiepiscop latin de București 1883-1885*, p. 25-45). Paoli, născut în Italia, călugăr pasionist, devine la 19 august 1870 episcop de Nicopole. Încă din primul an fondează la București un seminar pentru formarea clerului indigen, înființează un internat de fete în 1880, creează noi parohii. La 27 aprilie 1883 prin scrisoarea apostolică a papei Leon XIII „Praecipium munus” se întemeiază arhiepiscopia de

³ În același număr Leonard Ciobanu semnează un articol omagial dedicat lui Ion Dumitriu-Snagov decedat în 2001 (*Ion Dumitriu-Snagov-o viață dedicată culturii și istoriografiei*, p. 187-192).

⁴ Ion Dumitriu-Snagov, în articolul citat susține că episcopii de Nicopole au devenit și administratori apostolici ai Valahiei în 1728, iar sediul diecezei s-a mutat la București după epidemia de ciumă din Bulgaria din 1792-1793.

⁵ Autorul face erori când consideră că Marcu Glaser s-a ocupat de administrarea arhidiecezei de București între 1949-1951, care nu a avut o astfel de însărcinare și oricum a murit în 1950, când susține că arhiepiscopul Alexandru Cisar revine la București între 1951-1954, când în realitate a revenit în 1953 din domiciliul său obligatoriu de la Orăștie și când avansează opinia că între 1954-1983 arhidieceza ar fi fost condusă de ordinari substituți. Cel puțin Sfântul Scaun avea o opinie contrară.

București cu Paoli primul titular. Principala operă a arhiepiscopului Paoli a fost catedrala Sfântul Iosif, sfințită în februarie 1884⁶. Studiul se încheie cu câteva anexe documentare reproduse în original, adică în latină. Dănuț Doboș studiază activitatea școlară în timpul păstoririi arhiepiscopului Paoli (*Școlile catolice din Valahia în perioada episcopatului lui Ignazio Paoli 1870-1885*, p. 47-57), descriind pe baza izvoarelor inedite școlile catolice din sudul țării și chestiunea școlilor catolice în cursul tratativelor concordate dintre România și Sfântul Scaun din 1878-1883 (Dănuț Doboș este un împătimit al arhivelor). Rămânând în domeniul activității școlare catolice, redacția publică în traducere românească raportul din 1885 al canonicului Alois Irwin privind situația școlilor din arhidieceză (*Raport asupra instituțiilor de educație din arhidieceza latină de București și în special asupra celor din capitală pentru anul școlar 1884-1885*, p. 59-71). Din raportul lui Irwin, inspector al școlilor din dieceză între 1874-1904, rezultă că existau 27 de școli frecventate de 2332 de elevi. O binevenită evocare realizează Dănuț Doboș despre Carol Auner (*Personalități catolice: canonicul Carol Auner*, p. 73-97). Născut la Viena în 1865, Auner vine la București în 1871. Hirotonit în 1889⁷, canonic din 1897, paroh al catedralei Sfântul Iosif, Auner este ales vicar capitular după retragerea arhiepiscopului Netzhhammer în 1924. După numirea lui Alexandru Theodor Cisar ca arhiepiscop de București, Auner devine vicarul său general. Primește cetățenia română abia în 1925 și moare în 1932. Carol Auner are reputația unui valoros istoric, cel care l-a secondat pe Netzhhammer în valorificarea memoriei catolice la sud de Carpați în „Revista catolică”. De altfel, în anexa studiului este publicat articolul lui Auner, *Clădirea catedralei Sfântul Iosif din București*, apărut prima dată în amintita revistă în 1916⁸. Tot despre catedrala Sfântul Iosif scrie și Isabella Lucia Ursache (*Catedrala Sfântul Iosif din București*, p. 99-102), al cărei unic merit, dacă merit poate fi numit, este publicarea listei parohilor catedralei de după 1898. Din categoria evocărilor memorialistice fac parte paginile semnate de Vittorio Blasutti despre preotul Rafael Friedrich, originar dintr-un sat german din Dobrogea (*Un exemplu de dăruire în viață și în preoție: pr. Rafael Friedrich*, p.151-156)⁹. Monseniorul Vladimir Petercă prezintă o pagină din istoria congregației Fraților Școlilor Creștine (*Oameni care au făcut istorie*, p. 157-160), care apare prima dată în Vechiul Regat în 1861. Succintul articol se ocupă de fapt de fratele Klemens Sattmann, care activează la București între 1919-1926, la Oradea, unde congregația avea o casă, între 1926-1940, la Blaj între 1940-1946, apoi din nou la București. Autorul arată că la 24 aprilie 1959 autoritățile comuniste închid școala administrată de Frații Școlilor Creștine din București și arestează pe frații care mai rămăseseră în România (p.159). Informația ar trebui verificată. Școlile catolice, fără excepție, au fost închise în urma decretului 176 din 3 august 1948. Frații Școlilor Creștine s-au retras în clauzura de la arhiepiscopia de București. Să fi întreținut acolo ilegal o școală? Cornel Damian continuă publicarea cercetărilor sale privind Concordatul (*Concordatul dintre Sfântul Scaun și România. Aspecte istorico-juridice*, p.163-174). Sunt discutate problemele jurământului de credință al preoților catolici, programa studiilor în seminariile catolice, învățământul religios în școli, reacția Bisericii Ortodoxe Române față de ratificarea Concordatului și este avansată o definiție a ritului, care este o contribuție valoroasă a studiului. Totuși, studiul lasă impresia juxtapunerii unor fragmente cu construcții logice independente, care impietează enorm asupra coerenței. Monseniorul Anton Despinescu revine cu un articol despre

⁶ Afirmția autorului că Bucureștii au devenit prin Concordatul din 1927 sediul mitropolitan pentru cele trei rituri, latin, bizantin și armean (p. 33) este fantezistă

⁷ Autorul greșeste când atribuie lui Paoli hirotonirea lui Auner în 1889.

⁸ Auner susține că la 15 ianuarie 1885 catedrala a fost sfințită în vreme ce Ieronim Iacob optează pentru februarie 1884.

⁹ Aprecierea Mons. Blasutti că nunțul Patrick Gerald O'Hara nu avea „aptitudinile politice necesare momentului” (p. 154) adică perioada 1947-1950, când a fost regent al nunțiatului, pare cel puțin discutabilă.

Alexandru Theodor Cisar ca episcop de Iași (*Alexandru Theodor Cisar, episcop de Iași 1920-1924*, p. 175-189). Alexandru Theodor Cisar, prin rolul pe care l-a avut în istoria catolicismului contemporan din România, merită categoric o biografie. Cisar, de origine cehă și poloneză, s-a născut în 1880 la București. După studii la Roma la Colegiul De Propaganda Fide, este hirotonit preot în 1903, activează în pastorație și în învățământ, apoi în 22 aprilie 1920 este numit episcop de Iași. Înainte de a părăsi România, la presiunile guvernului român, arhiepiscopul Raymond Netzhammer propune ca succesor al său fie pe Cisar, fie pe Anton Durcovici. Arhiepiscop va deveni Cisar în 1924, în același an primind cetățenie română¹⁰. Dănuț Doboș publică un excelent studiu despre internarea preoților catolici în timpul războiului din 1914 (*Preoți din arhidieceza de București internați în Moldova între anii 1916-1917*, p. 191-204). Pornind de la dosarele depistate în arhiva diecezană de la Iași, istoricul descrie internarea preoților cu cetățenie germană și austriacă, arestați la 15 august 1916, mai întâi în Muntenia și, după înfrângerea din 1916, în Moldova. Printre cei internați erau Anton Durcovici, Alexandru Theodor Cisar, Carol Auner și Ioan Bălan (nu este viitorul episcop greco-catolic de Lugoj?). Preoții afectați de această măsură au avut un regim de semi-libertate, au fost bine tratați de autorități și în decembrie 1917 s-au putut reîntoarce la parohiile lor. Autorul publică în anexă memoriile lui Carol Auner referitoare la acest episod. Personalitatea arhiepiscopului Raymond Netzhammer revine și în acest număr al revistei sub semnătura lui Nikolaus Netzhammer (*Un păstor și o turmă. Raymund Netzhammer OSB arhiepiscop de București 1905-1924*, p. 205-224). După evocarea succintă a activității sale, autorul detaliază circumstanțele care au dus la îndepărtarea acestui ierarh. Relațiile sale bune cu administrația germană din timpul ocupației din 1916-1918 au fost criticate aspru după război, totuși Netzhammer reușește să restabilească raporturi amicale cu monarhia și cu oamenii politici. Adversarul său cel mai redutabil a fost însă primul nunțiu apostolic din România, Francesco Marmaggi. Principalele acuze aduse lui Netzhammer erau incapacitatea de a mări baza confesională a catolicismului în arhidieceză, lipsa de considerație din partea autorităților, încurajarea utilizării limbii germane în cult, promovarea preoților germani, austrieci, maghiari și mai puțin a celor de origine românească în încadrarea pastorală, neglijarea formării spirituale a clerului și administrarea deficientă a finanțelor arhidiecezei. Unele dintre acuze, pornind de la climatul de germanofobie existent, au putut avea ecou la Roma. Autorul respinge argumentat acuzele aduse lui Netzhammer și consideră că autorii demiterii lui Netzhammer au fost nunțul Marmaggi, curia papală dezinformată de acesta și manevrele diplomației franceze. Oricum, publicarea monografiei lui Nikolaus Netzhammer și a jurnalului arhiepiscopului în ediție integrală vor lămuri aceste aspecte sensibile. Ieronim Iacob prezintă stadiul actual al cercetărilor românești întreprinse în arhivele de la Roma (*Cercetări românești în arhivele romane*, p. 225-232), care sunt premise încurajatoare pentru vasta întreprindere de recuperare a istoriei catolicismului din România. Episcopul Anton Durcovici este și el prezent în acest tom, cu scrisorile expediate arhiepiscopului Netzhammer în perioada 1906-1911, când primul era la studii la Roma (Dănuț Doboș, Eduard Lucaci, *Documente inedite cu privire la episcopul Anton Durcovici*, p. 233-249). Tomul pe 2003 mai cuprinde două studii care nu au legătură cu istoria catolicismului din arhidieceza de București (Isidor Mărtincă, *40 de ani de la enciclica Pacem in Terris a fericitului Ioan al XXIII lea*, p. 103-143; Dan Bodea, Cornelia Călin-Bodea, *Timul sacru: Dacia Togata*, p. 251-262) și o rubrică de recenzii.

¹⁰ Sunt câteva date care ar trebui verificate sau corectate. Seminarul catolic de la Iași s-a creat în 1897 cum susține autorul? (p. 175). Calendarul gregorian nu a fost adoptat de statul român în 1922 (p. 182), ci în 1919. Arhiepiscopul Cisar nu a fost trimis cu domiciliul obligatoriu la mănăstirea franciscană din Orăștie în 1948 (p. 179), ci în mai 1950. Credem că pe baza arhivelor diecezane de la Iași și de la București s-ar putea elabora o biografie serioasă.

La finalul prezentării celor două tomuri ale revistei „Pro Memoria” se impun câteva constatări. Marea majoritate a contribuțiilor sunt semnate de clerici, mulți tineri, cu studii la Roma. Este vizibil efortul Bisericii de a-și forma proprii cercetători în domeniul istoriei, care a fost dramatic neglijat în perioada comunistă. Tendința pe plan european însă nu este aceasta. Performanțele în domeniul istoriei religioase nu sunt obținute, în primul rând, de oamenii Bisericii, ci de centrele universitare civile. Probabil alura științifică a revistei ar avea de câștigat dacă redacția ar coopta cercetători din instituțiile laice din România cu preocupări de istorie religioasă. În orice caz, se înregistrează un progres semnificativ de la tomul pe 2002 la cel pe 2003. Credem că tematica explorată de revistă ar trebui să cuprindă și studii privind trecutul ordinilor și congregațiilor religioase (este drept că pe teritoriul arhiepiscopiei de București, în raport cu diecezele din Transilvania–Banat, activitatea acestora a fost mai puțin intensă), privind recrutarea și formarea clerului, metodele de pastorație, sociabilitatea catolică, privind formarea și evoluția comunităților catolice locale (exploatarea arhivelor parohiale poate produce rezultate remarcabile în evaluarea religiozității credincioșilor). Cronologic, subiectele frecventate de studiile publicate până acum s-au situat în secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX. Totuși, perioada comunistă, care a însemnat pentru catolicismul din România un capitol tragic al istoriei sale, este abordată cu o prudență care nu poate fi acceptată. Pentru noi, lectura celor două tomuri ale revistei „Pro Memoria” a fost pasionantă și avem convingerea că oricine se interesează de istoria religioasă a României este obligat să se raporteze la o revistă care are toate șansele să ocupe o poziție majoră în peisajul cultural al țării.

Ovidiu Bozgan

„Studia Pontica” (Méditerranées. Revue de l'association Méditerranées, 2001, no. 26-27), édité par Ivan Biliarsky, Paris, 2001.

Definită de Fernand Braudel drept un „buzunar al Mediteranei”, Marea Neagră a fost de-a lungul veacurilor „un loc de întâlnire al înfruntărilor și alianțelor”, potrivit expresiei lui Gh. I. Brătianu, „o placă turantă a comerțului internațional”, o zonă de interferență a civilizațiilor. Volumul apărut sub îngrijirea istoricului bulgar Ivan Biliarsky reunește unsprezece contribuții care, din antichitate și până în secolul al XIX-lea, parcurg diferite aspecte ale istoriei spațiului pontic. Toate aceste texte reflectă, potrivit intenției declarate a editorului, nu numai mutațiile intervenite în istoria Pontului Euxin, dar și elementele de continuitate, care de la antichitatea greco-romană și până în zilele noastre au marcat evoluția acestei regiuni: „dans ce volume, nous voudrions présenter cette succession, cet héritage qui a ses racines dans l'Hellas ou dans l'Heotalophe, la Ville-aux-sept-collines aux bords de Tibre et qui – dans une ou d'autre air – parvient jusqu'à nos jours. Voilà la raison de la sélection des articles qui portent, chacun d'eux, au moins une pièce de ces traditions”.

Primele patru contribuții semnate de Ivan Marazov, Robert Turcan, Bogdan Bogdanov și Lucrețiu Mihăilescu-Bărliba se ocupă de perioada antichității, fiind abordate probleme legate de iconografia arhaizantă, de cultul lui Mithra și a lui Attis, de tradiția elenistică și de viața de familie a sclavilor și libertinilor imperiali în provincia *Illyricum*. Alexis G.C. Savvidès aduce în discuție atât de puțin cunoscuta zonă caucaziană; studiul semnat de Ivan Bojilov se oprește asupra unor documente

care semnalează prezența bulgarilor în Peninsula Chalcidică, un detaliu al istoriei contactelor și ciocnirilor dintre Imperiul bizantin și Țaratul bulgar. Studiul constituie un indiciu al viziunii mai largi care a stat la baza reunirii textelor în prezentul volum. Nu au fost incluse doar contribuții care privesc strict istoria comerțului, a navigației, a raporturilor de forță din zona Mării Negre, ci și texte care s-au interesat mai degrabă de tradițiile politice, de supraviețuirea unor idei care au influențat regiunea pontică. La acest capitol pot fi incluse și studiile semnate de Andrei Pippidi, care reia discuția asupra atât de controversatei probleme a elaborării *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab, și Radu G. Păun, care analizează felul în care ideea imperială bizantină a fost receptată în cronicile medievale românești.

Studiul lui Ivan Biliarsky readuce în discuție rolul jucat de despotul Dobrotici în istoria Mării Negre, în timp ce Michel Balard se oprește asupra unor aspecte ale organizării militare la Caffa în secolul al XV-lea. Ultimul articol, semnat de Evguenia Davidova, are ca obiect „spiritul nautic” al bulgarilor în epoca modernă, mai precis activitatea societății *Providenie* în cadrul economiei otomane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Problematica extrem de variată a contribuțiilor constituie un indiciu al diversității domeniilor de cercetare pe care le presupune studierea istoriei Mării Negre și, în același timp, unul dintre meritele incontestabile ale acestui volum.

Ovidiu Cristea

„Südost-Forschungen”, Band 59/60, 2000-2001.

Cunoscuta revistă germană întemeiată de Fritz Valjavec, editată astăzi de prof. dr. Edgar Hösch și dr. Karl Nehring, continuă o veche tradiție a istoriografiei germane. Ca și volumele anterioare ale revistei și cel de față cuprinde o bogată recoltă de cercetări, studii și recenzii privitoare la spațiul sud-est european din antichitate până în vremurile recente. Au contribuit la realizarea acestui volum cunoscuți specialiști din diverse țări, în majoritate din Peninsula Balcanică.

Din domeniul istoriei medievale semnalăm articolul lui Martin Eggers și Charles R. Bowlus, 863/864. *eine „internationale” Konfrontation in Südosteuropa* (p. 14-33), care redeschide discuția cu privire la creștinarea Bulgariei aflată în sfera de interes a Bizanțului, Imperiului franc și a Moraviei. Încercările papalității de a atrage, în contextul acestei concurențe, Bulgaria în obediența sa au eșuat; în cele din urmă succesul a rămas de partea Bizanțului.

Un capitol însemnat din istoria Ciprului sub dinastia de Lusignan e discutat în articolul Svetlanei V. Bliznyuk, *Il prezzo delle guerre de rei di Cipro (XIV–XV secc.)* (p. 99-124). Articolul pune în lumină grava situație financiară în care s-a aflat regatul cipriot ca urmare a implicării sale în războiul cu Genova din 1373-1374: „război care a pus capăt definitiv independenței financiare a Regatului Cipru”. În anexă e publicat un document însemnat din arhivele genoveze cu bogate referințe istorice. Pentru istoria modernă semnalăm articolul lui Ulf Brunnbauer, *Abgebrochene Entwicklung? Die Rhodopen als regionale Fallstudie für die wirtschaftlichen Folgen des Zerfalls des Osmanischen Reiches* (p. 324-350), care oferă un studiu de caz cu privire la evoluția regiunii Rhodope în perioada de declin a Imperiului otoman, căruia i-a aparținut până la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor. Sunt luate în discuție „condițiile cadru macro-economice, efectele regionale ale reformelor din Imperiul otoman ... și urmările integrării regiunii în statul național bulgar”.

Atenție specială merită și din punctul de vedere al istoriei noastre articolul semnat de Maria Georgiadou, *Vom ersten zum zweiten Phanar und die Carathéodorys* (p. 164-217). Articolul tratează următoarele aspecte ale temei: *Fanarioții și Patriarhia ecumenică; Fanarioții ca mari dragomani; Fanarioții ca principii ai Moldovei și Țării Românești; Aspirația spre recunoaștere socială – strategii de conducere; Cultură și educație sub fanarioți. Fanarioții ca purtători ai luminismului; Rolul femeii la fanarioți; Ideologia politică fanariotă: premergătoare a Marii Idei (Megali Idea)?; Reformele lui Mahmud și al doilea Fanar; medici în slujba sultanilor; Ingineri ai Imperiului; Raporturi cu Patriarhia; Educație; Diplomatie, administrație provincială și politică; Sfârșitul celui de „al doilea Fanar”*.

Însemnat pentru istoria comerțului balcanic este articolul lui Emilie Themopoulou, *Les foires dans les Balkans au XIXe siècle: Mutations observées et evolution des foires* (p. 253-271).

Pentru istoria contemporană a României menționăm studiul Lyei Benjamin, *Marschall Ion Antonescus Anschauungen über die „Lösung der judischen Frage” in Rumänien* (p. 442-461).

Din rubrica de recenzii reținem lucrarea lui Erich Beck consacrată bibliografiei culturii și etnografiei Bucovinei (1976-1990), a lui Bertrand Michael Buchmann despre Austria și Imperiul otoman; culegerea consacrată raportului între Bizanț și identitatea greacă modernă și cea dedicată relației dintre Bizanț și Europa central-răsăriteană între anii 950-1453; rapoartele unui trimis venețian la Constantinopol, Frigo Foscari, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Mai semnalăm între altele recenziile la: *DRH, A, Moldova*, vol. XXIII-XXIV; André du Nay despre originea românilor și istoria timpurie a limbii române; Keith Hitchins despre românii între 1774-1866; Mirela-Luminița Murgescu despre Școala primară și formarea identității naționale românești în secolul al XIX-lea și Maria Someșan, *Începuturile Bisericii unite cu Roma*.

Volumul de față al acestei reviste confirmă însemnătatea ei pentru cercetarea asupra trecutului Europei de sud-est.

Alexandru Ciocîltan

Tiparul executat la ***S.C. LUMINA TIPO s.r.l.***
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
tel./fax 211.32.60; tel. 212.29.27
E-mail: **office@luminatipo.com**
www.luminatipo.com

„REVISTA ISTORICĂ“ publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 - București, tel. 212.88.90.

**Publicație apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor**

